УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Данијел М. Дојчиновић

НАДГРОБНО СЛОВО ВАСИЛИЈУ ВЕЛИКОМ ГРИГОРИЈА НАЗИЈАНСКОГ (БОГОСЛОВА): НОВИ ПРЕВОД ПРЕМА НАЈСТАРИЈИМ СРПСКИМ ПРЕПИСИМА

Докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Danijel M. Dojčinović

THE FUNERAL ORATION ON BASIL THE GREAT BY GREGORY OF NAZIANZUS (THE THEOLOGIAN): THE NEW TRANSLATION ACCORDING TO THE OLDES SERBIAN MANUSCRIPTS

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Даниэль М. Дойчинович

НАДГРОБНОЕ СЛОВО ВАСИЛИЮ ВЕЛИКОМУ ГРИГОРИЯ НАЗИАНЗИНА (БОГОСЛОВА): НОВЫЙ ПЕРЕВОД ПО ДРЕВНЕЙШИМ СЕРБСКИМ РУКОПИСЯМ

Докторская диссертация

Белград, 2024.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:
Др Зорица Витић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране:

***Надгробно слово Василију Великом* Григорија Назијанског (Богослова): нови превод према најстаријим српским преписима**

А п с т р а к т

Овај рад посвећен је истраживању најстаријих српских преписа тзв. новог превода Надгробног слова Василију Велику Григорија Богослова. У питању је класично дјело рановизантијске књижевности (4. вијек), које је уживало огромно поштовање у хришћанском свијету Истока и које је – уз остале бесједе – Григорију Богослову обезбиједило назив „хришћанског Демостена" и најцитиранијег аутора византијског свијета.

Под најстаријим српским преписима подразумијевамо оне из 14. вијека, када се у јужнословенским крајевима јавља други или *нови* словенски превод. До тада је постојао старословенски превод настао засигурно прије 11. вијека, вјероватно још у 10. вијеку, али се он не биљежи ни у једном српском рукопису.

Најприје представљамо живот и дјела Григорија Богослова, како би се оцртао контекст у коме се јавља *Надгробно слово*, детаљније се осврћући на сваку од његових бесједа. Потом се укратко говори о богатој традицији изворних грчких преписа Григоријевих бесједа, те указује на типове зборника у којима су се његова дјела преносила. Затим се пажња посвећује околностима појављивања Григоријевих бесједа међу Словенима и корпусу преведених текстова (нису преведене све његове бесједе).

Централни дио рада јесте представљање новог превода Григоријевих бесједа, а међу њима посебно *Надгробног слова Василију Великом*. Уз анализу међусобних односа између преписа које смо узели у обзир, даје се издање текста. Он је упоређен са изворним грчким текстом, те је указано на карактеристична мјеста превода и међусобне неподударности међу најстаријим српским преписима.

Основни текст издања јесте онај из најстаријег датираног рукописа, који припада ризници Манастира Дечани (бр. 92) и потиче из 1350/1351. године. Према њему сравњени су и српски преписи из Манастира Хиландар (бр. 174), из Румунске академије наука (бр. 141) и Музеја Српске православне цркве (бр. 49), уз спорадично консултовање и других рукописа.

Кључне ријечи: Григорије Назијански (Богослов), Василије Велики, надгробно слово, словенски преводи, средњовјековна књижевност, рукописно насљеђе.

Научна област: српска књижевност

Ужа научна област: српска средњовековна књижевност

УДК

The *Funeral Oration on Basil the Great* by Gregory of Nazianzus (the Theologian): The New Translation According to the Oldes Serbian Manuscripts

A b s t r a c t

This work is dedicated to the research on the oldest Serbian manuscripts of the so-called new translation of the *Funeral Oration on Basil the Great* by Gregory the Theologian (*Oratio 43*). Gregory's oration is a true masterpiece of early Byzantine literature (4th century), which enjoyed enormously respect in the Christian world of the East. Along with other sermons, this work earned the title of the Christian Demosthenes for Gregory Nazianzen as long as the most quoted author of the Byzantine world.

Is is widely acknowledged that the oldest Serbian transcriptions are (precisely) those found in the 14th century. In that period *the new* translation appeared in the South Slavic regions. Until then, an *old* translation existed, having been created well before the 11th century (probably in the 10th century). However, there are no Serbian manuscripts containig that ancient translation.

The first port of call is the presentation of Gregory Nazianzen's life and works. This is important to outline the context in which *Funeral Oration* appears. In turn, each of his sermons is shortly elaborated upon. The rich tradition of the original Greek manuscripts containing Gregory's sermons is further expatiated and expounded, and the types of manuscripts in which his works were transmitted are duly disscussed. Apposite attention is then paid to the circumstances of the appearance of Gregory's sermons among the Slavs as well as the corpus of translated texts (not all the orations were translated).

The central part of this work is the presentation of a new translation of Gregory's sermons, specifically the *Funeral Oration on Basil the Great.* Along with the analysis of the mutual relations between the transcriptions that have been taken into account, an edition of the text is given, subsequently compared with the original Greek text. The characteristic elements of the translation and mutual inconsistencies among the oldest Serbian manuscripts are pointed out (underscored).

The basic text for the edition is the one from the oldest dated manuscript belonging to the treasury of the Dečani Monastery (No. 92) with its originas dated back to 1350/1351. The manuscripts from the Hilandar Monastery (No. 174), the Romanian Academy of Sciences (No. 141) and the Museum of the Serbian Orthodox Church (No. 49) were also collated. Other germane manuscripts were also consulted when necessary.

Key words: Gregory of Nazianzus (the Theologian), Basil the Great, Funeral Oration, Slavic translations, medieval literature, manuscript heritage.

Scientific field: Serbian literature

Scientific subfield: medieval literature

UDC number:

С А Д Р Ж А Ј

1. УВОД 1

2. ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ: ΒΊΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΊΑ 4

3. ДЈЕЛА ГРИГОРИЈА БОГОСЛОВА 10
- 3. 1. Бесједе 10
- 3. 2. Поезија 25
- 3. 3. Писма 28
- 3. 4. Остала дјела 28
- 3. 5. Дјела приписана Григорију 29

4. ГРЧКИ ГРИГОРИЈЕ: ОПШТИ ОСВРТ 30

5. СЛОВЕНСКИ ГРИГОРИЈЕ: ОСНОВНА ПИТАЊА 33
- 5. 1. Први (старији) превод 35
- 5. 2. Други (млађи) или нови превод 37
- 5. 3. Тумачења Никите Ираклијског 41
- 5. 4. Рукописно насљеђе 42
- 5. 5. Отворена питања 42

6. СРПСКА РУКОПИСНА ТРАДИЦИЈА ГРИГОРИЈЕВИХ БЕСЈЕДА 43
- 6. 1. Најранији трагови Григоријевих текстова међу Србима 43
- 6. 2. Преписи без тумачења Никите Ираклијског 47
- 6. 3. Преписи са тумачењем Никите Ираклијског 49
- 6. 4. Отворена питања 51

7. *НАДГРОБНО СЛОВО ВАСИЛИЈУ ВЕЛИКОМ* У НАЈСТАРИЈИМ СРПСКИМ ПРЕПИСИМА 53
- 7. 1. Најстарији српски преписи зборника бесједа Григорија Богослова 53
- 7. 2. *Надгробно слово Василију Великом* у српском рукописном насљеђу 57
- 7. 3. Однос према грчком тексту: основно поређење 57
- 7. 4. Однос према старом словенском преводу 60
- 7. 5. Међусобни односи најстаријих српскословенских преписа 61
  - 7. 5. 1. Додавања 62
  - 7. 5. 2. Испуштања 65
  - 7. 5. 3. Разлике у морфолошким облицима 67
  - 7. 5. 4. Разлике фонетске природе 74
  - 7. 5. 5. Лексичке разлике 76
  - 7. 5. 6. Инверзије у тексту 82
  - 7. 5. 7. Очигледне писарске грешке 82

8. ЛИТЕРАРНО-ХАГИОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
НАДГРОБНОГ СЛОВА ВАСИЛИЈУ ВЕЛИКОМ 84
8. 1. Околности настанка бесједе и њен садржај 84
8. 2. Жанровско одређење и књижевне одлике 87
8. 3. Григоријева бесједничка аутопоетика 90
8. 4. Vir eloquentissimus: Григорије Богослов као хришћански класициста 91
8. 5. Богословско-философско читање *Надгробног слова* 91

9. ЗАКЉУЧАК 93

10. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 95

11. ИЗДАЊЕ ТЕКСТА ПРЕМА НАЈСТАРИЈИМ СРПСКИМ ПРЕПИСИМА 109

12. СНИМЦИ РУКОПИСА 181

ПРИЛОЗИ
Биографија аутора
Изјава о ауторству
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада
Изјава о коришћењу

1. УВОД

Григорије Богослов један је од великих отаца цркве чији су ставови уграђени у саме темеље њеног учења. То се посебно односи на фундаментална догматска питања. Дао је немјерљив допринос прецизнијем формулисању ставова о Светој Тројици (нарочито у погледу термина којима се описују односи међу лицима Свете Тројице), супротстављајући се Аријевој и Аполинаријевој јереси. Због тога је и прозван „богословом" (ὁ Θεολόγος), како су у историји цркве називани ријетки појединци: прије њега Свети апостол и јеванђелист Јован Богослов, а послије њега Свети Симеон Нови Богослов (11. вијек). Уз Василија Великог и Григорија Ниског припада скупини тзв. кападокијских отаца,[1] који су се истакли у бескомпромисној борби против аријанизма у 4. вијеку, али и историјским подухватом објашњавања хришћанске истине терминима грчке филозофије.[2]

Златно доба црквене литературе,[3] како се поменути вијек назива првенствено захваљујући дјелатности богослова из Кападокије, а уз њих и Кирила Јерусалимског, Јована Златоустог, Јефрема Сирина и других, уједно је и златно доба касноантичке, односно рановизантијске књижевности – како паганске, тако и хришћанске.[4] Иако прва залази, а друга се уздиже, њихова синтеза биће препознатљива одлика хришћанских писаца овога доба. Зато је 4. вијек полазиште од којег треба отпочети свако изучавање поетике средњовјековне књижевности (византијске и словенске), како је примијетио Д. Богдановић,[5] будући да су тада формирани најбитнији општеважећи поетички ставови у дјелима хришћанских писаца који су извршили трансмисију античке књиге у хришћански средњи вијек. Довољно је само поменути податак да је Атанасије Александријски, аутор *Житија Светог Антонија* и кодификатор овог жанра, савременик и саборац Кападокијаца.

Ванредно образован у хеленском духу, Григорије Богослов плијенио је својим реторским талентом, али и способношћу да замршене и дотад нејасно дефинисане догматске недоумице уобличи у јасне и дефинитивне ставове, који су доцније служили као полазишта у богословским дискусијама. Отуда је с правом понио и почаст најцитиранијег писца у византијској књижевности.[6] Нису га наводили само прозни писци него и чувени химнографи, попут Андреја Критског, Јована Дамаскина, Козме, Касије, студитских монаха,[7] а његов утицај у домену химнографије сеже чак до модернијих остварења овога жанра. Нису без значаја ни ријечи Руфина Аквилејског, латинског писца који је добар дио живота провео на истоку, живећи у монашком подвигу и преводећи на латински језик дјела источних богослова. Предговору латинском преводу Григоријевих бесједа (*Praefatio Rufini ad Apronianum*) каже:

> [...] ut, quicumque ausus fuerit doctrinae eius in aliquo refragari, ex hoc ipso quia ipse magis sit hereticus arguatur; manifestum namque indicium est non esse rectae fidei omnem qui in fide Gregorio non concordat.[8]

[1] Hall 2015: 309–325, Meredith 2000.
[2] Јевтић 2016: 335–548, Зизјулас 2001: 208–226.
[3] Šagi-Bunić 1998: 32, Керн 2021.
[4] Ристовић 2005: 17.
[5] Богдановић 1982: 10.
[6] Noret 1983, Јевтић 2016: 463.
[7] Karavites 1993: 97.
[8] Rufinus 1910: 5. Ако није другачије назначено, предови свих текстова су наши.

> [...] тако да ко год се усуди да се на било који начин супротстави његовом учењу, може бити сам оптужен као јеретик; јасан је показатељ да није исправне вјере сваки који се у вјери не слаже са Григоријем.

О угледу који је Григорије Богослов стекао говори хагиографска традиција, која је очувала успомену на догађај из 11. вијека. Међу хришћанима се, наиме, повела расправа о томе који је од великих отаца најзначајнији: Григорије Назијански, Василије Велики или Јован Златоуст.[9] Григоријеве присталице нису своје аргументе заснивали на његовом несумњивом богословском доприносу, већ су се позивали на његов „извијен и китњаст начин изражавања, ванредну образованост и бујну речитост, те превазилажење свих који су на гласу по свом образовању, како хеленском тако и хришћанском".[10] Григорије је величан и цијењен као ванредно добар писац, а његов књижевни таленат препознат је као посебна богомдарована харизма. Сву тројицу спаја и епистолографска надареност, те их високоинформативна и хришћанима поучна писма која су састављали сврставају међу најзначајније ауторе овог жанра у цјелокупној историји.[11] Спор је разријешен тек пошто су се светитељи јавили епископу Јовану Мавроподу (Черноножном) – најприје засебно, а потом и заједно – свједочећи да међу њима нема првога и другога већ „ако једнога споменеш, одмах су и друга двојица ту".[12] Тако је установљен празник Света три јерарха, који православна црква прославља 30. јануара по јулијанском, односно 12. фебруара по грегоријанском календару. Деспот Стефан Лазаревић је, како извјештава Константин Филозоф, гробну цркву београдских епископа посветио „трима великим светитељима",[13] тј. јерарсима, чији се култ далеко више везује за поствизантијско неголи византијско доба.[14] Григорије Богослов литургијски се прославља и засебно, и то 25. јануара, односно 7. фебруара.

Поред тога, о поштовању које је у српским земљама средњег вијека указивано овом источном светитељу свједочи чињеница да се у историјским изворима помиње и као покровитељ владара средњовјековне Босне. Његов лик налази се чак на реверсу новца краља Твртка II, а име светитеља помиње се и у повељама бана Стефана.[15] У фрескосликарству лик Григорија Богослова редовно се јавља, и то најчешће у склопу композиције 'службе архијерејâ', какав је случај већ са студеничким фрескама.[16] Познати су његови и старији прикази, попут оног у пећинској капели Светог Петра Коришког крај Призрена (атрибуција на грчком), као и ванолтарске представе, какав је примјер из припрате Манастира Лесново.[17]

Као незаобилазна хришћанска лектира, дјела овог оца цркве рано су преведена на словенски језик. Њима је био надахнут и сам Свети Ћирило, „учећи напамет из књига Григорија Богослова",[18] како извјештава његово житије. Чак се и најранији стихови на словенском језику могу довести у везу са Светим Григоријем,[19] јер их је управо њему у част исписао Свети Ћирило још у својој младости:

---

[9] ЖС 2005: 857–589; Ристовић 2010: 56–77.

[10] Ристовић 2010: 57. О односу тројице богослова према класичној традицији в. Κυριαζόπουλος 2006.

[11] Христу 2010: 88–89.

[12] ЖС 2005: 858.

[13] Константин Философ 1989: 102.

[14] Пајић 2003.

[15] Глушац 1924: 44–47; Soloviev 1949: 263–279; Filipović 2021: 77–96.

[16] Живковић 2014: 215–248.

[17] Радојчић 1966: 19, 147.

[18] ЖЋ–ЖМ 2016: 37

[19] Špidlik 1988: 299–304.

ѡ грнгорїе, тѣлнмь чловѣче а дꙋшею аггеле, ты тѣломь чловѣкъ сын аггель ѥвн се. оꙋста бо твоа ѥак о еднн ѡть серафїмь бога прослављаютъ н вьселенноꙋю просвѣщаютъ, правые вѣры скаванїемь. тѣмь же н мене, прнпадающа къ тебѣ любовїю н вѣрою, прїнмн н боꙋдн мн оꙋчнтель н просвѣтнтель.[20]

Бесједе које је Григорије, како се каже у житију, изговорио својим анђеоским устима, по којима се светитељ уподобио непрестано Бога прослављајућим серафимима, привукле су Константина Философа Солунског и распламсале у њему жељу да буде попут великог узора из прошлости. Отуда не чуди чињеница да се међу најстаријим данас познатим словенским рукописима налази и зборник са изабраним бесједама Григорија Богослова из 11. вијека, чиме се словенска писменост придружила немалој заједници старих народа на чије су језике оне превођене и даље преписиване: од грчког изворника, са мноштвом преписа, преко сиријског и коптског, све до етиопског, јерменског и арапског језика.[21] На латински језик је превођен за живота. Са разлогом се може претпоставити да је Свети Ћирило учио напамет дијелове *Надгробног слова Василију Великом* (бесједа 43), по свему посебне бесједе међу Григоријевим саставима, коју неизоставно садрже словенски зборници. О њој Ђ. Трифуновић пише:

> [...] посебну пажњу заслужује *Похвално житије светог Василија Великог* од Григорија Богослова. Григоријево дело је постало образац за сва каснија житија. Утицај овог житија био је тако велики, да Византинци нису прихватили само његов општи књижевни склоп, већ су из њега узимали чак и посебне мисли и изразе. Судећи по величини овога утицаја, утврђено је да је ово похвално житије у византијским школама било стона књига, коју је омладина марљиво изучавала и, можда, учила напамет. [22]

Сходно томе, сматрамо врло оправданим посветити пажњу српскословенском тексту *Надгробног слова Василију Великом* – не само као једној од најузорнијих бесједа Григорија Назијанског, већ и као богословском, историографском и филолошком споменику, те као истинском класику византијске књижевности. Управо се у изучавању преводне књижевности, у којој се, по ријечима Д. Богдановића,[23] спајају књижевност једне старе цивилизације и један млад језик, налазе најплодније истраживачке могућности, које од времена када је изнио овакав суд нису ни приближно исцрпљене.

[20] Šafařík 1868a: 2.
[21] Богдановић 2008: 110.
[22] Трифуновић 1990: 51.
[23] Богдановић 1980: 37.

2. ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ: ΒΊΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΈΙΑ

Ријетко који светитељ је толико писао о себи као Григорије Богослов (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος). А још теже се може наћи онај који је то чинио са толико књижевног патоса, литерарне позе, али и ванредне реторске даровитости као овај Кападокијац. Због тога се до данашњег дана сваки биографски осврт на овог црквеног оца примарно не ослања на његово житије, већ на његове сопствене текстове. Што је још необичније – на поезију, и то небогослужбену.[24] Григорије Богослов о себи је причао у стиховима, бројним писмима, као и међу редовима сачуваних бесједа. Стога се са задовољством може констатовати како о њему постоји поприлично пристојан корпус докумената да би се саставила ваљана биографска јединица. Најстарије житије Светог Григорија саставио је на грчком језику између 543. и 638. године његов имењак, извјесни Григорије Презвитер, чији су даљи биографски детаљи остали непознати.[25] Оно се, међутим, увелико ослања на списе јунака о којем приповиједа, толико да умеће и читаве дијелове изворних текстова, међу којима је и опис Григоријевог живота у Атини из бесједе 43.[26] Због тога и није од превелике користи приликом оцртавања животне путање овог црквеног оца. Понеки црквени историчари, попут Сократа Схоластика,[27] Ермија Созомена[28] и Теодорита Кирског,[29] у склопу ширег историјског приказивања помињу и Григорија Богослова, а о њему одреднице постоје код Јероним,[30] у енциклопедији Суда[31] итд.

Модерни истраживачи постигли су веома пристојне резултате у истраживањима Григоријеве биографије. Међу њима прво је времешно, али још увијек актуелно дјело П. Галеа,[32] нарочито заинтересовано за хронологију у позитивистичком смислу. Слиједи га истраживање Ж. Бернардија,[33] који се више интересује за Григоријев психолошки портрет. Таквим се приступом користи и Ц. Мекгакин,[34] иако не избјегава укрштање са строго историографским приступом, што ово дјело чини до сада најпотпунијим биографским приказом Григорија Богослова. Његов приступ одређен поднасловом (*An Intellectual Biography*) обавезао га је на посебно праћење Григоријеве мисли у контексту, унутар историјско-интелектуалних координата у којима се кретао. Али за детаљнији увид у Григоријеву богословску мисао неопходно је консултовати специјализоване патролошке

---

[24] Од Григоријевих поетских састава од нарочитог је значаја његова аутобиографска пјесма *О свом животу* (Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον, познатија под латинским именом De vita sua), исписана у 1949 стихова (критичко издање: Jungck 1974). По томе се на њу има гледати као на „најдужу песничку аутобиографију у грчкој књижевности уопште“ и као први аутобиографски састав у хришћанској књижевности, који претходи Августиновим *Исповијестима* (Миловановић 2012: 21).

[25] Storin 2017: 256–257; PG 1857: 243–304; Lequeux 2001.

[26] Storin 2017: 258

[27] Hansen et. al 2006: 108–117 (књига IV, поглавље 26 – о Василију Великом и Григорију Назијанском; књига V, поглавља 6–8 – о Григоријевом доласку у Константинопоље и Другом васељенском сабору).

[28] Bidez et. al. 2005: 322–327 (књига VI, одјељак 17 – о сарадњи Василија Великог и Григорија Богослова на одбрани никејске вјере). Bidez et. al. 2008: 86–99 (књига VII, одјељак 5–7 – о доласку Григоријевом у Константинопоље и о Другом васељенском сабору).

[29] Parmentier et al. 2009: 356–365 (књига V, одјељак 8 – о Другом васељенском сабору).

[30] Јероним 2016: 106–109.

[31] Svidae 2001: 541–542 (No. 450).

[32] Gallay 1943.

[33] Bernardi 1995.

[34] McGuckin 2001.

приручнике, попут класичних дјела Г. Флоровског,[35] Ј. Мајендорфа,[36] П. Христуа,[37] С. Пападопулоса,[38] И. Алфејева,[39] А. Јевтића,[40] Ц. Квастена[41] и др.

Иако је понио надимак „Назијански" (ὁ Ναζιανζηνός),[42] Григорије Богослов нити је рођен у том граду нити је у њему званично епископовао. Рођен је око 330. године у његовој близини, у градићу Аријанз, гдје се налазило породично имање Карбала.[43] Породица му је била имућна. Највећи утицај на Григорија имала је мајка Нона (Νόννα), потоња светитељка.[44] Отац му се такође звао Григорије (Γρηγόριος), исто тако убројан међу светитеље.[45] Обоје су потицали из имућних аристократских породица. Оно што их је испрва разликовало јесте вјера. Док је мајка Нона била ревносна хришћанка, отац је припадао групацији ипсистарија (ὑψιστάριοι), паганским сљедбеницима „свевишњега бога" (θεὸς ὕψιστος) који су се у ритуалима ослањали на јудаизам.[46] Око године 325. могло се десити његово преобраћење у правовјерне хришћане, што се збило под директним Нониним утицајем. Већ сљедеће године добили су кћерку Горгонију (Γοργονία), ванредно побожну жену, такође светитељку.[47] Због своје честитости и побожности, Григоријев отац (познат и као Григорије Старији) 328. или 329. године постао је епископ Назијанза, након чега му се рађају синови Григорије (329. или 330) и Кесар (Καισάριο, 331. или 332). Везаност за мајку и искрено поштовање и дивљење које је имао према оцу означиће најранији период Григоријевог живота.

Међу првим учитељима Григоријевим помиње се његов ујак, познати светитељ Амфилохије Иконијски, који се у Антиохији учио код чувеног паганског ретора Ливанија.[48] Школовао се и усавршавао у реторици у великим центрима учености тога доба: најприје у Кесарији Кападокијској (345–346), затим у Кесарији Палестинској (347–348), а кратко је боравио и у Александрији (348). Свакоме од тих мјеста могао је понешто захвалити. У Кесарији Кападокијској стекао је основно и средње образовање (граматика, математика, геометрија, астрономија, музика итд.), а ту се упознао са Светим Василијем, за кога ће га везати цјеложивотно пријатељство. Више образовање, нарочито у домену реторике дугује Кесарији

[35] Флоровски 2002: 141–191.
[36] Мајендорф 2006: 40–62.
[37] Χρήστου 1989: 105–158.
[38] Παπαδόπουλος 1990: 495–529
[39] Алфејев 2009.
[40] Јевтић 2016: 445–514.
[41] Quasten 1986: 236–254.
[42] Српскословенски текстови Григорија најчешће познају као Богослова, али им није непознат ни атрибут Назијанзин. Тако Гаврило Стефановић Венцловић у Канонику из 1739. године биљежи Григорїе Назїанзь слово · ѯ҃ї҃ · (Стојановић 1901, 35). Такође, на реверсу новца краља Стефана II Котроманића латинским језиком јасно је исписано „Григорије Назијански" (Filipović 2021: 83). У науци готово доминантни атрибут „Назијански" није исправан, јер Григорије никада није био епископ тога града. Биће да је у питању постојано одбијање Запада да га призна за архиепископа цариградског, како је примијетио још Ж. Бернарди, а на шта је подсјетио А. Јевтић (2009: 13, ф. 5).
[43] Историјска географија још нема дефинитивне и несумњиве одговоре о поменутим локалитетима (в. Ousterhout 2011).
[44] Православна цркви празнује је 5. августа по јулијанском односно 18. августа по грегоријанском календару.
[45] Грчка црква празнује га 1. јануара.
[46] Cassia 2019: 32–39, Зайцев 2011.
[47] Грчка црква прославља је 23. фебруара.
[48] Сидоров, Лосева 2001. Сократ Схоластик (Hansen et. al 2006: 108) и Ермије Созомен (Bidez et. al. 2005: 322) помињу Ливанија и као Григоријевог учитеља, за шта нема ниједног вјеродостојног доказа.

Палестинској,[49] гдје је вјероватно изучавао и Оригена.[50] Иако се у Александрији није дуже задржао, са правом се може тврдити да је тамо слушао предавања Дидима Слијепог те да се срео са Светим Атанасијем Александријским, а могуће је чак и са Светим Антонијем.[51]

Година 348. може се сматрати врло битном за Григоријев живот, јер је тада дошао у Атину, гдје ће се задржати читаву деценију (до 358), а за коју ће остати везан цијелога живота. Успут је доживио несрећу на мору, која је на тада још некрштеном Григорију оставила великог трага.[52] На путу из Александрије ка Атини брод је запао у олују и није било великих изгледа да ће преживјети. Завјетовао се да ће, ако шреживи, живот посветити Богу. Како сам свједочи, олуја се након тога смирила,[53] а он се завјета држао до краја живота. Његов боравак у Атини подробно је описан управо у *Надгробном слову Василију Великом*,[54] као и у стиховима.[55] Из других историјских извора такође се може понешто закључити о његовом школовању у неоплатонистичкој Атини. Учио је заједно са Василијем Великим, али и са Јулијаном, будућим царем званим „отпадником" (ἀποστάτης).[56] Податак о њиховим учитељима реторике даје Сократ Схоластик, који наводи како су у питању били Проересије (Προαιρέσιος) и Химерије (Ἰμέριος), који су били на гласу.[57] За другога се зна да је био паганин, а за првога да је био хришћанин,[58] што је и добра илустрација стања оновремене атинске Академије, у којој су – поред и даље несумњиво јаке паганске струје – хришћани задобијали све већи утицај.[59] Ту је стекао и основна знања из природних наука, као и медицине. Василије Велики је, трагајући за аскетском праксом, раније напустио Атину (око 355) мимо Григоријеве воље, што му је овај – како се чини – тешко опростио (ако јесте). У Атини је утврђен договор двојице пријатеља да се препусте аскетском животу. По одласку Василијевом, Григорије је држао предавања из реторике, али се већ 358/359. године вртио у Назијанз, претходно обишавши престоницу Константинопоље и саставши се са братом Кесаром.

Врло кратко је Григорије у Назијанзу обављао јавну реторску праксу, од које је одустао и повукао се у тиховање на породнично имање, претходно примивши крштење. Готово цјелокупан Григоријев живот био је смјена јавних послова и тиховања, којем је далеко више стремио. Из стихова, бесједа и писама може се доста закључити о његовим животним схватањима, као и о његовој нарави. Оно што се брзо да уочити јесте материјална скромност и

---

[49] Податак о ретору Теспесију као учитељу Григоријевом у Кесарији налазимо код бл. Јеронима (2016: 106–107).

[50] Алфеев 2006: 669.

[51] Јевтић 2016: 446.

[52] У то вријеме крштење се обично одгађало до старијег узраста. Уп. Августинов опис у сличној ситуацији (§17–18), гдје се, између осталог, о том обичају каже: „Стога дакле и данас, кад се говори о овоме или ономе, допиру до наших ушију одасвуд ријечи 'Пусти га нека ради, још није крштен!' А ипак, кад се ради о здрављу тијела, не говоримо: 'Пусти га нека се још јаче рањава, још није оздравио!'" (Augustin 2022: 16–17).

[53] Опис овог потресног догађаја налазимо у пјесми Περὶ τῶν καθ' ἑαυτόν (De rebus suis), у којој се као закључак наводи: Τῆμος ἐμαυτὸν ἔδωκα Θεῷ, καὶ πόντον ἄλυξα / Ἄγριον εὐαγέεσσιν ὑποσχεσίῃσι πεσόντα (PG 1862: 994); а у преводу Ч. Миловановић: „Тада сам себе Богу предао и на тај начин спас нашао из мора / подивљалог – чим сам завет богоугодни начинио, море се смирило" (2012: 10). На другим мјестима свједочи о томе како се мајка Нона завјетовала да ће га посветити Богу, као у поменутој пјесми Περί τών καθ' ἑαυτὸν, стихови 424–466 (PG 1862a: 1001–1005, савремени српски превод: Milovanović 2008: 66).

[54] Bernardi 1992: 148–172.

[55] У том смислу, од посебног је значаја пјесма Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον (De vita sua), у којој стихови 211–236 говоре о студентским даним у Атини (Jungck 1974: 64).

[56] Против њега изговорена су двије бесједе (4 и 5), тзв. инвективе.

[57] Νέοι γὰρ δὴ ὄντες οὗτοι ἐν ταῖς Ἀθήναις {γενόμενοι} τῶν τότε ἀκμασάντων σοφιστῶν Ἰμερίου καὶ Προαιρεσίου ἀκροαταὶ γενόμενοι (Hansen et. al 2006: 108).

[58] Eunapius 1922: 512.

[59] О студентском животу у Атини 4. вијека са нарочитим освртом на хришћане в. Bernardi 1990.

жеља за неекспонираношћу. И као епископ царског града једнако је поступао. Упркос очигледној окренутости ка монашком животу, године 361. отац је присилио Григорија на рукоположење за презвитера. Одласке у Понт зарад посјете Василију којих је тада бивало пријатељи су користили за ишчитавање и разговоре о Оригену, којег су цијенили и из чије су заоставштине заједнички пажљиво издвајали ваљана мјеста и њима важне дијелове тумачења Светог писма, сакупљајући их у збирку која је постала позната као Φιλοκαλία. Григорију се признаје и учешће у кодификовању Василијевих монашких правила, што је такође могло бити у овом периоду.[60] У међувремену је црква у Назијанзу доведена у смутњу будући да је Григорије Старији био потписник неправославног, у дијеловима аријанског символа вјере. Он то није учинио због јеретичких убјеђења, већ из незнања. Поред моралних и животних квалитета које је несумњиво имао, Григорије Старији није био превише учен по питањима догмата. Подјелу је разријешио Григорије, вративши се у Назијанз за Васкрс 362. године, претходно побјегавши у љутњи послије рукоположења које није желио (**бесједе 1–3**). Од невоља на локалном црквеном нивоу много су теже биле оне у којима се црква нашла за вријеме владавине цара Јулијана (361–363), Григоријевим познаником из атинских дана, који је настојао да оживи паганске култове, а да сузбије хришћанство. Увео је читав низ забрана хришћанима, са намјером да их и културно изолује, како паганско учење не би добило адекватан одговор.[61] У томе није успио, о чему свједоче и списи Григорија Богослова (нарочито **бесједе 4–5**, настале 363. године). Наредне године (364) потрудио се да припомогне оцу у спору са подређеним му монасима, проповиједајући им о значају јединства међу хришћанима (**бесједа 6**).

Услиједила су два потресна момента за породицу Григорија Богослова. Најприје се десила смрт брата Кесара 368. године (**бесједа 7**). Григорије се тада бавио радом са болеснима и потребитима у посебним установама које је оснивао Василије Велики (**бесједа 14**). Услиједила је и смрт сестре Горгоније 369. или 370. године (**бесједа 8**). У то вријеме Василије је хиротонисан за епископа и уздигнут на достојанство митрополита кесаријског. Након двије године (372) у епископску службу позвао је Григорија Богослова, као и свог брата Григорија, који је од тада познат као Ниски (епископ града Нисе). За разлику од Василијевог брата, Григорије није био задовољан пријатељевом намјером нити је био спреман да јој се напосљетку апсолутно повинује, о чему најбоље говори неколико писама које је упутио Василију,[62] а у којима се осјети дух повријеђености и љутње. Упркос противљењу, Григорије је хиротонисан за епископа Сасиме (**бесједе 9–11**), неугледног мјесташцета у близини Назијанза. Када је Јероним писао „Gregorius, primum Sasimorum, deinde Nazianzenus episkopus",[63] није био у праву ни за једно. Иако хиротонисан, Григорије никада није преузео управу над Сасимом, а за Назијанз никада није био назначен као епископ, већ је само испомагао немоћном оцу. Ово питање касније ће послужити његовим противницима да му приговоре за избор на катедру константинопољских епископа. Од избора за епископа до смрти оца (374) Григорије је остао у Назијанзу на поменутом послу (**бесједе 12, 13, 16, 17**). Само који мјесец по упокојењу Григорија Старијег, чијој сахрани је присуствовао и Василије (**бесједа 18**), упокојила се и Григоријева мајка Нона (**бесједа 19**).

[60] Јевтић 2016: 449.

[61] Уопште о Јулијану в. Teitler 2017; посебно о односу према хрићанима: Riedweg 2020; о односу цара Јулијана и Григорија Богослова в. Elm 2015, Nuffelen 2020: 362–365.

[62] Gallay 1969: 43–45.

[63] Јероним 2016: 106.

Григорије је остао без свих најближих сродника, већ добро нарушеног здравља. Због тога је путовао у Селеукију, у којој је постојала бања са изворима љековите воде. Тамо је боравио у Манастиру Свете Текле (375–378), гдје га је затекао позив да помогне православној заједници у Константинопољу, угроженој од стране аријанаца. Убрзо је дознао о смрти Василија Великог. На пријатељеву сахрану није могао отићи, али је те 379. године отишао у Константинопоље, како би оснажио православну заједницу. Са Григоријевом мисијом сагласна је била већина епископа Истока. Због стања јеретичке окупираности Константинопоља, Григорије је уточиште пронашао у кући своје рођаке, а то богослужбено мјесташце постало је познато као црквица Ἀναστασία, као сјећање на мјесто гдје је „васкрсло" православље у престоници.[64] Црква Анастасија биће мјесто на којем је изговорен највећи број његових бесједа (године 379: **20, 22, 24, 32**; године 380: **23, 33, 21, 34, 41, 27–31, 25, 26, 36, 38, 37**; године 381: **39, 40**). Морао је да се бори са побуњеном и нахушканом свјетином која је нападала и њега, и црквицу Анастасију, а подмуклих је било и на православној страни, какав је случај са Максимом Киником, који је покушао да на разбојнички начин преотме цариградску епископију.[65] Пропраћен низом приговора и потешкоћа, Григорије се ипак успио одржати на својој новој катедри и за врло кратко вријеме препородити цијели град. Када се сагледа сав Григоријев труд, са правом се може рећи да су „духовни и културни темељи све оне касније величине православног Цариграда и Византије били положени већ овим краткотрајним али непролазне вредности радом и трудом Светог Григорија, Архиепископа Цариградског".[66] Званично устоличење Григоријево у Храму Светих апостола догодило се 380. године, по вољи православљу наклоњеног цара Теодосија (379–395). Овај цар ће наредне године сазвати и Други васељенски сабор (381), на којем је испрва предсједавао Мелетије Антиохијски, а по његовој смрти Григорије Богослов.[67] Григорије се није дуго задржао на тој позицији, јер се добровољно повукао пред опонентима који су сматрали да није довољно чврст и одлучан, да превише скорман за престоничког епископа, благ, а уједно и нетолерантан према онима који немају исте богословске погледе као он.[68] Такође су му приговарали да је неканонски епископ Константинопоља, јер је претходно назначен за Сасиму.

Како је тихо и без помпе дошао у град, тако се Григорије и повукао, достојанствено се опростивши од сабраће на сабор сазваних епископа (**бесједа 42**), у свему настојећи да сачува мир и јединство у цркви. Вратио се и Аријанз, у међувремену бринући о цркви у Назијанзу која није имала епископа. Тек године 382. успио је да обиђе Василијев гроб, на дан помена његовог упокојења (**бесједа 43**)[69] и даље се бринући о цркви у Назијанзу (**бесједе 44 и 45**), све до 384. године, када је коначно на мјесто епископа изабран Григоријев рођак Евлалије, који ће уз такође рођака Никобула радити на сређивању Григоријеве литерарне заоставштине. Григорије Богослов коначно се повукао у Аријанз, заокупљен писањем поезије и сређивањем својих бесједа. Све вријеме је био у кореспонденцији са многим познатим и мање познатим личностима тога доба. Упокојио се године 390. или 391, оставивши за собом тестамент, којим је наслијеђено имање поклонио цркви.

---

[64] Јевтић 2016: 452–453.

[65] В. ниже о бесједи 26.

[66] Јевтић 2016: 457.

[67] О току сабора в. Болотов 2006: 98–119.

[68] Болотов 2006: 101.

[69] Исте године, у вријеме Васкршњег поста, Григорије се одао подвигу ћутања, када није бесједио, али је писао: Storin 2011.

Треба нагласити да заиста „Григорије није био плачљиви хипохондар, већ човек изузетно дубоке и чврсте вере",[70] упркос томе што се у његовим стиховима и писмима неријетко може наићи на жаљење због животног усуда који га је сустигао.[71] Иако нема директног помена, врло је вјероватна претпоставка да је Григорије боловао од тешке болести – губе,[72] која га је мучила у посљедњим годинама живота, а коју је аскетски прихватио.

[70] Миловановић 2012: 19.
[71] Kuhn-Treichel 2021.
[72] Milovanović 2009.

3. ДЈЕЛА ГРИГОРИЈА БОГОСЛОВА

3. 1. Бесједе

Под именом Григорија Богослова сачувана је збирка од 45 бесједа. Бесједи 35 (Εἰς τοὺς μάρτυρας, καὶ κατὰ Ἀρειανῶν, De martybus, et adversus Arianos) одриче се Григоријево ауторство, те их је укупно 44. Њихов данас познати облик производ је преераде и у неким случајевима допуњавања, што је дјелимично дјело самог Григорија, а дјелимично и дјело записивача.[73] Да нису све изговаране у сачуваном облику јасно је и када се погледа њихова дужина, јер би некима од њих било потребно далеко више времена за произношење него што би и најзаинтересованији слушаоци могли толерисати: за гласно ишчитавање *Надгробног слова Василију Великом* потребна су скоро три сата.[74] Нису у питању ad hoc изречени говори, него зналачки осмишљени и испланирани трактати.

Распоред бесједа није заснован на хронолошком принципу, што се може закључити и из самог текста неких од њих. Уколико би се поштовала хронологија, поредак би био сљедећи: 1–3, 15, 4–7, 14, 8–13, 16–20, 22, 24, 32, 23, 33, 21, 34, 41, 27–31, 25–26, 36, 38, 37, 39, 40, 42–45.[75] Треба подсјетити, што у својој студији чини и сам Ц. Мекгакин, да има и другачијих тврдњи у вези са хронологијом. Тако П. Гале сматра како су бесједе изречене између 379. и 381. године ишле овим редослиједом: 22, 32, 25, 41, 24, 38–40, 26, 34, 23, 20, 27–31, 37, 42.[76] Како су многе од њих аутобиографског карактера, јасно се могу уклопити у контекст догађаја из Григоријевог живота.

Распоред бесједа благо варира, те је при њиховом нумеричком означавању потребно бити опрезан, јер се под истим бројем могу подразумијевати различити текстови. То је условљено погрешним датирањем неких бесједа у старијим издањима. Разлике се тичу замјене мјеста бесједама 2 и 3, 15 и 16, те 22 и 23, којег се у овом раду придржавамо, због чега ће се нумерација у наведеим случајевима разликовати од Мињовог издања.

Бесједе је могуће груписати по неколико основа, од којих су најзаступљенији:

а) временски оквир
- за вријеме боравка у Назијанзу (1–19),
- за вријеме боравка у Константинопољу (20–42),
- из периода по повратку из Константинопоља (43–45);

б) садржај
- пригодне (1–3, 6, 9–13, 22, 23, 25, 26, 32–34, 36, 42),
- богословске (20, 27–31),
- празничне (38–41, 44, 45),
- похвалне (15, 21, 24),
- надгробне (7, 8, 18, 43),
- моралне и социјалне (14, 16, 17, 19, 37),
- апологетске (4, 5).[77]

---

[73] Будилович 2010: 86.

[74] Daunton-Fear 2017: 75. За разлику од великих Кападокијаца, изгледа да је Јован Златоусти заиста изговарао своје бесједе онако како су записане – в. Meredith 1998.

[75] McGuckin 2001: vii–xi.

[76] McGuckin 2001: ix. Ако није другачије назначено, у овом поглављу држимо се Мекгакиновог датирања бесједа, које сматрамо најприхватљивијим, као и њиховог коригованог распореда. Видјети и Szymusiak 1966.

[77] Јевтић 2016: 475–467, уп. Quasten 1986: 242–244.

в) начин излагања

– усмене (говорене): 1, 3, 6–34, 36–42, 44, 45,

– писане (књижевне): 2, 4, 5, 43.

Бесједа 1: Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα [In Sanctum Pascha et in tarditatem]. Изговорена је на Васкрс 362. године, након Григоријевог повратка у Назијанз, послије бјежања због рукоположења у презвитерски (свештенички) чин. Правда своје колебање наводећи како је оно пред Богом боље од брзоплетости других (τιμιωτέρα Θεῷ τῆς ἑτέρων ταχυτῆτος), наводећи у своју одбрану примјере Мојсија и пророка Јеремије, који такође нису одмах слиједовали Божјем призиву. Говорећи о самом празнику, Григорије позива окупљене да постану богови зарад Христа, који је постао човјек зарад људи (γενώμεθα θεοὶ δι᾽ αὐτόν, ἐπειδὴ κἀκεῖνος δι᾽ ἡμᾶς ἄνθρωπος). Врло бираним ријечима указује на жељу свога оца Григорија да га он наслиједи на епископском трону Назијанза.

Извори: PG 1857: 396–401, Bernardi 1978: 72–83. Издање српскословенског текста: Трифуновић 1969: 87–89.

Бесједа 2: Τοῦ αὐτοῦ ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν, καὶ αὖθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα [Ejusdem apologetica, in qua causas exponit, ob quas, post sibi impositam sacerdotii dignitatem, in Pontum fugerit, ac rursum Nazianzum redierit, et quae sit sacerdotis professio]. Недуго по првој, Григорије Богослов одржао је и другу бесједу, врло важну због исказаних погледа на свештенство и епископе. Очигледно је накнадно дорађена и проширена, јер је морала бити изговорена у доста краћем облику.[78] Именована је као „одбрамбена" (ἀπολογητικός, *Apologeticus de fuga*), што је наслов за који се готово са сигурношћу може рећи да не потиче од Григорија већ да је дјело приређивача, а што се доцније усталило у рукописној традицији.[79] Овакво одређење заслужила је због изнијете Григоријеве одбране сопственог поступка, када је по рукоположењу за презвитера побјегао из Назијанза и склонио се у Понт. Врло спретно ставља у опозицију карактеристике узорних духовних управитеља, којима као парадигма може послужити пожртвовани апостол Павле, и бројне старозавјетне пријетње рђавима пастирима, како би поентирао тиме да је сматрао бољим уклонити се од повјерене му дужности док се долично – колико му је могуће – за њу не припреми, неголи сам ненаучен преузети на себе бреме научавања других. Иако је знао своје немоћи, ипак је побијеђен и свој пораз признаје (ἥττημαι καὶ τὴν ἧτταν ὁμολογῶ), те је одлучио да се врати – што због родитеља, према којима је осјећао обавезу, што због поуке (συμβουλὴν) коју је извукао из светописамске приче о пророку Јони. Из бесједе је узгред могуће увидјети и нека Григоријева размишљања о књижевности, као на примјер прављење разлике између Јелина и хришћана овим поводом: први, наиме, омамљујућим причама опчињавају слух и душу (τῷ λίχνῳ τῶν λέξεων καὶ ἀκοὴν καὶ ψυχὴν γοητεύουσιν), док хришћани траже духовни смисао у свакој, па и најмањој ријечи (οἱ καὶ μέχρι τῆς τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς τοῦ πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν ἕλκοντες).

Извори: PG 1857: 408–513, Bernardi 1978: 84–241.

Бесједа 3: Πρὸς τοὺς καλέσαντας, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας. [Ad eos qui ipsum acciverant, nec occurrerant]. Ова кратка бесједа чини својеврсну цјелину са прве двије, јер је настала у истом

[78] Quasten 1986: 244.

[79] Bernardi 1978: 84–85, ф. 1.

контексту 362. године. У њој се Григорије обраћа пастви која га је позвала да се врати, али их није било на прослављању Пасхе. Осјећа се Григоријева разочараност, па и љутња. Паству позива да не буду побожни само на ријечи, већ да се поучавају у ћутању, јер – како каже – мање опасности доноси слушање него говорење када се ради о Богу (ἀκινδυνοτέραν ἀκοὴν ἀεὶ λόγου νομίζοντες ὥστε τι μανθάνειν ἥδιον ἢ διδάσκειν περὶ Θεοῦ).

Извори: PG 1857: 517–525, Bernardi 1978: 242–255.

Бесједа 4: Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως Στηλιτευτικὸς πρῶτος [Adversus Julianum imperatorem prior Invectiva]. Инвективе (погрдне говоре) против цара Јулијана Апостате (Отпадника), са којим је дијелио ученичке дане у Атини, Григорије Богослов започео је такође 362. године. Довршио их је наредне године. У питању су бесједе 4 и 5. Четврта бесједа, текстом поприлично пространа, права је енциклопедија грчког (и ширег античког) знања и науке. Кудећи и изобличавају злобу свога школског друга, а тадашњег цара који је, претходно хришћанин, изнова завео паганске култове, Григорије Богослов демонстрира сву ширину сопствених знања, која не може никога оставити равнодушним. Наводећи примјере Јулијанових звјерстава (о којима зна по чувењу), Григорије оцртава профил ученог и лукавог човјека који је оклијевао да се отворено супротстави хришћанима, да их гони попут својих претходника. Покушао их потпуно изоловати од религиозног, културног и политичког живота царства. Јулијан је у Григоријевом виђењу зао, склон магији, сарадњи са демонима, па и сав обузет нечастивим силама, којима је вјерно служио.

Детаљи које наводи из грчке историје и традиције, цитирање Хомера, Пиндара, Платона, Орфеја, Хесиода и других, помињање читавог мноштва познатих и готово непознатих личности, расправљање о философским правцима и мњењима појединих философа, Григорију обезбјеђују ауторитет којега је потпуно свјестан и с којим рачуна када дискредитује паганска вјеровања, поредећи их са хришћанским учењем. Час се обраћа директно Јулијану, као да је присутан, а час слушаоцима, што бесједи даје на динамици.

Нарочит проблем за који се Григорије интересује јесте Јулијанова забрана хришћанима (које је називао Галилејцима, желећи и на тај начин да побрише Христово име) да се баве изучавањем књижевности и филологије. Овај одјељак може се сматрати засебним трактатом, својеврсном апологијом хришћанског бављења овим наукама. Григорије се декларише као љубитељ књижевности, којом је потпуно заокупљен (τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου). Чудећи се Јулијановој досјетљивости, логичким и научним аргументима побија поменуту забрану, улазећи у лингвистичке детаље Хомеровог језика, стилског раслојавања у грчком језику итд. Све ово даје му за право да закључи како су Јулијанови покушају бесмислице, те како је – на крају крајева – хришћанство неупоредиво супериорније од јелинског паганизма.

Извори: PG 1857: 532–664, Bernardi 1983: 86–293.

Бесједа 5: Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικὸς δεύτερος [Secunda in Julianum imperatorem invectiva]. У другој инвективи Григорије Богослов указује на праведан суд Божји над Јулијаном, који је – заокупљен жељом да освоји Персију – скончао у војном походу. Цар се само дјелимично уздао у војску, а далеко веће наде полагао је на демоне, магију, пророчанства и сл. Штавише, био је спреман да као жртву демонима положи сав хришћански род (ὅλον τὸ χριστιανῶν γένος), у замјену за успјех у рату. Почетни успјех је заварао цара, који није знао да разликује, како се Григорије домишљато поиграва ријечима, храброст (θάρσος) од дрскости (θράσος), због чега је неминовно ишао ка пропасти. Његов поход доживио је крах. Како је сам цар скончао, постоје различита мишљења, која Григорије помиње. Било како било, цар је

убијен, његово мјесто заузео је побожан насљедник, те је склопљен мир неповољан за Римљане. Тијело Јулијаново није погребено у складу са царским достојанством. Насупрот. Улицама су га носили лакрдијаши (μῖμοι – 'глумци, имитатори') уз игру и пјесму. Сахрањен је у Тарсу, на неугледном мјесту. Григорије Богослов у овој бесједи открива своју способност проницљивог опажања људских особина. Јулијана описује као емотивно изузетно хладног, суздржаног, ликом врло ружног, чак смијешног, млитавог, злих очију. Изглед је одавао душевну изопаченост (што је у складу са грчким схватањем калокагатије), те је Григорије, гледајући га у Атини још као студента, већ тада лако могао закључити: „Какво ли себи зло образује Римско царство!" (Οἷον κακὸν ἡ ῾Ρωμαίων τρέφει). Указавши потом на страдања која заслужују, Григорије не осуђује већ оплакује (θρηνῶ) пропаст безбожника, вјерујући да би се спасли ако би се покајали. Други, краћи дио бесједе Григорије најављује као многима непожељан и тешко прихватљив (χαλεπὸν μὲν οἶδα λόγον ἐρῶν καὶ δυσπαράδεκτον). Григорије, у ствари, позива на праштање свима који су хришћанима наносили зло, колико год оно било велико. Према његовом мишљењу, мучитељима је довољна казна савјест која их укорава због прокоцкане вјечности, а суд је Божји, не људски.

Извори: PG 1857: 664–720, Bernardi 1983: 294–381.

Бесједа 6: Εἰρηνικός Α', ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σιωπὴν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ [Prima de pace, ob monachorum reconcillationem, post silentium, praesente patre]. Несугласице и подјеле међу монасима у Назијансу године 364. повод су настанка ове бесједе. Иако су сукоби превазиђени, Григорије Богослов даје поуку у облику мини-трактата о миру и подјелама. Хришћанима не доликује да се дијеле, већ да његују од отаца наслијеђену „драгоцјеност заједништва" (τὸ τῆς ὁμονοίας ἀγαθόν). Али и подјеле могу бити од користи (нпр. сукоби зарад одбране истине), јер није свако јединство добро (нпр. заједништво у страстима). Григорије наводи како су хармонија, склад и мир заиста божански, док је раздор ђаволски. То опет никако не значи ни да је сваки мир добар. Григорије савјетује средњи пут: никако не треба на све ћутке пристајати, али се не треба на све жестити. Прави мир јесте онај који води ка Богу, што је најбажнији критеријум.

Извори: PG 1857: 721–752, Calvet-Sebasti 1995: 120–179.

Бесједа 7: Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφάν, ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων [Funebris in laudem Caesarii fratris oratio, superstitibus adhuc parentibus]. Године 368. упокојио се Григоријев брат Кесар, најмлађе дијете Григорија Старијег и Ноне. Тим поводом одржана је ова бесједа, у присуству живих родитеља, што је захтијевало посебан обзир. Како признаје, намјера му није да на том мјесту истиче своју бесједничку вјештину, нити да претјерано хвали упокојенога, али ни да га куди. Пошао је средњим путем: да укаже почаст колико то налаже устаљени обичаји. Григоријева намјера је да укаже на достојанство душе над овоземаљским пролазностима. Како то налажу правила епидеиктичког бесједништва, уводни пасуси односе се на Кесареве родитеље, којима као највећу врлину Григорије приписује побожност (εὐσέβεια). Опширнија похвала родитеља дата је у циљу похвале самог Кесара (па и бесједника лично), јер се њихове врлине приписују дјеци. Из Кесаревог живота Григорије износи најзначајније моменте: образовање (бирао је из науке само оно што је корисно), почасти које су му указиване у Цариграду (био је први међу царским љекарима), одбијање да пређе на Јулијанову страну, те неколико чуда која су му се збила током живота. Кесар је, по Григоријевом признању, у једном тренутку био обузет славом, што је Григорије критиковао сматрајући да је далеко боље код Бога бити и посљедњи, неголи први пред земаљским

владарем. Кесарев сукоб са царем Јулијаном описује као лијеп, јер се Кесар цару одупро својски, избјегавајући да упадне у реторске замке које му је постављао. Закључујући бесједу тјешењем ожалошћених и молитвом, Григорије не пропушта прилику да подвуче ништавност овоземаљског, јер прави предмет оплакивања треба да буду они који су остали у животу, ако се зна гдје су заиста остали. На крају признаје да се и сам и те како боји смрти, о којој размишља ноћ и дан. Али му вјера у Христа у томе једина помаже, јер како – слажући библијске цитате – тријумфално закључује: „Треба ми се са Христом погребем, да са Христом саваскрснем, да бих са Христом био насљедник, да бих постао син Божји, да бих се назвао богом самим" (Χριστῷ συνταφῆναί με δεῖ, Χριστῷ συναναστῆναι, συγκληρονομῆσαι Χριστῷ, υἱὸν γενέσθαι Θεοῦ, Θεὸν αὐτὸν κληθῆναι).

Извори: PG 1857: 756–788, Calvet-Sebasti 1995: 180–244.

Бесједа 8: Εἰς τὴν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ Γοργονίαν ἐπιτάφιος [Funebris oratio in laudem sororis suae Gorgoniae]. Годину или двије по смрти брата Кесара, упокојила се и Григоријева сестра Горгонија (369/370). На очев позив, бесједио је и овом приликом, уклапајући добро знане топосе античке реторике и прилагођавајући их хришћанском амбијенту. Григорије се у овом тексту ограђује од реторске краснорјечивости и техничке стране састављања текстова овог типа, правећи тако и отклон од софистичке техникализације наштрб смисла. Његова намјера је поучити присутне врлини, а на примјеру упокојене Горгоније. Како је био случај и са Кесаром, и овдје се најприје хвале њихови (ту присутни) родитељи, који су дјеци пренијели побожност и наклоност ка врлини. Од Горгонијиних врлина издваја благоразумије (σωφροσύνη), што је стари грчки идеал који су разматрали познати оновремени мислиоци. Како је Горгонија била удата, Григорије је осјећао потребу да оправда и такав животни пут, говорећи да ни дјевственост сама, ни брак сам не воде Богу или одвајају од њега, већ то чини наша природа. Иако у породичном окружењу, Горгонија је живјела готово аскетски, пазећи на уздржање у погледу понашања, јела, облачења итд. Каталог њених врлина је добро познат репертоар и касније хагиографске праксе. Још један је значајан моменат који Григорије наглашава: жена у подвигу није мања од мушкарца. Они се разликују само по облику тијела. Помињући два чудесна оздрављења Горгонијина, Григорије о њима промишља као о начину да Бог поучи невјерне, јер је њено боловање запало у сјенку пред чудесним оздрављењима, а за наук невјерујућима. Ријечју – усавршена, Горгонија је задобила благодат да јој Господ открије дан и тренутак уснућа, како би се за њега припремила. Умрла је изговарајући псалме, окружена вољенима. Сводећи бесједу, а евоцирајући блиску братовљеву смрт, Григорије сјетно казује како је он и остао да би надгробним бесједама испратио браћу и сестре (ἐπειδή γε ἀδελφῶν ἐπιταφίοις ἐταμιεύθημεν). У том тренутку није ни претпостављао да ће исто чинити након упокојења вољеног пријатеља Василија.

Извори: PG 1857: 789–817, Calvet-Sebasti 1995: 246–298.

Бесједа 9: Ἀπολογητικὸς εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα Γρηγόριον, συμπαρόντος αὐτῷ Βασιλείου, ἡνίκα ἐπίσκοπος ἐχειροτονήθη Σασίμων [Apologeticus ad patrem suum Gregorium, praesente Basilio magno, cum episcopus Sasimorum creatus est]. Бесједа је изговорена 372. године, али по свему судећи послије бесједе 10,[80] на коју се смисаоно надовезује. У овој краћој бесједи Григорије се додатно правда због својих поступака, јер није био убијеђен у то да треба преузети

[80] Calvet-Sebasti 1995: 89. Сам садржај текстова говори томе у прилог.

нову службу, већ је на њу принуђен (Οὐκ ἐπείσθημεν, ἀλλ᾽ ἐβιάσθημεν). Због тога их, нарочито оца, моли за помоћ и савјете у пастирском раду.

Извори: PG 1857: 820–825, Calvet-Sebasti 1995: 300–314.

Бесједа 10: Εἰς ἑαυτόν, καὶ εἰς τὸν πατέρα καὶ Βασίλειον τὸν μέγαν, μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ φυγῆς [In seipsum, ad patrem et Basilium magnum, post reditum e fuga]. Када је Василије 372. године поставио Григорија за сасимског епископа, овај се томе није повиновао и побјегао је. Убрзо се покајао због своје безосјећајности (ἀπόνοια) и свог безумља (ἄνοια). У Василијевом и очевом присуству изговорио је ову бесједу. Не крије да га је био савладао гњев, нарочито због – како је мислио – Василијеве издаје, што је у њему побудило неповјерење у пријатеље. Али признаје да га је такво осјећање прошло. Григорију је јасно да је Василију потребна помоћ у служби, али и даље поставља питање је ли он прави избор, тј. да ли је достојан епископства.

Извори: PG 1857: 828–832, Calvet-Sebasti 1995: 316–226.

Бесједа 11: Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Γρηγόριον Νύσσης, τὸν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀδελφόν, ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν [Ejusdem, ad Gregorium Nyssenum, Basilii magni fratrem qui post illius consecrationem advenerat]. У контексту претходне двије бесједе треба разумјети и ову, која је слово у част Светом Григорију Ниском, брату Василија Великог. Новопостављени епископ Нисе дошао је у посјету пријатељу Григорију, па и да изгласи неспоразум између њега и Василија. Спочитавајући му да је окаснио са својом подршком, сопствену непослушност (ἀπείθεια) тумачи као обазривост, предострожност (προμήθεια) и сигурност (ἀσφάλεια). Други дио бесједе посвећен је празнику око којег су се окупили. Како текст свједочи, у питању је помен на неке од мученика. Григорије позива вјерујуће да њих и друге подвижнике подражавају у врлини, а да се славља у њихову част прослављају достојанствено.

Извори: PG 1857: 832–841, Calvet-Sebasti 1995: 328–346.

Бесједа 12: Εἰς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ, ἡνίκ᾽ ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας [Ad patrem, cum ei Nazianzenae Ecclesiae curam commisisset]. Крајем године 372. Григорије је прешао у Назијанз како би помагао оцу у епископским дужностима. Ова кратка бесједа тада је изговорена. Иако кратка, садржи нека занимљива промишљања. О себи Григорије оставља за његово богословско и књижевно стварање занимљиву тврдњу: „Ја сам инструмент Божји, инструмент Ријечи, инструмент који штима и на који свира добри умјетник Дух" (Ὄργανόν εἰμι θεῖον, ὄργανον λογικόν, ὄργανον καλῷ τεχνίτῃ τῷ Πνεύματι ἁρμοζόμενον καὶ κρουόμενον). Кад га Дух призове на ћутање – он тихује, кад му наложи да говори – он говори. Вјероватно је то и рефлексија на Григоријево повлачење (могло би се рећи и – бјежање) послије хиротоније за сасисмског епископа, а које је у моментима изговарања ове бесједе било скоро окончано. Иако се пита зашто је оцу уопште потребан помоћник, прихвата позив (онолико колико може), али моли паству да му у томе помогне. Бесједу закључује тврдњом како је дошло вријеме да се објављује истина о божанству Светога Духа, те да ће се он за то постарати.

Извори: PG 1857: 844–849, Calvet-Sebasti 1995: 348–360.

Бесједа 13: Εἰς τὴν χειροτονίαν Δοαρῶν ὁμιλία ἐκδοθεῖσα Εὐλαλίῳ ἐπισκόπῳ [Habita in consecratione Eulalii Doarencium episcopi]. Григорије Старији, заједно са сином – помоћником у епископству, године 373. хиротонисао је свештеника Евлалија за епископа доарског (Δοαρῶν). Кратко је бесједио млађи Григорије. Похваливши Бога који чини чуда, прво је

оправдао своје присуство на том чину, а затим похвалио новохиротонисаног епископа који долази послије рђавог пастира, у вријеме искушења за локалну заједницу. Укријепио га је ријечима да ништа велико не долази без искушења, а упутио да народ поучава да се клањају Богу Оцу, Богу Сину, Богу Духу Светом, у тима ипостасима, а у једној слави и сијању (Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱὸν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἐν μιᾷ δόχῃ τε καὶ λαμπρότητι). Ово је у најкраћем исповиједање православне вјере које се противи тада актуелним јеретичким застрањењима (отуда се наглашава *Богу* Оцу, *Богу* Сину, *Богу* Духу Светоме).

Извор: PG 1857: 852–856.

Бесједа 14: Περὶ φιλοπτωχίας [De pauperum amore]. Након смрти брата Кесара, Григорије је једно вријеме провео са Василијем, и то у нарочитом подвигу помагања болеснима. Василије је основао прихватилишта за болесне и немоћне (тзв. василијаде). Године 368. заразна болест губа (лепра) раширила се међу Василијевим штићеницима, од којих су многи бјежали. То су околности настанка ове изузетне бесједе Григоријеве, који је, упркос очигледном ризику, остао међу болеснима и на то позивао и друге хришћане. Ова бесједа, међутим, нема само подстицајни карактер, већ је прави трактат о болести, односу према тијелу, те о прихватању оних који су унесрећени, што је до данас остало актуелна тема. Истичући да је милосрђе (φιλανθρωπία) дужност сваког хришћанина, указује на Бога као примјер – он је најмилосрднији. Сам Григорије био је болешљив, због чега је много физички пропатио и на тијело понекад гледао као на непријатеља. То сам признаје. Али тај непријатељ уједно је и најбољи пријатељ, јер се без њега на овом свијету не може. Отуда је наша дужност да се старамо о њему како је најбоље могуће, али и о тијелима других људи. Врло потресно Григорије описује судбину губавих, који – не својом кривицом – остају лишени свега у животу, па чак и љубави својих најближих. Изопштени, осуђени на биједу, самовање, далеко од својих домова, бивају захвални свакоме ко их не гони. Зар било ко може бити срећан док око њега лутају тако унесрећени ближњи, питаће се Григорије. То му је уједно био и повод да проговори на тему болести као казне за гријех, у шта су савременици неријетко били убијеђени. Григорије није склон да о болести промишља тако, јер награда и казна припадају будућем животу, док су у овом животу другачији закони. Туђе страдање треба да побуди на преумљење, да поучи, јер није сигурно да нас једнога дана не би могло задесити. Болесне треба разумјети, а здрављем се не поносити. Срж бесједе јесте позив да се буде милосрдан према болнима, као што је Бог милосрдан према људском роду: здрави болеснима треба да буду као богови, јер ни по чему човјек не наликује више на Бога као када чини милосрђе.

Извор: PG 1857: 857–919.

Бесједа 15: Εἰς τοὺς Μακκαβαίους [In Machabaeorum laudem]. Бесједа је настала 362. године у част хероја пострадалих у побуни против хеленизације и паганизације Јевреја у 2. вијеку п. н. е. (догађај је описан у Књигама макавејским, које припадају ширем канону библијских књига, освједоченом у Септуагинти). Необична тема захтијевала је од говорника да је најприје образложи, што је Григорије и учинио. По обичају, повод је искористио да конкретну тему прошири и да се осврне на универзалнија питања. Тако се овдје, на примјеру Макавеја, дотиче оних који су пострадали прије Христа, сматрајући их истинским мученицима (οἱ πρὸ τῶν Χριστοῦ παθῶν μαρτυρήσαντες). Врло важно је Григоријево увјерење да су Ријеч Божју чисти могли наслутити и прије њеног оваплоћења. Подвиг седморице браће Макавејаца, њихове мајке и свештеника Елеазара описан је дјелимично у драматичним сценама, од којих је

најупечатљивија она у којој мајка храбри своје синове да пострадају, плашећи се да би неки од њих могао посустати. Штавише, она се њиховом скончању весели, полазећи и сама на страдање, а бескомпромисно вјерујући у награду која их чека у царству небеском. У облику како је Григорије даје, са наглашавањем отпора, спремности на мучеништво те позива да се подражава подвиг Макавејаца, у бесједи се може наслутити ауторова порука вјернима свога времена у контексту насилне паганизације коју је спроводио цар Јулијан Апостата. Свети Јован Златоуст бесједио је на исту тему, имајући у виду ово Григоријево дјело.[81]

Извор: PG 1857: 912–933. Издање српскословенског текста: Дојчиновић 2017: 147–153, уп. Витић, Дојчиновић 2019.

Бесједа 16: Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης [In patrem tacentem propter plagam grandinis]. Временска непогода у Назијансу 373. године причинило је велику штету усјевима. Григорије Старији молио је сина да бесједом укријепи паству. Григорије се позива прихватио, снебивајући се што се обраћа поред живог и присутног епископа. Додирнувши се старог питања зашто невини страдају, у поменутој невољи Григорије види опомену Божју, а не суд Божји. Као и по питању лепрозних (бесједа 14), за које не мисли да им је Бог већ сада пресудио (јер суд тек треба да дође), тако и у тренутној невољи не види крајњи суд Божји, већ прије опомену и позив на преумљење. Из невоље се треба поучити, а Бога молити да попусти. Бесједе Григорија Богослова, па и ова, извор су гномски интонираних исказа који и ван контекста бесједе могу функционисати попут пословица. На примјер: Οὐκοῦν οὐ πληγῆναι χαλεπὸν, ἀλλὰ μὴ σωφρονισθῆναι τῇ πληγῇ χαλεπώτερον – „Није тешко бити ударен, него је теже не присјећати се ударца".

Извор: PG 1857: 933–964.

Бесједа 17: Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας, καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον [Ad cives Nazianzenos gravi timore perculsos, et praefectum irascentem]. Однос грађана и власти тема је ове бесједе. Григорије подржава старо начело да сваку власт треба поштовати и повиновати јој се, јер се деси да Бог кроз неприлике води ка добробити, што људи у датом тренутку не могу јасно разазнати. Критиковање власти није могуће уколико сами грађани не испуњавају своје обавезе. Од власти једино више треба поштовати Бога. Настала је 373. године.

Извор: PG 1857: 964–981.

Бесједа 18: Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου [Funebris oratio in patrem, praesente Basilio]. Трећа од четири Григоријеве бесједе означене као ἐπιτάφιος, тј. надгробне. Изговорена је 374. године на очевој сахрани. Удова црква назијанска имала је за чим да жали, а Григорије оца хвали да би они који слушају пратили његов примјер. Оца призива и као заштитника паствe коју је оставио, јер сада – будући ближи Богу – може и дјелотворније да им помогне. Негирајући правила бесједништва која и сам наводи, Григорије пажњу поклања не толико похвалном дијелу очевог живота – застрањењу у ипсистаријском учењу. Не кудећи, него настојећи да и из ове околности мајсторски извуче хвалу, сматрајући да је он и као паганин био у ствари хришћанин по понашању, дјелима и врлинама, Григорије приповиједање усмјерава према мајци Нони, која је одиграла кључну улогу у очевом преобраћењу. Незанемарив дио текста посвећен је ту присутној мајци, којој – што је занимљиво – и поред све

[81] Опширније о бесједама Григорија Богослова и Јована Златоустог на ову тему: Ziadé 2007.

привржености није оставио надгробно слово, као осталим члановима породице. Ова бесједа може се сматрати и надгробним словом Нони, јер су отац и мајка у многим примјерима и детаљима приказани као свети пар. Тумачећи чудом очев позив да уђе у храм, Григорије и његово рукоположење разумијева као Божју вољу, изабрање. У хришћанској науци, коју је почео изучавати у зрелим годинама, ни по чему није заостајао. Штавише, предњачио је у борби против јереси, те му се ни потписивање полуаријанског исповиједања вјере не може узети за зло, јер је то учинио из простодушности, а не са намјером. У наставку Григорије побраја очеве врлине, међу којима се издвајају: милостиња, незлобивост, кроткост итд., готово према хагиографском каталогу који ће се усталити у доцнијим византијским житијима. Помиње и чуда која су се десила (очево и мајчино оздрављење, појава мајке у бури на путу за Атину), као и очеву одважност када је требало бранити Христа и Цркву. Ни овдје Григорије није пропустио да се пожали на оца, као и на ту присутног Василија Великог, што су га приморали на рукоположење и епископску хиротонију, предајући га, како каже, на немирну „тржницу душа" (ψυχῶν ἀγορᾷ), на којој је пропатио. Закључујући реминисценцијом о смрти, које се не треба плашити, Григорије бесједу завршава обраћањем мајци.

Извор: PG 1857: 985–1044.

Бесједа 19: Εἰς τοὺς λόγους, καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν [De suis sermonibus, et ad Julianum tributorum exaequatorem]. Народ је очекивао да се Григорије огласи поводом неке локалне ствари, а одговор је ова бесједа настала 374. године. Иронично се односећи према захтјеву, поручује овцама да није њихово да нападају пастире (τὰ πρόβατα, μὴ ποιμαίνετες τοὺς ποιμένας), те да треба да његују послушност (εὐπείθειαν).

Извор: PG 1857: 1044–1064.

Бесједа 20: Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων [De dogmate et constitutione episcoporum]. Понекад се ова бесједа изговорена 379. године у Константинопољу назива и првом богословском због теме којом се бави. Наиме, Григорије у њој настоји да објасти шта значи истински богослов и како је могуће познати Бога. А да би одговорио на то, најприје је морао укратко изложити учење о самом Богу, образлажући догмат о Светој Тројици. Отуда је ово слово заиста прологомена за његове чувене богословске бесједе (27–31).

Извори: PG 1857: 1065–1080; Mossay, Lafontaine 1980: 56–84.

Бесједа 21: Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας [In laudem magni Athanasii episcopi Alexandrini]. Могуће је претпоставити да је Григорије срео Атанасија Великог приликом боравка у Александрији иако о томе не постоји писани траг. Атанасијево дјеловање свакако му је било и те како познато, а нарочито његово супротстављање аријанцима током Првог васељенског сабора (Никеја, 325). Говорити о Атанасију све што је знао није могао, јер би то прерасло у историју, како сам признаје. Брижно наводећи само најважније детаље из Атанасијевог живота, и то углавном у вријеме епископске службе, посебно невоље које је од кривовјерника поднио у Александрији, Григорије „показује одлично познавање историје Цркве онога доба, тј. шире средине 4. века, што сведочи да није био само богослов 'теоретичар', него и добар историчар".[82] Преплет историографског и богословског карактерише ово значајно слово, која је изговорено на дан помена светитеља 2. маја 380.

[82] Јевтић 2009: 87.

године.[83] Атанасије је узор врлине, парадигма епископа, те Григорије, описујући велики примјер, уједно пише о сопственом разумијевању живота у Христу.

Извори: PG 1857: 1081–1128; Mossay, Lafontaine 1980: 110–192.

Бесједа 22: Εἰρηνικὸς γ' εἰς τὴν σύμβασιν, ἣν μετὰ τὴν σύστασιν ἐποιησάμεθα οἱ ὁμόδοξοι [Tertia de pace, quam post dissidium composuimus nos, qui eiusdem fidei sumus]. У Мињовој патрологији, али и код других старих издавача, ова бесједа је под бројем 23, што је посљедица погрешне хронологије. Изговорена је 379. године у Цариграду, а тема јој је раскол међу самим православнима (мислећи у то вријеме на Антиохијце), поред невоља које имају са јеретицима (првенствено аполинаријевцима). Сљедствено Божјој заповијести, међу правовјернима треба да влада мир.

Извори: PG 1857: 1152–1168; Mossay, Lafontaine 1980: 280–310.

Бесједа 23: Εἰρηνικός β', λεχθεὶς ἐν Κωνσταντίνου πόλει, ἐπὶ τῇ γενομένῃ τῷ λαῷ φιλονεικίᾳ, περὶ ἐπισκόπων τινῶν διενεχθέντων πρὸς ἀλλήλους [Secunda de pace, in Constantini Urbe habita, ob ortam in populo contentionem, de quibusdam episcopis inter se dissidentibus]. Због напријед наведеног разлога, ову бесједу, насталу у Цариграду 380. године, Мињ смјешта на мјесто 22. бесједе. Григорије опет укратко излаже тринитарно богословље, сматрајући да претјерана љубопитљивост којој су склони они који умом улазе у детаље односа међу личностима Свете Тројице – води кривим путем. Вјерујуће позива да се уједине против кривог учења, а не да буду разједињени свађама. Чувене су Григоријеве ријечи из ове бесједе да науку излаже на начин рибарски (попут апостола), а не аристотеловски (ἁλιευτικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀριστοτελικῶς).

Извори: PG 1857: 1132–1152; Mossay, Lafontaine 1980: 218–258.

Бесједа 24: Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, ἐξ ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν ἐπανήκοντος. [Похвално слово Светом Кипријану, In laudem sancti Cypriani]. Бесједу је одржао као епископ у Константинопољу године 379, вјероватно у цркви Анастасија. Позивајући окупљене да достојно прославе Кипријана, изражава своју радост што су опет на окупу. Наводећи примјер Кипријанов, поручује како Христа треба љубити више од свега овоземног. Многи су узори врлине, од Христа – Првомученика (τοῦ πρώτου μάρτυρος), преко Закона, пророкâ и апостолâ, до мученикâ попут Кипријана, чијим подвигом је Григорије посебно надахнут. Одлучује да о Кипријану не говори све, већ само оно што је на корист, тј. на морално уздизање слушалаца. Због тога описује његов порочни живот, пребивање у заблуди и гријеху, на шта се – као врхунац – надовезује прича о његовом преобраћењу и постављању за епископа картагинског. Мученички је пострадао одсијецањем главе, а на чудесан начин пронађене су мошти, које су једно вријеме биле скривене. Кипријан је прави образац метаноје и подвига, који би требало слиједити. Важно је поменути да је Григорије у овој бесједи помијешао двојицу личности – Светог Кипријана Картагинског и Светог Кипријана Антиохијског – нехотично их сливајући у једну особу, која је ближа свом антиохијском прототипу неголи картагинском.

Извори: PG 1857: 1169–1194; Mossay, Lafontaine 1981: 40–85.

[83] Празновање је касније пребачено на 18. јануар по јулијанском, односно 31. јануар по грегоријанском календару.

Бесједа 25: Εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον [In laudem Heronis philosophi]. На ово слово може се гледати и као на похвалу филозофији уопште, а посебно као на похвалу филозофу Ирону, испрва Григоријевом пријатељу којем се дивио, а потом подмуклом интриганту који му је покушао преузети епископски трон у Цариграду. Изговорена је 380. године. Поигравајући се ријечима, Григорије Ирона назива псом, јер је био поборник киничког учења (κυνικός – 'псећи', од κύων 'пас'), и то због његове срчаности и одважности у наступу. О Ирону Григорије пише само у високим епитетима, као о најбољем међу најбољима и најплеменитијем међу племенитима (ἄριστος μὲν ἐξ ἀρίστων καὶ ἐξ εὐγενῶν εὐγενέστατος), који је одбацио богатство и власти и окренуо се Богу. Пошто се Ирон облачио у филозофски огртач, што није било својствено хришћанима, Григорије закључује да одијевање, спољашњност уопште, не може бити добар свједок ничијег душевног стања и његове блискости са Богом. Појединац се чак може и дружити са недостојнима, а остати неукаљан. И у овој бесједи Григорије показује велико познавање античке и ранохришћанске мисли, усмјеравајући се према Арију, његовој заблуди и страдању које је Ирон поднио супротстављајући се Аријевим присталицама. Њима насупрот, у завршном дијелу бесједе износи стилски уобличено кратко православно вјероисповиједање.

Извори: PG 1857: 1197–1225; Mossay, Lafontaine 1981: 156–204.

Бесједа 26: Εἰς ἑαυτὸν, ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον [In seipsum, cum rure rediisset, post ea quae a Maximo perpetrata fuerant]. Исте 380. године настала је и ова бесједа, у којој се сада куди филозоф Ирон, али под именом Максим. У питању је засигурно иста личност – филозоф–киник из Александрије који је пострадао од аријанаца и доспио у Цариград, гдје га је крстио Григорије Богослов и рукоположио за презвитера. О овој згоди и о односу ове двије бесједе Јероним пише: „[...] laudes Maximi philosophi, post exsilium reversi, quem falso nomine quidam Heronis superscripserunt (quia est et alius liber vituperationem ejusdem Maximi continens; quasi non licuerit eumdem et laudare et vituperare pro tempore)."[84] У договору са епископима који су стигли из Египта (а који су увијек према Григорију гајили непријатељство), Максим је разбојнички хиротонисан за епископа Цариграда, на шта су се побунили православни одани Григорију. Покушај је на крају пропао, али је на Григорија оставио снажан утисак, јер га је издао онај за кога је мислио да му је пријатељ. Григорије за себе мисли да је добар и одговоран пастир, који је брину о стаду док је био одсутан (ван Цариграда). Бесједа је свођење рачуна, давање одговора: његових пастви шта је радио у одсуству, али и пастве њему о дјелима која су чинили у исто вријеме. Насупрот могућим очекивањима, ова бесједа није ad hominem критика Максима, него прије упутство о постојаности у вјери у сличним околностима.

Извори: PG 1857: 1228–1252; Mossay, Lafontaine 1981: 224–272.

Бесједа 27: Θεολογικὸς πρῶτος. Πρὸς Εὐνομιανοὺς προδιάλεξις [Theologica prima. Adversus Eunomianos praevia dissertatio]. Пет бесједа о богословљу (27–31) изговорене су у црквици Анастасији у љето/јесен 380. године. Надовезују се на бесједу 20. Наслovљено против аријанца Евномија, епископа кизичког, борца против божанства Сина и Духа Светога, ово слово уједно је и приговор античкој мисли (нарочито Платоновој и Аристотеловој, које је Евномије поштовао), којој супротставља рибарску мудрост. Богословље није попут било које

[84] „[...] Похвала Максиму филозофу после повратка из изгнанства. Ово последње дело лажно су приписивали неком Херону зато што постоји и нека друга Григоријева књига где прекорева Максима као да није могуће истог човека кудити и хвалити у зависности од времена." (Јероним 2016: 108–109). Под редним вројем 127. у свом попису славних људи, Јероним засебно пише о Максиму Филозофу (Maximus Philosophus).

друге дисциплине духа. Не може га упражњавати свако, нити у сваком моменту, нити на сваком мјесту, нити пред било ким. Њиме се могу бавити само они који су прво очистили себе, али прикладно. Оно је попут меда: иако је сладак, ако га се превише узима – каже Григорије – мед изазива бол у стомаку. Прави богослов мора најприје озбиљно радити на себи.

Извори: PG 1858: 12–25; Gallay, Jourjon 1978: 70–98.

Бесједа 28: Θεολογικὸς δεύτερος. Περὶ Θεολογίας [Theologica secunda. De theologia]. Поднаслов друге богословске бесједе јесте „О богословљу", у складу са чим Григорије настоји објаснити могућност богословствовања, тј. говора о Богу и познања Бога. Може ли човјек познати и схватити Божју суштину? На ово питање Григорије одговара негативно, јер је човјеков разум ограничен и оптерећен искуством. Наше знање о Богу је само сјенка, неријетко испуњена човјековим учитавањима. Зато Григорије и каже да Бог није оно што је човјек умислио да Бог јесте и како га је ријечју изразио (ἀλλ᾽ οὐδὲ τοῦτο εἶναι Θεόν, ὅπερ ἐφαντάσθημεν, ἢ ἀνετυπωσάμεθα, ἢ λόγος ὑπέγραψεν). Он је бестјелесан (ἀσώματον), нерођен (ἀγέννητον), беспочетан (ἄναρχον), непромјењив (ἀναλοίωτον), непропадљив (ἄφθαρτον), али ни ови изрази нису довољни да би се рекло шта Бог заиста јесте. Овдје се распознаје апофатичко усмјерење Григоријеве мисли о Богу (што је видљиво и из самих ἀ- термина које користи), које ће постати окосница православног богословља. О Богу свједочи творевина (Григорије показује завидно познавање природних наука), а у богословствовању треба да предњачи вјера, а не разум (πίστις δὲ ἀγέτω πλέον ἡμᾶς ἢ λόγος).

Извори: PG 1858: 25–72; Gallay, Jourjon 1978: 100–174.

Бесједа 29: Θεολογικὸς τρίτος. Περὶ Υἱοῦ [Theologica tertia. De filio]. Посебну пажњу у трећој богословској бесједи Григорије Богослов посветио је Сину у контексту тријадологије. Објашњава да Синово рођење нема паралелу са биолошким, као и Очево очинство, те да оно није временски условљено. Отац је Отац јер вјечно и беспочетно рађа Сина, а исходи Светог Духа. Он је њихово почело, без временских оквира. И овдје Григорије савјетује ћутање о стварима о којима можемо само нагађати (попут суштине Божје или начина рађања Сина). Ово Григоријево слово класично је и примјерно излагање православног учења о Светој Тројици више него било које друго његово дјело.

Извори: PG 1858: 73–104; Gallay, Jourjon 1978: 176–224.

Бесједа 30: Θεολογικὸς τέταρτος. Περὶ Υἱοῦ [Theologica quarta. De filio]. И четврта богословска бесједа посвећена је Сину, како јој и поднаслов каже, чиме се надовезује на претходну. Наглашавајући једносушност Оца и Сина, Григорије анализира одломке из Светог писма, гдје се показује као врстан егзегета. С тим у вези јесу и минуциозни коментари на имена која се јављају у библијским текстовима за Логоса као Бога: Син (Υἱὸς), Једнородни (Μονογενὴς), Ријеч (Λόγος), Премудрост (Σοφία), Сила (Δύναμις), Истина (Ἀλήθεια), Слика (Εἰκὼν), Свјетлост (Φῶς), Живот (Ζωὴ), Правда (Δικαιοσύνη), Освећење (Ἁγιασμὸς), Избављење (Ἀπολύτρωσις), Васкрсење (Ἀνάστασις); и као човјека: човјек (ἄνθρωπος), Син човјечји (Υἱὸς δὲ ἀνθρώπου), Христос (Χριστὸς), Пут (Ὁδὸς), Врата (Θύρα), Пастир (Ποιμὴν), Овца (Πρόβατον), Јагње (Ἀμνὸς), Првосвештеник (Ἀρχιερεὺς) и Мелхиседек (Μελχισεδὲκ).

Извори: PG 1858: 104–133; Gallay, Jourjon 1978: 226–274.

Бесједа 31: Θεολογικὸς πέμπτος. Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος [Theologica quinta. De Spiritu sancto]. Пета богословска бесједа уједно је и завршна међу онима о богословљу. Главна

јој је тема божанство Духа Светога, у шта Григорије вјерује без икакве сумње, а уједно је и синтеза његовог учења о Светој Тројици, она у којој се своди дотадашња напријед изложена богословска мисао. Зато она и јесте „врхунац Григоријевог и Кападокијског Тројичног богословља".[85] Међу бројним аргументима и темама којих се дотиче, Григорије посебно наглашава да именовања Отац, Син, Свети Дух јесу имена за односе: Отац рађа, Син се рађа, а Дух исходи. При томе, не треба у појмове учитавати биолошке околности људске свакодневице.

Извори: PG 1858: 133–172; Gallay, Jourjon 1978: 276–342.

Бесједа 32: Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου, οὔτε παντὸς καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι [De moderatione in disputationibus servanda, et quod non sit cuiusvis hominis, nec cuiusvis temporis de Deo disputare]. Григорије Богослов на више је мјеста третирао питање прикладности времена, мјеста и самог говорника који жели богословствовати. Тему је засебно разрадио у овој бесједи, изговореној 379. године у Цариграду. Залажући се за умјереност (јер ни мудрост преко мјере није добра), Григорије инсистира на подвижничкој ревности, одн. на богословствовању које се темељи на подвигу богословствујућег. Посебно се дотиче феномена поретка (τάξις), на којем је све устројено. Будући да управо поредак одваја словесне људе од бесловесних животиња, он се има поштовати и у пастирској дјелатности: једни треба да буду напасани, док су други они који напасају – пастири (τάξις κἀν ταῖς Ἐκκλησίαις τὸ μὲν εἶναί τι ποίμνιον, τὸ δὲ ποιμένας διώρισε). Поштујући ред и поредак, Григорије савјетује ћутање, које је боље од говора, а посебно када је у питању богословље. Он, наравно, не негира потребу богословствовања, већ устаје против претјеране љубопитљивости о стварима о којима људима није дато да знају. Али је присталица тога да о богословљу не може говорити свако, већ онај који има за то харизму.

Извори: PG 1858: 173–212; Moreschini, Gallay 1985: 82–154.

Бесједа 33: Πρὸς Ἀρειανοὺς, καὶ εἰς ἑαυτόν [Adversus Arianos, et de seipso]. Григорије Богослов пострадао је од (ново)аријанаца током свог боравка у Цариграду и ова бесједа је једна од реминисценција на те догађаје. Настала је у истим околностима 380. године у којима и бесједа 23. Жалећи што су хришћани једни другима постали већи непријатељи него што су им то ратоборни варвари, низом реторских питања Григорије подсјећа аријанце на сва злодјела која су чинили њему и вјерујућем народу престонице. Онда се обраћа баш правовјернима, крепећи их и поучавајући како да се опходе у датој ситуацији.

Извори: PG 1858: 213–237; Moreschini, Gallay 1985: 156–196.

Бесједа 34: Εἰς τοὺς Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας [In Aegyptiorum adventum]. Бесједа је изговорена 380. године поводом дочека сабраће која су допутовала из Египта. Због тога Григорије у првом дијелу хвали Египћане и њихову земљу, која је и у библијским догађајима имала удјела. Други дио бесједе посвећен је кратком излагању богословља о Сину и Духу Светоме.

Извори: PG 1858: 241–256; Moreschini, Gallay 1985: 198–226.

[85] Јевтић 2016: 471.

Бесједа 36: Εἰς ἑαυτόν, καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἰς τὴν τοῦ λαοῦ προθυμίαν, ἣν ἐπεδείξαντο εἰς αὐτόν [De seipso, et ad eos qui ipsum cathedram Constantinopolitanum effectare dicebant, et de populi alacritate, quam erga eum ostenderat]. У групу од неколико одбрамбених бесједа спада и ова, изговорена 380. године. Григорије је доведен у ситуацију да се брани од оптужби да је насилно заузео трон епископа цариградских, што је у ствари учињено вољом самог цара. У овој аутобиографској бесједи Григорије се поиграва на свој рачун, иронишући своје говорничке квалитете, сврставајући се међу неотесане и оне без говорничког дара. Кад је већ тако, поентира Григорије, ни сам не зна шта је то што толико провоцира његове противнике, па су жељни да га чују. Нарочито му је замјерано, више пута, што је наводно напустио катедру на коју је изабран (Сасиму), а преотео царирадски трон. Бранећи се, Григорије у овој бесједи појашњава како је његов долазак био одговор на позив у помоћ, како би се православље у царском граду изнова подигло након јеретичког тријумфа.

ИЗВОРИ: PG 1858: 265–280; Moreschini, Gallay 1985: 240–268.

Бесједа 37: Εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐαγγελίου·Ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, καὶ τὰ ἑξῆς [In dictum: Evangelii: "Cum consummasset Iesus hos sermones" etc.]. Ово је једина потпуно егзегетска бесједа Григорија Богослова. Постоје егзегетски одломци разасути по другим бесједама, али је ова у потпуности посвећена тумачењу новозавјетног текста, и то одјељка из Јеванђеља по Матеју 19, 1–12. У приступу библијском тексту, Григорије је ближи алегоријском тумачењу неголи дословном, што се може тумачити и утицајем Оригена, којег је у младости веома цијенио. Изговорена је 380. године (евентуално у првој половини 381). Тема јеванђеоског одјељка јесу брачни и безбрачни живот.

ИЗВОРИ: PG 1858: 281–308; Moreschini, Gallay 1985: 270–318.

Бесједа 38: Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος [In Theophania, sive Natalitia Salvatoris]. Поистовјећивање празника Богојављења (крштења Христовог) и Божића (рођења Христовог) у овој бесједи није случајно, јер су се они на Истоку у првим вијековима славили као јединствена светковина.[86] И сам Григорије објашњава назив празника, те позива вјерујуће да га не прослављају како то пагани чине на својим светковинама, не у теревенкама (πανηγυρικῶς) већ божански (θεϊκῶς). Срж слова јесте на икономији, тј. Божјем плану спасења људског рода, у којем је рођење месије један од најзначајнијих момената. Григорије потанко објашњава Божју непромјењивост, а уједно и стварање свијета, и то најприје анђеоског, па људског и материјалног. Пошто је човјек раскинуо заједницу са Богом, овај га је кроз генерације уразумљивао, да би на крају и сам сишао међу људе. Отуда је једино спасење хођење за Христом, ради којег ваља све истрпјети. Бесједа је изговорена 380. године.

ИЗВОРИ: PG 1858: 312–333; Moreschini, Gallay 1990: 104–148.

Бесједа 39: Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα [In sancta Lumina]. Надовезујући се на претходну бесједу, Григорије Богослов наставља да појашњава тајну богојављења и крштења Господњег. Настала је 381. године. Назив τὰ φῶτα или ἑορτὴ τῶν φωτῶν за поменути јединствени празник (сѵ(ет)аа просвѣщенїа, Деч 92, 49б) употребљавао се паралелно са познатијим називима ἐπιφάνεια и Θεοφάνεια.[87] Рођење Христово ни у чему не сличи бројним паганским примјерима, које

[86] Мирковић 1961: 83.

[87] Мирковић 1961: 83.

Григорије набраја, а које треба оставити за забаву грчкој дјеци. Рођење Божје је чин спасења, којим Нови Адам силази да спаси старог Адама, облачећи се у тијело, како би избавио само тијело и надвладао сатану. Григорије препричава и новозавјетни извјештај о овом догађају и тумачи га, позивајући – попут Јована Крститеља из библијског текста – на покајање и очишћење.

Извори: PG 1858: 336–360; Moreschini, Gallay 1990: 150–196.

Бесједа 40: Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα [In sanctum Baptisma]. Замисао Григоријева била је да у краћој бесједи (која се одужила због његове већ пословичне рјечитости) укаже на смисао и значај крштења. Бесједио је 381. године, свакако прије Другог васељенског сабора који је започео исте године. Крштење, тј. провјетљење (τὸ φώτισμα) – промјена живота (βίου μετάθεσις) и дар, милост коју Бог указује. Та промјена подразумијева обећање Богу о бризи за врлину и чистоту. У овој бесједи Григорије расправља и о погодном времену за примање ове свете тајне, за коју не сматра да је нужно чекати поодмаклу доб да би јој се приступило. Закључује како ниједан узраст није непогодан за крштење, па ни дјечје доба, нарочито уколико коме пријети смртна опасност.

Извори: PG 1858: 360–425; Moreschini, Gallay 1990: 198–310.

Бесједа 41: Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Πεντηκοστήν [Ejusdem in Pentecosten]. Бесједа на Педесетницу (празник Силаска Светога Духа на апостоле) настала је 380. године и припада групи тзв. празничних бесједа. Григорије појашњава поштовање које је броју седам указивано међу Јеврејима, наводећи и одговарајућа мјеста из Светог писма. Управо је тај педесети дан (седам пута седам плус један) Бог изабрао да настави икономију спасења, јер се у овај дан довршавају тјелесна дјела Христова, а настављају се дјела Духа Светога, који је вјечни и истинити Бог. Дух Свети истински обитава међу вјерујућима, као што је и Христос ходио међу њима. Бесједа је испуњена литургијски заснованим излагањем.

Извори: PG 1858: 428–452; Moreschini, Gallay 1990: 312–354.

Бесједа 42: Συντακτήριος, εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν [Supremum vale, coram centum quinquaginta episcopis]. Околности у вези са овом бесједом добро су познате. У питању је опроштајни говор који је Григорије, дотад предсједавајући Другим васељенским сабором, одржао 381. године пред саборским оцима, којих је било око стотину педесет. Најприје указује на стање које га је дочекало у Цариграду, стање прогона правовјерних и тријумфа јеретика, а које пореди са запуштеном њивом. Али је сада, кад се спрема за одлазак, потпуно другачије. Григорије не крије и не умањује сопствене заслуге за то. Пошто је исповиједио праву вјеру и указао на своја главна постигнућа, затражио је награду: дозволу да се повуче. Молио је сабране епископе да на његово мјесто поставе достојног насљедника, а да њега, остарјелог, болесног и измореног честим сукобима, отпусте да се посвети подвижничком животу.

Извори: PG 1858: 457–492, Bernardi 1992: 48–114.

Бесједа 43: Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, Ἐπιτάφιος [Funebris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi]. Надгробна ријеч пријатељу Василију Великом изговорена је 382. године, иако се Василије упокојио 379. године. О овој бесједи видјети опширније у одјељку 8.

Извори: PG 1858: 493–605, Bernardi 1992: 116–306.

Бесједа 44: Εἰς τὴν καινὴν Κυριακήν [In novam dominicam]. Нова, Томина или недјеља Антипасхе (Ἀντίπασχα) јесте прва по Васкрсу. Године 382/383. на тај дан је празнована и обнова Храма Светог мученика Маманта, недалеко од Назијанза, што је био повод да његово име Григорије помене пред крај бесједе. Њен највећи дио посвећен је самој суштини празника „нове" недјеље, што је обнова, потпуно преумљење човјека, на које Григорије позива. Пошто је човјек отпао од Бога и пропустио прилику да задобије бесмртност по благодати, да се спасе, његово спасење мора се обновити кроз Христа Господа. Свако је дужан да сопственим снагама допринесе томе, тако што ће измијенити начин живљења, за шта Григорије даје и директне савјете.

Извор: PG 1858: 608–621.

Бесједа 45: Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα [In sanctum Pascha]. Посљедња бесједа у низу посвећена је празнику Васкрсења Христовог, а изговорена је 382. или 383. године, по повратку Григоријевом у отаџбину. Обраћање започиње усхићено, Пасха је празник над празницима. Своју бесједу Григорије сматра празничним приносом, најдрагоцјенијим поклоном који он може дати. Као и на другим мјестима када бесједи о различитим темама, Григорије отпочиње исповиједањем вјере у истинитог Бога, што и овдје чини. Потом прелази на стварање анђела и човјека, његов пад и план Божји за спасење. Враћајући се на главну тему, Григорије појашњава назив Пасха и смисао овог празника, поткрепљујући своје увиде многим библијским примјерима.

Извор: PG 1858: 624–664.

3. 2. Поезија

Истраживачи су сагласни у мишљењу да је интензивна пјесничка продукција Григорија Богослова углавном везана за период по његовом напуштању Константинопоља (381). Трајала је све до смрти. Опус чини неколико стотина пјесама,[88] које варирају по дужини, квалитету, жанру и тема. Могуће их је, као и бесједе, разврстати по неколико критеријума. Од издања Мавриста, које је пренијето у Мињову патрологију, усталила се подјела Григоријевих пјесама на богословске (догматске и моралне) и историјске (аутобиографске, о другим лицима). У историјске пјесме убрајају се и стихована писма, епитафи и епиграми, које је Григорије Богослов такође радо писао. Иако нису стекле популарност међу ширим слојем Григоријевих савременика, његове пјесме вијековима су утицале на учене нараштаје – толико да су за њих, као и у случају бесједа, писани коментари. Међу најпознатије коментаторе његове поезије убрајају се: Максим Исповједник, Козма Мелод, Никита Давид, Николај Доксопатр, Јован Зонара, Теодор Валсамон и Никифор Калист.[89]

Григорије Богослов није био лак пјесник, стихови су му често тешко проходни, исписани компликованим језиком високог стила, због чега су „његову поезију могли да разумеју и цене само они са врхунским књижевним образовањем", како је примијетила Ч. Миловановић.[90] Настојећи да се користи правилима паганске поезије, писана је као њен контрапункт. Од ње се, међутим, увелико разликује, ако не по форми, онда по садржају, који је хришћански. Опонирало се овим стиховима не само паганској него и хришћанској – јеретичкој поезији, будући да су оновремени јеретици, нарочито Аполинарије, радо посезали за

[88] А. Јевтић (2016: 475) наводи број од 408 пјесама и око 18.000 стихова. В. PG 1862a: 397–1599, PG 1862b: 11–130.
[89] Јевтић 2016: 476.
[90] Миловановић 2012: 23.

стиховима као начином изражавања.[91] Због тога не чуди што је неколико десетина пјесама посвећено строго догматским темама о тријадологији, стварању, отјеловљењу Логоса итд. О томе сам аутор каже:

Τρίτον πεπονθὼς οἶδα· πρᾶγμα μὲν τυχὸν
Μικροπρεπές τι, πλὴν πέπονθ'· οὐδ' ἐν λόγοις
Πλέον δίδωμι τοὺς ξένους ἡμῶν ἔχειν·
(50) Τούτοις λέγω δὴ τοῖς κεχρωσμένοις λόγοις
Εἰ καὶ τὸ κάλλος ἡμῖν ἐν θεωρίᾳ.[92]

Треће што жељах – ствар је безначајна, можда,
ал опет ми не дâ мира, не желим да неверници
већу славу у књижевности него ми заслуже,
у оном лепом и накићеном начину изражавања –
мада, за нас, лепота је у созерцању.[93]

Наведени стихови су из пјесме Εἰς τὰ ἔμμετρα (In suos versus),[94] у којој је Григорије систематизовао своје схватање пјесничког стваралаштва и открио мотивацију за бављење тим послом. Она се стога може сматрати програмском. Критикујући савременика што се олако упуштају у писање невјештих и бесмислених стихова, савјетује их да проберу ријечи – испразне да одбаце, а да се држе само оних богонадахнутих (θεοπνεύστων). Први разлог бављења поезијом јесте метрика, која ограничава. Тиме је Григорије хтио обуздати своју рјечитост. Други разлог је да омладини понуди лијек (φάρμακον), тј. алтернативу тада популарним пјесмама (ᾀσμάτων) и онима које су се изводиле уз лиру (λυρισμάτων). Трећи разлог је већ изложен у наведеним стиховима. Четврти је утјешни, јер је писање стихова Григорију чинило олакшање у здравственим патњама. Своје пјесме, међутим, није сматрао ламентом него прије опроштајницама (οὐ θρῆνον, ἀλλ' ὕμνον τιν' ἐξιτήριον). Григорије признаје да се користио различитим изворима, а оне који сматрају да у његовим стиховима нема велике вриједности позива да начине боље.

Што због животних околности, што због карактера самог аутора, осјећање које се у овим пјесмама јавља често је меланхолично. И када богослови, и када поучава, и када описује, Григорије налази мјесто да изрази своје суморно осјећање. Као илустрацију наводимо примјер из пјесме Περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (De humana natura), стихови 17–28, у препјеву Ч. Миловановић:

Τίς γενόμην, τίς δ' εἰμὶ, τί δ' ἔσσομαι; Οὐ σάφα οἶδα.
Οὐδὲ μὲν ὅστις ἐμοῦ πλειότερος σοφίην.
Ἀλλ' αὐτὸς νεφέλῃ κεκαλυμμένος ἔνθα καὶ ἔνθα,
(20) Πλάζομαι οὐδὲν ἔχων, οὐδ' ὄναρ, ὧν ποθέω.
Πάντες γὰρ χθαμαλοὶ καὶ ἀλήμονες, οἷσι παχείης
Σαρκὸς ἐπικρέμαται κυανέη νεφέλη.
Κεῖνος δ' ἐστὶν ἐμεῖο σοφώτερος, ὅς πλέον ἄλλων
Ἤπαφεν ἧς κραδίης ψεῦδος ἑτοιμολόγον.
(25) Εἰμί. Φράζε τί τοῦτο; Τὸ μὲν παρέθρεξεν ἐμεῖο·
Ἄλλο δὲ νῦν τελέθω, ἄλλ' ἔσομ', εἴ γ' ἔσομαι.
Ἔμπεδον οὐδέν· ἔγωγε ῥόος θολεροῦ ποταμοῖο
Αἰὲν ἐπερχόμενος, ἑσταὸς οὐδὲν ἔχων.[95]

Ко сам био, ко сам сада, ко ли ћу још бити? Не знам
тачно – не зна ни ко је више мудрости од мене попио!
По магли густој ја тумарам тамо и овамо, не могу
(20) да досегнем оно за чиме жудим, чак ни у сну.
Сви ми, као потукачи, по земљи се вијемо, сви над
којима се надвио модрикасти облак непрозирне плоти.
Паметнији је од мене само онај који је боље успео
да искорени из срца свог брбљиве лажи што заводе човека.
(25) Ја постојим. Па добро, шта с тим? Део мене већ је нестао,
сад сам нешто друго, и опет ћу друго бити – ако будем.
Ништа не траје довека; ја сам матица блатњаве реке
што стално напред гура, ничега постојаног у себи нема.[96]

Највећи број пјесама Григорија Богослова испуњен је аутобиографским садржајем, па и оне од којих се према постављеној теми то не би очекивало (попут богословских). У том

[91] Јевтић 2016: 475.
[92] PG 1862a: 1332–1333.
[93] Миловановић 2012: 22.
[94] PG 1862b: 1329–1336, White 1996: 2–9. О пјесми више у: Milovanovic-Barham 1997,
[95] PG 1862a: 757.
[96] Миловановић 2012: 57.

погледу истицана је његова најопширнија пјесма Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον (De vita sua),[97] исписана у нешто мање од двије хиљаде јампских триметара, карактеристичних за грчку трагедију. Опширни описи догађаја из ауторовог живота комплементарни су са текстом бесједа. За тему којом се бавимо нарочито су значајни стихови 211–236, о Григоријевом атинском периоду учења:

Ἔπειτ᾽ Ἀθῆναι καὶ λόγοι. τἀκεῖσε δέ
ἄλλοι λεγόντων, ὡς μὲν ἐν φόβῳ θεοῦ
ἀνεστράφημεν πρῶτα τὰ πρῶτ᾽ εἰδότες·
ὡς δ᾽ ἐν νέων ἀκμῇ τε καὶ φορᾷ θράσους,
(215) ἄλλων σὺν ἄλλαις φατρίαις οἰστρουμένων,
οὕτω διεξῄειμεν ἥσυχον βίον
– πηγή τις, οἶμαι, πόντιος καθ᾽ ὑδάτων
γλυκεῖα πικρῶν, ὥσπερ οὖν πιστεύεται–
οὔθ᾽ ἑλκόμενοι πρὸς τῶν φερόντων εἰς βλάβην,
(220) ἕλκοντες αὐτοί τ᾽ εἰς τὰ κρείσσω τοὺς φίλους.
Καὶ γάρ με καὶ τοῦτ᾽ εὖ πεποίηκεν θεός·
συνῆψεν ἀνδρὶ τῷ σοφωτάτῳ φέρων,
μόνῳ βίον τε καὶ λόγον πάντων ἄνω.
τίς οὗτος; ἦ γνώσεσθε ῥᾳδίως λίαν.
(225) Βασίλειος ἦν, τὸ μέγ᾽ ὄφελος τοῦ νῦν βίου.
τοῦτον λόγου τε καὶ στέγης καὶ σκεμμάτων
κοινωνὸν εἶχον. εἴ τι δεῖ καὶ κομπάσαι·
ξυνωρὶς ἦμεν οὐκ ἄσημος Ἑλλάδι.
τὰ πάντα μὲν δὴ κοινά, καὶ ψυχὴ μία
(230) δυοῖν δέουσα σωμάτων διάστασιν.
ὃ δ᾽ εἰς ἓν ἡμᾶς διαφερόντως ἤγαγεν,
τοῦτ᾽ ἦν· θεός τε καὶ πόθος τῶν κρεισσόνων.
ἐξ οὗ γὰρ εἰς τοσοῦτο θάρσους ἤλθομεν,
ὥστ᾽ ἐκλαλῆσαι καὶ τὰ καρδίας βάθη,
(235) πλέον συνεσφίγγημεν ἀλλήλοις πόθῳ.
τὸ γὰρ ὁμόγνωμον πιστὸν εἰς συμφυΐαν.[98]

Атина потом и учење. Тамо шта би
други нека кажу, како у страху Божјем
живјесмо прво од првог познајући,
у цвијету младости и напону снаге,
сваки је са дружбом својом друговао,
а водећи тиховатељни живот
– попут каквог слатког извора у горкој
води морској, тако смо вјеровали –
не дозвољавајући да нас заведу саблазни,
приводећи и пријатеље стварима узвишеним.
И тада ме је Бог даром наградио,
везујући ме за најмудријег човјека,
животом и науком стојећег над свима.
Ко је то био? Препознаћете га ви лако.
Василије био је то, нашега доба велика потпора.
С њим сам дијелио науку, и кров,
и мисли. И ако могу усхвалит се мало,
двојац бијасмо познат широм Хеладе.
Све смо пак имали заједнично, и душа је једна
два раздвојена тијела спајала.
Али оно што нас прије свега састави
било је ово: Бог и жудња за оним вишим.
Пошто смо се охрабрили толико
да смо разоткрили и скривнице срца,
још јаче се везасмо један за другога,
јер једномислије пријатељству снагу даје.

Судови о поезији Григорија Богослова су подијељени. Иако се може рећи и да није био изразито надахнут пјесник, те да су многи његови стихови само проза смјештена у метар, како је суди Ц. Квастен,[99] не може се а не примијетити, о чему свједоче и његове бесједе, да је Григорије Богослов био „песничка душа по природи", како наводи А. Јевтић.[100]

На словенски језик Григоријева поезија превођена врло ријетко, не зарад самих стихова и не у склопу зборника са његовим бесједама. Иако има и старијих свједочанстава, наводимо примјер из Законоправила Светога Саве, које у својем 32. поглављу доноси попис канонских библијских књига. У наслову се каже ѡть словѣсь,[101] али текст није из Григоријевих бесједа него непотпун пренос дванаесте догматске пјесме – Περὶ τῶν γνησίων βιβλίων τῆς θεοπνεύστον Γραφῆς (De veris Scripturae libris).[102] Колико је до сада познато, превода засебних Григоријевих пјесничких цјелина на словенском језику није било.

[97] Критичко издање: Jungck 1974.
[98] Jungck 1974: 64.
[99] Questin 1986: 244.
[100] Јевтић 2016: 475.
[101] Jagić 1877: 100.
[102] PG 1862, 472–474.

3. 3. Писма

Попут пјесама, највећи број Григоријевих писама настао је по повратку у Аријанз. Углавном су упућена пријатељима и познаницима. Осим три писма која садрже догматске и богословске елементе (101, 102, 202),[103] остало је углавном приватна преписка, којој је сврха базична комуникација.

До данас је сачувано 249 писама, колико их биљежи П. Гале, њихов најзначајнији истраживач,[104] али се у ауторство неких од њих оправдано сумња (42, 241, 243). Како се из текста може закључити, објединио их је сам Григорије на тражење свога рођака Никобула. И по томе је овај аутор јединствен, јер је међу грчким писцима био први који је сакупио и објавио своја писма.[105]

Посебно је потребно поменути писмо 51. Добар ученик класичних аутора, Григорије Богослов дао је свој допринос и у теорији овога жанра. У поменутом писму, упућеном рођаку Никобулу (Νικοβούλῳ),[106] говори о вјештини њиховог састављања, чему је у античко доба посвећивана значајна пажња. Напомиње како писмо мора бити дужине примјерене теми, некомпликованог стила, већ оног блиског разговорном. Потом говори како ваљано писмо мора да има шарм (χάρις), који се обезбјеђује примјереним цитатима, досјеткама и сл. Када су у питању стилске фигуре, као и када се ради о дужини, њихова употреба треба да буде умјерена, јер би писмо требало да изражава спонтаност међу кореспондентима.[107]

Систематског превођења Григоријевих писама на словенски језик није било, али је понеко налазило свој пут до словенских читалаца. Такав је случај са писмом Филагрију,[108] између осталог, посвједочено и у зборнику из времена деспота Стефана Лазаревића.[109] У њему Григорије без радости одговара како се осјећа након братовљеве и Василијеве смрти, обузет старошћу и болешћу. А „Христос спава" (Χριστὸς καθεύδει, Христосъ спитъ), узвикује Григорије, очекујући смрт као избављење.

3. 4. Остала дјела

Поред поменутих Григоријевих списа, постоје и она на којима је радио али који измичу магистралној тродјелној подјели његове заоставштине. У питању је на првом мјесту Φιλοκαλία, збирка цитата из Оргенових дјела на којој је радио са Василијем Великим, а коју помиње у једном од својих писама (115). Постоји и друго, далеко познатије дјело са истим називом (срп. *Добротољубље*) настало у 18. вијеку трудом Никодима Светогорца и Макарија Коринтског. У њему су сабрана искуства аскета од 4. до 15. вијека. Не треба их доводити у везу. Треба напоменути да се Григоријево коауторство доводи у сумњу, али – како се чини – ни за једну претпоставку не постоје довољно чврсти аргументи.[110]

---

[103] Gallay, Jourjon 1974; Mandac 2005: 46–48, 267–286.
[104] Gallay 1969. Такође су раније штампана у PG 1862a: 21–338.
[105] Questin 1986: 247.
[106] Gallay 1969: 47–48.
[107] Пртија 2016: 103–106.
[108] PG 1862a: 153, Gallay 1969: 71.
[109] Novaković 1877.
[110] Приређивач критичког издања Филокалије сматра да се не може потврдити ни Василијево ни Григоријево ауторство над овим списом – Harl 1983: 24.

Са великом вјероватноћом може се рећи да је Григорије Богослов учествовао у састављању монашких правила која су остала упамћена под именом Василија Великог, а која су сигурно плод њиховог великим дијелом заједничког аскетског опита и тематских разговора.

Најзад, сачуван је тестамент настао 381. године, у периоду боравка у Константинопољу, којим Григорије Богослов своју немалу имовину оставља сиромашнима цркве у Назијанзу, а робове ослобађа.[111]

3. 5. Дјела приписана Григорију

Међу дјелима за која је показано да нису Григоријева посебно треба поменути два, која су дуго циркулисала, па чак и данас циркулишу под његовим именом. Прво јесте краћа бесједа број 35 – Εἰς τοὺς μάρτυρας, καὶ κατὰ Ἀρειανῶν (De martybus, et adversus Arianos)[112] – из збирке од 45 бесједа. А. Јевтић помиње могућност да је Григорије Богослов начинио нацрт бесједе, или написао неки њен дио,[113] али је јасно да она у цијелости није његов спис.

Други је у многоме занимљивији текст трагедије под називом Χριστὸς πάσχων (Christus patiens),[114] исписане у 2602 стиха. У тексту се осјећа велики утицај Еврипида, нарочито његове трагедија *Баханткиње*,[115] али и других класичних аутора. У потпуности имитирајући античку драму, аутор вјероватно из 11. или 12. вијека приказао је трагедију страдања Христовог, зналачки смјештајући причу у оквире античког театра. Дјело је било јако популарно. Роман Мелод је један од кондака који се пју на Велики четвртак саставио служећи се одјељком овог текста,[116] за који је вјеровао да је Григоријев.[117]

Постоје и бројна ситнија дјела приписана Григорију Богослову, као што су она дата у облику питања–одговора, те тумачење Литургије и текст Литургије сачуван на коптском и грчком језику.[118]

[111] PG 1862a: 389–396.
[112] PG 1858: 257–261.
[113] Јевтић 2016: 467.
[114] PG 1862b: 133–338. Критичко издање: Tuilier 1969.
[115] Alexopoulou 2013.
[116] Karavites 1993: 97.
[117] Swart 1990: 62.
[118] Желтов 2006.

4. ГРЧКИ ГРИГОРИЈЕ: ОПШТИ ОСВРТ

Литература о Григорију Богослову изузетно је опширна. До сада је сагледаван из бројних аспеката: од језичког, преко богословског, историјског, философског, до књижевноумјетничког и психолошког. Проучаване су и различите језичке традиције у којима се јавио. Највише је, иако још не довољно, пажња усмјерена на грчке рукописе, а најслабије на словенске.

Рукописна традиција бесједа Григорија Богослова на грчком језику веома је богата, те је није могуће укратко представити. Сачувано је око 1500 рукописа, од којих је најстарији са краја 9. вијека. Њихова продукција започета је још за живота Григорија Богослова и настављена је у наредних више од хиљаду година. Такве околности условиле су и поприличну разноврсност у варијантама читања појединих мјеста, која се понекад разрјешавају поређењем са древним оријенталним преводима, који су сами велике старине.

Тврдња да је Григорије по повлачењу из Цариграда сам редиговао цјелокупан корпус бесједа доведена је у питње на основу културолошких и аргумената заснованих на рукописном наслеђу.[119] Према проучавањима А. М. Бруније, зборнике пуне збирке бесједа не треба тражити прије средине 6. вијека,[120] до када су Григоријеви текстови колали засебно или у мањим скуповима. Чак и за вријеме Григоријевог живота није постојала могућност праћења верзија текста које су дјела анонимних записивача – слушалаца и поштовалаца Григоријеве мисли. Зато је јако тешко разлучити шта заиста јесу Григоријеви текстови, а шта контаминиране верзије, те проблем грчке рукописне традиције остаје комплексно и досад у потпуности неизучено подручје.

Један од најзначајнијих истраживача овог корпуса био је пољски класичар Т. Синко, који је са колегама пред Други свјетски рат радио на критичком издању грчког Григорија. Ратне прилике им нису омогућиле да посао, који је очигледно доведен до краја, угледа свјетлост дана, али су у вези с тим публиковане монографије, међу којима се нарочито истичу оне Т. Синка о питањима рукописне традиције Григоријевих бесједа.[121] Узимајући у обзир велики број рукописа, начинио је расподјелу на двије велике фамилије – N и M, поглавито на основу распореда бесједа. Новија истраживања довела су у питању његове ставове, посебно груписање на основу поменутог критеријума, као и саму подјелу на фамилије рукописа,[122] али је се – упркос томе – придржава до данас најпознатија и најраширенија едиција Sources Chrétiennes. У својој 384. књизи, која је посвећена Григоријевим бесједама 42 и 43, *Надгробно слово Василију Великом* дато је према Мињовом тексту упоређеном са 11 преписа N и M фамилије.

Када је у питању Мињово издање грчког текста, треба напоменути да је оно преузето из старијег издања мавриста – француских бенедиктинских монаха који су Григоријева дјела штампали у двије књиге 1778. и 1840. године. У односу на предложак, Мињова верзија садржи многе некоректности, које неријетко утичу и на смисао текста. Због тога се може рећи да је издање мавриста поузданије од Мињовог, иако теже доступно.[123]

Као што је и рукописна традиција богата, једнако је богата и традиција штампања Григоријевих дјела. Мавристи су у предговору прве књиге Григоријевих дјела побројали чак

[119] Бруни 2010: 75–114.
[120] Бруни 2010: 78.
[121] Sinko 1917, Sinko 1923.
[122] Somers 1997 препознаје и фамилију коју је именовала као X, која не поштује поредак наведене двије, али не посједује себи својствен јединствен распоред, већ је врло разнолика по том питању.
[123] Meehan 1951: 209.

тридесет и седам издања грчког, латинског и комбинованог грчког и латинског текста, штампаног само између 1504. и 1753. године,[124] што је заиста импресиван податак. Већи је број модерних издања дјела Григорија Богослова, која се систематски издају уз пропратне студије (Sources Chrétiennes, Corpus Nazianzenum итд.).

Посебну пажњу међу грчким рукописима привлаче илустровани збирници, међу којима се издваја она из Националне библиотеке у Паризу (Cod. Gr. 510). Писан је за цара Василија I (867–886) између 879, и 883. године. Сматра се једним од грчких рукописа са највећим бројем минијатура уопште,[125] што посредно говори о уважавању које је аутор уживао. Бавећи се илустрованим преписима бесједа које су предвиђене са читање на богослужењу, Ц. Галаваris подсјећа и на пажње вриједне податке о још једној карактеристици грчких преписа: подјели на збирку за богослужбену употребу и ону предвиђену за читање. Ослањајући се на предговор мавристичком издању, аутор наводи како се избор бесједе које би се читале на богослужењима десио у етапама, а не одједном. Испрва је само неколико бесједа имало такву функцију (у 9. вијеку у типику Велике Цркве помиње се само једна – на Педесетницу), док је до 10/11. вијека формирана збирка од шеснаест бесједа, које су се – због своје богослужбене употребе – преписивале као засебни рукописи. При томе је измијењен редослијед бесједа у односу на пуну колекцију, мада он никако није једообразан и варира од рукописа до рукописа.[126] Бесједе које су улазиле у поменуту збирку јесу: 1, 11, 14–16, 19, 21, 24, 38–45. Све остале припадале су скупини предвиђеној за самостално читање.

Не само да је текст бесједа илустрован него постоје и случајеви у којима је бесједа послужила као узор фрескосликарству. Један од добрих примјера јесте онај из Цркве Светог Климента у Охриду, у чијим се детаљима виде елементи који се налазе код тумача Григоријеве друге бесједе на Васкрс.[127]

Попис грчких рукописа до 1550. године сачинио је Ц. Мосе и распоредио према географском критеријуму у низу каталога под називом *Repertorium Nazianzenum*.[128] Три рукописа који су наведени под одредницом 'Србија' у ствари су из Народног музеја у Охриду (Gr. invent. 1, 44, 85), које је раније описао В. Мошин.[129]

А. М. Бруни, један од заслужнијих истраживача словенског, али и грчког и других верзија Григоријевог текста, ослањајући се на податке из каталога Ц. Мосеа, систематизовао је грчке рукописе на сљедећи начин:

1. Зборници пуне збирке бесједа Григорија Богослова. У њихов састав, осим бесједа, улазе и понеко Григоријево епистоларно или поетско остварење, те ове збирке обично садрже 47 текстова или 52.
2. Зборници бесједа за литургијску употребу. У питању је збирка од 16 бесједа изабраних за читање на богослужењима у одређене празнике. Познате су као ἀναγινωσκόμενοι λόγοι. Највећи број грчких преписа припада овој врсти, какав је случај и са словенским текстом.
3. Зборници са бесједама које се не читају на богослужењима (οἱ μὴ ἀναγινωσκόμενοι λόγοι).

[124] Meehan 1951: 204.
[125] Brubaker 1985: 1.
[126] Galavaris 1969: 9–12.
[127] Miljković 2004.
[128] Mossay 1981, Mossay, Lequeux 1987, Mossay 1993, Mossay 1995, Mossay, Hoffmann 1996, Mossay, Coulie 1998.
[129] Mossay, Coulie 1998: 276.

4. Зборници мијешаног састава који садрже бесједе предвиђене за читање на богослужењима са додатком оних које нису предвиђене за читање.[130]

На битну палеографску особину грчких зборника скренула је пажњу В. Сомерс, на коју се ослања и А. М. Бруни. У питању је уређена употреба паратекстуалних елемената којима се сугерише тема или начин излагања у бесједама. Четири су таква знака: ἡλιακόν (𝆑), ἀστερίσκος (⁂), ὡραῖον (𝆕) и σημείωσαι (𝆔). Они могу бити стилизовани на различите начине, али им је основа препознатљива. Првим се обиљежава дио текста у којем се говори о богословљу, другим о икономији, трећим нарочито стилизован и мисаоно наглашен одјељак, а четвртим дио текста који говори о догматима или је из других разлога користан читаоцу.[131] Ово је од посебне важности за изучавање најстаријег словенског рукописа бесједа Григорија Богослова (Q.п.I.16), у којем је посвједочена употреба илијакона. Садрже их спорадично и словенски, па и српски преписи.

Слика 1. Сцене из живота Василија Великог, минијатура уз *Надгробно слово*.
Национална библиотека у Паризу, Cod. Gr. 510, л. 104a.
Извор: gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

[130] Бруни 2004: 39–40.
[131] Бруни 2004: 47–49.

5. СЛОВЕНСКИ ГРИГОРИЈЕ: ОСНОВНА ПИТАЊА

Интерес за словенске преводе слова Григорија Богослова, природно, далеко је мањи од интереса за њихову изворну, грчку традицију, али несразмјерно мали у односу на значај аутора о коме је ријеч. Будући да је избор од тринаест Григоријевих бесједа сачуван већ у словенском препису из 11. вијека (Руска национална библиотека, Q.п.I.16),[132] најранија истраживања овог споменика тичу се углавном његовог језика, ортографије и других елемената битних за језичкоисторијску, текстолошку и палеографску област. Такво усмјерење исказали су први руски истраживачи у 19. вијеку и оно је до данас остало доминантно.

Године 1825. године појавио се први научни осврт на поменути рукопис. Библиотекар и археограф А. Х. Востоков, дописни члан Друштва српске словесности, објавио је у петроградском часопису *Библиографические листы* текст под насловом „О славянской рукописи, содержащей перевод творения Григория Богослова XI в.",[133] којим је означен почетак занимања за питање превода бесједа Григорија Богослова на словенски језик. Помињући овај текст, који се појавио двије године по открићу самог рукописа Q, И. И. Срезњевски констатује како је у питању краћи осврт, те према томе и поприлично недовољан. Управо се он латио детаљнијег описа рукописа, што је учинио у три наставка, објављена у часопису *Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности*.[134] Тек ће трудом А. С. Будиловича овај рукопис бити детаљније истражен[135] и, што је најважније, издат, мада осавремењеном ћирилицом и уз неизбјежна огрешења о текст.[136] Иако му се има шта приговорити, нарочито на рачун недовољне исцрпности,[137] Будиловичев подухват постао је полазиште за сва доцнија бављења текстом најстаријег словенског превода бесједа Григорија Богослова. Након њега, изводи из бесједа нашли су свој пут и до хрестоматија старе руске писмености.

Поновно интересовање за словенског Григорија Богослова, мада ни даље не претјерано велико, јавило се од друге половине 20. вијека, када се биљежи и појава студија западних аутора. Међу истраживачима истакли су се: Ц. Томсон, М. Спасова, М. Граселини, Л. Петрова, Е. Коцева, Т. Булањина, Л. В. Далгушина, А. М. Малдаван, А. Бруни и други. Запажен је прилог Ђ. Трифуновића о овој теми.[138]

До сада је установљено да бесједе овог Кападокијца међу Словенима циркулишу у два превода (стари и нови), у њихових неколико редакција, унутар збирке од тринаест, односно шеснаест бесједа. Неки преписи садржи тумачења Никите Ираклијског, док други не. Томе треба придодати у рукописима посвједочено засебно преписивање појединих бесједа, најчешће унутар зборника попут Златоуста, Златоструја и сл. Када се укрсте два поменута типа зборника од тринаест односно шеснаест слова, лако се да примијетити да се само одређени дијелови њихових садржаја поклапају. Подударно је осам бесједа, док се у другима разилазе.

---

[132] У даљем тексту зборник Q.п.I.16 означаваћемо само као Q.

[133] Востоков 1825: 95–91.

[134] Срезневский 1853, Срезневский 1854, Срезневский 1855. Чланци су обједињени у: Срезневский 1856: 96–153.

[135] Будилович 1871. У питању је ауторова дисертација за степен магистра словенске филологије.

[136] Будилович 1875.

[137] Долгушина 2004: 15.

[138] Трифуновић 1969.

Садржај два типа зборника може се представити на сљедећи начин:[139]

Зборник 13 бесједа

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
1	2	5	6	16	27	28	38	39	40	41	43	45

Зборник 16 бесједа

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
1	11	14	15	16	19	21	24	38	39	40	41	42	43	44	45

Бесједе које су присутне у оба зборника јесу: 1, 16, 38, 39, 40, 41, 43 и 45. Збирка од тринаест слова садржи и бесједе: 2, 5, 6, 27 и 28; а збирка од шеснаест слова: 11, 14, 15, 19, 21, 24, 42 и 44. Тако се долази до укупног броја од двадесет и једне Григоријеве бесједе која је преведена на словенски језик. У питању су сљедећи текстови:

I	Бесједа 1	Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα
II	Бесједа 2	Τοῦ αὐτοῦ ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν, καὶ αὖθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα
III	Бесједа 5	Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικὸς δεύτερος
IV	Бесједа 6	Εἰρηνικός Α', ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σιωπὴν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ
V	Бесједа 11	Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Γρηγόριον Νύσσης, τὸν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀδελφόν, ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν
VI	Бесједа 14	Περὶ φιλοπτωχίας
VII	Бесједа 15	Εἰς τοὺς Μακκαβαίους
VIII	Бесједа 16	Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης
IX	Бесједа 19	Εἰς τοὺς λόγους, καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν
X	Бесједа 21	Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας
XI	Бесједа 24	Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, ἐξ ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν ἐπανήκοντος
XII	Бесједа 27	Θεολογικὸς πρῶτος. Πρὸς Εὐνομιανοὺς προδιάλεξις
XIII	Бесједа 28	Θεολογικὸς δεύτερος. Περὶ Θεολογίας
XIV	Бесједа 38	Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος
XV	Бесједа 39	Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα
XVI	Бесједа 40	Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα
XVII	Бесједа 41	Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Πεντηκοστήν
XVIII	Бесједа 42	Συντακτήριος, εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν
XIX	Бесједа 43	Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, Ἐπιτάφιος
XX	Бесједа 44	Εἰς τὴν καινὴν Κυριακήν
XXI	Бесједа 45	Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα

[139] Редослијед бесједа у табелама не одражава стање у рукописима, већ се зарад прегледности дају по устаљеном поретку Григоријевих текстова (видјети одјељак 3. 1).

Колико су личност и дјело Григорија Богослова били инспиративни Словенима и поштовани међу њима, казује и појава изворно словенских, а њему приписаних списа, какво је Слово сѫтаго Гргорыа Богословца. изъѩрѣтѥно в тълцѣх ѥго. ѡ томъ како прьвоѥ погани сѹше ꙗзыци слѹжили ндолом и жѥ и нынѣ мнозн творѧть, посвједочено већ у источнословенском препису 14/15. вијека.[140]

5. 1. Први (старији) превод

Изабрана слова Григорија Богослова преведена су несумњиво већ у ранословенском периоду писмености. Terminus post quem non јесте 11. вијек, у који се датира најстарији очувани споменик – поменути зборник Q из Руске националне библиотеке. Он је препис старијег предлошка, око тога нема спорења, тако да се и вријеме самог превођења помјера бар у 10. вијек. А. М. Бруни у својим истраживањима овај превод назвао је *Slav. 1*, како би га разликовао од новог превода из 14. вијека, који је назвао *Slav. 2*.[141]

Иако се под дјелима светих отаца која се помињу у склопу преводилачког рада Светог Методија[142] обично подразумијева патерик,[143] избор из заоставштине познатијих монаха и краћих прича о њима, за то не постоји довољно чврст доказ. Тврдња и ѡтєчьскыѧ книгы прєложи,[144] како се налази у Методијевом житију, не даје довољно недвосмислених података о овом сегменту његове дјелатности. Због тога није немогуће претпоставити да су већ Методије и његови ученици превели нешто од Григорија Богослова, нарочито када се узме у обзир Ћирилова одушевљеност Григоријевим дјелом. Штавише, не без икаквих основа може се тврдити како су текстови овог светог оца коришћени као погодан мисионарски материјал међу у хришћанској науци још недовољно утврђеним Словенима. Томе у прилог иду лакуне које се појављују у појединим бесједама, од којих се бар неке могу протумачити као свјесне одлуке преводиоца или редактора да, имајући на уму профил слушалаца, текст учини проходнијим и лакшим.[145] Није неважно примијетити да су од пет најпознатијих Григоријевих бесједа, оних „богословских" (27–31), преведене свега двије (27 и 28), што ће рећи да словенским читаоцима Григорије Богослов није био намијењен као строги учитељ–догматичар већ катихета и добар религиозни писац и мислилац.

Препис Q руске је редакције и садржи избор од тринаест бесједа, што је само по себи занимљиво, јер је по томе јединствен. Ни грчка ни каснија словенска рукописна традиција не познају зборник сачињен од тринаест слова. Због тога је његов састав постао тема научних расправа, међу којима су се издвојила мишљења А. М. Брунија и А. Малдавана. Први је поријекло састава зборника тражио у грчким примјерима пуног типа. Разлоге за то видио је у нелогичном одабиру текстова, у којем се не разазнаје систем, јер се мијешају ἀναγινωσκόμενοι и μὴ ἀναγινωσκόμενοι λόγοι. Једнако је збуњујући и распоред бесједа, за који претпоставља да би чак могао бити и случајан.[146] С друге стране, А. Малдаван предложак рукописа Q види као конволут. Пажњу му је привукла околност да се пет нелитургијских текстова (бесједе 2, 6, 5, 27 и 28) у зборнику појављују груписано, и то усред рукописа, а не распоређени на различитим

[140] Зубов 2009: 237.
[141] Бруни 2004: 126.
[142] ЖЋ–ЖМ 2016: 111.
[143] Трифуновић 1990: 225, Veder 1973.
[144] Šafařík 1868b: 8.
[145] Долгушина 2016: 26.
[146] Бруни 2004: 45–46.

позицијама. Стога је његова претпоставка да је корпус од пет μὴ ἀναγινωσκόμενοι λόγοι имао засебну предисторију од остатка бесједа, те да је механички придодат, убачен међу ἀναγινωσκόμενοι λόγοι, те је затечено стање дословно преписано у рукопису Q. А других осам бесједа, које се уједно подударају са зборницима од шеснаест слова, могле су бити преведене са можебити фрагмента грчког зборника пуне колекције или избора од шеснаест слова. Штавише, да је у питању слојевито превођење, према мишљењу овог аутора, показује и неуједначеност у језику осам ἀναγινωσκόμενοι бесједа, на коју је указивала и прва генерација описивача словенских зборника са текстовима Григорија Богослова.[147] Врло су карактеристична мјеста у бесједама 1 (На Пасху) и 38 (На Рођење Христово) која су у грчком језику идентична, а на словенском су преведена на различите начине.[148] Њихово изучавања указује на различите преводиоце,[149] што је још један битан податак о постанку и развитку најстаријег словенског превода. На лексичком плану такође је примијетна стратификација и неуједначеност, која може указати на различито географско поријекло превода. Бесједе 2, 16, 38 и 39 садже лексику која их повезује са касним 9. или раним 10. вијеком.[150] О несумњивој вези за старију традицију свједочи присуство неколиких глагољских слова (**ѧ**, **ѫ**, **ѯ**), која додуше нису у свим случајевима употријебљена у тој функцији.[151]

Зборник Q исписан је на пергаменту, на 377 листова формата 22×19 центиметара, двостубачно, уставном ћирилицом (са неколико већ поменутих глагољских слова). Према издању А. Будиловича, бесједе иду сљедећим редослиједом:[152]

I	Бесједа 39	л. 1α–18δ	сѣаго ѡца нашего григорїа богословца бывша епископа назианзѣ слово на сѣое крьщенїе
II	Бесједа 43	л. 19α–96α	сѣаго григорїа бословца назианьскаго сътворено на погребенїе сѣаго василїа
III	Бесједа 40	л. 96α–147β	григорїа бгословца на сѣое просвѣщенїе гда їѵ хда и о крьщенїї
IV	Бесједа 38	л. 147β–162β	сѣаго бца нашего григорїа епспа наньзианьскаго бгословца слово о рожденїи хвѣ
V	Бесједа 2	л. 162β–231δ	сѣаго григора еппа назианъзьскаго бгословца слово отъходьное бѣжанїа дѣла на мори поньтьское и пакы отътѫдѫ възвращенїа дѣла егда бысть сщенъ презвутеръскыи сщенемь
VI	Бесједа 6	л. 231δ–252β	слово ѡвѣтьное створи егда са възврати ѡ поньтьскаго мора къ оцю егда бо и поставиша прозвутера отъбѣже не хотѧ епископъ бытн о семь обоемь отъвѣть створи боцю своемоу и къ народоу бѣжанїа дѣла и пакы възвращенїа
VII	Бесједа 5	л. 253α–287δ	тогожде сѣаго григорїа богословца ѡ оулїанѣ
VIII	Бесједа 27	л. 288α–297α	тогожде григорїа бгословца
IX	Бесједа 28	л. 297β–303γ	сѣаго григорїа бгословца слово
X	Бесједа 16	л. 304α–324γ	бесѣда сѣагѡ григорїа ѳеолога о избенїа града
XI	Бесједа 45	л. 324δ–356β	слово сѣаго григора на сѣое свѣтьлое въскрьсенїе нарекомоую пасхѫ
XII	Бесједа 41	л. 356β–372δ	слово сѣаго грїгора бослвца на сѣѫю пентикостню
XIII	Бесједа 1	л. 373α–376β	Нема наслова.

[147] Горский, Невоструев 1859: 68–11 (нарочито 73–74, 82–85).

[148] Молдован 2013.

[149] Славова 2006.

[150] Thomson 1983: 119.

[151] Будилович 1871: 6.

[152] Будилович 1875. Ознаке α, β, γ, δ односе се на ступце. Интерпункција није задржана. Будилович је издање штампао грађанском, а не старом ћирилицом. Уп. СК 1984: 75, Бруни 2004: 63.

Недуго по формирању зборника од тринаест слова постао је и зборник од шеснаест слова, тако да је најстарији превод у ствари начињен у два наврата.[153] Оцјене његовог квалитета углавном су се сводиле на наглашавање његове дословности, слијепог праћења грчког текста, које је каткад доводило и до неразумљивости. Због тога му се одрицао значај у изучавању традиције оригиналног текста,[154] какав су имали други стари преводи, чему се у новије вријеме успортивио А. М. Бруни, тврдећи супротно.[155]

5. 1. Други (млађи) или нови превод

Околности у којима се јавља други превод бесједа Григорија Богослова још увијек нису расвијетљене. Поуздрано се зна да је настао у 14. вијеку на јужнословенској територији. Остаје нејасно да ли се то десило у српском или бугарском окружењу. Мишљења су подијељена и ниједно у овом тренутку није дефинитивно. Опрезнији научници свјесни су изостајања довољно чврстих аргумената да би се донијели коначни судови. Чини нам се, када се сагледају обје стране, да се превага на једну или другу више тиче ваннаучне него усконаучне аргументације, те је тјешње везана за личне преференције неголи за тежину доказа. Велики број србизама у руским рукописима који садрже овај превод указује на српску средину његовог настанка,[156] због чега је и Ф. Томсон тврдио да је, судећи по језику, редактор/преводилац морао бити Србин.[157]

Иако без дефинитивног смјештања на једну од страна, А. М. Бруни приговара аргументима о српском поријеклу новога превода, ни даље не доносећи коначан суд.[158] Своје виђење образложио је на сљедећи начин. У истраживања је потребно увести корпус бугарско-молдавских рукописа, који су до сада били занемарени. Писани су трновским правописом између 15. и 17. вијека, са честом и правилном употребом знака илијакон (҃) на подобије грчким рукописима. Аутор даље сматра да је протограф ових преписа дошао из бугарских књижевних центара 14. вијека, те су ови рукописи тако наставили у протографу затечену текстуалну традицију. Други аргумент јесте запис монаха Методија, о коме ће бити више ријечи. Трећи аргумент тиче се случаја да се неколико српских преписа (Бугарска академија наука бр. 69, Народна библиотека „Свети Ћирило и Методије" бр. 1028 и Хиландар бр. 409) у поретку бесједа руководе бугарским „оригиналом", како их аутор назива. У масовној појави србизама међу руским преписима аутор нужно не види и српско поријекло превода, већ просту случајност да је до Русије дошао баш препис из српске средине. Али истим аргументом побија се првоизнесени став аутора о бугарско-молдавским преписима, јер је такође могуће рећи како је пука случајност да је у Молдавију доспио протограф из бугарске средине. Употреба илијакона може се тумачити и угледањем на предложак, буквалним прецртавањем, а не смишљеним и свјесним коришћењем паратекстуалних елемената. У српским преписима, на примјер, није неуобичајена употреба астериска (⁂), али се за разлику од грчких текстова он не употребљава за наглашавање текста који говори о икономији него да означи и издвоји оригинални текст бесједе у односу на тумачење Никите Ираклијског (јер је сама бесједа исцјепкана тумачењима). Што се тиче трећег аргумента, управо историја словенских преписа

[153] Турилов 2006: 681.
[154] Thomson 1983: 121.
[155] Бруни 2004: 24;
[156] Grassellini 1992: 190. Ауторка нови превод назива трећом редакцијом (terza redazione).
[157] Thomson 1983: 122. У научним текстовима о овој теми нерijетко долази до мијешања појмова 'редакције' и 'превода', тако да, када је у питању терминологија, о сваком појединачно треба просудити.
[158] Бруни 2010: 128–130.

Григорија Богослова казује да се ниједан поредак бесједа не може сматрати националним, већ зависи од низа елемената. Штавише, примјери које А. М. Бруни наводи не припадају најстаријој генерацији рукописа, већ су нешто млађи, тј. ослањају се на преписе распрострањене по цјелокупном словенском југу, што је потпуно друго питање у односу на окружење у којем је настао сам превод.

Размотримо детаљније други аргумент. Као алтернативну локацију за настанак новог превода помиње се Света Гора, што није ријеткост ни код других истраживача.[159] Основа за ову тврдњу јесте запис бугарског преписивача Методија који је оставио на словенском Осмогласнику, данас у библиотеци Синајског манастира (Sin. slav. 19) – Слика 1. Испрва је датиран у 14. вијек, али је датација коригивана и помјерена на крај 15. или чак на почетак 16. вијека.[160]

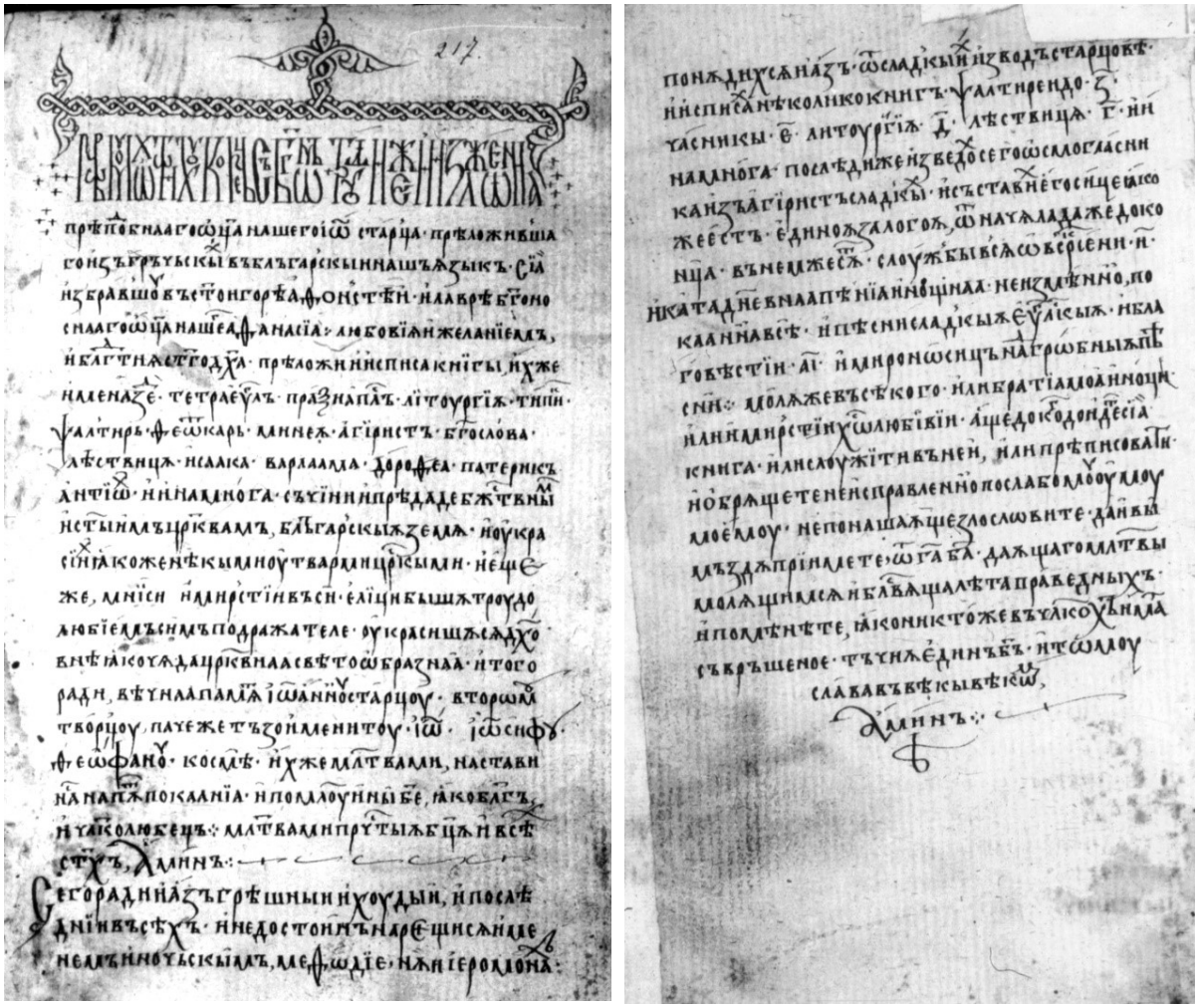

Слика 2. Запис монаха Методија на препису Осмогласника. Sin. Slav. 19, л. 217а–217б.[161]

[159] Турилов 2006: 681.

[160] Thomson 1983: 122, ф. 15. Hannick 1972.

[161] Снимак микрофилма доступан је сајту бугарске фондације „Национална академична библиотечко-информационна система": http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/29170 (приступљено 07. 03. 2024. у 20.50), као и на презентацији Збирке рукописа Манастира Свете Екатарине на Синају Конгресне библиотеке у Вашингтону: https://www.loc.gov/item/0027938796A-ms/ (приступљено 07. 03. 2024. у 21.00).

Текст записа гласи:[162]

прьвомоу ѡхтѡнхѕ конець съ бг҃ѡмъ трѣдн же и нзлоѫенна прⷮ҆ⷪ҆бнаго ѡц҃а нашего іѡ҃ стар'ца. прⷮ҆ложнв'шаго нзъ грⷴьскыⷯ҆' въ блъгар'скын нашъ ѧзыкъ. сїа нздрав'шѧ въ ст҃ѡн горѣ ѳфѡн'стѣн. и лаврѣ бг҃оноснаго ѡц҃а нашⷮ҆е ѳфанасїа ⁘ любовїѧ и желанїемъ, и блг҃тнѧ ст҃го дх҃а. прⷮ҆ложн и испнса кнїгы, нхже нмена ⷤ҆е. тетраеⷭ҆глъ. праⷯ҆напⷭ҆лъ. лїтоургїѫ. тнпⷭ҆н. ѱал'тнрь. ѳеѡ҃каръ. мннеѫ. агїѵнстъ. бг҃ослова. лѣствнцѫ. нсаака. варлаама. дорѳѳеа. патернкъ. антїѡ҃. и нна многа. съѵїнн и прⷮ҆дадѣ бж҃твнⷯ҆ и ст҃ымъ цр҃кⷷамъ, блъгар'скыѫ земѧ. и оукрасⷭ҆н҃ ꙗкоже нⷮ҆кымн оутварнн цр҃кымн. и еще же, мнїсн и мнр'стїн въсн. елїцн бышѫ трогдолюбⷮ҆їемъ снмъ подражателе. оукрасншѫ сѧ дх҃овнѣ ꙗко чада цр҃кⷷнаа свⷮ҆тошбразнаа. и того ради, вⷮ҆чнаа пам҃ѧ ішаннѳ старцоу. вторшⷯ҆ твор'цоу, паче же тъзонмеⷮ҆ннтоу. ім҃. ішснфѳ. ѳеѡфанѳ. космⷮ҆. нхже мл҃твамн, наставн н҃а на п҃ѫ покаанїа. и помл҃оуи ны б҃е, ꙗко блг҃ъ, и чл҃колюбецъ ⁘ мл҃твамн прⷮ҆ⷮ҆ыѫ бц҃ѫ и всⷮ҆' ст҃хъ, аминъ ⁘

Сего ради и азъ грⷮ҆шнныи и хоудын, и послⷮ҆днїн въсⷮ҆хъ. и недостоннъ нарещи сѧ нменемъ нночьскымъ, мⷮ҆ѳѡдїе, нжи іеромона҃ⷯ. || понждих сѧ и азъ. ѡ҃ слад'кыⷯ҆ нздводъ старцовⷮ҆. и испнса҃ нⷮ҆колнко книгъ. ѱалтнре и до .ѕ҃. часникы .ѥ҃. лнтоур'гїѫ .ѯ҃. лѣствнца .ѓ҃. и нна многа. послⷮ҆ди же нздведо҃ сего ѡсмогласнника нзъ агїѵнстъ сладкыⷯ҆. и съставⷯ҆ его сице ꙗкоже естъ. единоѫ залогоѫ, ѡ҃ начала даже до конца. въ немже с҃ѫ. слоужⷤ҆'бы в'сѧ ѡ всⷭ҆сенн .н҃. и катадⷯ҆невнаа пⷮ҆нїа и ношнаа. нензмⷮ҆нно, покаанна всⷮ҆. и пⷮ҆сни елад'кыѫ єⷭ҆глⷭ҆кыѫ. и благовⷮ҆стїн .аі҃. и мнронѡсницъ наⷭ҆гѡбныѫ пⷮ҆сни ⁘ молѧже въсⷮ҆кого. нли братїа моа нноцн. нли и мнр'стїн хⷭ҆ѡлюбївїн. аще до к҃о донде҃ сїа книга. нли слоужⷤ҆ити въ нен, нли прⷮ҆писовати. и обрѧщете неисправленно по слабомѫ оумоу моемоу. не понашажще злослоѡнте. да и вы мъздѫ прⷮ҆ймете, ѡ҃ г҃а б҃а. дажщаго мл҃твы молѧщнм сѧ и блⷭ҆вѧщи лⷮ҆та праведныхъ. и помⷮ҆нⷮ҆те, ꙗко никтоже въ чл҃ѳхъ нм҃ѧ съвръшеное. тъчнѫ единъ б҃ъ. и тѡмоу слава въ вⷮ҆кы вⷮ҆кⷭ҆ѡ, аминъ ⁘

Усталило се мишљење да преписивач помиње Јована, монаха из Велике Лавре који је са грчког на бугарски превео позамашан корпус књига. У запису се дословно наводи: Четворојеванђеље, Праксапостол, Литургија (Служебник), Типик, Псалтир, Богородичник (ѳеот(ь)каръ, Θεοτοκάριον), минеј, требник (агїѵнстъ), Богослов, Лествица, Исак (Сирин), Варлаам, Доротеј, патерик, Антиох и друга дјела. Осмогласник је дјело Јована Дамаскина, који је кодификовао већ постојеће и дописао нове текстове.[163] Због тога се његово име наводи пред крај првог дијела записа, када се каже: ім҃. ішснфѳ. ѳеѡфанѳ. космⷮ҆. нхже мл҃твамн, наставн н҃а на п҃ѫ покаанїа; заједно уз апострофирање и других химнографа Октоиха – Јосифа Студита, Теофана Никејског и Козме Мајумског.[164] Запис је мјестимично недоречен, те сматрамо да је дошло до мијешања имена Светог Јована Дамаскина и неког преписивачаа Јована, које је Методије поистовјетио, те је констатација како је Октоих – дјело Јована Дамаскина – преведен са грчког, а преписан на бугарски трудом преписивача Јована прерасла у то да је превођење дјело самог писара Јована, о чему запис директно не говори. Скрећемо пажњу на озбиљну временску дистанцу са које Методије чини осврт на дјелатност писара Јована. Уводни дио прьвомоу ѡхтѡнхѕ конець съ бг҃ѡмъ трѣдн же и нзлоѫенна прⷮ҆ⷪ҆бнаго ѡц҃а нашего іѡ҃ стар'ца. прⷮ҆ложнв'шаго нзъ грⷴьскыⷯ҆' въ блъгар'скын нашъ ѧзыкъ може се тумачити као Методијева реинтерпретација податка да је Октоих, дјело Јована Дамаскина, преведен са грчког на бугарски, што је Методије схватио као преводилачку активност писара Јована.

Независно од тога, оправдано се поставља питање у ком смислу Методије даље користи глагол прⷮ҆ложнти. Без сумње једно од његових значења је ‘превести’,[165] што се не може довести у питање. Али није једино. Глагол прⷮ҆ложнти доминантно значи ‘промијенити, измијенити,

[162] У издању скраћенице нису разрјешаване, како би се избјегла конфузија око дистрибуције јерова и назала, будући да је у питању бугарска редакција.

[163] Мирковић 1982: 155–156.

[164] Мирковић 1982: 249, 251–253.

[165] Трифуновић 1990: 281.

пренијети, премјестити'.[166] Остављајући по страни озбиљно питање о извору Методијевих информација, јер је – како смо напоменули – временска дистанца између њега и 'преводиоца' Јована незанемарива, здраворазумски је сумњати у могућност да један човјек преведе све наприједнаведено. То ни у данашњим условима није могуће. Можемо бити сигурни да Јован није изнова превео бар Четворојеванђеље и Псалтир, те да се стога глагол прѣложити не употребљава досљедно у значењу превођења. Ако је тако за наведене примјере, потпуно је легитимно и очекивано сумњу проширити на све друге побројане рукописе, па и на књигу кѫ҃слова, која се вјероватно односи на дјело познатог Кападокијца. Стога се о раду писара Јована с правом може говорити као о преписивачком, а не преводилачком, што је прихватљиво.

Томе у прилог иде и стање које се затиче у рукописној збирци Велике Лавре. Од до данас сачувано двадесет и девет словенских рукописа 14. и 15. вијека, што је период који претходи Методијевом раду, апсолутно доминирају српски рукописи – њих двадесет напрема осам бугарских и и једним руским.[167] С тим што бугарски рукопис Z-62 (код Турилова и Мошкове под бр. 665) садржи многе србизме, а рукописи Z-22 (бр. 1083) и Z-13 (бр. 909) српске дописе. На основу сачуваних извора може се јасно закључити да је српска писменост апсолутно доминирала у Великој Лаври у 14. и 15. вијеку у односу на друге словенске традиције: од тринаест рукописа 14. века, девет их је српских, а четири бугарска; од шеснаест рукописа 15. вијека, једанаест их је српских, четири бугарска и један руски. Велика Лавра, по свему судећи, била је мјесто у којем је писар Јован евентуално извршио преношење већ преведених побројаних текстова на бугарску редакцију и то врло вјероватно са српског предлошка.

Посматрајући шири контекст рукописне заоставштине тога доба, В. Мошин такође је дошао до сличног закључка: „Одвојивши млађе рукописе XVIII–XX в. и рукописе руске и влашко-молдавске редакције, добивамо ове бројке. У Београдској библиотеци на 542 рукописа долази 55 бугарских; у Софији на 379 српских – 137 бугарских (уз 30 мијешаних редакција). У оба случаја у бугарске рукописе убројени су и македонски: да се они издвоје у посебну групу, контраст би био много јачи, поготово за старије раздобље."[168] Овоме треба придодати и сљедећи податак: од свих словенских рукописа до данас сачуваних на Светој Гори на око 709 српских долазе тек око 194 бугарска.[169] Толико о подређеном стању српске писмености у односу на бугарску.

За питање о постанку новог превода слова Григорија Богослова нису неважни ни подаци да је најстарији сачувани препис новог превода српске редакције (рукопис манастира Дечани бр. 92 из 1350. или 1351), те да је управо на српскословенском језику, тј. на српској редакцији, сачуван највећи број преписа зборника са новим преводом бесједа Григорија Богослова: од сачуваних двадесет и једног рукописа чак четрнаест је српских, док је седам бугарских.[170] С друге стране, српских преписа старог превода нема, али их има бугарских. То ће рећи да је српска рукописна традиција зборника бесједа Григорија Богослова искључиво везана за нови превод, што се не може рећи за бугарску, која је мјешовита, са превагом старог превода. Поменути дечански препис хронолошки долази на прво мјесто, а слиједи га бугарски рукопис који се шире датира између 1350. и 1360 (Народна библиотека „Свети Ћирило и Методије", Софија, бр. 674). Међутим, иако им је избор бесједа исти, а поредак на само једном

[166] Цејтлин и др. 1994: 544. Уп. Miklosich 1862–1865: 734, Даничић 1975: 494.

[167] Турилов, Мошкова 1999: видјети описе рукописа 27, 34, 68, 128, 150, 162, 168, 174, 344, 348, 354, 366, 391, 615, 624, 626–628, 655, 665, 704, 705, 743, 744, 909, 970, 1069, 1083 и 1091.

[168] Mošin 1962: 103.

[169] Турилов, Мошкова 1999: 445–448.

[170] Бруни 2021: 17.

мјесту неподударан,[171] важно је напоменути да дечански рукопис у цијелости садржи нови превод свих шеснаест бесједа, док бугарски доноси пет бесједа у старом преводу (38, 43, 11, 14 и 16),[172] што ће рећи да само дјелимично доноси нови превод.

В. Мошин се осврнуо на проблематику српско-бугарских књижевних односа у 13. и 14. вијеку, а поводом тврдњи Д. С. Лихачова да је Бугарска у 14. вијеку била пропусна тачка византијског утицаја према Србији и Русији. То би, сходно теми којом се бавимо, ишло у прилог бугарском изворишту другог превода дјела Григорија Богослова. Јер не треба заборавити да је полазно мјесто из којег се Corpus Nazianzenum ширио међу Словенима био Цариград, гдје је формиран избор Григоријевих бесједа за богослужбену употребу.[173] Насупрот тежњи ка разграничењу српског и бугарског удјела у литерарној продукцији тога доба, В. Мошин указује на „ванредну повезаност" ових корпуса, на сталну размјену предложака, чак и на заједнички рад српских и бугарских преписивача, што га доводи до закључка: „Код таквих околности врло је тешко рећи што је првобитно припадало Србима а што Бугарима, ако се не ради о чисто народној грађи, као што је код житија владара и црквених подвижника."[174] Овим се даје посредан одговор и на питање о поријеклу новог превода бесједа Григорија Богослова, за које се мора признати да у овом тренутку не може бити ријешено на задовољавајући начин. Али теза о бугарској литерарној хегемонији свакако мора бити превазиђена, јер је демантује сачувана грађа. Ријечима В. Мошина, „посредничка улога Бугарске према Србији и Русији, што се тиче преношења византијске књижевности у 14. веку, није документована".[175]

5. 3. Тумачења Никите Ираклијског

Никита Ираклијски један је у низу коментатора Григоријевих бесједа, а за словенску традицију најбитнији, јер једино његови коментари придодати бесједама формирају посебан тип зборника. Родио се средином 11. вијека, а умро је послије 1117. године. О његовом животу не зна се много. Био је учитељ (διδάσκαλος) при Храму Свете Софије у Цариграду, а послије митрополит Ираклије.[176] Сачувана дјела обухватају разне секуларне списе (посебно су значајни филолошки трактати), богородичене, химне, писма, коментаре на патристичке текстове и катене.[177] Међу коментарима светоотачке литературе најзначајнији су они који се тичу бесједа Григорија Богослова, док су коментари на списе Јована Дамаскина и Максима Исповједника скромнији и до краја неразјашњеног ауторства.[178]

Никита Ираклијски коментарисао је бесједе Григорија Богослова које су предвиђене за читање на богослужењу (16 на броју). Као и саме бесједе, и тумачења Никите Ираклијског превођена су два пута, али одвојено од њих. Први пут најкасније до краја 12. вијека. Један превод сачуван је искључиво у источнословенским преписима, а други у источнословенским и јужнословенским. Њиховим поређењем уочава се и различит грчки предложак.[179]

---

[171] Дечански рукопис доноси сљедећи поредак бесједа: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, **21**, **11**, 42, 14, 16 (Богдановић и др. 2011: 374–375); док бугарски препис има сљедећи распоред: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, **11**, **21**, 42, 14, 16 (Бруни 2021: 25).

[172] Бруни 2021: 25.

[173] Бруни 2010: 13.

[174] Mošin 1962: 102, в. Турилов 2020: 26.

[175] Mošin 1962: 102.

[176] ODB 1991: 1481.

[177] Roosen 1999.

[178] Roosen 1999: 132.

[179] Бруни 2013: 35.

Ђ. Трифуновић скренуо је пажњу и на то да су коментари Никите Ираклијског, нарочито његов предговор, битни за терминолошко обогаћивање српскословенског језика у домену реторике, јер Никита Ираклијски класификује и дефинише реторска слова.[180]

5. 4. Рукописно насљеђе

Бесједе Григорија Богослова на словенском језику присутне су као засебни те у склопу зборника мјешовитог садржаја. Засебни зборници јављају се у два облика: као избор од тринаест слова и као избор од шеснаест слова, са укупно преведеном двадесет и једним словом. Први тип познат је само према једном руском препису (рукопис Q), док је други тип далеко више распрострањен, са позната 151 преписа, настајала од средине 14. до краја 18. вијека. Међу њима је двадесет и један јужнословенски, од којих је четрнаест српских.[181] Они даље могу бити са тумачењима Никите Ираклијског или без тумачења.

Распоред бесједа је шаролик, неуједначен. У том смислу јужнословенски преписи са три варијанте показују већи степен уједначености од источнословенских, међу којима је забиљежено шест варијаната поретка слова, што се може тумачити и већим бројем преписа. Како је посвједочено у најстаријем датираном јужнословенском препису (рукопис Д), распоред се може приказати на сљедећи начин:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
1	45	44	41	15	24	19	38	43	39	40	21	11	42	14	16

Варијације се тичу замјене мјеста бесједама 15 и 24, односно 21 и 11, на основу чега се јављају укупно три варијанте: (а) 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 11, 21, 42, 14, 16; (б) 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14, 16 и (в) 1, 45, 44, 41, 24, 15, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14, 16. У првој групи сви су примјери без тумачења Никите Ираклијског, у другој су мјешовити, док су у трећој сви примјери са тумачењем.[182]

5. 5. Отворена питања

Осим кључног питања о околностима и мјесту настанка новог превода бесједа Григорија Богослова у јужнословенским крајевима у 14. вијеку, битно је нагласити могућност постојања самосталних бесједа ван збирки Григоријевих састава. Познати су и документовани поједини случајеви, али се ради о бесједама које су већ ушле у састав збоорника 16 слова. Потребно је испитати односе међу таквим текстовима, тј. одговорити на питање да ли је преводилац, радећи на мјешовитом зборнику светоотачких слова, на примјер, користио већ постојеће преводе или је понеко слово изнова превео, или чак превео неко слово ван пописа од двадесет и једне већ познате преведене бесједе. Сматрамо да је друга претпоставка мање вјероватна, али ће тек пописивање Григоријевих бесједа из других зборника и њихово поређење са старим односно новим преводом Григоријевих бесједа дати коначан одговор на та питања.

[180] Трифуновић 1969: 85. Издање предговора на стр. 86–87 према рукопису бр. 21 из Архива САНУ.
[181] Попис и краћи опис свих познатих словенских зборника даје Бруни 2021.
[182] Бруни 2021: 17.

6. СРПСКА РУКОПИСНА ТРАДИЦИЈА ГРИГОРИЈЕВИХ БЕСЈЕДА

Међу српским преписима није познат ниједан који садржи стари превод. Свих четрнаест зборника новог је превода. Једнак је случај и са тумачењима Никите Ираклијског. Српски преписи који их садрже досљедно доносе нови превод тумачења.

6. 1. Најранији трагови Григоријевих текстова међу Србима

Да је дјело Светог Григорија Богослова међу Србима увелико било познато и читано прије средине 14. вијека, тј. 1350/1351. године, када је настао рукопис Д, не треба посебно доказивати. То се с разлогом може и претпоставити, знајући за популарност овог светог оца у Византији, као и у ранословенском периоду. Постоје, међутим, и непосреднији докази за такву тврдњу. У литератури су већ препозната нека мјеста на којима се стари српски писци позивају на Григорија Богослова.

До сада прву алузију доноси Доментијан, и то на бесједу 44 – Εἰς τὴν καινὴν Κυριακήν (На Нову недјељу).[183] Како бесједа 44 није позната у старијем преводу, већ само у новом преводу, претпостављамо да је Доментијан одјељак могао читати на грчком језику. Смјелија тврдња ишла би у корист претпоставке да су неке бесједе необухваћене старим преводом, међу којима и ова, биле преведене и прије 14. вијека. Упоредимо Доментијанов и грчки текст.

Доментијан	Григорије Богослов	
	Изворни текст	Нови превод
ꙗко да раньскыхъ радости истин'ны наслѣд'ници бꙋдем'. и дос(то)инн славы н(є)б(є)с(ь)наго свѣта. егожѥ достоитъ намь оу г(осподь)а проснти. не сего свѣта нжѥ въстокшмь исходе. и западїю заходитъ. нжѥ врѣменемь скон'чавает се. и нжѥ нощи настоꙗнїемь разлоучает се. нжѥ об'шно намь съ скотомь в[н]днмо ес(ть). нъ свѣта просимь егоже видѣти съ аг(ь)г(є)лы единѣмн можемь. егожѥ нн начет'кь починаетъ. нн кон'чина оутѣскнаетъ: Къ томꙋ истовомꙋ свѣтꙋ поутъ есть вѣра правая.[184]	Φῶς ἦν ἀπρόσιτον, καὶ ἀδιάδοχον, ὁ Θεὸς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, οὔτε μετρούμενον, ἀειλαμπὲς, τριλαμπὲς, ὀλίγοις ὅσον ἐστὶ θεωρούμενον, οἶμαι δὲ, οὐδὲ ὀλίγοις. Καὶ φῶτα δεύτερα, τοῦ πρώτου Φωτὸς ἀπαυγάσματα, αἱ περὶ αὐτὸν δυνάμεις, καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα. Τὸ δὲ παρ᾽ ἡμῖν τοῦτο φῶς, οὐχ ὕστερον ἤρξατο μόνον, ἀλλὰ καὶ νυκτὶ τέμνεται, καὶ τέμνει νύκτα ἰσομοιρίᾳ, ὄψει πιστευθὲν, καὶ ἀέρι χυθὲν, καὶ λαμβάνον ὃ δίδωσιν. Ὁρᾷ τε γὰρ ὄψει παρέχει, καὶ πρῶτον ὁρᾶται παρὰ τῆς ὄψεως, καὶ τοῖς ὁρατοῖς περιῤῥέον, παῤῥησίαν χαρίζεται.[185]	свѣтъ единь, непристꙋпьнь и непрѣикланѥм(ь), б(ог)ь. нижє начеть, нижє прѣстаѥм(ь). нижє мѣрнмь. пр(н)с(ь)носїаньнь. трнсїаньнь. малыми елнко ес(ть) разоумѣваѥм(ь). м'ною же, нижє малымь. и свѣти в'торїн, прьваго свѣта озаренїа, ѥже о нѥм(ь) силы || и слоужьбнїн дꙋсн. а ѥже вь нас(ь) сьн свѣт(ь), не послѣждена начет' се тъгїю, нь и нощїю дѣлнмь ес(ть). и дѣлитъ нощь, вь равночестн. видомь вѣровань, и вьзд[оу]доухомь распрострьть. и вьзымае, ѥже даѥт(ь). зрѣти бо видꙋ подаѥт(ь), и прѣжде зрит' се шт[ь] видa. и в[н]дмымь обьтнче, дрьзновенїе дарꙋѥт(ь)[186]

[183] Калезић 1977.

[184] Доментијан 2001: 336, 338.

[185] PG 1858: 609.

[186] Наше издање према рукопису Д, л. 17б–18а.

Из поређења се јасно види да Доментијан не наводи дословно Григоријев текст, али прати његову основну мисао, што и јесте одлика искуснијих и ученијих богослова. Д. Бојовић, поводом околности да се архиепископ Данило II и његов Ученик у својим списима позивају на исто мјесто из бесједе Григорија Богослова, с тим што га Ученик дословније цитира, а архиепископ скученије парафразира, закључује како је то свједочанство о „Даниловом суверенијем владању светоотачким мислима, док Ученик очигледно има потребу да их проверава и дословно цитира".[187] Сматрамо да је исти случај и са Доментијаном, који се једнако неропски односи чак и према тексту Светог писма, често га парафразирајући, алудирајући на нека мјеста, а не наводећи га дословно.

Са већом сигурношћу може се рећи да се Теодосије користио Григоријевим текстом, и то управо *Надгробним словом Василију Великом*. У питању је детаљ из опис архиепископске хиротоније из *Житија Светог Саве*,[188] гдје се наводи како Сава чин није добио на преваран начин, већ благодаћу Божјом.

Теодосије	Григорије Богослов		
	Изворни текст	Стари превод	Нови превод
Сице оубѡ свѣты wтьць нашь божьствные власти еже оучити, вѣдати же и раздрѣшати, апостольскаго сана сподобльаѥть се, не придобивь прѣстоль вѣдаконїемь, не сьградивь недостоинствомь троудь на повелѣнїа, рекше на правила, не оукрадь власти лытомь, ни разбоиничьскы, не подобнѣ силнымь сню вьсхытивь, не гонивь чьсти нь чьстню гонѥнь и едва оулмолѥнь, не чловѣчьскоу нь божьствноу wть бога благодѣть приемь, тако на сѣдалништи свѣтительства не гоубителскы нь спаснѣ сѣдить, и хвалить господа. и сиа оубѡ тако ѩже о свѣтѣмь вь царствоующимь Константинѣ градѣ богомь сьдѣаше се.[189]	οὐ κλέψας τὴν ἐξουσίαν οὐδὲ ἁρπάσας, οὐδὲ διώξας τὴν τιμήν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τῆς τιμῆς διωχθείς, οὐδὲ ἀνθρωπίνην χάριν, ἀλλ᾽ ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν δεξάμενος.[190]	не оукрадъ власти: нн въсхытивъ: нн гонивъ чьсти нн гонѥнъ чьстиѫ: нн по чл҃чи бл҃годѣти: нъ отъ б҃а́ и б҃жию приимъ[191]	не ѯкрадь власть ниже вьсхытивь. ниже гонивь почьсть, нь чьстию гонѥнь. ниже чл(овѣ)чю бл[аго]д[а]ть, нь wт[ь] б(ог)а и б(о)ж(ь)ствнѯ прїемь.

Поређење не оставља мјеста за сумњу да је у питању дослован пренос Григоријевог текста. Али се сумња јавља у погледу Теодосијевог извора, јер његова верзија има сличности и са старим преводом, али и са новим, који би – по досадашњим сазнањима – дошао тек коју деценију касније. Теодосијево не оукрадь власти [...] нн [...] вьсхытив за οὐ κλέψας τὴν ἐξουσίαν οὐδὲ ἁρπάσας дословно се поклапа са старим преводом не оукрадъ власти: нн въсхытивъ, што ће у новом преводу гласити не ѯкрадь власть ниже вьсхытивь. Затим, не гонивь чьсти нь чьстию гонѥнь за οὐδὲ διώξας τὴν τιμήν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τῆς τιμῆς διωχθείς ближе је старом преводу нн гонивъ чьсти нн гонѥнъ

[187] Бојовић 2015: 141.
[188] Шпадијер 2014: 216.
[189] Даничић 1860:
[190] Bernardi 1992: 188.
[191] Бруни 2010: 176.

чьстнѣѫ неголи новом нижѥ гоннвь почьсть, нь чьстню гонѥнь. Али за разлику од старог превода у којем грешком стоји нн... нн, Теодосије исправно користи конструкцију са нє... нь, што је такође исправио и сачинитељ новог превода. Стога остаје отворено врло интригантно питање да ли је Теодосије већ тада користио два превода, или пак стари превод уз консултовање грчког текста, што није немогуће јер је завршни дио цитата нє чловѣчьскоу нь божьствноу ѡть бога блгодѣть прнемь за οὐδὲ ἀνθρωπίνην χάριν, ἀλλ᾽ ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν δεξάμενος даје независно и другачије од оба превода: нн по ѵ҃л҃чн б҃л҃годѣтн: нъ отъ б҃а и б҃жню прнмлъ напрема нижѥ чл(овѣ)чю бл[аго]д[а]ть, нь ѡт[ь] б(ог)а и б(о)ж(ь)ствнѫ прїемь. Којим год смјером да се крене, остаје чињеница да је Теодосије Хиландарац познавао *Надгробно слово Василију Великом* довољно добро и детаљно да је могао навести врло прикладан цитат, обраћајући пажњу на смисао изворног текста, независно од тада постојећег словенског превода.

Треба поменути још двојицу писаца који су могли претходити појави новог превода Григоријевих бесједа међу Јужним Словенима. У питању су архиепископ Данило Пећки и његов ученик. Обојица се позивају на исту мисао Григорија Богослова, али на различите начине. Да Данилов Ученик није у свом тексту јасно назначио како одјељак преузима од Григорија Богослова, цитат би вјероватно дуго остао непримијећен. Мјесто о којем се ради зато је често помињано, али није било идентификовано. То нам је пошло за руком и утврдили смо да је у питању навод из бесједе 6 – Прва о миру, Εἰρηνικός Α᾽, ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σιωπὴν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Али, како ће поређење показати, ни Данилов Ученик није дословно цитирао Григоријев текст, већ је одабрао неколико елемената из ширег описа побожног живота подвижника, онако како би он требало да изгледа. На словенском језику бесједа је била позната само у старом преводу. Григоријев текст гласи:

> καὶ ταῦτα δὴ τὰ καλὰ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου προγράμματα καὶ μηνύματα, οἱ σιωπῶντες κήρυκες, αὐχμῶσα καὶ πιναρὰ κόμη, πόδες γυμνοὶ καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ἑπόμενοι, μηδὲν νεκρὸν φέροντες, κουρὰ σύμμετρος, περιβολὴ τύφον κολάζουσα, ζώνη τῷ ἀκόσμῳ κοσμία, μικρόν τι τοῦ χιτῶνος ἀναστέλλουσα καὶ ὅσον μὴ ἀναστέλλειν, <u>βάδισμα εὐσταθὲς, ὀφθαλμὸς οὐ πλανώμενος</u>, μειδίαμα προσηνὲς, μᾶλλον δὲ ὁρμὴ μειδιάματος, <u>ἀκρασίαν γέλωτος σωφρονίζουσα</u>, λόγος τῷ λόγῳ κινούμενος, σιωπὴ λόγου τιμιωτέρα, <u>ἔπαινος «ἄλατι ἠρτυμένος», οὐ πρὸς θωπείαν</u>, ἀλλ᾽ ὁδηγίαν τοῦ Κρείττονος, ἐπίπληξις εὐφημίας ποθεινοτέρα, μέτρα κατηφείας καὶ ἀνέσεως – καὶ ἡ δι᾽ ἀμφοτέρων μίξις καὶ κρᾶσις –, τὸ ἁπαλὸν σὺν τῷ γενναίῳ, τὸ αὐστηρὸν αἰδοῖ σύγκρατον, ὡς μηδ᾽ ἕτερον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου παραβλάπτεσθαι, ἀλλ᾽ ἀμφότερα δι᾽ ἀλλήλων εὐδοκιμεῖν · μέτρα τῆς εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμιξίας καὶ ὑποχωρήσεως, τῆς μὲν τοὺς ἄλλους παιδαγωγούσης, τῆς δὲ τῷ Πνεύματι μυσταγωγούσης, καὶ τῆς μὲν ἐν τῷ κοινῷ τὸ ἄκοινον φυλαττούσης, τῆς δὲ ἐν τῷ ἀμίκτῳ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλάνθρωπον · καὶ ἃ μείζω τούτων ἔτι καὶ ὑψηλότερα, ὁ ἐν πενίᾳ πλοῦτος, ἡ ἐν παροικίᾳ κατάσχεσις, ἡ ἐν ἀτιμίᾳ δόξα, ἡ ἐν ἀσθενείᾳ δύναμις, ἡ ἐν ἀγαμίᾳ καλλιτεκνία – εἴπερ κρείττονα τῶν ἀπὸ σαρκὸς ἐρχομένων τὰ κατὰ Θεὸν γεννήματα – · οἱ τρυφῶντες τῷ μὴ τρυφᾶν, <u>οἱ ταπεινοὶ ὑπὲρ τῶν οὐρανίων, οἱ μηδὲν ἐν κόσμῳ καὶ ὑπὲρ τὸν κόσμον, οἱ σαρκὸς ἔξω καὶ ἐν σαρκὶ, ὧν μερὶς Κύριος</u>, οἱ πτωχοὶ διὰ βασιλείαν καὶ διὰ πτωχείαν βασιλεύοντες.[192]

[192] Calvet-Sebasti 1995:

Стари словенски превод овог одјељка гласи:

сн же добраꙗ ꙗже о бозѣ жнзнь. напнсанна н въздѣшенна, ндъчаще н проповѣдьнцн. немъвенна н алчьнни власн, ноздѣ босѣ н апостольскъı нхъ въслѣдоущн, н нничесоже нрътва не носащѥ, н стрѣгъ съмѣренъ, одежда величанне томащн, поꙗсъ неоутварнѫ оутварꙗѥмь, ндалъı како рнзѫ въ спратаѫ. тн еликоже нъ въскжтатн, шьствне добрѣ оустановлено, око не ꙁаблжждаѫ ⟨μειδίαμα προσηνὲς, μᾶλλον δὲ ὁρμὴ μειδιάματος⟩ чнсто, паче же рещн начѧдо осклабленне смѣха дѣла, слово словесемь поводнмъ, ѩдъчанне словесе чьстьнѣе, хвала солнѫ оутворена, не на льсть, нъ на їзводъ добрѣншаго, въздрьжанне хвалъı любѣе, нѣра дрꙗхлостн н покоѫ, н отъ обоего съмѣсъ н съкоуплене, ндкъкое н съ крѣпынмь, ꙗрое н съ стыдѣннемъ съмѣшено, ꙗкоже нн которогоудоу ѿ дроугааго врѣдъ прїнмати, нъ обое дрѹгъ дроугъмъ добрѣ нскоусьноу бъıти; нѣрн въ обьщее съмѣшенне н въстѫплене, ововоу дроугъıꙗ наказаıѫщю, ововоу же дх҃омъ таннъı наказаıѫщѫ, ововѹ же въ обьщнмь необьщьное хранащѫ, ової же въ несъмѣсьнѣн любо братна н човѣколюбье; н ѥже болѥ снхъ еще н вышьше ⟨...⟩, нже въ нщетѣ богатьство, нже въ пришьльствѣ обьдатне, дже въ бечьсти слава, дже въ немощн сила, ѥже въ неженнтьствѣ доброчадне (елма оуньше ꙗже отъ плъти прнходатъ обоѫдѣ прнходащь отъродї); нтаѫщенса ѥже не нитати, съмѣренни въышьньнхъ; нже нничесоже въ ндрѣ седь, н въыше ндра; нже вънѣ плъти н въ плъти, нхъже ꙗсть гѣ, оувозни цр҃ства дѣла, н оувожьства дѣлъма цр҃ствѫщѫ.[193]

Архиепископ Данило доноси сљедећи цитат:

готова соуштн кь вьсакомоу отъвѣтоу вьпрашаюштомоу. бѣаше же слово ѥе солню растворено, н не обрѣте се вь нѥн лнцемѣрнѥ, ꙗкоже вь нѣкоторънхъ ѥсть.[194]

Текст Даниловог Ученика гласи:

достонть бо ндн оуподобнтн сего прѣосвештенаго н нарештн ѥго равьночьстьна таковынмь, нхъже похвалꙗе Грнгорнн богословь н рече: благо нмь, нже сътежаше сь жнтнн седь стоупанне благочнньно, око нездаблоуждаемо, осклабленне лѣпо, хвала солню растворена н нелнцемѣрнемь, съмѣрени вь земльнынхъ н высочае вь прѣнебесьнынхъ, нничьтоже соуште вь ндрѣ н вышьше ндра, нже плъти вънѣ н вь плъти; таковынхъ бо честь господь.[195]

Увидом у идентификоване текстове долази се до седећег закључка. И архиепископ Данило и Григорије Богослов заправо се позивају на исти новозавјетни стих, и то апостола Павла из Посланице Колошанима 4, 6, гдје се каже: „Ријеч ваша да бива свагда у благодати, сољу зачињена, да знате како треба свакоме одговорити”[196] [ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι].[197] Да се архиепископ Данило примарно повео за стихом у овом цитату говори и његов остатак, који се поклапа са новозавјетним текстом, а чега нема код Григорија: εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι – готова соуштн кь вьсакомоу отъвѣтоу вьпрашаюштомоу. Али да је Данило и те како познавао ово мјесто и код Григорија Богослова свједочи додатак н не обрѣте се вь нѥн лнцемѣрнѥ, којег нема у Новом завјету, али га има у Григоријевом тексту и преноси га Данилов Ученик: хвала солню растворена н нелнцемѣрнемь. С друге стране, Ученик вјерно прати Григоријев текст, наводећи извор, али не цитирајући га у комаду, већ из ширег контекста бирајући само карактеристичне, њему прихватљиве и погодне описе. Њих, међутим, не даје у складу са у то вријеме постојећим словенским преводом. Очигледно се користио изворним грчким текстом, уколико искључимо мање вјероватнију могућност да је постојао у међувремену изгубљен други превод ове бесједе. То се јасно види из сљедећег поређења:

[193] Будилович 1875: 174–175.

[194] Даничић 1866: 61.

[195] Даничић 1866: 366.

[196] Превод Комисије Светог архијерејског Синода СПЦ.

[197] Nestle, Aland 2006: 530.

Данилов Ученик	Стари превод	Григоријев текст
стоупанніе благочиньно	шьствіе добрѣ оустављено	βάδισμα εὐσταθὲς
око незаблоуѫдаємо	око не заблѫѫдаѧ	ὀφθαλμὸς οὐ πλανώμενος
осклабленіе лѣпо	осклабленіе смѣха	ἀκρασίαν γέλωτος σωφρονίζουσα
хвала солию растворена и нелицемѣрнємь	хвала солиѭ оутворена, не на лысть	ἔπαινος «ἅλατι ἠρτυμένος», οὐ πρὸς θωπείαν
съмѣренни вь земльныихъ и высочае вь прѣнебесьныихъ, ничьтоже соуште вь мирѣ и вышьше мира, иже пльти вьнѣ и вь пльти; таковыихъ бо честь господь	съмѣреніи въшьньихъ; иже ничесоже въ мирѣ семь, и въше мира; иже вънѣ плъти и въ плъти, ихъже чѧсть г҃ь	οἱ ταπεινοὶ ὑπὲρ τῶν οὐρανίων, οἱ μηδὲν ἐν κόσμῳ καὶ ὑπὲρ τὸν κόσμον, οἱ σαρκὸς ἔξω καὶ ἐν σαρκὶ, ὧν μερὶς Κύριος

Наведени примјери потврда су о посвећеном читању дјела Григорија Богослова међу Србима и прије појаве новог превода. Како се може видјети, текст светог Кападокијца међу образованим монасима није нужно долазио посредован, преко старог превода, већ и директно, будући да је грчки језик био lingua franca не само оновременог политичког већ и духовног, монашког свијета. Управо посезање за Григоријевим текстом у литерарном обликовању детаља говори у корист његовог пажљивог и константног читања, будући да су се средњовјековни писци најчешће ослањали на литературу која им је била добро позната и идејно блиска. А, како се чини, Григорије Богослов испуњавао је оба та услова.

6. 2. Преписи без тумачења Никите Ираклијског

Д: Библиотека Манастира Дечани, бр. 92. У питању је најстарији јужнословенски рукопис који садржи нови превод слова Григорија Богослова. Исписан је на папиру неуједначеног формата: 225×145 и 175×105 милиметара. Мјестимично је оштећен влагом. Два записа помогла су тачној датацији преписа. Први је на л. 149б и гласи: Простите ме ѡ⟨ть⟩ци и брат⟨н⟩е аще и дрѣбно напис⟨а⟩хъ сїю книгѫ. понєже нищетою хартню, и поспѣхомь извода сице ми прилѫчи се. Ефреме'[198] Пошто се као година Јефремовог рада у наставку помиње 7859 (вь лѣт⟨о⟩ ѕ҃ѡ҃н҃ѳ҃ индикта д҃ – л. 150а), тј. 1350/1351. година, чему се не противе ни водени знакови, Д. Богдановић је претпоставио могућност поистовјећивања писара да патријархом српским који је носио исто име, што је мање вјероватна, али још увијек потпуно неодбачена теза. Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Богдановић и др. 2011: 373–376, Бруни 2021: 22.

Х: Библиотека Манастира Хиландара, бр. 174. Рукопис се датира у средину 14. вијека, исписан је на 212 пергаментних листова димензија 230×170 милиметара. Спорадичне глосе на л. 55б, 63б, 198б и 205б. На л. 212а запис духовника Никанора:

> Азъ смѣренни доуховникъ Никанорь трѣдомь многь въздвигохъ цркоовь светые Тронце отъ основаніа и тон цркви приложихъ л҃. книгъ и отъ тѣхъ л҃. книгъ и сни єсть рѣкома Богословь, паки молю се и запрѣщаю да є не отнимитъ никто отъ сеє цркве кроме конаčнаго запѫстенїа. Аще ли кто отнимитъ имать ми дати отвѣтъ вь дьнь онь ѡбщаго въскрьсенїа. Сіе бысть при игѹменѣ Снмеонѣ братѹ моемѹ Хрчг мѣсеца августа зі҃. дьнь.[199]

[198] Богдановић и др. 2011: 376.

[199] Богдановић 1978: 101 (в. стр. 97).

Запис свједочи о живом интересовању за дјело Григорија Богослова, јер Никанор 1685. године поклања једној цркви колекцију од тридесет књига, међу којима је и зборник бесједа овог светог Кападокијца. Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 11, 21, 42, 14 и 16.

Литература: Богдановић 1978: 101; Турилов, Мошкова 2016: 393; Бруни 2021: 21.

С: Архив Српске академије наука и уметности, бр. 21. Исписан је на хартији формата 225×150 милиметара. Очувано је 318 листова. На основу анализе водених знакова Б. Јовановић и П. Радић смјестили су његов постанак у распон између 1355. и 1375. године. Слично мишљење има и А. М. Бруни, који сматра да је рукопис могао настати у распону 1360–1375. године. Љ. Стојановић, његов први описивач, помишљао је на крај 14. вијека. О мјесту настанка не зна се ништа, али се претпоставља да би могао бити јужни дио српског простора, јер носи језичке одлике тих говора. Запис на л. 193б помиње грешног Филотеја и Марков манастир, на основу чега је А. М. Бруни закључио да се писар тако звао. Али на преписивању није радио један већ повелик број писара, вјероватно чак њих дванаест, неједнаке заступљености. Б. Јовановић и П. Радић установили су да се ради о познијем запису, вјероватно из 18. вијека, који ништа не говори ни о преписивачу нити о мјесту преписивања. Бесједе Григорија Богослова почињу од л. 38б, а пред њима је и бесједа ђакона Георгија на Велики Петак. Бесједи 16 недостаје завршетак. Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 11, 21, 42, 14 и 16 (дио).

Литература: Стојановић 1901: 73–75; Јовановић, Радић 1981; Бруни 2021: 107–108.

Р: Библиотека Румунске академије наука, бр. 141. Рукопис је припадао манастиру Њамц. Датира се различито. А. И. Јацмирски смјестио га је на почетак 15. вијека, а у исти вијек смјешта да и П. П. Панаитеску. Исто понавља и В. Карановић. Исписан је на 415 листова хартије формата 280×205 милиметара. Нову датацију начиниле су Љ. Васиљев, М. Гроздановић и Б. Јовановић, које су утврдиле да се ради о конволуту из различитих периода. Први дио рукописа (л. 1–386) потиче са самог краја 14. вијека (посљедња деценија), док је други дио (л. 387–415) млађи за читаво стољеће и припада крају 15. вијека. Сличне датације држао се и А. М. Бруни, који наводи да рукопис потиче са краја 14. или почетка 15. вијека и из 15. вијека. Недостаје добар дио бесједе 1. Садржи бесједе: 1 (дио), 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Яцмирский 1905: 724–725, Panaitescu 1959: 175–176, Карановић 1962: 502, Васиљев и др. 1980: 48, Бруни 2021: 105.

НБКМ 1028: Народна библиотека „Свети Ћирило и Методије" (Софија), бр. 1028. Година настанка рукописа је 1418. Исписан је на хартији величине 220×150 милиметара, на 366 листа. Недостаје уводна бесједа 1 и дио бесједе 45, док су на самом крају исписане и пасхалне таблице (л. 360а–366б). Преписивач је Јаков, који се дјеловао у вријеме деспота Стефана Лазаревића, што се дознаје из записа на л. 359а:

> написа се сиꙗ бл҃тьнаа книга вь лѣто ҁ҃цкг. вь дн҃и бл҃говѣрнаго и хр҃олюбиваго и бг҃оль хранимаго гс҃а стефана деспота. и гс҃а гюргꙗ. написа се повелѣнїе҆ѡ҃ц҃а игоумена павла [...] писа се сиꙗ книга роукою мон҃ха҃ ꙗкова вѣчнаа ємоу памѧ҃т.[200]

Садржи бесједе: 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Бруни 2021: 25–26.

[200] Бруни 2021: 26.

РАН 341: Библиотека Румунске академије наука, бр. 341. Као и друга два рукописа из Румуније, мишљења о датирању нису усаглашена. П. П. Панаитеску (па према њему и В. Карановић) рукопис види као споменик из 15. вијека, што прихвата и А. М. Бруни. Љ. Васиљев, М. Гроздановић и Б. Јовановић претпостављају да се, на основу водених знакова, као вријеме његовог постанка могу узети посљедње године, тачније посљедња деценија 14. вијека. Исписан је на хартији формата 215×130 милиметара, а има 322 листа. Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Panaitescu 2003: 115–117, Карановић 1962: 499, Васиљев и др. 1980: 59, Бруни 2021: 106.

6. 3. Преписи са тумачењем Никите Ираклијског

Т: Државна јавна научно-техничка библиотека Сибирског огранка Руске академије наука, Збирка Тихомирова, број 7. Рукопис се датира у 14. вијек, садржи 350 листова. На л. 348а помиње се име писара Јова, који је преписивао у Хиландару. Због нечитког дијела који се односи на годину постанка рукописа, различити аутори давали су опречна тумачења: 1362. (М. Н. Тихомиров),1367. (А. М. Бруни) или 1371. (Н. П. Лихачов). Запис на л. 347б–348а:[201]

> Исписасе сия книга святыи Григорие Богословь сь протльком честному и царскому монастыру пресвятые Богородице Хиландаре потьщанием и поболением от усрьдия исписати сию книгу тогда игуменствующому Неофиту иеромонаху, понеже виде ере се сия книга не обреташе вь монастыре нашемь. Того ради потьщасе вьнести сию книгу вь нашь монастирь. И молю вы отци святыи честныи сьборе церковны Хиландарьскыи простираесе вь лета игумени, духовници, попове, диякони, поддиакони, чьтци, и вьсь свьсма церковнии личе, хотещеи прочитати сию книгу, благословите и простите и помените трудившагосе о неи вышеписаннаго Неофита игумена и вась богь да простить и поменеть вь будущомь веце. Аминь.
>
> И писавшаго книгу сию Иова Таха монаха помените отци святии, да и вы всако мьзде сподобитесе от дающаго молитву молещимся и благословеща лета праведныих. Аминь. В лето 68 . . . . индикта 5 исписасе сия книга и сьврьшисе месяца октября вь 18 день.

Описивачи су се у датирању руководили палеографским аргументима, потпуно занемарујући у запису директно помињање игумана Неофита, што је од велике помоћи. Неофит је, наиме, игуман био кратко, засигурно 1379. године, када се помиње у повељи кнеза Лазара, али је крајем исте године напустио функцију. На дужност је ступио претходне године, јер се већ у јулу 1378. као игуман помиње Сисоје. [202] Како је Неофит игуман био врло кратак период, писар Јов морао га је добро познавати када га у запису помиње чак два пута. Како сами описивачи нису сигурни у ваљано рашчитавање бројева из записа и у томе нису сагласни, ваљало би поћи овим путем и постанак рукописа смјестити на крај 1378. или у 1379. годину. Писар је очигледно добро упознат са приликама у Хиландару, помиње и недостатак сличног зборника у самом манастиру, али биће да није добро познавао рачун индикта, те се обје предложене могућности (индикт 5 – године 1352, 1357. и 1382; индикт 8 – године 1355, 1370. и 1385) могу сматрати погрешном или посљедицом писареве грешке. Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Бруни 2021, 69–70, Тихомиров 1968: 15–16.

---

[201] Запис доносимо према издању у Тихомиров 1968: 15, јер смо имали увид само у снимке *Надгробног слова*.

[202] Мошин, Пурковић 1999: 90.

М: Музеј Српске православне цркве, број 49. С. Петковић, први описивач овог рукописа, смјестио га је у 15. вијек, што је доцнијим проучавањима оповргнуто. Може се са сигурношћу рећи да припада периоду између 1375. и 1385. године, како биљежи и А. М. Бруни. Сачувана су 403 листа формата 280×203 милиметра. Припадао је Манастиру Крушедолу, а веома је важан податак који се може ишчитати са запис на на л. 403а да је зборник припадао владици Максиму Бранковићу, бившем деспоту, што уз друге познате књиге из Максимове библиотеке[203] оцртава интелектуални портрет ове значајне историјске личности, а уједно је и ријетко свједочанство о томе да је неко од српске властеле лично посједовао зборник Григоријевих састава. Садржи бесједе: 1 (дио), 45 (дио), 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Петковић 1914: 94–96, Бруни 2021: 109.

РАН 142: Библиотека Румунске академије наука, бр. 142. Рукопис је припадао манастиру Њамц. У литератури се различито датира. А. И. Јацмирски и П. П. Панаитеску, па према њима и В. Карановић, рукопис смјештају у 15. вијек, док га Љ. Васиљев, М. Гроздановић и Б. Јовановић виде као рукопис са краја 14. вијека. А. М. Бруни приклања се мишљењу да рукопис припада почетку 15. вијека. Исписан је на хартији, сачувана су 253 листа формата 290×210. Бесједа 1 није комплетна јер јој недостаје почетак. Садржи бесједе: 1 (дио), 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.

Литература: Яцмирский 1905: 725–727, Panaitescu 1959: 177–178, Карановић 1962: 493, Васиљев и др. 1980: 49, Бруни 2021: 105–106.

МСПЦ 119: Музеј Српске православне цркве, број 49. Рукопис манастира Велике Ремете, исписан на хартији формата 355×230 милиметара, на 325 листова. Његов постанак смјешта се у прву четвртину 15. вијека. Карактеристичан је по томе што је, уз рукопис РМ 34, једини примјер међу српским зборницима ријетког преписа Григорија Богослова који је заузимао два тома, што није непознат начин организовања Григоријевих бесједа. Други том је изгубљен, што се одразило на његов састав, који је непотпун. Недостају му бесједе: 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14, 16; те завршетак бесједе 38. Садржи бесједе: 1, 45 , 44, 41, 15, 24, 19 и 38 (дио).

Литература: Бруни 2021: 110.

Б: Бугарска академија наука, Централна библиотека, бр. 69. Рукопис се датира на крај 14. или почетак 15. вијека. Исписан је на хартији формата 290×210 милиметара. Нецјеловит. Сачувано је само 86 листова. Бесједе 15 и 24 немају почетак, а бесједа 43 нема завршетак. Садржи бесједе: 15 (дио), 24 (дио), 19, 38 и 43 (дио).

Литература: Кодов 1969: 125–128, Бруни 2021: 26.

РМ 34: Библиотека Рилског манастира (Бугарска), бр. 34. Рукопис је преписан у 16. вијеку, на хартији величине 292×212 милиметара. Садржи 300 листова. Није потпун, јер је писан у два тома, као и рукопис МСПЦ 119, али други том није сачуван. Бесједа 1 нема почетак. Недостају бесједе: 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16. Садржи бесједе: 1 (дио), 45, 44, 41, 15, 24, 19 и 38.

Литература: Бруни 2021: 26.

[203] Томин 2007: 63–71.

Хил 409: Библиотека Манастира Хиландара, бр. 409. Рукопис се датира у трећу четвртину 16. вијека. Исписан је на папиру, на 537 листова димензија 310×205 милиметара. Запис на л. 537б говори о великом поштовању које је уживао Свети Григорије:

> Аще хощеши божіа чистаго ѹченіа разѹмь пріетн, божіа строенія, божіа съмотренія, божіа дѣла, божіа наставленіа о Бозѣ, божін даре, божіа тварь, божін человѣче, божін хранителю, божін церквы хранителю, божін словесн послѹшателю, божін волн повиннче, божін волн повинные. Грнгорне.[204]

Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 24, 15, 19, 38, 43, 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16.
ЛИТЕРАТУРА: Богдановић 1978: 159–160, Турилов, Мошкова 2016: 394, Бруни 2021: 22.

БСП 82: Библиотека Српске патријаршије, бр. 82. Рукопис припада познијем периоду, почетним деценијама 17. вијека. Исписан је на хартији формата 308×194 милиметра, на 432 листа. Озбиљно је оштећен од влаге, тако да је непотпун. Недостају му бесједе: 39, 40, 21, 11, 42, 14 и 16. Садржи бесједе: 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43 (без завршетка).
ЛИТЕРАТУРА: Бруни 2021: 108.

6. 4. Отворена питања

Два најзначајнија питања на која ће у будућим истраживањима бити потребно дати одговор тичу се детаљног изучавања рецепције дјела Григорија Богослова у српској средњовјековној књижевности, те статуса засебних бесједа, које су преписиване унутар зборника мјешовитог садржаја, изван природног окружења Григоријевих дјела.

На прво питање пажњу је у својим истраживањима на више мјеста скретао Д. Бојовић. У програмском тексту „Истраживања српске рецепције светоотачке књижевности"[205] дао је читав низ истраживачких задатака које је у том смисли потребно начинити, а међу њима истраживање рецепције дјела Светог Григорија Богослова заузима значајно мјесто. Додали бисмо да је овај подухват могуће ваљано извести тек након публиковања српскословенског текста Григоријевих слова, будући да се постојећи савремени српски преводи значајно удаљавају од изворног текста, као и од његове старе српске варијанте.

Када је у питању феномен циркулисања бесједа као самосталних цјелина, потребно их је идентификовати, начинити њихов попис, те упоредити садржај са оним из колекције од шеснаест слова, како би се расвијетлио механизам израде мјешовитих зборника, те детаљније изучила рукописна заоставштина Григорија Богослова на српскослвенском језику. Као примјер како су се бесједе у новом преводу врло рано почеле издвајати и кружити независно од зборника Григоријевих дјела наводимо бесједу 16 (Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης), и то њен почетак напоредо из рукописа Д и преписа бесједа светих отаца из манастира Гомионица (без инвентарног броја и без пагинације), који се датира на крај 14. вијека.

Д 142а	Препис манастира Гомионице
т(о)гождє, о ѡ(ть)цн ѧльчѣшѫ, ѣзꙋвы рад[н] гр[а]да ⁘	нже вь с(вѣ)тыхъ о(ть)ца нашего грнгорїа. архїеп(нс)к(о)па кѡнстантїнѣ града в(о)гослова. слово о ѣзвѣ града, бл(аго)с(ло)вн о(ть)че ⁖~

[204] Богдановић 1978: 159–160.
[205] Бојовић 2019: 193–203.

Что разарѧѥте чинь похвалѧѥмыи. что нѫдите ѥзыкь, законѫ работающь. что прѣд[ь]зовете сл(о)во, идѫщеѥ д(оу)хомь. что главѫ оставльше, кь ногама потъщасте се. что ааронa имѧотекѫще, єлеазара прѣд[ь]лагаѥте. непрїѥмлю источникѫ загражѫдати се, и потокѫ тещи, сл(ь)нцѫ ськрывати се, и звѣздѣ показовати се.	Что разараете чинь похвалѧѥмыи. что ноудите ѥзыкъ законоу работающїи. что прѣд[ь]зовете слово, идоущеє д(оу)хомь. что главоу оставльше, кь ногамь потъщасте се. что ааронa имѧотекающе, єлеазара прѣдлагаѥте. непрнѥмлю источникоу загражѫдати се, и потокоу тещи, сл(ь)нцоу ськрывати се, и звѣздѣ показовати се.

7. *НАДГРОБНО СЛОВО ВАСИЛИЈУ ВЕЛИКОМ* У НАЈСТАРИЈИМ СРПСКИМ ПРЕПИСИМА

7. 1. Најстарији српски преписи зборника бесједа Григорија Богослова

Сачувани српски зборници бесједа Григорија Богослова настајали су у распону између 1350/1351. године и почетка 17. вијека. Међу њима је највише оних који се доводе у везу са 15. вијеком (6), потом оних који су несумњиво из 14. вијека (5), затим из 16. вијека (2), а најмање их је из 17. вијека (свега 1 примјерак). Уколико би се у обзир узела другачија датација три преписа из библиотеке Румунске академије наука,[206] рукописи из 14. вијека апсолутно би доминирали. Свега су два рукописа која су прецизно датирана: Д у 1350/1351. и НБКМ 1028 у 1418. годину. То се условно може рећи и за Т, ако би се по помену хиландарског игумана Неофита смјестио у 1378/1379. годину.

Стога се у најстарије српске преписе зборника бесједе Григорија Богослова, оне који несумњиво припадају периоду 14. вијека, убрајају рукописи: Д, Х, С, Т и М; док су рукописи Р и Б на прелазу у 15. вијек.

Д Библиотека Манастира Дечани, бр. 92.
Х Библиотека Манастира Хиландара, бр. 174.
С Архив Српске академије наука и уметности, бр. 21.
Т Државна јавна научно-техничка библиотека Сибирског огранка Руске академије наука, Збирка Тихомирова, број 7.
М Музеј Српске православне цркве, број 49.

Р Библиотека Румунске академије наука, бр. 141.
Б Бугарска академија наука, Централна библиотека, бр. 69.

Састав најстаријих српских зборника је сљедећи:

Рукопис Д	
л. 3а–4а	иже вь с(вѣ)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего г҃ригорїа архїеп(и)с(ко)па константина град[а], в(о)гослова. на пасхоу и на опожденїе. слов(о). а҃
л. 4а–17а	тогожде на с(вѣ)тоую пасхоу. слово. в҃
л. 17а–21а	тогожде вь новоую н[є]делю, словѡ. г҃
л. 21а–27а	тогожде на с(вѣ)тоую петидесетницоу. слов(о). д҃
л. 27б–33а	тогожде о маки̑кавеохъ, слов(о). є҃
л. 33а–39а	тогожде о ѡ(оу)ч(є)н(и)цѣ кипрїанѣ, шт[ь] села вьзв̑ращає се по единоѡ(ь) памєти д(ь)нѣ. слов(о). ѕ҃
л. 39а–44а	тог(о)жде. о словесех(ь) и о сьравнителн їѳлїанѣ. слов(о). з҃
л. 44а–49б	тогожде на с(вѣ)таа в(о)гоѩвленїа. словѡ. и҃
л. 49б–80б	тогожде, нагробноє великоѡѯ васнлїѳ. слов(о). ѳ҃
л. 81а–87б	тог(о)жде на с(вѣ)таа просвѣщенїа. словѡ. і҃
л. 87б–105а	тогожде слово на с(вѣ)таа просвѣщенїа. ає҃
л. 105а–116б	тогожде о с(вѣ)тѣмь аѳанасн. слов(о) вї҃
л. 116б–119а	т(о)гожде, о гріїгорн, братѣ васнлїевѣ. настав̑ша по нз̑бранїѳ в̑сего сьбора. снрѣчь, по хнротѡннн ⁘ слов(о). гї҃

[206] Уп. Васиљев и др. 1980: 48–49, 59. и Бруни 2021: 105–106.

л. 119а–128б	т(о)гожде, о пришьствии, р҃н є̀п(н)с(ко)пь. съборное слов(о). д҃і
л. 128б–142а	тогожде, о нищелюбьствии. слово. е҃і
л. 142а–149б	т(о)гожде, о ѡ(тъ)цѣ имѣющѣмъ, ꙗзы́вы рад[н] гр[а]да

Рукопис Х

л. 2а–3б	иже вь с(вѣ)тыихъ(ь) ѡ(тъ)ца нашего, григорїа, архиєп(н)с(ко)па констан҃тина гр[а]да, б(о)гослова. на пасхоу и на ѡпожденїе. сл(о)во. а҃
л. 3б–19б	тогожде, на с(вѣ)тоую пасхоу. сл(о)во. в҃
л. 19б–24б	тогожде, вь новоую н[є]делю. сл(о)во. г҃
л. 24б–33б	тогожде, на с(вѣ)тоую петъд(є)сет҃ницю. слово. д҃
л. 33б–41а	тогожде. ѡ имѧк҃кавешѧхъ. слово. є҃
л. 41а–50а	тогожде, ѡ и(оу)ч(є)н(н)цѣ кїприанѣ, ѡт[ь] села въз҃вращае се по единомь памети д(ь)нѣ. сл(о)во. ѕ҃
л. 50а–57б	т(о)гожде ѡ словесехъ, и ѡ съравн҃нителн иоулианѣ. сл(о)во. з҃
л. 57б–65б	тогожде, ѡ рожд[ь]ствѣ х(рн)с(то)вѣ. слово. и҃
л. 65б–109а	тогожде нагроб҃ное великомоу василїю. сл(о)во. ѳ҃
л. 109а–118а	тогожде, на с(вѣ)таа просвѣщенаа. сл(о)во. і҃
л. 118а–148а	Тогожде слово, на с(вѣ)таа просвѣщенна. а҃і
л. 148б–157а	т(о)гожде, ѡ григориї, братѣ василиєвѣ. наставъша по изъбранию всего с҃бора, сїнрѣчь по хїротонїи. сл(о)во. в҃і
л. 157а–165б	тогожде, слово ѡ с(вѣ)тѣмь афанасїи. г҃і
л. 165б–179б	тогожде ѡ пришьствїи, р҃н. є̀п(н)с(ко)пь, с҃бор҃ное. сл(о)во. д҃і
л. 179б–199б	тогожде, ѡ нищелюбьствии. слово. е҃і
л. 200а–212б	тогожде, ѡ о(тъ)цѣ имѣющоу ꙗзвы ради гр[а]да. сл(о)во. ѕ҃і ⁘

Рукопис С

л. 1а–22б	⟨...⟩ тако и оуѧное того покажи вь нашихъ сед[ь]цихъ ѡ снѧнїе. вь томь х(рн)стѣ слад҃комь нашемь свѣтѣ. ꙗко томоу п[о]добаєть всака слава ч(ь)сть и бл(а)годарєнїе, съ безначелнымь его ѡ(тъ)цемь, и прѣс(вѣ)тымь и животворешимь д(оу)хомь. н(ы)нѧ и пр(н)с(ь)но и вь вѣ[кы]
л. 22б–38а	ч(а)стнаго и изѣшнаго филосѡфа и оучителѧ с(вѣ)т(а)го ев҃г(є)лїа, геѡргїа дїакона главе бесѣда. ꙗже вь великы и с(вѣ)тын петькь бывша и г(лаго)ланна проꙗвлѧѧщнѧ. и ѡт[ь] покаанна покаꙁающнѧ почьсть
л. 38б–41б	иже вь с(вѣ)тыихъ ѡ(тъ)ца нашего григорнѧ ар҃хїеп(н)ск(о)па коньстантина града б(о)гослова. на пасхоу и на ѡпожденїе. слов(о). а҃
л. 41б–65а	тогожде слово, в҃. на с(вѣ)тѫю пасхоу.
л. 65а–73а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорнѧ архїеп(н)ск(о)па кон҃стантина град[а] б(о)гослова. вь новѫю н[є]делю, слово, г҃
л. 73а–86б	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорнѧ архїеп(н)ск(о)па кон҃стантина град[а] б(о)гослова, на с(вѣ)тоую петндесетницоу. слов(о) д҃
л. 86б–98а	иже вь с(вѣ)тынхъ(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорнѧ, архїеп(н)ск(о)па кон҃стантинѣ града б(о)гослова. ѡ имѧк҃кавешѧхъ(ь). слов(о) є҃
л. 98а–111а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорїѧ, архїеп(н)ск(о)па кон҃стан҃тина град[а] б(о)гослова. ѡ и(оу)ч(є)нницѣ кипрїанѣ, слов(о). ѕ҃
л. 111а–122б	иже вь с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего григорїа архїеп(н)ск(о)па константина град[а] б(о)гослова. ѡ словесехъ(ь), о съравнителн їоулїанѣ слов(о). з҃
л. 122б–134а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорїа, архїеп(н)ск(о)па кон҃стан҃тина град[а] б(о)гослова. на рожьд[ь]ство х(рн)с(то)во, слово, и҃
л. 134а–190а	иже вь с(вѣ)тыихъ ѡ(тъ)ца нашего григорїа архїеп(н)ск(о)па кон҃стан҃тина град[а] б(о)гослова, над[ь]гробное великомѫ василню, слов(о) ѳ҃
л. 190а–201б	иже вь с(вѣ)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего григорнѧ архїеп(н)ск(о)па кон҃стантина град[а] б(о)гослова. на с(вѣ)таа просвѣщенїа, слов(о), і҃

л. 202а–233б	иже вь с(вє)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїепископа константина града б(о)гослова, на с(вє)тоє крьщєніе, словѡ. а҃і҃
л. 233б–255б	иже вь с(вє)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего грїгориа архїеп(и)ск(о)па конъстантина град[а] б(о)гослова. ѡ с(вє)тѣмь ѳанасии, слов(о), бл(аго)с(ло)вн ѡ(тъ)ч(є) ⁘ в҃і҃
л. 255б–260б	иже вь с(вє)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа архїеп(и)ск(о)па кѡнстантина града б(о)гослова. ѡ грнгорїи братѣ васлиѥвѣ. наставьша по нзбранїю всего с'бора. снрѣч(ь) по хїротонїи. слово, г҃і҃
л. 261а–280а	иже вь с(вє)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа, архїеп(и)ск(о)па константина град[а] б(о)гослова. ѡ пришьствн, р҃н҃ еп(и)ск(о)пь. сьбѡрноє. словѡ. а҃і҃
л. 280а–305а	иже вь с(вє)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа архїеп(и)ск(о)па кѡнстантина град[а] б(о)гослова. ѡ нищелюбьствїи, слов(о), є҃і҃
л. 305а–прекид на 318б	иже вь с(вє)т(ы)хъ ѡ(тъ)ца нашего грнгорнa архїеп(и)ск(о)па кѡн'стантина града б(о)гослова. ѡ ѡ(тъ)цн мльчєщоу ꙗзвы ради града. словѡ, ѕ҃і҃

Рукопис Т

л. 3а–9а	иже вь с(вє)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего г'рнгорїа архїеп(и)с(ко)па константина град[а], б(о)гослова. на пасхоу и на опожденїе. слов(о). а҃
л. 10а–54а	слово. в҃. т(о)гажде на с(вє)тоую пасхѫ
л. 54б–66б	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа архїєпископа кѡньс[тант]нна града б(о)гослова. вь новоую н[є]делю, сл(о)во. г҃
л. 67а–87а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїєпископа константина гр[а]да. слово на с(вє)тоую петндесетницоу
л. 87б–100а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорна архїеп(и)ск(о)па кѡн'стан'тина гр(а)да. ѡ мак'кавеѡχ(ь), сл(о)во. є҃
л. 101а–113а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорнa архїеп(и)ск(о)па кѡн'стан'тина града б(о)гослова. ѡ и(оу)ч(є)нницѣ к҃пр҃їанѣ. сл(о)во, ѕ҃
л. 113б–125б	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорна архїеп(и)скопа кѡн'стан'тина гр(а)да б(о)гослова. ѡ словесехъ, ѡ сьрав'нители ноулнѧнѣ. слово. з҃
л. 126а–137б	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорнa архїєпископа кѡн'стан'тина града б(о)гослова, на рожьд[ь]ство х(рн)с(то)во. сл(о)во, и҃
л. 138б–189а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа архїєпископа кѡн'стан'тина града б(о)гослова. над[ь]гроб'ноє великомоу васлнію. слово, ѳ҃
л. 190а–206б	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїєпископа кѡн'стан'тина града б(о)гослова. на с(вє)таа просвѣщенна. слово, і҃
л. 207а–245а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорна архїєпископа кѡн'стан'тина града б(о)гослова на с(вє)тоє кр'щенне. сл(о)во. л҃і҃
л. 245а–269а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа архїєпископа кѡн'стан'тина града б(о)гослова. ѡ с(вє)тѣмь ѳанасн. сл(о)во. в҃і҃
л. 269б–274а	иже вь с(вє)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего грнгорнa архїеп(и)ск(о)па кѡн'стан'тина града б(о)гослова. ѡ грїгорїи братѣ васлиѥвѣ. пришьд[ь]ша по нз'бранню всего сьбора. снрѣч(ь) по хнротонїи. сл(о)во. г҃і҃
л. 275а–295а	иже вь с(вє)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїєпископа кѡн'стан'тина града б(о)гослова ѡ пришьствїи. р҃н. єп(и)ск(о)пьь; сьбор'нон. слово. а҃і҃
л. 295б–330а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорнa архїєпископа кѡн'стан'тина гр(а)да б(о)гослова. ѡ нищелюбьствїи. сл(о)во. є҃і҃
л. 330а–347б	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїєп(и)ск(о)па кѡн'стан'тина гр(а)да б(о)гослова. о ѡ(тъ)цн мльчєщи. ꙗзвы ради града. слово. ѕ҃і҃

Рукопис М

	⟨...⟩
л. 1а–3а	Бесједа 1 (без почетка и краја)
л. 3а–52б	Бесједа 45 (без почетка)
л. 52б–67а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грнгорїа архїєпископа кѡньстантина град[а] б(о)гослова. вь новоую нє(дє)лю слов[о] г҃
л. 67а–93а	иже вь с(вє)тыиχ(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїеп(и)с(ко)па константина град[а]. сл(о)вѡ на с(вє)тоую петндесетницоу.

л. 93а–111б	иже вь с(вѣ)тих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорїа архїеп(иско)па кѡнстан'тина град[а] ѡ мак'кавеѡх(ь). сл(о)во ѕ҃
л. 111б–125а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца наш(є)го григорїа архїепис(ко)па кѡнстан'тина града в(о)гослова. ѡ мѫ(чє)ницѣ кѵпрїанѣ. слово. з҃
л. 125а–140а	иже вь с(вѣ)тыихъ ѡ(тъ)ца нашего григорыа архїеп(и)ск(о)па константина града в(о)гослова. с словесехъ о сьравнителн ноулианѣ. слово. ѕ҃
л. 140а–156б	иже сь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорыа архїепископа констан'тина град[а]. в(о)гослова. на рождьство х(рн)с(то)во. сл(о)во. и҃
л. 156б–219б	иже сь с(вѣ)тыихъ ѡ(тъ)ца нашего григорна архїепископа констан'тина град[а] в(о)гослова нагробное велнкомоу василню. слов[о]. ѳ҃
л. 219б–241а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїеп(иско)па костантина града в(о)гослова. на с(вѣ)таа просвѣщенна. сл(о)во. і҃
л. 241а–288а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорна архїепнскопа кѡн'стантына град[а] в(о)гослова на с(вѣ)тоѥ крщеннїе сл(о)во а҃і҃
л. 288а–316б	иже вь с(вѣ)тыихъ ѡ(тъ)ца нашего григорїа архїєпнскопа кѡн(ь)стан'тина града в(о)гослова. ѡ с(вѣ)тѣмь а҆ѳ҆анасн. слово. в҃і҃
л. 317а–323б	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорїѧ архнєп(и)ск(о)па кѡн'стан'тина град[а] в(о)гослова. ѡ грїгорїн братѣ васнлнєвѣ. пришьд[ь]да по нз'бранню всего сьбора. сирѣчь по хнротонїн. слово. г҃і҃
л. 324а–350б	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорїа архїєпнскопа кѡн'стан'тина града в(о)гослова ѡ пришьствїн. р҃н єп(и)ск(о)оьь сьборноѥ. сл(о)во. д҃і҃
л. 350б–381а	иже вь с(вѣ)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего григорыа, архнєпнскопа кѡн'стан'тина град[а] в(о)гослова. слов(о). ѡ ннщелюбствын е҃і҃
л. 381а–403а	иже вь св(є)тыих(ь) ѡ(тъ)ца нашего грїгорїа архїєп(и)скопа кѡн'стан'тина града в(о)гослова о о(тъ)цн мльчьщн, ѩзвы ради град[а]. слово. ѕ҃і҃

Рукопис P[207]

л. 1а–1б	Фрагмент бесједе 1
л. 2а–30а	слово к҃ тогожде, на свѧтоѵю пасхоѵ
л. 30а–39б	иже вь свѧтыхъ штца нашего григорїа архїепїскопа кѡнстантїнѧ града богослова, вь новоѵю неделю, слово г҃
л. 40а–55а	⟨...⟩ слово на свѧтоѵю п(етндесетнн)цоѵ
л. 55б–69а	⟨...⟩ о мккавеѡх, слово ѕ҃
л. 69а–85а	⟨...⟩ о моучнницѣ кѵпрїанѣ, слово ѕ҃
л. 85а–98а	⟨...⟩ о словесехъ, о сьравнителе ноулїанѣ, слово з҃
л. 98а–112б	⟨...⟩ на рождество христово, слово и҃
л.113а–193б	⟨...⟩ надгробноѥ велнкомоѵ васїлїоѵ, слово ѳ҃
л. 194а–211б	⟨...⟩ на свѧтаа просвѣщенїа, слово і҃
л. 211б–259б	⟨...⟩ на свѧтоѥ крьщенїе, слово а҃і҃
л. 260а–292а	⟨...⟩ о свѧтѣмь а҆ѳ҆анасїн, слово в҃і҃
л. 292б–299а	⟨...⟩ о грнгорїн братѣ васнлїевѣ, пришьдша по нзбранїю вьсего сьбора сирѣчь по хнротонїн, слово г҃і҃
л. 299б–325а	⟨...⟩ о пришествїн сто н петьдесет епнскопь сьборноѥ, слово д҃і҃
л. 326а–365а	⟨...⟩ о ннщелюбствн, словѡ е҃і҃
л. 365а–386б	⟨...⟩ ѡ штцн мльчешн ѩзвы ради града. слово ѕ҃і҃
л. 387а–415б	никѵты нракліїнскаго. тльковане словеса иже вь свѧтыхъ штца нашего григорїа архїепнскопа константина града богослова. слово надгробное велнкомѫ васнлїю

[207] Пошто смо увид имали само у снимке Надгробног слова Василију Великом, а не и у цијели рукопис, његов садржај доносимо према Panaitescu 1959:175–176.

Рукопис Б[208]	
л. 1–6б	Бесједа 15 (без почетка)
л. 7а–27б	Бесједа 24 (без почетка)
л. 28а–45б	иже вь с(вѣ)тыихъ(ь) ѡ(тъ)ца нашего, григорїа архїеп(и)скопа константина града в(о)гослова, ѡ словесохъ, ѡ съравнителн їоуліанѣ. слово .ѯ.
л. 45б–68а	їже вь с(вѣ)тыихъ(ь) ѡ(тъ)ца нашег(о) григорїа арх(и)ѥп(и)ск(о)па костантїна град[а] в(о)гослова, на р(о)ж(дь)ство хр(и)с(то)во, слов(о) ѩ
л. 68а–86б	їже вь с(вѣ)тыхъ(ь) ѡ(тъ)ца н(а)шег(о) грїгорїа ар'хїеп(и)ск(о)па кон'стан'тина град[а] в(о)гослова, надьгробное великомоу василию. слово ѳ. (без краја)

7. 2. *Надгробно слово Василију Великом* у српском рукописном насљеђу

Сви српски преписи без тумачења Никите Ираклијског досљедно садрже *Надгробно слово Василију Великом*, и то на деветој позицији:

Д 49б–80б **Р** 113а–193а
Х 65б–109а **НБКМ 1028** 111б–185а
С 134а–190а **РАН 341** 77б–141б

Када је ријеч о преписима са тумачењем Никите Ираклијског, ствари су донекле другачије. Наиме, рукописи МСПЦ 119 и РМ 34 јесу двотомни преписи. Надгробно слово по свом положају у таквим случајевима припадало би другом тому, али ниједан други том од два поменута примјера није сачуван. Рукописи Б и БСП 82 садрже нецјеловите преписе, нарушене усљед оштећења, док рукописи Т, М, РАН 142 и Хил 409 садрже пуне, неоштећене преписе.

Т 138б–189б **Б** 68а–86б (нецјеловит)
М 156б–219б **РМ 34** –
РАН 142 107а–146а **Хил 409** 230б–312а
МСПЦ 119 – **БСП 82** 318а–432б (нецјеловит)

У даљем раду у обзир ћемо узети рукописе Д, Х, Р и М, уз спорадично консултовање рукописа Т на карактеристичним мјестима.[209]

7. 3. Однос према грчком тексту: основно поређење

Стари словенски превод, једногласни су његови истраживачи, вјерно прати грчки текст. Исто би се могло рећи и за нови превод. Слијеђење оригиналу огледа се на различитим нивоима, од којих су најуочивљивији синтаксички и лексички. Вјерно се прати грчка дистрибуција приједлога, везника, положај глагола и сл. што каткад отежава проходност словенског текста. Колико је преводилац ишао за предлошком илуструје сљедећи примјер: §61, 1–2 нижє ѩко горкою и несвободною ц(а)р(и)цею, чрѣвомь(ь) водимъ бытн за μηδ᾽ ὡς ὑπὸ πικρᾶς καὶ ἀνελευθέρου δεσποίνης, τῆς γαστρός, ἄγεσθαι. Григорије појашњава како не треба допустити да нам горки и неслободни стомак буде господар. Грчко γαστήρ женског је рода, те јој је – сходно томе – придодато δέσποινα. Преводилац није испоштовао логику текста, већ је пресликао ријеч по ријеч, тако да је и у словенском остао облик ‘царица’, иако је чрѣво средњег, а не женског рода као у грчком. Стари словенски превод избјегао је овај проблем употребом ријечи која се у роду поклапа са грчким текстом, те доноси: нн ѩко лѩтоѭ н бесловесьноі́ѭ госпожеі́ѭ водимоу бъıті

[208] Рукопис нам је остао недоступан те његов садржај доносимо према Кодов 1969: 125–128.
[209] Разлог овоме јесте околност да смо снимке рукописа Т успјели добити тек када је рад на издању био увелико готов.

ѫтровоиѫ.[210] Када је лексичка страна у питању, најкарактеристичнији су калкови, који су бројни, јер преводи богословских текстова (и 'високих' књижевних жанрова) у овом периоду настоје да вјерно пресликају оригинал.[211] У том смислу словенски свијет може захвалити овом периоду на терминима који су и данас у употреби, а које западни језици нису успјели адаптирати (најпознатији примјер јесте пар *теологија – богословље*).

Испуштања текста су минимална и не утичу битно на смисао. У рукопису Д забиљежена су на сљедећим мјестима:

§1, 11	ἢ τοῖς λόγοις αὐτοῖς	нли словесемь сиць М 157а, Р 113б
§24, 8	τί γὰρ οὐ λέγοντες	что бо не г(лаго)люще М 178б, Х 79б, Р 137б
§32, 7	θεία	б(о)ж(ь)ствноѥ М 184а, Р 145а
§49, 7	βασάνους	томлѣнига М 195б, Р 159б
§55, 14	τοῦτο δώσω τῷ λόγῳ	–
§63, 6	Καρικὸς	– // ираморѣнь Д 72а, М 205а, Х 98б, Р 173б
§73, 3	καὶ ἱερέας	їерею М 214б, и іерею Р 185б
§75, 10–11	ἠξιώθη γενέσθαι	сподо[б]н се бытн М 215б, Р 187б
§77, 4	μηδὲ νοηθέν	нижѥ разоумѣн'но М 216б, Р 188б.
§77, 7	πολὺ γὰρ εἰπεῖν	–

Примјећујемо да су преписи М и Р умногоме елиминисали овај недостатак. Треба им придодати и рукопис Т. Да је кориговање текста рађено према предлошку који је имао другачију текстолошку историју од оног који је послужио као основа за превођење, показује и у овим рукописима забиљежен додатак кога имају неки грчки преписи, али никако сви. У њима умјесто §19, 4 цвѣтцем(ь). нижѥ стоји цвѣт'цемь. не наставше пръбывател'нѣшиа. нижѥ М 172а, Р 132а, јер је према консултованој грчкој верзији уметнуто τῷ καύσωνι συναπομαραίνονται.[212] Појава лакуна у најстаријем препису може се тумачити и као преписивачев пропуст, док се с друге стране њихово уклањање у другим преписима може тумачити као преписивања са ваљанијег протографа или редиговање према оригиналу. Када је у питању оригинал, а у вези са лакунама, може се уочити једна досљедност. Нови превод, испуштајући синтагму τοῦτο δώσω τῷ λόγῳ не чини огрешење о оригинал, већ се поводи за оном групом грчких преписа који ни сами немају тај додатак.[213] Слично је и са примјером μηδὲ νοηθέν, кога такође нема у многим грчким рукописима.[214] Укрштањем ова два примјера, сузио би се обим грчких рукописа са којих је превод иницијално могао бити начињен. Још кад се томе придода наизглед неважна, али за праћење историје превода згодна околност, да у српским преписима стоји §26, 1 неѫкрашенїе и весчиннїе, што је обрнут редослијед у односу на грчко ἀταξίαν καὶ ἀκοσμίαν, избор се додатно сужава на ону групу преписа која прате овај поредак.[215] Томе се може придодати и §52, 13 ѫжасе се за грчко Εἶεν, које изостаје из одређеног броја грчких преписа,[216] као и из српских рукописа М и Р.

Добра околност, када је у питању *Надгробно слово Василију Великом*, јесте та да је се оно убраја у књижевне бесједе Григоријеве, оне које је он писао, а не бесједио пред публиком, тако

[210] Бруни 2010: 203.
[211] Тасева 2015: 276.
[212] Bernardi 1992: 162.
[213] Bernardi 1992: 242.
[214] Bernardi 1992: 294.
[215] Bernardi 1992: 184.
[216] Bernardi 1992: 236.

да је и број ‘неауторизованих’ варијанти записиваних и ширених од стране слушалаца био далеко мањи, чиме су се избјегле значајније разлике и међу самим грчким преписима.

Забиљежен је и случај у српским преписима досљедног биљежења ријечи мраморѣнь, иако је нема у грчком тексту. Да ли је могуће да преводилац ријеч Καρικὸς у синтагми Μαυσόλου Καρικὸς τάφος није добро разумио, те је умјесто ‘гроба Маузола из Карије’ разумио као ‘Маузолов мраморни гроб’ отворено је питање, али је вјероватно да је тако.

Иако зналци грчког језика, средњовјековни преводиоци нису били нужно упознати и са детаљима из грчке културе, наричито не из њене паганске предисторије. Нови превод доноси неколико занимљивих примјера:

§3, 5	мѡре // понтось M 158б, P 115б	Πόντος
§6, 5	ѡт[ь] мѡр҃скыѭ(ь) гѡрь	Ἐπί τινα τῶν Ποντικῶν ὀρῶν
§9, 4–5	понтѫ и капѵадокоу(ь)	Πόντῳ καὶ Καππαδόκαις
§12, 1	мѡре // понть M 165б, P 123б	Πόντος
§10, 3	попечѥнїе	Ἐμμελίαν (лично име)
§12, 5–6	бодѫща юнѵца // кенѵдавра свирѣпа M 165б, P 124a	Κένταυρον ἀλαζόνα
§19, 12	мѡрꙗ	θαλάμης
§25, 5	жителꙗ же и граждан҃ина // дрѫгааго жителꙗ и граждан҃ина	δεύτερον οἰκιστήν τε καὶ πολιοῦχον
§29, 5	мѡрю	Πόντον
§43, 11	моле се	τοὺς πρεσβεύων
§52, 13	ѫжасе се	Εἶεν
§58, 1	ѡт[ь] б(ог)а бл(а)гь	ἐκ Θεοῦ δεξιὸν
§58, 17	юньчѵныѥ	Ταυρικαὶ (топоним)
§77, 10	глѫмлѥнїю	παιδιὰν

Присуство двојних облика мѡре – понѵтось прилично је поуздан доказ накнадног редиговања превода према оригиналу. Јасно је да преводилац тек у синтагми Πόντῳ καὶ Καππαδόκαις распознаје како се Πόντος користи као топоним, а не као апелатив ‘море’, што му је основно значење. Топоним Понт и назван је тако јер се простире дуж обале Црног Мора.[217] Група несрећно преведених ријечи може се тумачити мијешањем са сличнозвучећом грчком ријечју. Тако стоји мѡрꙗ за θαλάμης вјероватно по сличности θαλάμη (‘скровиште’) θάλασσα/θάλαττα (‘море’), а моле се за τοὺς πρεσβεύων према блискости προσεύχομαι (‘молити се’) глагола πρεσβεύω (у овом случају: ‘бити посланик, амбасадор’). У облику Ἐμμελίαν преводилац није препознао лично име Василијеве мајке, већ га уједначује са ријечју ἐμμελείας из исте реченице, једнако их преводећи, а занемарујући ортографску дистинкцију у грчком језику (ι/ει). Исто тако у облику Ταυρικαὶ преводилац не препознаје малоазијски планински вијенац, већ ријеч узима у дословном значењу юньчѵныѥ (од ταῦρος – ‘бик’).

Постоје и они примјери за које можемо претпоставити да их преводилац једноставно није знао, а нису посљедица сличности са другим ријечима. Повик εἶεν, који је био књишки и архаичан и у Григоријево вријеме, а везује се за атички говор златног доба Атине (примјери се могу наћи код Софокла и Еврипида), природно је био непознат средњовјековном преводиоцу, који је препознао интонацију, али не и значење. И отуда се, умјесто закључног узвика којим се реторски вјешто окончава цјелина, добија повик жаљења ѫжасе се. Питање је да ли је чуо за кентаура, те је Κένταυρον превео као юнѵца. Једнако је и са ријечима οἰκιστήν (‘оснивач града’) и πολιοῦχον (‘заштитник града’), које у преводу гласе жителꙗ и граждан҃ина, што је очигледна

[217] Liddell, Scott 1996: 1448.

посљедица неразумијевања њиховог значења. Посебно је занимљива синтагма ѡт[ь] в(ог)а вл(а)гь за ἐκ Θεοῦ δεξιὸν, можда не толико за ово слово колико у ширем контексту настанка новог превода слова Григорија Богослова. Наиме, у Слову о Макавејима јавља се придјев δεξιός у истом значењу, указујући на добар, повољан исход, што преводилац није знао, те је задржао буквално значење те је προοίμιον ἀθλήσεως δεξιὸν превео као начело стр(а)данїа десно.[218] Је ли то траг двојице преводилаца – једнога коме је познат поменути израз и другога, којем је то промакло – остаје да се утврди.

Аутор превода није био само слијепи кописта. Језик Григорија Богослова је тежак, мјестимично теже разумљив, оптерећен књишким архаизмима и реторским позама којима је Григорије био склон и неприкосновено им се служио, али који отежавају разумијевање, нарочито онима којима грчки није матерњи језик. Изворни текст, стога, није преводиоца водио само хиљаду година уназад до Григорија, него и још скоро па хиљаду година назад у Атину, у којој се говорио чисти, углађени атички дијалекат. Управо њега су настојали имитирати ученији визнатијски аутори. Они рђавијег укуса у томе би претјеривали, доводећи своје списе готово до карикатуре. Док они ученији, префињенији, какав је био сам Григорије, чинили су то са мјером, што је ипак и даље отежавало преводилачки посао. Григоријева начитаност види се и у бројним позивањима на античку књижевност, митологију, што је пред преводиоца, вјероватно монаха пониклог на Светом писму, Псалтиру, богослужбеним књигама и светоотачкој литератури, постављало озбиљан задатак, који је он са успјехом обавио. Тако се на страницама превода чита: ѡреѡны. и актеѡны (Ὡρίωνας καὶ τοὺς Ἀκταίωνας), пин҃дарь (Πίνδαρος), гѹ҃гие (Гύγης), мида (Μίδας), ѡресте и пиладе (Ὀρέσται καὶ οἱ Πυλάδαι), молїонйде (Μολιονίδαι), ѡмир҃скыхъ(ь) (Ὁμηρικῆς), аргїа пигаса (Ἀργεῖον Πήγασον) и тако даље. Примјера је заиста много.

Врло успјешно и продуктивно преводилац се упустио у калкирање. Наравно, нису сви калкови његови, били су у употреби и раније, али постоје неки посебно занимљиви. Навешћемо неколико примјера: м(а)т(є)реѥмь градь (μητρόπολιν), сѫпротивохытростникомь (ἀντιτέχνους), съмышлен҃ием (συλλογισμοῖς), прѣсѣвернаго (Ὑπερβορέου), прьводѣлатель (ἀρχιτέκτων), самовидна (αὐτόματον), изъеллин҃ствѹѥт(ь) (ἐξελληνίζει) и тако даље.

Посебно занимљив слој лексике је онај који се везује за филозофију, богословље, филологију и реторику. Преводилац показује високу спретност у превођењу ових, нерijетко и техничких термина, правећи чак и стилске нијанске у превођењу. Помињемо само неколико примјера: бас҃н҃ием (μύθοις), сказанїе и повѣсть (γνώρισμα καὶ διήγημα), проповѣданїа (κηρύγματα), прит҃чи (παράδειγμα), прит҃чен (ὑποδειγμάτων), приказни (μῦθοι), дѣанних(ь) (δράμασι), вѣтїа вь вѣтїахъ (ῥήτωρ ἐν ῥήτορσι), съповѣданїе (ἀφήγημα), съвытством(ь) (συνουσίᾳ), позорища (θέατρα), сказатель (ἐξηγητής), книгочїинство (γραμματικήν), дѣиств[ь]на и разѹмнаа (πρακτικὴ καὶ θεωρητική), сѫпротивлєнних(ь) (ἀντιθέσεις), съѣзател҃нѫ (διαλεκτικὴν), приповѣдовав҃ше (παραδηλώσαντες), безмѣрно (ἄπειρον), любопрѣмѫдрос(ть) (φιλοσοφία) и тако даље. Бесједе Григорија Богослова садрже читав филозофско-богословски рјечник стручне терминологије, чему је потребно посветити посебну пажњу.

7. 4. Однос према старом словенском преводу

Када се ради о два различита превода, поставља се питање у каквом односу они могу бити. Наша намјера је била да упоредимо текст новог превода са старим како бисмо наишли на

[218] Дојчиновић 2017: 146.

евентуалне трагове старог превода у новом и тако показали да се преводилац служио већ постојећим словенским текстом приликом рада на новом преводу.

Изучавајући лексику новог превода, М. Спасова је, између осталих, изнијела и сљедеће претпоставке о међуодносу два текста: стари превод садржавао је доста архаизама, који су затамњивали проходност у читању, што је у новом отклоњено; поправљене су очигледне грешке; у међувремену је дошло до измјене значења неких појмова, што је узето у обзир.[219]

Било је очекивано претпоставити да је понеки сегмент текста или већу цјелину могао преузети из постојећег превода. Поређење је, међутим, показало како се не може издвојити ниједан значајнији дио на основу којег би се могло тврдити како се ради о уклапању старог у нови превод. Иако је сасвим вјероватно да га је познавао (на шта указује лексика), не постоје довољно недвосмислени трагови у самом тексту новог превода који би показали да је преводилац при руци имао и стари словенски примјер и руководио се њиме.

Поставља се не неважно питање како је преводилац у новом преводу правио грешке ако је већ гледао исправан облик у старом преводу. На примјер, стари превод доноси кентавра умјесто некоректног юн҃ца из новог превода. Или таѵровьскыѩ умјесто юньч҃ныѥ. Ако је тачна претпоставка да је аутор новог добро познавао или чак служио се старим преводом, остају збуњујући наведени примјери из којих се види да је боље, тачније рјешење замијењено лошијим и нетачним. Стога нисмо склони безрезервно тврдити да се у личности аутора новог превода стари чувао у свјежем и активном памћењу. И здрав разум упућује на то да би се добар зналац грчког, какав је несумњиво био овај књигоподвижник, лакше латио редакције и исправљања некоректности већ постојећег превода него што би – држечи га у руци – радио на сасвим новом тексту.

7. 5. Међусобни односи најстаријих српскословенских преписа

Удаљавања међу преписима је много, али нису све истог значаја и тежине. Неистовјетна ортографска рјешења спадају међу најбројније, али су оне показатељи других историјско-филолошких околности које нису у вези са самим Григоријевим текстом. Стога се на њих у овом истраживању не обраћа посебна пажња. То су примјери попут: **вьселѥнꙋ҆ю** Д 79а : вьселѥнноꙋ҆ю М 217а; дан҃ныи Д 80б : данын Х 108б; **дрꙋ҆жны** Д 58б : дрꙋ҆жнїи М 178б, Х 79а, Р 137б; **р(ѥ)ченыхъ** Д 68а : рѣчен҃ныихъ М 198а; **съгнѣтенїа** Д 79б : съгнѣтенна М 217б и тако даље. Рукопис Д узима се као основа за поређење.

На првом мјесту треба поменути надопуне у препису Д испуштеног грчког текста. У питању су сљедећа мјеста:

§1, 11	ἢ τοῖς λόγοις αὐτοῖς	или словесемь сиⷨь М 157а, Р 113б
§32, 7	θεία	б(о)ж(ь)ствьноѥ М 184а, Р 145а
§49, 7	βασάνους	томлѥнна М 195б, Р 159б
§73, 3	καὶ ἱερέας	їерѥѥ М 214б, и іерѥѥ Р 185б
§75, 10–11	ἠξιώθη γενέσθαι	сподⷭбн се бытн М 215б, Р 187б
§77, 4	μηδὲ νοηθέν	нижѥ разꙋмѣн҃но М 216б, Р 188б.

Она могу послужити као маркер одјељивања корпуса преписа, у којем би на једној страни били Д и Х, а на другој М и Р, којима се може прикључити и препис Т. Како се види, у питању није линија разграничавања која одјељује преписе са односно без тумачења Никите Ираклијског, већ се проблем додатно компликује када се узме у обзир то да преписи Д, Х и Р не садрже тумачења, а М, Р и Т садрже тумачења Никите Ираклијског. То даље говори да је

[219] Спасова 2009: 459, в. Спасова 2008.

дистрибуција преписа самих Григоријевих слова није уоквирена овим двјема скупинама рукописа, већ се они преплићу: нити су зборници без тумачења Никите Ираклијског преписани са истог предлошка, нити су они са тумачењем израђени по узору на исти предложак. О томе најрјечитије говоре управо ова испуштања у односу на грчки текст.

Само заглавље није једнообразно, али оно није изворни дио текста, већ се модификује према стању у зборнику и не треба му, у том смислу, придавати нарочит значај. Али треба примијетити да се положај бесједе постојано чува (҃ϑ), на овој равни дечански и хиландарски препис изражавају блискост, те би у питањима класификације зборника ваљало то узети у обзир.

Д 49б, Х 65б тогожде, нагробное великомꙋ василїꙋ. сл(о)во. ҃ϑ

М 156б, Р 113а, Т 138б иже вь с(вѣ)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего григорна архїепископа констан҃тина град[а] богослова. нагробное великомꙋ василю. слово ҃ϑ.

У наставку се дају уочена разночтенија. Њихову класификацију није било једноставно начинити због великог броја примјера који би у исто вријеме припадали различитим категоријама. Зато их наводимо збирно, према азбучном реду.

7. 5. 1. Додавања

7. 5. 1. 1. Нису бројни примјери у којима се додају или изостављају веће т е к с т у а л н е ц ј е л и н е, синтагме или цијеле реченице. Свега их је неколико и поглавито се тичу поправљања испуштеног грчког текста. Само на једном мјесту и рукопис Х прати линију којом иду М и Р напрема Д (**прѣпирающе** Д 58б : прѣпирающе. что бо не г(лаго)люще М 178б, Х 79б, Р 137б), док на осталим мјестима Д и Х чине једну групу, а М и Р другу.

М и Р додају текст у односу на Д [+ Х]:

а Д 67б : Сиꙗ оубо сице. а М 197б, Р 162а; **цвѣтцем(ь). иже** Д 56б : цвѣт҃цемь. не насташе прѣбывател҃нѣиша. иже М 172а, Р 132а; **цр(ь)кваць** Д 80а : цр(ь)кваць; д(оу)шаць всѣць М 218а, Р 191б; **ѡ[тъ]** Д 68а : ѡ(тъ)ць. и что оубо или ѡ(тъ)ць. ѡт[ь] М 198а, Р 163а; **ѯспѣха, и** Д 62а : оуспѣха. иꙁлишное несьмысльно. и М 186а, Р 147а.

7. 5. 1. 2. Најбројнији јесу примјери додавања н е п р о м ј е њ и в и х р и ј е ч и, на првом мјесту везника и приједлога, неријетко и у комбинацији. Како се могло и очекивати, рукописи М и Р у највећем броју случајева исказују јединственост насупрот Д и Х.

М и Р додају непромјењиве ријечи напрема Д [+ Х]:

ѩꙁь Д 74а : ѩꙁь же М 209а, Р 178б; **ал҃нїи** Д 52а : и альни М 162б, Р 119б; **вл(а)гословьсти** Д 63а : ѡ вл(а)гословьстви М 188а, Р 150а; **вь** Д 63а : и вь М 187б, Р 149б; **вь** Д 74а : и вь М 208б, Р 178а; **даны** Д 70а : и дани М 201а, Р 168б; **ꙁаꙁороць** Д 60а : под[ь] ꙁаꙁороць М 181б, Р 142а; **и самѣцин** Д 57б : и сь самѣцин М 174а, Р 134а; **или** Д 80б : или да М 219а, Р 193а; **нцаць** Д 49б : нцаць оубо М 157а, Р 113б; **инна** Д 62б : и инна М 186б, Р 148а; **иинако** Д 64а : иинако же М 189а, Р 151б; **иинѣц(ь)** Д 62б : и иинѣць М 186б, Р 147б; **не** Д 69а : не не М 199а, Р 165б; **не** Д 75а : а не М 210а, Р 180а; **падежь** Д 67б : вь падежь М 197а, Р 162б; **прѣд[ь]** Д 68б : ѡ прѣдь М 199а, Р 165а; **равно** Д 68б : равно же М 199а, Р 164б; **свою** Д 50а : свою н(ы)ня М 157а, Р 114а; **се** Д 57б : бо се М 174б, Р 134б; **сн҃х(ь)** Д 53б : сн҃х҃ ли М 165а, Р 123а; **сн҃х(ь)** Д 78б : ѡ сн҃ъ М 216а, Р 188а; **словоць** Д 62б : словоц бо М 186б, Р 148а; **тишиною** Д 60б : вь тишинѣ М 182а, Р 142б; **тогда** Д 63б : болше тогда М 188б, Р 151а; **тъчїю** Д 55б : тъчию тогда М 169а, Р 129б; **тѣлеса** Д 52б : и тѣлеса

М 163а, Р 120б; **чнць** Д 50б : или чнць М 158б, Р 115б; **чл(овѣ)колюбїа** Д 52а : и чл(овѣ)колюбиѧ М 162б, Р 120а; **что** Д 73а : а паче что М 206б, Р 175а; **чьсти** Д 67б : вь чьсты М 197а, Р 162а; **чюдодѣиствоуѥт(ь)** Д 79а : чюдодѣиствѹѥтъ же М 217а, Р 189а; **ч(ь)стнѣи** Д 57а : и ч(ь)стнѣи М 173б, Р 133б; **ѩко** Д 59а : Да ѩко М 179а, Р 138б; **ѩко** Д 73а : и ѩко М 206б, Р 175б; **ѩково** Д 55а : ѩково и М 168б, Р 127б; **ѡвн** Д 65б : ѡвыи оубо М 193а, Р 157а; **ѡт[ь]** Д 66а : иже ѡт[ь] М 194а, Р 158а; **ѡт[ь]** Д 77б : не ѡт[ь] М 214б, Р 186а; **ѥже** Д 58б : и ѥже М 178б, Р 137б; **ѥже** Д 59б : ѥже же М 181а, Р 140б; **ѥи** Д 63а : ѥи же М 187б, Р 149б; **ѥлици** Д 80а : и ѥлици М 218б, Р 192а; **ѥще** Д 51б : и ѥще М 161б, Р 118а; **ѡвощѧ** Д 71б : ѡвощоу оубо М 204а, Р 172б; **онѣц(ь)** Д 67б : а онѣц М 197а, Р 162а; **отрочищоц(ь)** Д 63а : сь отрочищомь М 186б, Р 148б.

У одређеном броју случајева рукопис Д показује јединственост у односу на остала три, али има и примјера гдје су у таквом односу и рукописи Х, Р и М.

М, Х, Р додају непромјењиве ријечи напрема Д:

в[н]дншн Д 69а : внд[н]шн ли М 200а, Х 94б, Р 166а; **жизꙗнн** Д 53а : жизнн же М 165а, Х 71а, Р 122б; **и** Д 74а : и ѡ М 208а, и ѡт[ь] Х 100б, Р 177б; **имѧже** Д 51а : и имѧже М 159а, Х 67б, Р 116б; **имѣти** Д 70б : не имѣти М 202б, Х 96б, Р 169б; **не** Д 66б : хбо не М 195б, Х 91а, Р 160а; **нравь** Д 78б : и нравь М 216б, Х 106б, Р 188б; **паче** Д 71б : оубо паче М 204б, Х 98а, Р 172б; **постр(а)дати** Д 63б : и пострад(а)ти М 189а, Х 87а, Р 151б; **прѣбываѥт(ь)** Д 67б : прѣбываѥтъ же М 196б, Х 92а, прѣбываѥт же оубѡ Р 161б; **съпосовїе** Д 62а : и съпособиѥ М 184б, Х 84а, Р 146б; **творєт(ь)** Д 76а : твороу кь М 210б, Х 103а, Р 182а; **что** Д 66б : и что М 195а, Х 91а, Р 159а; **ѩже** Д 53а : ѩже же М 163б, Х 70б, Р 122а; **ѡт(ь)** Д 55а : и ѡ(ть) М 168б, Х 73б, Р 127б; **ѥже** Д 74б : и ѥже М 210а, Х 101б, Р 179б; **хдобно** Д 73а : оудобно оубо М 206б, Х 99б, Р 175б; **оставлѥнаго** Д 58а : ѡт[ь] оставлѣннаго М 176б, Х 78б, Р 136б.

Х додаје непромјењиве ријечи напрема Д [+ М, Р]:

вькхпѣ Д 54а : вькоупѣ же Х 72а; **вькхпѣ** Д 54а : вькоупѣ же Х 72а; **изгнанїѥ** Д 75а : и изгнанниѥ Х 102а; **ибо** Д 70б : ибо ибо Х 96а; **не** Д 60а : и не Х 81б; **не оу** Д 52б : не оу и Х 69б; **ничсого** Д 50б : ничсого же Х 67а; **прїими** Д 80б : прїими и Х 109а; **с(вѥ)т(ы)хъ** Д 69б : вь с(вѥ)т(ы)хъ Х 95а; **ѥще** Д 62а : ѥще же Х 84а; **х** Д 72б : и оу Х 98б; **оного** Д 75б : ѡ оного Х 103а.

Р додаје непромјењиве ријечи напрема Д [+ Х, М]:

иже Д 69а : и иже Р 166б; **люд[и]** Д 77а : и люди Р 184б; **тако** Д 58а : тако и Р 135б; **ѩко** Д 69а : оубѡ ѩко Р 166а.

М додаје непромјењиве ријечи напрема Д [+ Х, Р]:

бѣдно Д 55а : и бѣдно М 168б; **бѣжеще** Д 51б : и бѣжеще М 161б; **в'сѣмь** Д 63б : Всѣмъ бо М 189а; **прьвыхъ(ь)** Д 66а : и прьвынхъ М 193б; **сѫщиц(ь)** Д 74а : и соущїимь М 209а; **с(ы)ноць** Д 75б : и сь с(ы)ноць М 210б.

У само два случаја слажу се рукописи Д и Р насупрот М и Х: **истинѣ** Д 64б : и истинѣ М 190б, Х 88а и **цр(ь)к(ь)вамь** Д 61а : оуже цр(ь)квь М 183а, оуже цр(ь)к(ь)вамь Х 82б.

7. 5. 1. 3. Када су у питању г л а г о л и , размимоилажења међу рукописима нису бројна. Опет предњачи груписање Д и Х напрема М и Р, али у мањој мјери има и других варијаната.

М и Р додају глаголе у односу на Д [+ Х]:

градь Д 54б : градь постизаѥть М 167б, Р 126а; **дос(то)нть** Д 50б : достонть дрьзнѫти М 158а, Р 115а; **книга** Д 58б : иноу книгь М 176б, Р 137а; **постр(а)дати** Д 63б : пострад(а)ти иноу М 189а,

Р 151б; **тъщет҃ное** Д 59а : слꙋ҃ги се тъщет҃ное М 178б, Р 138а; **ѫбо** Д 59а : оубо мню М 179б, Р 139а; **ѫбо** Д 68а : и оубо бы М 198а, Р 164а.

М додаје глаголе у односу на Д [+ Х, Р]:

б(о)зѣ Д 50б : б(о)зѣ мню М 158а; **чланове** Д 56б : прндрьжоут҃ се члѣнове М 172а.

Р додаје глаголе у односу на Д [+ Х, М]:

дос(то)аше Д 50б : достоꙗше рещи Р 116а; **нас(ь)** Д 80а : нас(ь) мню Р 191б; **паче** Д 64б : паче п[о]добаѥть Р 154а; **ѫбо** Д 75б : ви оубѡ было Р 181а.

У само једном случају, када су глаголи у питању, рукопис Д доноси различито читање у односу на остале преписе: **ѫбо** Д 67а : р(е)че оубо М 196а, Х 91б, Р 160б.

7. 5. 1. 4. Скупина примјера у којима се размимоилажења међу рукописима тичу именских ријечи јесте значајна. Биљежи се већи број случајева, од којих су најучесталији они код којих рукописи М и Р иду у другом смјеру у односу на Д и Х.

М и Р додају именске ријечи напрема Д [+ Х]:

кезь Д 61а : ѥже кезь М 183б, Р 144б; **бо** Д 64б : бо мογжевн М 190б, Р 154а; **бо** Д 69б : бо нашемоу М 201а, Р 167б; **быти** Д 65б : дльжьнь быти М 192б, Р 156а; **бѣхоⷨ(ь)** Д 57б : се бѣхомь М 174б, Р 134б; **васїлїа** Д 68б : великомоу василию М 199а, Р 165а; **в[о]дою** Д 68а : пивнон водѣ М 198а, Р 163б; **въпрашающимь** Д 75б : въпрашающемь сь дрьзновеннѥмь М 210б, Р 181а–181б; **да тако реκоу** Д 67б : нь въстльплѥна, да тако реκоу М 197а, Р 162а ; **дань** Д 77б : дань в(ог)оу М 214б, Р 185б; **дѧти** Д 53а : в҃сакѫ дѧти М 163б, Р 121б; **д(оу)ша** Д 51б : се д(оу)ша М 161б, Р 118б; **жителꙗ** Д 59а : дрѫгаго жителꙗ М 179б, Р 138б; **и** Д 64б : И ѥже М 190б, Р 154б; **и добродѣтелн** Д 64а : и ѥже вь добродѣтель М 189б, Р 153а; **искра** Д 56а : нектомѫ искра М 170б, Р 131а; **любомѫдрьство** Д 71б : наше любомоудрьство М 203б, Р 171б; **мирника** Д 60б : мирника х(ри)с(т)а М 181б, Р 142а; **нарицаю** Д 60б : азь нарицаю М 182б, Р 143а; **нашь** Д 61а : нашь градь М 183а, Р 144а; **нечьстивыхъ** Д 76б : ѩже нечьстивыхъ М 212б, Р 184а; **неꙗвлѥна** Д 65б : неꙗвлѥнна. ѥже М 193а, Р 157а; **ниже** Д 74а : ниже слово М 209а, Р 178а; **нѣкоег(о)** Д 68б : иномоу же нѣкоемоу М 199а, Р 165а; **пишѫщен** Д 65б : иже пишѫщен М 193а, Р 157а; **по** Д 54а : по в҃сакомѫ М 167а, Р 125б; **под[ь]виг҃шѫ се** Д 69а : под[ь]виг҃шоу се п҃чель҃ М 200а, Р 166б; **прихоⷣещихъ(ь) избѣже** Д 55б : прихоⷣещихъ ѡб҃щаго избѣже М 169а, Р 129б; **просн** Д 77б : прѣмоудрости просн М 214б, Р 186а; **прѣд[ь]лагаѥт(ь)** Д 50б : прѣд[ь]лагаѥть нашь М 158б, Р 115б; **р(о)дошь** Д 50б : ѡт[ь]чьскомоу родоу М 158б, Р 116а; **сльзѣше. тѫжаше. припосилаше** Д 68б : тоужлаше. припадаше. припосилаше М 198б, Р 164а; **творещеⷨ(ь)** Д 50б : творещемь слово М 158б, Р 115а; **толика** Д 58б : сиꙗ паче толика М 176б, сиꙗ а паче толика Р 137а; **юнцемь** Д 59а : двѣма юнцема М 178б, Р 138а; **ѥже** Д 57б : ѥже нашь М 174а, Р 134а; **ѥшь** Д 67б : ѥшь ѥмоу М 197а, Р 162а; **ѫтробы** Д 77б : оутробн ли из҃брань М 214б, Р 186а; **ѡд(оу)шевлѥнь** Д 80а : законѫ ѡд(оу)шевлѥноу М 218а, Р 191б; **оноⷨѫ** Д 72б : оно ѡномоу М 206а, Р 174б.

У далеко скромнијем броју посвједочених примјера рукописи М односно Р појединачно имају додатак у односу на остала три преписа.

Рукопис М додаје именске ријечи напрема Д [+ Х, Р]:

бл(а)женоую Д 80б : с(ве)тоу и бл(а)жен҃ноую М 219а; **храⷨн** Д 71б : д(ѣ)вьствны храмын М 204а; **ѥже** Д 56б : сь ѥже М 172а; **очистити** Д 50а : ѡчистити нашь М 158.

Рукопис Р додаје именске ријечи напрема Д [+ Х, Р]:

нцль Д 51б : нцль єгупьт(ь) Р 118б; **коцѫждо** Д 69а : коцоγжδо ωроγжїє Р 166б; **нѣцїи** Д 73а : нѣцїи сє Р 175б; **ѫбо** Д 53б : оγбѡ вєлика Р 124а; **ѫбо** Д 67б : оγбѡ нно Р 162б.

У само једном случају рукописи М, Х и Р имају једно рјешење, а Д друго: **н** Д 74б : н кже М 210а, Х 101б, Р 179б.

7. 5. 2. Испуштања

Када се као полазиште узме рукопис Д, примјећују се и одступања других рукописа у смислу изостављања појединих елемената присутних у основном препису. Из те перспективе примјери свједоче о сљедећем стању.

7. 5. 2. 1. Испуштања в е ћ е т е к с т у а л н е ц ј е л и н е тичу се само рукописа М, у коме се биљеже два таква мјеста у односу на остала три преписа, и то:

н нѫбы тьчствѫюще бєзь ѫспѣха тьчствѫюще Д 62а : изостаје н нѫбы тьчствѫюще М 186а; **проклет(ь). ниже нно ничтоже ωт[ь] нли чл(овѣ)колюбныц(ь) обѣщанныхъ(ь)** Д 62б : изостаје ниже нно ничтоже ωт[ь] нли чл(овѣ)колюбныц(ь) обѣщанныхъ(ь) М 186а.

7. 5. 2. 2. Највећи број посвједочених примјера изостављања тиче се н е п р о м ј е њ и в и х р и ј е ч и . И ту су рукописи М и Р груписани и најчешће чине једну цјелину, а у мањем броју случајева примјећују се и другачији односи.

М и Р испуштају непромјењиве ријечи напрема Д [+ Х]:

аще бо Д 50б : изостаје бо М 158б, Р 115б; **бо кже** Д 63б : изостаје кже М 188б, Р 151а; **в(о)ѯѣ рав'но** Д 50б : изостаје рав'но М 158а, Р 115а; **боншн ли** Д 66б : изостаје ли М 195б, Р 159б; **всѣх' же** Д 65б : изостаје же М 192б, Р 156а; **вь вьсѫе** Д 53а : изостаје вь М 163б, Р 122а; **в'сакого паче** Д 75б : изостаје паче М 210б, Р 181а; **да постраждоу** Д 66б : изостаје да М 195б, Р 159б; **дроугые же** Д 57а : изостаје же М 173б, Р 133б; **же бо** Д 63б : изостаје бо М 188б, Р 151а; **и дрѫгь дрѫгъ** Д 57а : изостаје и М 172б, Р 133а; **и похѫлити** Д 69а: изостаје и М 199а, Р 165а; **и ωргань** Д 74б : изостаје и М 209б, Р 179б; **и ωт[ь]** Д 64б : изостаје и М 190б, Р 154а; **нбо богатет' се** Д 57б : изостаје нбо М 174б, Р 134б; **нли по** Д 50а : изостаје по М 157а, Р 114а; **ннѣц' бо** Д 57а : изостаје бо М 174а, Р 134а; **любовь кже** Д 63а : изостаје кже М 187б, Р 149б; **не сьделѣ** Д 53а : изостаје не М 163б, Р 122а; **не несьвршено** Д 65а : изостаје не М 191б, Р 155а; **не сь** Д 58а : изостаје сь М 176а, Р 135б; **ничтоже же** Д 55а : изостаје же М 168б, Р 127б; **прокажеными ѫбо** Д 72б : изостаје ѫбо М 206а, Р 175а; **рад[н] ведѣх(ь)** Д 55б : изостаје рад[н] М 169а, Р 129б; **рад[н] ѫбо** Д 71б : изостаје рад[н] М 204а, Р 172б; **се не** Д 68а : изостаје не М 198а, Р 162б; **смотрю же** Д 59а : изостаје же М 179б, Р 139а; **сьболѣѯнѫаше же** Д 68а : изостаје же М 198а, Р 163а; **твореще н** Д 55б : изостаје и М 169а, Р 129а; **что бѫдет(ь)** Д 65б : изостаје что М 192б, Р 157а; **что погл(агол)кцль** Д 60а : изостаје что М 181б, Р 141а; **ѩко да тврьдѣ** Д 64б : изостаје ѩко М 190б, Р 153а; **Ѩкоже бо** Д 53а : изостаје бо М 165а, Р 122б; **ωт[ь] ѕлобы** Д 57а : изостаје ωт[ь] М 172б, Р 133б; **ωт[ь] нѯь** Д 67б : изостаје ωт[ь] М 197а, Р 162а; **ωт[ь] нед(о)с(т)оаше** Д 72б : изостаје ωт[ь] М 205б, Р 174а; **ωт[ь] ѩвлен'ныхъ(ь)** Д 66б : изостаје ωт[ь] М 195а, Р 159а; **кже бо** Д 58б : изостаје бо М 178а, Р 137а; **кже цѫжѫ** Д 58б : изостаје кже М 176б, Р 137а; **кже пицн** Д 51б : изостаје кже М 161б, Р 118б; **кще же** Д 50б : изостаје же М 158б, Р 116а; **кще же** Д 51б : изостаје же М 161б, Р 118а; **ѫбо н** Д 58а : изостаје

и М 176б, Р 136б; **ѹ҃тврьжда҃х҃ же** Д 56а : изостаје же М 170б, Р 130б; **ово бо** Д 51а : изостаје бо М 161а, Р 117б.

М, Х и Р испуштају непромјењиве ријечи напрема Д:

и нц҃же Д 57б : изостаје и М 174а, Х 77а, Р 134а; **и много** Д 53б : изостаје и М 166а, Х 72а, Р 124а; **и ктоц҃ждє** Д 65а : изостаје и М 192а, Х 89а, Р 155б; **и не обитѣли ли** Д 77б : и ѡбытѣлиць М 214а, Р 185б, и ѡбитѣлїи Х 105а; **и ѹбо** Д 78б : изостаје и М 216б, Х 106б, Р 188б; **не ꙗко** Д 64б : изостаје ꙗко М 190б, Х 87б, Р 153а; **никакоже же** Д 58а : изостаје же М 176а, Х 78б, Р 136а; **таковыц(ь) и** Д 61а : изостаје и М 182б, Х 82б, Р 143б; **ꙗкоже же** Д 58а : изостаје же М 175а, Х 78а, Р 135б; **ѡт[ь] дѣлнїи** Д 57а : изостаје ѡт[ь] М 174а, Х 77а, Р 134а; **ѹбо** Д 64б : изостаје ѹбо М 190б, Х 88а, Р 154а.

М испушта непромјењиве ријечи напрема Д [+ Х, Р]:

аще что Д 58б : изостаје что М 178б; **д(оу)шѹ же** Д 72б : изостаје же М 206б; **и великое** Д 74а : изостаје и М 209а; **и єже** Д 69а : изостаје и М 200а; **люто бо** Д 65б : изостаје бо М 192б; **нашал. и** Д 70а : изостаје и М 201а; **с(вє)щенѣнше же** Д 79б : изостаје же М 217б, **єже в҃се** Д 75а : изостаје єже М 210а.

Р испушта непромјењиве ријечи напрема Д [+ Х, М]:

же бо Д 55а : изостаје бо Р 128б; **и юже** Д 54б : изостаје и Р 127а; **не ѡт[ь]** Д 52а : изостаје не Р 119а; **нь и** Д 75а : изостаје и Р 180а; **порази҃вы бо** Д 68а : изостаје бо Р 163а; **съчнтаємыцин и** Д 51а : изостаје и Р 117а; **хвалю и** Д 76б : изостаје и Р 184а; **хр(и)стїаноц(ь) и** Д 57а : изостаје и Р 134а; **ц(а)рєхъ и** Д 77б : изостаје и Р 186а; **ꙗко цноженше** Д 52а : изостаје ꙗко Р 120а; **ѡрѹжїа же** Д 69б : изостаје же Р 166б; **ѡт(ь)** Д 55а : изостаје ѡт[ь] Р 127а; **ѡт[ь] нных(ь)** Д 58а : изостаје ѡт[ь] Р 136а; **ѡт[ь] ѡт(ь)чьства** Д 75б : изостаје ѡт[ь] Р 181б; **єже люд[є]ць** Д 72б : изостаје єже Р 174б.

Х испушта непромјењиве ријечи напрема Д [+ Р, М]:

б(о)жна же Д 66б : изостаје же Х 91а; **же, ѡт[ь]** Д 76а : изостаје ѡт[ь] Х 103; **и зракь** Д 67б : изостаје и Х 92б; **паче же** Д 60б : изостаје же Х 82а; **паче потъщав҃шнх(ь)** Д 60а : изостаје паче Х 81б; **се и** Д 49б : изостаје и Х 66а; **сице ѡт[ь]** Д 76а : изостаје ѡт[ь] Х 103а, **ꙗко да** Д 62а : изостаје ꙗко Х 84б; **ѡт[ь] єже** Д 73а : изостаје ѡт[ь] Х 100а; **ѡт[ь] ѹбо** Д 63а : изостаје ѡт[ь] Х 85б; **ѹбо славѹ** Д 60б : изостаје ѹбо Х 82б; **ѹбо, ѡт[ь]** Д 76а : изостаје ѡт[ь] Х 103.

У само по једном случају рукописи М и Х односно Х и Р поклапају се у испуштању везника и напрема рукописима Д и Р односно Д и М: **и тканодѣлнѣ** Д 69а : изостаје и М 200а, Х 94б; **же и** Д 59а : изостаје и Х 80а, Р 138б.

7. 5. 2. 3. И м е н с к е р и ј е ч и по броју примјера иду иза непромјењивих, а испред глагола.

М и Р испуштају именске ријечи напрема Д [+ Х]:

дрьжавѹ саць Д 51а : изостаје саць М 160б, Р 117а; **испльнивєт҃ сн** Д 67б : изостаје сн М 197а, Р 162а ; **цѡре нац(ь)** Д 50б : изостаје нац(ь) М 158б, Р 115б; **овы кратн** Д 71а : изостаје овы М 203а, Р 170б; **прндаанїа. онн** Д 50а : изостаје онн М 157а, Р 113б; **ть** Д 59б : изостаје и ть М 180б, Р 140б; **тьцны гнѣвь** Д 65а : изостаје гнѣвь М 191а, Р 154б; **ецѹже прѣд[ь]** Д 68б : изостаје ецѹже М 199а, Р 165а; **ѹдобно нно** Д 73а : изостаје нно М 206б, Р 175б.

М испушта именске ријечи напрема Д [+ Х, Р]:

влс(нлнє) Д 67а : изостаје влс(нлнє) М 196а; **влс(н)лнє** Д 66б : изостаје влс(н)лнє М 195а; **гор҃шѫю о нєць** Д 74б : изостаје о нєць М 210а; **нпарьх(ь)** Д 66б : изостаје нпарьх(ь) М 195а; **нп(арьхъ)** Д 67а : изостаје нп(арьхъ) М 196а; **онѣць єго** Д 68б : изостаје єго, дописано сѣмѫ М 198б.

Х испушта именске ријечи напрема Д [+ Р, М]:

аще цало Д 78а : изостаје цало Х 106а; **комоуждо. овощѫ** Д 79б : изостаје овощѫ Х 107б.

У само једном случају рукопис Р испушта именску ријеч у односу на остала три: **се нскаѕѫѥ** Д 68б : изостаје се Р 164а.

7. 5. 2. 4. Невелик је број примјера у којима се испушта г л а г о л забиљежен у носећем препису. Свега их је четири, од којих три биљеже преписи и М и Р, а један само препис М, док препис Х прати стање у Д.

разлѫчно. не вѣць Д 80а : изостаје не вѣць М 217б, Р 191б; **Что бо єст(ь)** Д 51б : изостаје єст(ь) М 161б, Р 188б; **ѫжасе се** Д 67б : изостаје ѫжасе се М 197а, Р 162б.

сїа р(є)чє Д 66б : изостаје р(є)чє М 195а.

7. 5. 3. Разлика у морфолошким облицима

Морфолошке неподударности су најбројније, а међу њима се такође јасно види одијељеност скупине М и Р према Д и Х, за шта је примјера највише.

Рукописи М и Р разликују се у морфологији напрема Д [+ Х]:

актєоны Д 52а : актєѡнє М 162б, Р 119б; **асфоделонскыхъ(ь) цвѣтовь** Д 58б : асфєделоньскыць цвѣтоволь М 176б, асфоделонскыць цвѣтѡць Р 137а; **ат҃тикїи** Д 55а : ат҃тикыѥ М 168б, Р 128б; **афинах(ь)** Д 59а : афинѣхъ М 178б, Р 138а; **бааалствоць** Д 53б : бальствань М 165а, Р 123а; **весѣдѣ** Д 56а : весѣды М 170б, Р 130б; **внєнѫ цѡрєц(ь)** Д 59б : внєнн цора М 180а, Р 139б; **вл(аго)с(ло)вєнїихъ** Д 76б : вл(аго)с(сло)вєнни М 212б, Р 184а; **вл(а)гонскѫсоваше** Д 54б : вл(а)гонскоусоваше се М 167б, Р 126а; **вл(а)голѣпнѣи** Д 67б : вл(а)голѣп҃нѣниа М 196б, Р 161б; **вол҃ше** Д 54а : вол҃шиниь М 167а, Р 125б; **вол҃ше** Д 54а : вол҃шиⷢ М 167а, Р 125б; **горецыхъ(ь)** Д 53а : горилыхъ М 163б, Р 122а; **быв҃ше** Д 52б : быв҃ши М 163б, Р 121б; **быв҃шець** Д 51б : бывшиниь М 161б, Р 118а; **бѣгаю** Д 64а : бѣгаѥ М 189а, Р 151б; **бѣсове** Д 57б : бѣсовоць М 174б, Р 134б; **бѣсовство** Д 55а : бѣсовьства М 168б, Р 128а; **бѣсоующєⷢ** Д 77б : бѣсоующиⷢ М 214б, Р 186а; **бѣще** Д 69а : бѣхоу М 200а, Р 166а; **вѫдет(ь)** Д 65б : быс(ть) М 192б, Р 157а; **в(ого)ць и любовїю** Д 57а : в(ог)а и любовь М 172б, Р 132б; **в(о)жню в҃сѫ** Д 66б : в(о)жиа в҃са М 195б, Р 160а; **ваⷣ(ь)** Д 50а : вы М 157б, Р 114б; **ведѫщѫ** Д 63а : ведоущѧ М 187б, Р 149б; **великаго** Д 53б : велика М 165б, Р 123б; **великомѫдрьна** Д 64а : великомоудрьнѣ М 189а, Р 152а; **велиҷьствѫ** Д 53а : велиҷьства М 163б, Р 122а; **вепрєць** Д 64б : вепроць М 190б, Р 154а; **вещи** Д 63б : вещь М 188б, Р 151а; **вещ҃ше или бол҃ше** Д 50б : вещьша или болша М 158б–159а, Р 116а; **виⷣещє** Д 59б : виⷣе М 181а, Р 140б; **виⷣещѫ** Д 77б : виⷣе М 214б, Р 186а; **винѫ бѣгающе** Д 70б : выни бѣгаѥ М 202б, Р 169б; **врєщи** Д 62а : врєщон М 184б, Р 146б; **всѣⷣи** Д 77б : всѣх(ь) М 214б, Р 186а; **всѣⷣ(ь)** Д 53б : в҃сѣхъ М 165а, Р 123б; **выше** Д 78а : выш҃шоу М 215б, Р 187б; **вьѯданѣн҃** Д 52а : вьѯдан҃нѣ М 162б, Р 119б; **вьселєнѣи** Д 61а : вьселєнныѥ М 183а, Р 144а; **вьспѣщати** Д 51а : вьспѣщати се М 161а, Р 117б; **вьсхотѣв҃ши** Д 52а : вьсхотѣв҃шиниь М 162а, Р 119б; **вѣдомо** Д 67б : вѣдоць М 197а, Р 162а; **вѣдомыⷣ(ь)** Д 70б : вѣдомынъ М 203а, Р 170а; **вѣдѫ доброⷣь** Д 79а :

вѣмь, оудобривь М 216б, Р 189а; **вѣцы** Д 63а : вѣмь М 187б, Р 149б; **вѣтїнства** Д 58а : вѣтиствова М 176б, Р 136а; **в[ѣ]дѣше** Д 71а : в[ѣ]дѣыше М 203б, Р 171а; **вьпрѣд[ь]** Д 57а : напрѣдь М 172б, Р 132б; **в'сего** Д 50б : сегь М 158а, сего Р 115а; **гласа и разѹма** Д 73б : гл(а)сь и разоумь М 207б, Р 177а; **глась** Д 75а : гласа М 210а, Р 181а; **гнѣздещиц(ь)** Д 52а : гнѣздет' М 161б, Р 119а; **гонѥнїоць** Д 51а : гонѥни М 160б, гонѥнїе Р 116б; **градоц(ь)** Д 65а : градовомь М 192а, Р 155б; **г(лаго)лю** Д 56б : гл(агол)ю М 171б, Р 131б; **дар⟨оу⟩ет(ь)** Д 73а : дарѹють М 206б, Р 176а; **двѣ** Д 60б : двѣма М 182б Р 142б; **дивить** Д 73а : дивит' се М 206б, Р 176а; **дивлю** Д 70б : дивє М 202а, Р 169а; **дльжаншѹ** Д 50б : дльжаншего М 158б, Р 115а; **добродѣтелїю** Д 52б : добродѣтелни М 163б, Р 121а; **добродѣтель** Д 50а : добродѣтели М 157а, Р 113б; **доброцѹ** Д 54б : добраго М 167б, Р 126а; **добротѣ** Д 53а : доброты М 163б, Р 122а; **добрыхь(ь)** Д 80а : добрѣ М 218б, Р 192а; **добрѣниша** Д 73б : добрѣнше М 207б, Р 177а; **добрѣнше** Д 70а : добрѣншихь М 201а, Р 168а; **добрѣнишиц(ь)** Д 57а : добрѣнии М 173а, добрѣнишии Р 133б; **донде** Д 70б : дондеть М 203а, Р 170а; **досежѹщи** Д 73б : досежещи М 207б, Р 176б; **дос(то)аніе** Д 59б : дос(то)ѥнїемь М 180б, Р 140а; **дрьжавѹ** Д 56а : дрьжавою М 170б, Р 131а; **дрѹга** Д 52б : дроугаа М 163а, Р 120б; **дрѹгаговь** Д 64а : дроугоєвь М 189б, Р 153а; **дрѹго** Д 68а : дроугоє М 198а, Р 162б; **дрѹгъ** Д 64а : дроуговь М 189а, Р 152а; **дыша рои** Д 69а : дышомь, рою М 200а, Р 166б; **дыханїоць** Д 63а : дыханиемь М 188а, Р 150а; **д(оу)ши** Д 50б : д(оу)ше М 158а, Р 115а; **животнѹ и крьмителнѹ** Д 63а : животна и крьмителна М 187б, Р 149б; **житїоць** Д 52б : жити М 163б, Р 121а; **завѣса** Д 67б : завѣсѣ М 197б, завѣсы Р 162б; **законоположника** Д 68б : законоположникоу М 199а, Р 165а; **зреще** Д 54а : зре М 166а, Р 124б; **изволѥнїа** Д 52б : изволѥние М 163б, изволѥнїемь Р 121а; **изгнанїе** Д 75а : изъгнаниемь М 210а, Р 180а; **имацы** Д 49б : имамь М 157а, Р 113б; **именѹаше** Д 56б : именоваше М 171б, Р 131б; **имѣнїе** Д 70а : имѣни М 201а, Р 168б; **имѣхѹ** Д 69б : имѣахоу М 201а, Р 167б; **имѣше** Д 64б : имѣыше М 190б, Р 153а; **имѣше** Д 71а : имѣыше М 203а, Р 170б; **имѹщиц(ь)** Д 74б : имоущемь М 210а, Р 179б; **иц'же** Д 66б : иже М 195б, Р 160а; **инѣц(ь)** Д 68б : иныимь М 198б, Р 164а; **искрьжеще** Д 60б : искрьжоущоущѹ М 182б, искрьжещоущоу Р 142б; **искѹшенаго** Д 73б : искѹшен'номоу М 206б, Р 176а; **испрамлѥющиц(ь)** Д 73а : испрамлѥющиц(ь) се М 206б, Р 175б; **истєзателїи** Д 57б : истєзатель М 174б, Р 135а; **крьмещеѥ** Д 62б : крьмещѭ М 186б, Р 148а; **любить** Д 60б : любиѕаѥть М 182а, Р 142б; **люботрѹдныц(ь)** Д 54а : люботроудниемь М 166б, Р 125а; **лѣтнѣише** Д 66а : лѣтнѣишоу М 194б, Р 158б; **лѣтоу** Д 77а : лѣта М 213б, Р 185а; **лѹкавнѣишихь(ь)** Д 63а : лоукав'нѣишимь М 188а, Р 149б; **лѹ'ше** Д 50а : лоу'ш'ши М 157а, Р 114а; **мала** Д 77б : малѣмь М 214б, Р 186а; **матернѥѥцы** Д 50б : матер'ны М 158б, матернымы Р 116а; **мече прѣтеще** Д 66а : мьчемь прѣтеща М 194а, Р 158б; **многѣц(ь)** Д 66а : многымь М 193б, Р 157б; **многомь** Д 55а : многыхь М 168б, Р 127б; **многыихь(ь)** Д 59б : многы М 181а, Р 140б; **мноѕаншн** Д 63б : мноѕаншоу М 188б, Р 151а; **мноѕаншиии** Д 72а : многыии М 205а, Р 173б; **мнѣти** Д 53а : мнѣти се М 163б, Р 122б; **мн(о)го котлоц(ь)** Д 51б : многоѥ котьль М 161б, Р 118б; **могоущи** Д 79а : могоуще М 217б, могоущоу Р 190а; **молитвѣ** Д 57б : молитвы М 174а, Р 134а; **мьн'ши** Д 53а : мьн'ше М 163б, Р 122а; **мѹже** Д 63а : моужи М 188а, Р 150а; **мѹжеви похвалѥнїю** Д 50а : моужа похвалѥние М 157б, Р 114б; **м(а)т(є)ре** Д 66а : м(а)т(е)рь М 193б, Р 157б; **м(а)т(є)реиь** Д 54а : м(а)ти М 167а, Р 125а; **мекькь** Д 73б : мек'цѣ М 206б, Р 176б; **надѣюще** Д 80б : надѣю М 218б, Р 192б; **наказанїе** Д 53б : наказанию М 166а, Р 124а; **наказаньнь** Д 73б : наказан'нѣ М 206б, Р 176б; **нац(ь)** Д 50а : нас(ь) М 158а, Р 114б; **насыщиї** Д 51б : насыщен'ныи М 161б, насыщени Р 118а; **начелоць** Д 53а : начела М 163б, Р 121б; **начинающихь(ь)** Д 66а : начинающимь М 194а, Р 158а; **недокло** Д 61а : недоблѥ М 183б, Р 144а; **недостающе** Д 71б : недостающа М 203б, Р 171б; **незнаещѹ** Д 70б : незнаемо М 202б, Р 169а; **неп'щеван'ныц(ь)** Д 63б : неп'щеван'ныхь М 188б, Р 150б; **неравнаго** Д 57а : н нерав'на М 173б, Р 133б; **неразѹмѣющеи(ь)** Д 50а : неразоумѣющимь М 158а, Р 114б; **несытнѹ** Д 54б : несытна М

167б, Р 126а; **несытство и хѹлѹ** Д 60б : несытъствомь и хоулою М 182б, несыт'ствомѡ и хоулою Р 142б–143а; **ничто** Д 74а : ничтоже М 208б, Р 177б; **павловѣ** Д 78б : павловоу М 216а, Р 188а; **печалныц(ь)** Д 55б : печал'нынѣ М 169а, Р 129б; **писменнаго** Д 77а : писменѹ М 213б, Р 185а; **пищи** Д 51б : пище М 161а, Р 117б; **пищи** Д 51б : пище М 161б, Р 118б; **плодь нѹжд[ь]на** Д 58б : плоды, ноужьд[ь]но М 176б, Р 136б; **плътїю** Д 71б : плъть М 204а, Р 172а; **плѣнѹюще** Д 53а : плѣняющe М 165а, Р 123а; **под[ь]визав'ше** Д 51а : подвизаше М 160б, Р 117а; **подьклон'шеи'** Д 66б : под[ь]клон'шиı' М 195а, Р 159а; **под[ь]внгѹ** Д 51а : под[ь]внгоı М 160б, Р 117б; **под[ь]ножию** Д 73б : под[ь]ножии М 207б, Р 176б; **пождеть** Д 60а : пождить М 181б, Р 141а; **познав'ши** Д 59а : познавь М 179б, Р 139а; **показав'ши** Д 59а : показавь М 180а, Р 139а; **поклон'нои** Д 60б : поклоньнѣи М 182б, Р 143а; **полы** Д 58б : полыль М 176б, Р 137а; **полѹ'ниц(ь)** Д 56б : полоу'нѭмь М 171б, Р 131а; **поменѹтыци** Д 53а : поменоутїимь М 163б, Р 121б; **помощникы** Д 79а : помощ'никьь М 217а, Р 189б; **понѹдив'шеı'** Д 52б : поноудив'шиı' М 163б, Р 121а; **потопь** Д 76б : потопа М 211б, Р 183а; **потъщавшихъ(ь)** Д 49б : потъщав'шиı' М 156б, Р 113а; **похваляль** Д 54б : похваль М 168а, Р 126б; **похваленнѣ(ь)** Д 70б : похвалыѥ М 203а, Р 169б–170а; **православно** Д 60б : православ'ноѥ М 181б, Р 142а; **пред[ь]варивше(ь)** Д 52а : прѣд[ь]варивши М 162а, Р 119б; **прибѣг'шѹю** Д 69а : прибѣг'шеѥ М 199а, Р 165б; **прилагающе** Д 67б : прилагающѥ М 197а, Р 161б; **приносити** Д 62б : приносеть М 186б, Р 148а; **приспѣлаѥмыль** Д 66а : приспѣлаѥмы М 194а, Р 158а; **прїиди** Д 80б : приидеши и М 219а, Р 193а; **просвѣтѣв'ши** Д 59а : просвѣтѣвь М 180а, Р 139а; **прочен єлладѣ** Д 55а : прочеѥ єл'ладн М 168б, Р 128б; **прошоу** Д 75а : просе М 210а, Р 181а; **прывыци боренди** Д 65б : прывынль боренїаль М 192б, Р 156а; **прьстенѣ** Д 57б : прстена М 174а, Р 134а; **прѣбывателнѣиши** Д 56б : прѣбывател'нѣиша М 172а, Р 132а; **прѣбывающии** Д 60б : прѣбывающеи М 181б, прѣбывающон Р 142а; **прѣложивше(ь)** Д 56а : прѣложивши М 170б, Р 130б; **прѣмѹдростных(ь) прѣстолох(ь)** Д 54а : прѣмоудростныхъ прѣстоль М 167а, Р 125б; **пчелѣ** Д 54а : пчелы М 166б, Р 125а; **пѹтеѵе** Д 55а : поутовѥ М 168б, Р 128а; **пѹти** Д 57а : поута М 173б, Р 133б; **п[о]добно** Д 65а : под[о]бнѣ М 191б, Р 155а; **равночьстноцѹ** Д 52б : равночьстноѥ М 163а, Р 120б; **равноѥ** Д 71б : равно М 203б, Р 171б; **рад[о]ующи** Д 57б : рад[о]ующе М 174б, Р 135а; **разѹмѣвшеи(ь)** Д 64б : разоумѣвшиль М 190б, Р 153а; **раздѣлити** Д 58б : раздѣлити М 178б, Р 137б; **ревноѡбразѹахѹ** Д 56а : ревнѡбразоухъ М 170б, Р 130б; **рнзѹ** Д 69а : рнзы М 200а, Р 166а; **ровѹще** Д 59а : ревоущель М 178б, Р 138а; **рьжда желѣзоц(ь)** Д 64б : рьждею желѣзо М 189б, Р 153а; **р(е)ченыци** Д 54б : р(е)чен'нымь М 168а, Р 126б; **санох(ь)** Д 60а : сановѣхъ М 181б, Р 141б; **свездает(ь)** Д 56б : свездоуть М 172а, Р 132а; **свѣт(ь)** Д 73б : свѣтомь М 207б, Р 177а; **се** Д 50а : сиѥ М 157б, Р 114б; **се** Д 74б : си М 209б, Р 179а; **сегова** Д 52б : семоу М 163б, Р 121а; **си** Д 50а : сиа М 157б, Р 114а; **си** Д 50б : сиа М 158б, Р 115б; **си** Д 56б : сиа М 171б, Р 131б; **силѣ** Д 49б : силы М 156б, Р 113а; **силѣ** Д 53а : силы М 163б, Р 122а; **сиѵ(ь)** Д 69б : сего М 200б, Р 167а; **сладчаншиц(ь)** Д 57а : слад'чаншиин М 172б, Р 133б; **словеса** Д 67б : словесь М 197б, Р 162б; **словесеи(ь)** Д 54а : словесь М 167а, Р 125а; **словесн** Д 56а : словоу М 170б, Р 130б; **словесн** Д 63а : словесе М 187б, Р 149б; **словесн силѣ** Д 50а : слова сила М 157а, Р 114а; **словесы** Д 50а : словеса М 157а, Р 113б; **словесы** Д 80б : словесь М 219а, Р 193б; **словоц(ь)** Д 65а : словоу М 191б, Р 155а; **словоц(ь)** Д 73б : словоу М 207б, Р 177а; **сѣдѣшаѥмыци** Д 53б : сѣдѣшаѥмыль М 165а, Р 123а; **солн** Д 71б : соль М 203б, Р 171б; **сподобив'ши** Д 59б : сподобивь М 180а, Р 139б; **створити** Д 73б : сътворить М 206б, Р 176б; **стоющаго** Д 56б : стоѥщеѥ М 172а, Р 132а; **страждоущоцѹ** Д 55а : страждоущихъ М 168б, Р 127б; **страждоущѹ** Д 50б : страждоуще М 158а, Р 115а; **страшно и некрот'ко** Д 55б : страшна и некротка М 169а, Р 129а; **стыдѣнїа** Д 55б : стыдѣнниль М 169а, Р 129б; **събирающїи** Д 54а : събирающеи М 166б, събирасощеи Р 125а; **събирающѹ** Д 71б : събирающоу се М 204а, Р 172б; **събранїодь** Д 72б : събраниль М 205а, Р 174а; **съврьшенѣц(ь)** Д 56б : съврьшен'- нѣшиль М 171б, Р 131б; **сльзѹ** Д 66а : сльзы М 193б, Р 157б; **съприложити** Д

67а : съпрложити се М 196а, Р 161а; **съснѣдаємь** Д 64б : съснѣдаємь М 189б, снѣдаємь Р 153а; **съставлєнїю** Д 62б : съставлєнїа М 186б, Р 148а; **сътьрь** Д 60б : сътрьти М 182б, Р 142б; **сьходнть** Д 51а : сходити М 160б, Р 116б; **сѣдалище** Д 62а : сѣдалищи М 184б, Р 146а; **сѫдїи** Д 68б : сѫдиє М 199а, Р 164б; **сѫшѫ** Д 65б : сѫшно М 192б, Р 156б; **сѫщен цѣломѫдри** Д 56б : сѫща и цѣломѫдраа М 172а, Р 132а; **сѫщи праведнѣшни** Д 54б : сѫщиє праведнѣшниє М 168а, сѫщеє праведнѣшнеє Р 127а; **с(вє)щен'ника** Д 68б : с(вє)щен'никѫ М 199а, Р 165а; **тате** Д 72а : татєи М 205а, Р 173а; **творити** Д 65б : творитъ М 192б, Р 156б; **теж'чаніше** Д 69б : теж'чаніши М 201а, Р 167б; **теченїю** Д 74а : течениа М 208б, Р 177б; **тогдашнєѫѫ** Д 62б : тогдашнѣаго М 186б, Р 148а; **толнко** Д 74а : толикѫ М 208б, Р 177б; **тоѫѫ** Д 50б : того М 158б, Р 115а; **трєх(ь)** Д 60б : трнєхъ М 182б, Р 143б; **трьгъ** Д 55б : трьгы М 169а, Р 129а; **трьпе** Д 66б : трьплю М 195а, Р 159а; **трѫдоѫ(ь)** Д 49б : трѫдовь М 156б, Р 113а; **тъzонмєннто** Д 52б : тъzонмєнитѫ М 163б, Р 121б; **тѣлесе** Д 72а : тѣлеси М 205а, Р 173б; **тѣлесн** Д 58б : тѣлесе М 176б, Р 136б; **фарїсеа** Д 72б : фарисеов М 206б, фарисею Р 175а; **хвалнцоѫѫ** Д 50а : хвалили М 157а, Р 114а; **хлѣбоѫ(ь)** Д 63а : хлѣба М 187б, Р 149б; **х(рн)с(то)ва** Д 71б : х(рн)с(то)вѣмь М 204а, Р 171б; **цр(ь)квєи** Д 65б : цр(ь)к(о)вь М 193а, Р 157а; **цр(ь)квн** Д 60б : цр(ь)кве М 181б, Р 142а; **цр(ь)квы** Д 60а : цр(ь)кве М 181б, Р 141б; **ц(а)ревлго** Д 61а : царева М 183а, Р 144а; **ц(а)ревн** Д 68а : ц(а)ревь М 198а, Р 163а; **ц(а)рско** Д 73а : ц(а)рскыи М 206б, Р 176а; **чнщенїа** Д 65а : чищенїи М 191б, Р 155а; **чл(овѣ)чьскон** Д 72а : чловѣчьсцѣи М 205а, Р 173а; **чьстнѣншеє** Д 51а : ч(ь)ст(ь)нѣнише М 159а, Р 116а; **чюднѣнише** Д 72а : чюд[ь]нѣнши М 205а, Р 173б; **чюждоу** Д 52а : чюде М 162б, Р 119б; **Ч'сого** Д 66б : Чесо М 195а, Р 159а; **шавнв'шєѫ'** Д 52б : шавнв'шиѫ' М 163а, Р 121а; **шавлюю** Д 78а : шавлиє М 215б, Р 187б; **шавльшеѫ(ь)** Д 50а : шавльшиль М 157а, Р 114а; **шаже** Д 53б : шже М 165а, Р 123б; **шака** Д 52а : шакова М 162б, Р 120а; **шако** Д 56а : шакоже М 171а, Р 131а; **шакоже** Д 79а : шако М 217а, Р 189б; **шбраzовати** Д 66б : шбраzоуиєт' се М 195а, Р 159б; **шбраzы** Д 78б : шбраzь М 216б, Р 188б; **шв'щиною** Д 50а : шбьщиннѣ М 157б, Р 114а; **шгници** Д 68а : шгница М 198а, Р 163а; **шгниє** Д 56а : шг'ня М 170б, Р 131а; **шставлєноє** Д 58б : шставлєнномоу М 176б, Р 136б; **шт[ь]веде же** Д 59а : шт[ь]вед' же М 179б, Р 139а; **шт[ь]вещ'шаго** Д 69б : шт[ь]вещьша М 201а, Р 167б; **шт[ь]кѫдѣ** Д 54б : шт[ь]коуд[оу] М 168а, Р 126б; **шт[ь]лѫчєнн** Д 70а : шт[ь]лоучен'ныхъ М 201а, Р 168а; **шт[ь]трсающа** Д 72а : шт[ь]трсающе М 205а, Р 173а; **єлнко** Д 80а : єлици М 218б, Р 192а; **єс(ть)ства** Д 71б : єс(ть)ствомь М 204а, Р 171б; **ѫдоль** Д 73б : оумоу М 207б, Р 177а; **ѫдывши** Д 59а : оумивь М 180а, Р 139а; **ѫпрѣдѫдрнв'ши** Д 59а : оупрѣмоудривь М 180а, Р 139а–139б; **ѫсрьдьн'** Д 79б : оусрьдно М 217б, Р 190а; **ѫченїоц'** Д 57а : оученн М 172б, Р 133б; **ѫченїохъ** Д 54а : оученнихъ М 167а, Р 125б; **ѫчнтелец(ь)** Д 53б : оучителиа М 166а, Р 124а; **ѫшzвнхощ(ь)** Д 55б : оушzвиховѣ М 170а, Р 130а; **облнчающе** Д 76б : шблнчающь М 212б, Р 184а; **обрѣтаємы** Д 75б : шбрѣтаємиє М 210б, Р 182а; **овѣци же прѣтнцѣ** Д 61а : швѣмь же прѣтниа М 183а, Р 144а; **ореоны** Д 52а : шрнюне М 162б, Р 119б; **орѫжєх(ь)** Д 54а : шроужнихъ М 167а, Р 125а; **оставлающѫ** Д 73б : шставлающь М 207б, Р 177а; **острѣше** Д 69а : острѣаше М 199а, Р 166а; **отнде** Д 68б : шт[ь]шьль М 198а, Р 164а; **отѫжденнх(ь)** Д 60б : оутоужден'ли М 182б, Р 143а.

Рукописи М, Х и Р разликују се у морфологији напрема Д:

аѳинодь Д 55а : аѳинеѡи М 168б, Х 73б, Р 127б; **кыти** Д 75б : кывшоу М 210а, Х 102б, Р 181а; **кѣжѫща** Д 78а : кѣжеща М 215б, Х 105б, Р 186б; **кѣжѫще** Д 62б : кѣжеще М 186б, Х 85а, Р 147б–148а; **кѣхѫ** Д 52а : кѣше М 162а, Х 69а, Р 119б; **к(оу)доуще** Д 64а : коуд[оу]щеє М 189а, Х 87а, Р 152б; **кещанїею** Д 74а : кѣщанию М 208б, Х 101а, Р 178а; **коюютъ** Д 61а : коюваютъ М 182б, Х 82б, Р 143б; **коювахѫ** Д 61б : коювааше М 184а, Х 83б, Р 145а; **крѣще** Д 62б : крѣмена М 186а, Х 84б, Р 147а; **всѣц(ь)** Д 67б : все М 197а, Х 92а, Р 161б; **вьzводе** Д 67а : вьzводеще М 196а, Х 91б, Р 160б; **вѣтро** Д 59б : вѣтрь М 180а, Х 80б, Р 139б; **в'сади** Д 78б : в'сѣди М 216а,

Х 106б, Р 188а; **главню** Д 69б : главꙋ҆нѥ М 200а, Х 94б, Р 166б; **гонещиц(ь)** Д 51а : гонещихъ М 160б, Х 68а, Р 117б; **довлѣ** Д 74а : довлѣ҆ М 209а, Х 101а, Р 178б; **дрьжѫща** Д 68б : дрьжеща М 199а, Х 94а, Р 164б; **дрьжѫщѫ** Д 62а : дрьжещѫ М 184б, Х 84а, Р 146б; **желѣзѫ** Д 67б : желѣзомь М 196б, Х 92а, Р 161б; **ѕемлѥ** Д 54б : ѕеллю М 167б, Х 73а, Р 126а; **изъшьд[ь]** Д 79б : изꙋ҆дьше М 217б, Х 107б, Р 190а; **имѣли** Д 50б : имѣти М 158б, Х 67а, Р 115б; **ицѧже** Д 80б : ихже М 219а, Х 109а, Р 193а; **корабли** Д 59б : кораб҆лю М 180а, Х 80б, Р 139б; **кратн** Д 71а : кратнта М 203а, Х 97а, Р 170б; **кричюще** Д 79а : кричеще М 217б, Х 107а, Р 190а; **крыютꙋ** Д 53б : крыѥт М 165а Х 71б, Р 123б; **кѫплюдѣюща** Д 54б : коꙋплюдѣюща М 167а, Х 73а, Р 126а; **любѣше** Д 62а : любѣаше М 184б, Х 84а, Р 146б; **лѣть** Д 50б : лѣти М 158б, Х 67а, Р 115б; **малы** Д 50б : малыхъ М 158б, Х 67а, Р 115б; **многы** Д 73б : многыихъ М 207б, Х 100б, Р 177а; **мощ҆но** Д 54б : мощ҆но М 168а, Х 73б, Р 127а; **мою** Д 58а : моѥ М 175а, Х 78а, Р 135б; **мраморѣнь** Д 72а : мраморѣным М 205а, Х 98б, Р 173б; **мытар҆ин** Д 73а : мытари М 206б, Х 99б, Р 175а; **навыкше** Д 52а : навык҆ши М 162б, Х 69б, Р 120а; **наказанниѥмь** Д 79б : наказан҆ии М 217б, Х 107б, Р 190а; **наказанїѥ** Д 54а : наказанна М 167а, Х 72а, Р 125а; **настоющихъ)** Д 60б : настоещихъ М 182а, Х 82а, Р 142б; **настоющихъ)** Д 74а : настоѥщихъ М 208а, Х 100б, Р 177б; **настоющїи** Д 71б : настоещи М 204а, Х 97 б, Р 172а; **непостыдѣнїѥ** Д 63б : непостыдѣни М 188б, Х 86а, Р 150б; **нестоющимиѧ** Д 54б : нестоещимиѧ М 167а, Х 73а, Р 126а; **нова** Д 73б : ново М 207б, Х 100а, Р 176б; **нѥго** Д 55б : нѥгоже М 169а, Х 75а, Р 129б; **нѫжде** Д 56б : ноꙋждею М 172а, Х 76б, Р 132б ; **пищѫ** Д 53а : пище М 165а, Х 71а, Р 123а; **под(ь)вижаѥт(ь)** Д 61б : подв[ь]вижаѥт сѧ М 184а, Х 83а, Р 144б; **потрѣбовав҆шѫ** Д 71б : потрѣбова М 204а, Х 97б, Р 171б; **приkладнѣи(ь)** Д 50а : приkладнѣ М 158а, Х 66б, Р 114б; **приповѣдовав҆ше** Д 58б : приповѣдав҆ше М 177а, Х 79а, Р 137а; **притварающеи҆** Д 55б : притварающе М 169а, Х 74б, Р 129а; **проходеще** Д 56б : проходещоꙋ М 171б, Х 76а, Р 131б; **прьвостоющиц(ь)** Д 72б : прьвостоещїимь М 205б, Х 99а, Р 174а; **прѣдаю** Д 79б : прѣдамь М 217б, Х 107а, Р 190а; **прѣд[ь]лежѫщаго** Д 59а : прѣд[ь]лежещаго М 179б, Х 80а, Р 138б; **прѣд[ь]лежѫщеѥ** Д 67а : прѣдлежещеѥ М 196а, Х 91б, Р 160б; **прѣд[ь]стателѥ** Д 63б : прѣд[ь]стателю М 188б, Х 86б, Р 150б; **прѣложенїѥ** Д 67б : прѣложени М 196б, Х 92а, Р 161б; **прѣтрьпе** Д 57а : прѣтрьплю М 172б, Х 76б, Р 132б; **пѫстынѣх(ь)** Д 51б : поꙋстыни М 161б, Х 68б, Р 118а; **различ҆на** Д 55а : разлыч҆но М 168б, Х 73б, Р 127а; **разѫмѣти** Д 67б : разоꙋмѣвати М 197а, Х 92б, Р 162а; **растоанїеи(ь)** Д 74а : растоан҆ии М 208б, Х 100б, Р 177б; **расыпанїю** Д 78б : расипанне М 215б, Х 106а, Р 187б; **слышѫще** Д 62б : слышеще М 186а, Х 84б, Р 147б; **створ҆ша** Д 66а : сътворивша М 194б, Х 90б, Р 158б; **стоющихъ)** Д 67б : стоещихъ М 197а, Х 92б, Р 162а; **съвръстны** Д 58б : и съвръст҆никь М 178б, Х 79а, Р 137б; **сълежѫщаа** Д 58б : слежещаѧ М 178а, Х 79а, Р 137б; **съпособствѫвати** Д 61а : съпособьствовати М 183б, Х 83а, Р 144б; **съраздѣлити** Д 70а : съразделѧти М 201а, Х 95б, Р 168а; **съставѥ** Д 56б : съставлю М 172а, Х 76б, Р 132б; **съставихъши(ь)** Д 80б : съставихъ М 218б, Х 108б, Р 192б; **творет(ь)** Д 76а : твороꙋ М 210б, Х 103а, Р 182а; **тилѣнїа** Д 51б : тилѣнне М 161б, Х 68б, Р 118б; **тьщѫщиц(ь)** Д 60б : тьщещиц҆ М 181б, Х 81б, Р 142а; **тьщѫщихъ)** Д 57а : тьщещихъ҆ М 174а, Х 77а, Р 134а; **тьщѫю славѫ** Д 71а : тьщеѥ славы М 203а, Х 97а, Р 170б; **тѣлесь** Д 51б : тѣлесы М 161б, Х 68а, Р 118а; **хѫлѣше** Д 70б : хоꙋлѧше М 202б, Х 96б, Р 169б; **ѩко** Д 52б : ѩкоже М 163б, Х 70б, Р 121б; **ѩрѡстїю** Д 69а : ѩрости М 199а, Х 94б, Р 166а; **ѡт[ь]рнчаше** Д 65а : ѡт[ь]рнцаше М 190б, Х 88б, Р 154б; **ѥдиноѥѫ** Д 65а : Ѥдино М 191б, Х 88б, Р 154б; **ѫдаряѥмь** Д 74б : оꙋдараемы М 209б, Х 101б, Р 179б; **ѫдовлѣ** Д 52б : оꙋдовлѣ҆ М 163а, Х 70а, Р 120б; **ѡб҆дьржѫщїи** Д 65а : ѡбьдьржещи М 191а, Х 88б, Р 154б.

Рукопис Х разликују се у морфологији напрема Д [+ М, Р]:

быс(ть) Д 70а : бы Х 96а; **быс(ть)** Д 76а : быхъ) Х 103б; **бѣхѫ** Д 51б : бѣше Х 68б; **бѣхѫ** Д 52а : бѣше Х 69а; **бѣхѫ** Д 60а : бѣше Х 81б; **в[оу]доущиц(ь)** Д 74а : воуд[оу]щии Х 100б; **Великь** Д 76б : Великы Х 103б; **виджеще** Д 59б : виждю Х 81а; **высочаньше** Д 64б : высотѣньше Х 87б; **высочаѥ** Д 50б :

высочѣе Х 67б; **въздвизаемыхъ** Д 61а : въздвизаемы Х 82б; **въз'жигает'** Д 56а : въз'жагает' Х 75б; **вьносе** Д 62а : вьноше Х 84а; **вънѣш'нее** Д 71б : вънѣш'шее Х 97б; **вьходе** Д 77а : вьхожде Х 104б; **гласа** Д 75б : глась Х 102б; **глась** Д 75а : гласѣ Х 102б; **гл(агол)ють** Д 65б : гл(агол)ють Х 89б; **гл(агол)ют(ь)** Д 68б : гл(агол)ети Х 93б; **гл(агол)ющѫ** Д 63а : гл(агол)ющоуюу Х 85б; **гл(агол)ен** Д 61б : глаголе Х 83б; **дивлю** Д 74б : дивѣ Х 101а; **добрѣише** Д 70а : добрѣишю Х 95б; **дрѫгѫ** Д 80б : дроугъ Х 109а; **дышѫщих(ь)** Д 62б : дышещихъ Х 85а; **д(оу)шѫ** Д 57б : д(оу)ше Х 77б; **д(оу)шѫ** Д 62б : д(оу)ше Х 85а; **житнице** Д 62б : жит'ницоу Х 85а; **жрѣби** Д 77б : жрѣбие Х 105а; **зеллю** Д 53а : зелла Х 71а; **зрю** Д 53а : зре Х 70б; **илинсїанскаа** Д 58б : илинсїнскаа Х 79а; **кап'падокее** Д 50б : каппадоке Х 67а; **книга** Д 58б : книгъ Х 79а; **колесницѫ** Д 57б : колеснице Х 78а; **коньчнаа** Д 78б : коньч'наго Х 106б; **краа** Д 73б : краѥ Х 100а; **лежѫще** Д 58б : лежеще Х 79а; **мала** Д 77б : мали Х 105а; **мете прѣтеще** Д 66а : мьче прѣтеща Х 90б; **много** Д 59б : многоу Х 80б; **мню** Д 53а : мне Х 70б; **мню** Д 53а : мне Х 71а; **н(ы)нашнеѥѫ** Д 59б : н(ы)наш'ноуюу Х 80б; **подвизают(ь)** Д 66а : подвизаѥть Х 90а; **полагают(ь)** Д 61б : полагаѥть Х 83б; **приносити** Д 62б : приноситъ Х 85а; **прїемлю** Д 74а : приемле Х 101а; **прѣхождоу** Д 78а : прѣхожде Х 105б; **прющеи'** Д 71б : прещеи' Х 98а; **пѫти** Д 57а : поутѣ Х 77а; **разгыбеть** Д 74б : раз'гыблеть Х 101б; **раздан'ии** Д 63а : раздан'ии Х 85б; **разлѫчно** Д 80а : разлоучено Х 108а; **ревношбразѫахѫ** Д 56а : рев'ношбраз ованхѫ Х 75а; **сварѫ** Д 56а : сварѣ Х 75б; **свѣтлѣиша** Д 59а : свѣтлѣишн Х 80а; **словописоую** Д 80а : словописоуѥ Х 108а; **слышѫще** Д 57б : слышеще Х 78а; **сльзѫ** Д 66а : сльзе Х 90а; **слѫчаше** Д 70а : слоучѣаше Х 95б; **стоющаго** Д 56б : стоещаго Х 76а; **съволѣзнѫаше** Д 68а : съволѣзноваше Х 93а; **съврьстникох(ь)** Д 57б : съврьстникомь Х 77б; **сьн** Д 54а : сен Х 72а; **съкладаю** Д 74б : съклад[а]е Х 101б; **сьстраю** Д 74б : сьстраѥ Х 101б; **сътич'ют'** Д 72а : сътѣчют' Х 98б; **сѣтѫаше** Д 56б : сѣтоваше Х 75б; **та** Д 57б : таа Х 78а; **теж'чаише** Д 69б : теж'тѣише Х 95б; **тоцеще** Д 69а : тоцле Х 94б; **трех(ь)** Д 60б : трїѭхъ Х 82б; **хвале** Д 73а : хвал(е)нь Х 100а; **хлѣбовь** Д 62б : хлѣбомь Х 85а; **цавлюю** Д 78а : цавлѧю Х 106а; **ѡстрѣше** Д 69а : ѡстраше Х 94б; **единѫ** Д 60б : единоуюу Х 82б; **елико** Д 64б : еликоу Х 88а; **ѫбожаишнх'** Д 63а : оубожаишїн Х 85б; **ѫквѣрѣаше** Д 68б : оубѣрѣаше Х 93б; **ѫпрѣцѫждраше** Д 61б : оупрѣлоужджрѣаше Х 83б; **ѫтѣсняющѫ** Д 75б : оутѣснѣющѫ Х 102б; **ѫцѣлоцѫждряюща** Д 68а : оуцѣлоюлоудрѣюща Х 93а; **ѫченїохъ** Д 54а : оученихъ Х 72б; **обличитель** Д 53б : ѡблич'ителе Х 71б; **окѫшѫ** Д 54б : ѡкоусе Х 73б; **отѫжденнх(ь)** Д 60б : оутоужденнхъ Х 82а, **ѡт(ь)ражает(ь)** Д 61б : ѡт[ь]ражает' се Х 83б, **ѡреща** Д 61а : ѡроуща Х 82б.

Рукопис М разликују се у морфологији напрема Д [+ Х, Р]:

безчьстїю Д 69а : бездьчьстие М 199а; **бл(а)гонравнѣишнх(ь)** Д 76а : бл(а)гонравнѣишниль М 210б; **бываахѫ** Д 52а : бываваxоу М 162а; **бываает(ь)** Д 70а : бываваѥть М 202а; **быс(ть)** Д 64б : бы М 189б; **бѣше** Д 62а : бѣыше М 184б; **велико** Д 59а : великь М 180а; **Великь** Д 76б : Великыа М 212а; **вьпис(а)наа** Д 71б : вьписанна М 204а; **г(лаго)лет(ь)** Д 53а : г(лаго)литъ М 165а; **мек'кое** Д 64а : мек'коуе М 189а; **много** Д 61б : многоу М 184б; **ненждиваемѫю** Д 62б : ненждиваемоу М 186б; **никоиц** Д 73б : никоем' М 207б; **он(о)го** Д 58а : оно М 176б; **прнзыкати** Д 76а : прнзвати М 211б; **прилагающѫ** Д 65б : прилагае М 192б; **проважда(ь)** Д 55б : провождаѥт' се М 169а; **прочее** Д 76а : проче М 211б; **проходница** Д 52а : проходеща М 162а; **разѫмѣваю** Д 74а : разоумѣю М 209а; **Разѫмѣю** Д 56б : Разоумѣваю М 172а; **сп(а)с(ь)но** Д 80а : сп(а)с(ь)нь М 218а; **срацлианїець** Д 76а : срацленнемь М 211б; **стран'ноѫбивати** Д 52а : стран'ноуоубивати М 162б; **стр(а)стен** Д 54б : стр(а)сте М 168а; **съврьшаемыць** Д 77б : съврьшаемын М 214б; **съврьшенѣише** Д 80б : съврьшен'нѣише М 219а; **съпод[ь]книжникь** Д 75а : съпод[ь]книжникы М 210а; **сътворю** Д 70б : сътвороу М 203а; **сѫпротивохытростникомь** Д 55а : соупротивоухытростникомь М 168б; **сѫщеи(ь)** Д 69б : соущимь М 201а; **сѫщеи(ь)** Д 70б : соуще М 203а; **с(ве)щен'наа** Д 80б : с(ве)щен'на М 218б; **хотещеи(ь)** Д 50б : хотещїимь М 159а; **цр(ь)к(ь)ваць** Д 61а : цр(ь)квь М 183а; **чьстно** Д 57а : ч(ь)стное М 173б; **ѡт[ь]стоет(ь)** Д 79а : ѡт[ь]стоитъ М 216б; **единно** Д 58а : единь М 176а;

хинлѥно Д 59а : оуминлѥномь М 178б; **оклѥветати** Д 59б : ѡклѥветаватн М 180а; **остав'шѥѥ** Д 75а : ѡстав'ше М 210а, **помаѕоуѥ** Д 77б : помаѕае М 214б.

Рукопис Р разликују се у морфологији напрема Д [+ Х, М]:

выв'шоѥѫ Д 63б : бывшоумоу Р 151б; **в(о)ж(ь)ствнѣѥ** Д 65а : в(о)ж(ь)ствныѥ Р 155б; **вад'** Д 80а : вась Р 192а; **влѣчахѫ** Д 52а : влѣчаахоу се Р 119а; **вѣѕыцаѥ** Д 56б : вѣѕемлѥ Р 131б; **вѣѕыскателнѥ** Д 53б : вѣѕыскателноѥ Р 123а; **в'сакого** Д 55б : всако Р 128б; **в'торѫю** Д 52а : второу Р 119б; **горнѧа** Д 54б : горнѥе Р 126а; **єллинн** Д 58б : єллинѥ Р 137а; **животно** Д 57б : живѡтноѥ Р 134б; **инѣц(ь)** Д 51а : инымь Р 117а; **искѫшеныц(ь)** Д 58б : искоушеным Р 137а; **какы** Д 66а : каковь Р 157б; **лежѫще** Д 58б : лежещем(ь) Р 137а; **ловитвѣ** Д 52а : ловитвы Р 119б; **минѫвати** Д 74б : миноути Р 179а; **м(о)л(и)твѣ** Д 52а : молитвы Р 119б; **начрьтанїи** Д 65а : начрьтанныих[ь] Р 155а; **нецетежнаго** Д 60а : нецетежнааго Р 141б; **полѕевати** Д 62а : полѕева Р 147а; **полѥх(ь)** Д 59а : полїихъ Р 138б; **полѫчи** Д 76а : полоучити Р 183а; **прилагающѫ** Д 65б : прилагаѥть Р 156а; **прилежѫщец(ь)** Д 69б : прилежеще Р 167б; **присвоѥающоу** Д 73б : присваѥющоу Р 176б; **проважддающихъ** Д 79б : проважддающїимь Р 191а; **продльжи** Д 51б : продльжити Р 117б; **прѣтрьпе** Д 57а : прѣтрьплю Р 132б; **п[о]добно** Д 55б : п[о]добноѥ Р 129б; **рнѕѣ** Д 72б : рнѕы Р 174б; **роукама** Д 79а : роуками Р 190а; **рѣчнѫ** Д 55а : рѣчноую Р 127а; **славѣ** Д 78б : славы Р 188б; **сьдѣл'ствоуните** Д 80а : сьдѣлствоующе Р 192а; **сьн** Д 54а : сь Р 124б; **сьлѫч'шѥѥ** Д 65б : слоучившеѥ Р 156а; **тоцеще** Д 69а : тоцеть Р 166а; **трьпещец(ь)** Д 59а : трьпещимь Р 138а; **тысѫщи** Д 62б : тысоуще Р 148а; **хр(и)стїаньскон** Д 60б : хрїстїансцѣи Р 143а; **цр(ь)кви** Д 60а : цр(ь)кве Р 141б; **цр(ь)кви** Д 60б : цр(ь)кве Р 143а; **юже** Д 54б : иеже Р 127а; **ѡб'ще** Д 80а : ѡбщеѥ Р 191б; **ѡт[ь]ноудѫ** Д 77а : ѡт[ь]ноуд Р 185а; **ѡт[ь]ѥцлиѧх(ь)** Д 56б : ѡт[ь]ѥцлиаах' Р 131б; **ѫкрашенѣх(ь)** Д 57б : оукрашеннѡмь Р 134б; **ѫпражниахѡц(ь)** Д 50б : оупражниахѡм Р 115а; **останѫти** Д 51а : ѡстати Р 117а; **отъщети** Д 79а : ѡтъщетити Р 189б, **цр(ь)квь** Д 60б : цр(ь)ковь Р 142б.

Рукописи М и Х разликују се у морфологији напрема Д [+ Р]:

вездоумнѣх(ь) Д 79а : вездимних(ь) М 217б, Х 107а; **вѣхѫ** Д 62б : вѣше М 186б, Х 85а; **вѣхѫ** Д 65б : вѣше М 193а, Х 90а; **вѣхѫ** Д 69б : вѣше М 200а, Х 95а; **вещ'шѫю** Д 79б : вещьшѫ М 217б, Х 107б; **вьпрашаахѫ** Д 56а : вьпрашахоу М 170б, Х 75а; **вьраѕѫмливаѥ** Д 74а : вьраѕоумлиаѥ М 209а, Х 101а; **настоющеѥ** Д 64а : настоѥщеѥ М 189а, Х 87а; **писменєх(ь)** Д 74б : писмене М 209а, Х 101б; **почьть** Д 78а : поттоу М 215б, Х 105б; **юже** Д 54б : иеже М 168а, Х 73б; **прилежѫщец(ь)** Д 69б : прилежещемь М 201а, Х 95б; **растоющеи'** Д 70а : растоѥщеи' М 201а, Х 95б; **ськрьмлѥноц(ь)** Д 59а : ськрьмлѥмомь М 178б, Х 79б; **с(вѥ)щеноснаго** Д 79б : с(вѥ)щен'носнаго М 217б, Х 107б; **ѫп'вав'ша** Д 56б : оуп'вав'ше М 171б, Х 75б; **ѫцѣломѫдраашє** Д 71б : оуцѣломоудрѣаше М 204а, Х 97б; **обрѣтаашє** Д 68а : ѡбрѣташе М 198а, Х 93а; **обьстоав'ше** Д 80а : ѡбьстав'ше М 218б, Х 108а, **прѣд[ь]вѣдещиц(ь)** Д 55б : прѣд[ь]вѣдоущїим' М 169а, Х 74б, **чюдеще** Д 68б : чюде М 198б, Х 93б.

Рукописи Х и Р разликују се у морфологији напрема Д [+ М]:

вѣжѫще Д 69б : вѣжеще Х 95а, Р 167а; **велнть** Д 59б : велимь Х 80б, Р 140а; **вещ'ша** Д 64а : вещ'шаа Х 87б, Р 152б; **готовѣхѫ** Д 69а : готовлиахоу Х 94б, Р 166а; **свѣдещиц(ь)** Д 53а : свѣдоущимь Х 70б, Р 122а.

Рукописи М и Р разликују се у морфологији напрема Д [+ Х]:

илнсїанскаа Д 58б : илнсїинскымь М 176б, Р 137а; **кап'падокеѥ** Д 50б : кап'падокы М 158б, Р 116а; **раѕлѫчно** Д 80а : раѕлоученомь М 217б, Р 191б; **слышѫще** Д 57б : слышеще се М 175а, Р 135а.

7. 5. 4. Разлике фонетске природе

7. 5. 4. 1. Најуочљивија разлика која би се могла подвести под шири наслов фонетских удаљавања међу преписима јесу случајеви биљежења п о л у г л а с н и к а односно в о к а л а на истим позицијама.

алꙑкнцеонє Д 50б : алькꙑцеонє М 159а, Х 67б, Р 116а; **кльзь** Д 72а : близь Х 98а, Р 172б; **глоубиноу** Д 78б : глꙗбиноу М 216а, Х 106а, Р 188а; **глꙋбины** Д 73б : глꙗбины М 207б, Х 100б, Р 177а; **глꙋбины** Д 74б : глꙗбины М 209а, Х 101б, Р 179а; **глꙋбинꙋ** Д 53б : глꙗбинꙋ М 165а, Х 71а, Р 123а; **глꙋбинꙋ** Д 74б : глꙗбиноу М 209а, Х 101б; **глꙋбокы** Д 51б : глꙗбокы М 161а, Х 68а, Р 117б; **глꙋбокꙋю** Д 73б : глꙗбокоую М 207б, Х 100а; **жрѣбьцьсцѣ** Д 54а : жрѣбєцсцѣ Х 72а; **изещ'но** Д 60а : изꙗщно Х 81б; **нц'же** Д 50б : нижє М 158б, Р 115б; **нц'же** Д 57а : нижє Р 133а; **испрьва** Д 51а : исправа М 159а; **кончинѣ** Д 79б : коньч'нѣ М 217б; **любопрѣмꙋдрьства** Д 60б : любопрѣмоудроства Х 82а; **любопрѣмꙋдрьство** Д 58а : любопрѣмоудроство Х 78б; **любопрѣмꙋдрьствомь** Д 53а : любопрѣмоудростволь Х 70б; **любопрѣмꙋдрьствꙋ** Д 59а : любопрѣмоудростваоу Х 80а; **надыцати** Д 72б : над'цати Х 99б; **ничсоже** Д 50б : ничєсоже М 159а, Р 116а; **ничсоже** Д 68а : ничєсоже М 198а; **ничсомꙋ** Д 71а : ничєсоже М 203б, Р 171а; **ничсомꙋ** Д 67б : ничєсомоу М 197а, Р 162а; **новорazдѣлен'ци** Д 70а : новорazдѣленнци Х 95б; **прьвочьсти** Д 76б : прьвочєсти М 212б, Р 183б; **пр҃д[ь]почьсти** Д 70б : пр҃д[ь]почєсти М 202б, Х 96б, Р 169б; **сварацн** Д 65а : сварьци М 191б, Р 155а; **стрьжꙋщен** Д 67а : строужещен М 196а, Х 91б, Р 160б; **съвръшаєт'** Д 67б : съвращаєт М 197а; **съпрꙋжства** Д 80а : соупроужьства М 217б, Р 191б, съпреж'ства Х 108а; **сꙋнещаго** Д 73а : сънєщаго Х 99б; **сꙋпротивль** Д 68а : съпротивль Х 93а; **сꙋпротивлꙗти** Д 60б : съпротивлѧти Х 81б; **сꙋпротивлєнихъ(ь)** Д 58а : съпротивлєнихъ Х 78б; **сꙋпротивлєнїе** Д 60а : съпротивлєнїє Х 81а, Р 141а; **сꙋпротивлєнїе** Д 66б : съпротивлєнїє Х 90б; **сꙋпротивлєнїе** Д 67а : съпротивлєнїє Х 92а; **сꙋпротивно** Д 53б : съпротивно Х 71б; сꙋпротивно Д 54б : съпротив'но Х 73а; **сꙋпротивно** Д 57б : съпротив'но Х 77б; **сꙋпротивно** Д 64а : съпротивно Х 87а; **сꙋпротиво** Д 65а : съпротиво Х 89а; **сꙋпротивохытростникомь** Д 55а : съпротивоухытростникомь Х 74а; **сꙋпротивꙋ** Д 75а : съпротивоу Х 102а; **сꙋпрꙋгъ** Д 57б : съпрꙋгъ Х 78а; **сꙋпрꙋжьствомь** Д 52б : съпреж'ствомь Х 70а, съпрꙋжьствомь Р 121а; **сꙋродноє** Д 72а : съродноє Х 98б; **трикровни** Д 79б : трькров'ни Х 107б; **хрепътьни** Д 54а : хрепетани М 166а, Р 124б; **чьсти** Д 59б : чести Х 80а; **чьстню** Д 55б : честню Х 74а; **ч(ь)стѣншен** Д 60б : чистѣншен М 182б; **ч'сого** Д 53а : чесого М 163б, Р 122а; **ч'сомꙋ** Д 51б : чесомоу М 161а, Р 117б; **шестод(ь)ньнꙋю** Д 74а : шестод(ь)нев'ноую М 209а, Р 178б; **ꙗкоже** Д 80б : ꙗкьже Х 108б; **ꙋдобизнє** Д 55а : оудобьзнѣ Х 74а; **ꙋкорьнь** Д 73а : оукорень М 206б, Х 100а, Р 176а; **ꙋп'ва** Д 76а : оупова Р 183а; **ꙋп'вав'ша** Д 56б : оуповаше Р 131а; **ꙋп'ванїа** Д 57а : оупованиа М 172б, Р 132б; **ꙋп'ванїа** Д 63б : оупованїа Р 150б; **ꙋп'ванїа** Д 80б : оупованїа Р 192б; **ꙋп'ваныц(ь)** Д 56б : оупованныхъ М 171б, Р 131а; **ꙋп'ваємаа** Д 58б : оуповаємаа Р 137а; **ꙋчестивь** Д 70а : оучьстивь Х 96а.

7. 5. 4. 2. Врло је заступљено различито биљежење с у г л а с н и к а н е ј е д н а к и х п о з в у ч н о с т и , и то парова *з–с* и нешто мање *г–к*.

безь Д 69б : бес' М 200а; **бескꙋплє** Д 63а : без'коуплє Х 85б, Р 149а; **бесловесно** Д 65а : безсловесно Р 155а; **бесловесныхъ(ь)** Д 73б : безьсловесныхъ М 207б; **бесловнѣншиц(ь)** Д 71а : без'слов'нѣншиль Х 97а; **беспльтїе** Д 78а : без'пльтиє Х 105б; **бестр(а)стнаго** Д 69а : без'страстна Р 165б; **бесцѣны** Д 63а : без'цѣны Х 85б, Р 149а; **бесчиннїе** Д 59б : бездьчиннє М 180а, Х 80а, Р 139б; **бесчин'на** Д 55а : бездьчин'на М 168б, Х 74а, Р 128а; **бесчл(овѣ)чныц(ь)** Д 62б : бездьчл(о)в(ѣ)чныль М 186а, Х 84б, Р 147б; **бесчл(овѣ)чно** Д 69а : бездьчл(о)вѣчно М 199а; **вьз'прострьтїе** Д 76б : въспрострьтиє М 212б; **вьз'ходить** Д 63б : вьсходить М 188а, Р 150а, Х 86а; **вьспещати** Д 51а : вьз'пещати Х 68а; **вьсписа**

Д 68а : вьзꙗписа Х 93а; **вьставлѧѥт(ь)** Д 63б : вьзставлѧет(ь) Р 150а; **еретнгы** Д 76б : еретнкы М 211б, Х 103б, Р 183а; **еретнгоц(ь)** Д 65а : еретникомь М 191б, Р 155а, Х 88б; **еретнгь** Д 60б : еретнкь М 181б, Х 81б, Р 142а; **изꙗпалѧют҃ се** Д 74б : испалѧют҃ се М 209а; **истого** Д 60б : изьтого Х 82б; **исхожденїа** Д 59а : изꙗхождениа Х 80а; **исчезнѫвь** Д 63а : изꙗчезноувь Х 86а; **негли** Д 79б : некли М 217б, Р 191а; **разтрьзати** Д 60б : растрьзати М 181б, Х 81б, Р 142а; **разьстоющеи҃** Д 71б : растоѥщїимь҃ М 204а, Х 98а, Р 172б; **разꙗсѫждаѥт҃** Д 57а : расоуждаѥт҃ М 172б, Х 77а; **распрегь** Д 72а : разꙗпрегь Х 98а; **растли** Д 60б : разꙗтли Х 82б; **растоанїа** Д 55б : разстоанїа Р 129а; **растоанїа** Д 59а : разстоанїа Р 138а; **растоанїе** Д 64а : разстоанїе Р 153а; **растоющеи҃** Д 70а : разстоющеи Р 168а; **расхыщаахѫ** Д 70а : разꙗхыщахоу Х 95б; **расчинѥнїе** Д 62а : разьчинѥниа М 185б, Х 84а, Р 147а; **расыпанїа** Д 62а : разсыпанїа Р 146б; **расыпанїе** Д 70а : разсыпаніе Р 169а; **расыпаных(ь)** Д 70а : разсыпанынхь Р 168б; **расыпати** Д 56а : разсыпати Р 130б; **расыпати** Д 61б : разсыпати Р 145б; **расыпати** Д 70а : разсыпати Р 168б; **расыпати** Д 70б : разсыпати Р 169а; **расыпѫюще** Д 60б : разсыпоующе Р 143а; **ѫвести** Д 56а : оувезꙗти М 170б; **ѫдекчавают(ь)** Д 64а : ѫдегчаваѥть Р 152а.

7. 5. 4. 3. Уочава се појава смјењивања ј а т а и другог в о к а л а на истим позицијама у истим ријечима.

афинианоц(ь) Д 58б : афинѣномь Х 79б; **афинианьнь** Д 56а : афинѣнь Х 75б; **бл(аго)д(а)тїю** Д 63б : бл(а)годѣтию М 188б; **вьспитавающ(ь)** Д 53б : вьспитѣваѥмь М 166а, Х 71б, Р 124а; **вьтнчють** Д 52а : вьтѣчють Х 69б; **довлѣти** Д 52б : довлѣти М 163а, Х 70а, Р 121а; **желанїемь** Д 80б : желѣниѥмь Х 108б; **желают҃ь** Д 79а : желѣють Х 106б; **желае** Д 67б : желѣе Х 92б; **изнѫраше** Д 65а : изноуръше М 190б, Х 88б, Р 154б; **имѣти** Д 56а : имати М 170б; **имѣше** Д 54а : имаше М 166б; **крѣпчаше** Д 61б : крѣпꙗтѣше Х 83б; **крѣпчашин** Д 64б : крѣпꙗтѣши Х 87б; **крѣпчашин** Д 67а : крѣпꙗтѣши Х 92а ; **крѣпчашѫ** Д 53б : крѣпꙗтѣшоу Х 71б; **крѣпчашѫ** Д 65а : крѣпꙗтѣшоу Х 89а; **крѣпчашиних(ь)** Д 60а : крѣпꙗтѣшихь Х 81б; **лѣнѣх҃** Д 50а : лѣних҃ М 158а, Х 66б, Р 114б; **малодовлианїе** Д 71а : малодовлѣниѥ М 203б, Х 97а, Р 171а; **недовлющѫ** Д 72б : недовлѣющоу М 205б, недовлѥщоу Х 98б; **нищепитанїа** Д 52б : нищепитѣниа М 163а; **питают҃** Д 63а : питѣют҃ М 187б; **питае** Д 51б : питѣе Х 68б; **под[ь]сиваѥма** Д 73а : подьсилѣваѥма Х 99б; **прибыс(ть)** Д 69б : прѣбыс(ть) М 201а, Р 167б; **прданїе** Д 64а : прѣданиа М 189б, прднїа Р 153а; **прьвое** Д 66а : прьвѣе Р 157б; **прѣмь** Д 62а : прамь М 185б, Р 146б; **прѣпитает(ь)** Д 51б : прѣпитѣѥть Х 69а; **прѣщ(ть)ца** Д 76а : прашт[ь]ца Х 103б; **прѣѥмлющи** Д 55б : прнѥмлющи Р 129а; **раздѣл҃шѫ** Д 70а : раздѣлившоу Р 168а; **сладчаншаго** Д 80б : слад҃чѣншаго Х 108б; **сладчаншиц(ь)** Д 57а : сладчѣншиць Х 77а; **сладчанших(ь)** Д 54б : слад҃чѣншихь Х 73б; **таковѣми** Д 69а : таковими М 200а; **тежчаншее** Д 51а : теж҃чѣншеѥ Х 67б; **цѣлѣше** Д 63а : цѣлише Х 85б; **чланови** Д 56б : члѣновы М 172а; **ѫдовлианїю** Д 65а : оудовлѣнню М 192а, Х 89а, Р 155б.

7. 5. 4. 4. У неким случајевима долази до упрошћавања с у г л а с н и ч к е с к у п и н е *жд* и *зд* или друге врсте преобликовања сугласничких скупина.

вьждигающиц(ь) Д 56б : вьждагающиць Х 76а; **вьждигающиц(ь)** Д 56б : вьжигающиць М 172а, Р 132а; **ждрѣбета** Д 54а : ждрѣбета М 166а, Х 72а, Р 124б; **ждрѣбѧ** Д 64б : ждрѣбѧ М 190б, Р 153б; **ждрѣбѧ** Д 77б : ждрѣбѧѥ М 214а, Р 185б; **ждрѣбїе** Д 77б : ждрѣбѧѥ М 214а, Р 185б; **ждрѣбїи** Д 51а : ждрѣбѧ М 160б, Х 67б, Р 116б; **ждрѣбцеи҃(ь)** Д 53б : ждрѣбца М 166а, Р 124а; **ждрѣбьцьсцѣ** Д 54а : ждрѣбьцьсцѣмь М 166а, Р 124б; **ждрѣб҃це** Д 53б : ждрѣб҃ца М 165б, Р 124а; **ждрѣлѫ** Д 78б: ждрѣлоу Р 188б; **змногаждн** Д 55а : змногащїи М 168б, Р 128а; **змногаждн** Д 62а : змногащи М 185б, Р 146б; **змногаждн** Д 68б : змногащи М 198б, Х 93б, Р 164а; **змногаждн** Д 73а : змногащи М 206б, Р 175б; **змногаждн** Д 75б : змногащи М 210б, Р 181б; **змногаждн** Д 77а : змногащи М 213б, Р 185а; **змногаждн** Д 77а : змногащи М 213б, Х 104а, Р 184б; **змногаждн** Д 79а : змногащи М 216б, Х 106б, Р 189а; **напрѣждь** Д 70а : напрѣдь М 201а; **ненцѣл҃нѫ** Д 64б : ненсцѣл҃ноу М 189б, Х 87б, нензцѣлноу

Р 153а; **повѣстовати** Д 72б : повѣствовати М 205б; **повѣстѫющихъ(ь)** Д 66а : повѣствоующїихъ Р 158а; **повѣстѫют(ь)** Д 54а : повѣствоують Р 125б; **повѣстѫє** Д 52а : повѣствѫє М 162б, Р 120а; **повѣстѫєт'** Д 66а : повѣствѫєт' М 194а, Р 158а; **поморцїи** Д 62а : поморьсцїи М 186а, Х 84б, Р 147а; **празникъ** Д 66б : празд[ь]никъ М 195а, Х 90б, Р 158б; **прѣжд'нїаа** Д 59б : прѣд[ь]нїаа М 180б, Р 140а; **разрѫшає** Д 78б : раздроушає Х 106а; **раздрѫшив'шѫ** Д 65б : раздроушив'шѫ М 192б; **сверѣпѣнше** Д 55б : сверѣпнѣнше М 169а, Р 129а; **такоже** Д 58а : такожде Р 136а; **ѫпразднише** Д 76а : оупразд[ь]нише М 210б.

7. 5. 4. 5. На само два мјеста уочена је разлика у биљежењу и н и ц и ј а л н о г ь / о у : **ѫставлающе** Д 53а : въставлающе М 165а, Х 71а, възставлающе Р 123а и **ѫчинєнь** Д 62а : вьчинєнь М 185б, Х 84б, Р 147а.

7. 5. 4. 6. Д р у г е ф о н е т с к е р а з л и к е забиљежене су у сљедећим примјерима:

кл(а)говинованїа Д 61б : кл(а)говиновенїа М 184б; **гаснь** Д 57б : гас'нь М 174а, Р 134а; **гас'нь** Д 57б : гас'нь М 174а, Р 134а; **гас'нь** Д 59б : гаснь М 180б, Р 140а; **гас'ньныцин** Д 53б : гасьнынцн М 166а, Р 124а; **дыш'нце** Д 75а : дьшнце Х 102а; **єгѹп'тскын** Д 77а : игуптьскын М 213б; **єпархꙋ** Д 66а : епархꙋ М 194б, Р 158б; **єпархово** Д 66б : епар'хово М 195а, Р 159а; **єпархѫ** Д 68б : епархоу М 198б, Р 164а; **єпар'ха** Д 68б : епархꙋ М 199а, Р 164б; **жетодатель** Д 63а : житодатель М 187б, Х 85б; **ꙁанц(ь)** Д 62б : ꙁаєць М 186а, Х 84б; **цилѫвати** Д 68б : цилоувати М 199а, Х 94а, Р 165а; **цинѫвати** Д 74б : цинувати Х 101б; **оудолѣнїа** Д 77б : оудолѣнїа Х 105а; **под[ь]жиганїю** Д 56б : подьжеганию Х 76а; **пожигає** Д 61б : пожагає Х 83б; **приближати** Д 79а : приближити М 216б, Р 189а; **прилежѫще** Д 64б : прилежеще Х 88а; **съделѣ** Д 53а : съдолѣ Х 70б; **съчитаємыцин** Д 51а : съчетаємыцин М 160б, Х 68а, Р 117а; **теплѣнши** Д 50а : топлѣнши М 157б, Р 114б; **теплѣншѫ** Д 56б : топлѣншоу М 172а, Р 132а; **тичють** Д 55а : течють М 168б, Р 128а, Х 74а.

7. 5. 5. Лексичке разлике

Поприлично је велик број примјера у којима се уочавају разночтенија међу преписима, а која се тичу појединачних избога лексема односно различито формулисане синтагме или веће цјелине.

Рукописи М и Р садрже лексичке разлике напрема Д [+Х]:

ат'тикоц(ь) Д 55а : ат'тинскы М 169а, Р 128б;; **аще сеѫ** Д 51б : некли и вьсемь М 161а, Р 117б; **аще ѫбо** Д 60а : понеже М 181б, Р 141б; **безѫмїе** Д 66б : грьдѣнїе М 195а, Р 159а; **без'ѫмѫжїа** Д 51а : немѫжьства М 161а, Р 117б; **кл(а)гоцѫщныхъ(ь)** Д 55а : кл(а)гонимѫщихъ М 168б, Р 128а; **кл(а)гославїе** Д 78б : кл(а)гословїе М 216б, Р 188б; **кл(а)гостоан'ное** Д 73а : кл(а)годостоан'ное М 206б, Р 175б; **кл(а)гочьстїа** Д 51а : вь нечьстиа М 160б, Р 117а; **кл(а)гошьствїе** Д 74а : кл(а)годоцысльство М 209а, Р 178а; **ко** Д 58а : оубо М 175а, Р 135б; **колещиц(ь)** Д 71б : же цѣлбы М 203б, Р 171б; **корїоць** Д 64б : кедроць М 190б, Р 153б; **крѣщи** Д 71а : прѣнебрѣщи М 203а, Р 170б; **Бѣше** Д 49б : Хотѣше М 156б, Р 113а; **к(ог)оулюбно** Д 80б : к(ог)оулюбьꙁно М 218б, Р 193а; **к(о)жїець** Д 69а : к(ог)оу М 199а, Р 165а; **келчїе** Д 73а : грьдѣнїе М 206б, Р 175б; **келѣше** Д 69а : повелѣваше М 199а, Р 165б; **кещех(ь)** Д 65б : съставохъ М 192б, Р 156б; **кещи** Д 69б : състави М 200а, Р 167а; **кѣх(ь)** Д 70б : всакоу М 203а, Р 169б–170а; **высоко же** Д 58а : вь кого же М 176б, Р 136а; **вь приходещїи конца** Д 68б : вь си приша конць М 198б, Р 164а; **въꙁвавь** Д 65б : въꙁвративь М 192б, Р 156а; **въꙁгарает(ь)** Д 69а : раꙁгараєть М 200а, Р 166а; **въꙁтворнт** Д 68б :

снабдѣти М 199а, Р 165а; **вѣдомо** Д 57б : водимо М 174б, Р 135а; **вѣкома** Д 65а : вѣждама М 190б, Р 154б; **вѣнцемь готовѣше** Д 79а : вѣнцемь того вѣяше М 217а, вѣнцемь того вѣше Р 189а; **вѣрѫ** Д 65а : рѫкы М 191б, Р 155а; **главныи прьть** Д 69а : главтию М 200а, Р 166а; **гласа** Д 80б : кѫыка М 218б, Р 192б; **гражданства** Д 52б : жительства М 163б, Р 121а; **да** Д 57а : ꙗко М 172б, Р 133а; **добрѣ** Д 71а : нѫешьнь М 203а, Р 170б; **добрѫ** Д 70б : нѫеш'ноу М 203а, Р 169б–170а; **достатьчьнь** Д 53а : нѫлишьнь М 163б, Р 122б; **дрьжавѣ** Д 69а : крѣп'ко М 199а, Р 165б; **дрьзость** Д 54б : тщанїе М 167а, Р 126а; **дѣанїѫ(ь)** Д 54а : или вь прноутворноумь оумыш'лѣнїихъ М 167а, Р 125а–125б; **дѣанїа** Д 56б : вещи М 172а, Р 132а; **дѣло** Д 63б : дѣланїе М 188б, Р 151а; **ѳл'ма** Д 63а : понѥже М 187б, Р 149а; **же** Д 57а : и нже М 173б, Р 133б; **же** Д 79б : ꙗже М 217б, Р 190а; **ѕабралѫ, ображь се** Д 66а : каменн прнражь се М 193б, Р 158а; **ѕаніе** Д 69б : аще М 201а, Р 167б; **ѕапрьва** Д 64а : вьпрьвыхъ М 189а, Р 152а; **ѕаразн** Д 67б : вьѕьгрьмѣ М 197а, Р 161б; **ѕаставлиѥт(ь)** Д 70а : завѣщаваѥть М 202а, Р 169а; **ѕлодѣлства прьвостол'ство** Д 59б : злодѣнства прьвосѣдател'ство М 180а, Р 140а; **ѕлыць** Д 64б : лоукавинць М 190б, Р 153б–154а; **ѕре** Д 64б : злѣ М 190б, Р 153б; **ѕѣници** Д 73а : лици М 206б, Р 176а; **и кыць нравоц(ь). не сьстронв'ши степень** Д 59а : како и конць wбразомь. не оускорнвь степень М 180а, Р 139а; **и нанвеще тѣць доброта** Д 56б : и келико тѣць веще доброта М 172а, Р 132а; **и слѫхъ** Д 67б : вь слоухъ М 197а, Р 161б; **и ѫбо** Д 73б : а паче М 206б, Р 176а; **и ѫбо, нная сдѣрень** Д 64б : а паче вь иногыхъ сдѣрень М 190б, Р 153б; **и облнченѣ се иногажди** Д 75б : и прѣд[ь] людми сего иногащи М 210б, Р 181а; **и обь сѫщемѫ** Д 63б : и нзбытьч'нымь М 188б, Р 151а; **ижє** Д 50б : кеже М 159а, Р 116а; **ижє** Д 51б : кеже М 161б, Р 118а; **ижє** Д 54б : и нх'же М 168а, Р 126б; **нзволнвь** Д 49б : нзвадивь М 156б, Р 113а; **нзносити** Д 53а : метати М 164а, Р 122б; **или** Д 50а : нежели М 157а, Р 114а; **или** Д 52б : ꙗже М 163б, Р 121б; **или** Д 53а : нежели М 163б, Р 121б; **или** Д 54а : нежели М 167а, Р 125а; **или** Д 56а : нежели М 170б, Р 131а; **или** Д 57а : нежели М 172б, Р 133б; **или** Д 57б : и М 174б, Р 134б; **или** Д 58а : нежели М 176б, Р 136б; **или** Д 59б : нежели М 180а, Р 140а; **или** Д 60а : нежели М 181б, Р 142а; **или** Д 62б : и М 186а, Р 147б; **или** Д 64а : нежели М 189а, Р 152а; **или** Д 64а : нежели М 189а, Р 152а; **или** Д 67б : нежели М 197а, Р 162а; **или** Д 67б : развѣ М 197б, Р 162б; **или** Д 68б : нь М 199а, Р 164б; **или** Д 69а : неже ли М 199а, Р 165б; **или** Д 70а : нежели М 202а, Р 169а; **или** Д 70а : нежели М 202а, Р 169а; **или** Д 70б : нежели М 202б, Р 169б; **или** Д 74а : нежели М 209а, Р 178а; **или** Д 75б : нежели М 210б, Р 181а; **или мѫжѫ сеиоу** Д 50а : развѣ моужа сего М 157а, Р 113б; **или шт[ь] себе** Д 56б : нежели шт[ь] дроугь дроуга М 172а, Р 132б; **иннаа же** Д 52б : ꙗже М 163а, Р 120б; **иного нѣк(о)го** Д 67а : иного п(о)добаѥть оубо нѣкого М 196б, Р 161а; **искаче** Д 57б : скаче М 174б, Р 134б; **искрь** Д 79а : немаль М 217а, Р 189б; **исчезнѫвь** Д 63а : wскоудѣв'шѫ М 188а, Р 150а; **к тоцѫ не сь тѣмже** Д 67а : не к томоу с тѣм'же М 196б, Р 161а; **кран** Д 73б : за токоу М 207б, Р 176б; **крот'ко** Д 55а : по истинѣ М 168б, Р 128а; **крѣпости** Д 78б : простьтню М 216а, Р 188а; **кто попеченїе иеже быст(ь) зван'но** Д 52б : кто ѳм'мелна ниже иеже быс(ть) прѣд[ь]зван'на М 163б, Р 121б; **кто иеже** Д 74а : нже М 209а, Р 178а; **кѫпно** Д 52а : рек'ше М 161б, Р 119а; **любе** Д 54б : желаю бо М 168а, Р 126б; **лютости** Д 51а : сверѣпьства М 161а, Р 117б; **лѣностнѫю** Д 70б : лѣностыи М202б, Р 169б; **лѫче** Д 56б : лоуч'ше М 172а, Р 132б; **лѫче** Д 64а : лоуч'шоу М 189а, Р 152а; **маѯниїаново** Д 51а : маѯнинновь М 160б, Р 116б; **метѫщеи'** Д 64а : моутещеи' М 189а, Р 151б; **миль** Д 59а : оумилѥнь М 178б, Р 138а; **минѫющиди** Д 54б : текоущїими М 167а, Р 126а; **моудрос(ть)** Д 78а : дрьзость юже М 215а, Р 186б; **мьн'шѫ** Д 65б : повѣжденѫ М 192б, Р 156а; **мюре** Д 50б : пон'тось М 158б, Р 115б; **мюре** Д 53б : понть М 165б, Р 123б; **мѫчицо** Д 65б : оуранѫемо М 192б, Р 156б; **н(н)л(о)стьнь** Д 58б : оумилѥнь М 178б, Р 137б; **на** Д 60а : оу М 181б, Р 141б; **на с(ве)тѫю тро(н)цѫ** Д 74б : вь с(ве)тѣи троици М 210а, Р 179б; **нагробныѥ** Д 79б : над[ь]гробныѥ М 217б, Р 191а; **назираѥши** Д 80б : над[ь]зираѥши М 218б, да назираѥши Р 193а; **надьоблачавати** Д 73а : себе же прѣвьѕвышати М

206б, Р 175а; **начелныцин** Д 54а : коньч'нынъ М 166а, Р 124б; **назчае се** Д 53б : нзвнцає М 166а, Р 124а; **не брѣг'ше** Д 57б : прѣнебрѣг'ше М 174б, Р 134б; **не брѣщи** Д 73а : zазнрати М 206б, Р 175а; **не оубо збо** Д 68б : никако оубо М 198б, Р 164б; **не оудос(то)аше** Д 62б : не не оудостои М 186б, Р 148б; **невѣд[ь]хощ' се** Д 54б : невѣдомаго М 167б, Р 126б; **недзго прїетїе** Д 58б : цѣлба М 176б, Р 136б; **нед(о)с(т)оаше** Д 72б : не оудостоаше М 205б, Р 174а; **ненz'г(лаго)лан'ное нездрьжнцюеще** Д 56а : недоогиѣвател'ное. ниже дрьжнмюеще М 170б, Р 130б; **непобѣдныи** Д 54а : нецьн'шии М 167а, Р 125а; **неравность** Д 59а : ѡ житїи стрьпьтьньство М 179б, Р 139а; **неродно** Д 57б : недоблє М 174б, Р 134б; **неродных(ь)** Д 55а : бездьроднынъ М 168б, Р 127б; **несловїе** Д 77а : бездьсловесніе М 213б, Р 184б; **ни** Д 59б : не М 180а, Р 140а; **ниже что** Д 61а : ничтоже М 182б, Р 143б; **ничтоже же добрь** Д 60б : ничтоже лоугьше М 182б, Р 143а; **ничтоже** Д 58а : никоєже М 176а, Р 136а; **нич'сого** Д 50б : ничесоже М 158б, Р 115б; **нич'сого же** Д 65б : оубо ничесоже М 192б, Р 156б; **нич'соже** Д 71б : ничесо М 203б, Р 171б; **ниединѣц' же** Д 75а : ниже единого М 210а, Р 181а; **новорazдѣленїе** Д 70б : разделение М 202б, Р 169а; **новын пирь** Д 71б : новаа посласть М 203б, Р 171б; **нырь** Д 74б : стльпь М 209а, Р 178б; **нь аще нетто** Д 76а : что не М 211б, Р 182б; **нѣкоего водзща юн'ца сверѣпа п[о]добных(ь) кедз силных(ь)** Д 53б : нѣкоего же кен'давра сверѣпа ниже по нець силнынъ М 165б, Р 124а; **нѣтто** Д 63б : что М 188б, Р 151а; **нѣтто** Д 63б : что М 188б, что Р 151а; **нзжд[ь]наа инешниц(ь)** Д 59а : ноужьд[ь]ных касающа се М 179б, Р 138б; **н'рава** Д 50б : разоума вынѣ М 158а, Р 115а; **о** Д 61а : и М 183б, Р 144а; **паче вь** Д 70б : вь их'же паче М 203а, Р 169б–170а; **паче** Д 57а : веще М 172б, Р 133б; **перет(ь)** Д 59б : трепещеть М 181а, Р 140б; **питаие** Д 71а : напитаіе М 203б, Р 171а; **побѣдно** Д 58а : ильнє М 176а, Р 135б; **подолкз** Д 79б : вьскран М 217б, Р 190б; **подь** Д 64а : по М 189б, Р 152б; **под[о]бникь** Д 65а : подражатель М 192б, Р 156а; **под[ь]** Д 51б : по М 161б, Р 118а; **под[ь]вижєнїе бо лѣнещиц(ь) се** Д 54б : движение бо оуютїих(ь) М 167а, Р 126а; **под[ь]вижен'ии** Д 54а : движенїи М 166а, Р 124б; **под[ь]вижникз** Д 50б : истинн под[ь]вигоу М 158а, Р 115а; **под[ь]сидѣха** Д 59б : под[ь]сидѣш'нѣшии М 180а, Р 140а; **позна** Д 57б : показа М 175а, Р 135а; **позна** Д 64а : показа М 189а, Р 152а; **познаше** Д 54б : сказаше М 167б, Р 126б; **ползчати** Д 63б : полоучити М 188б, Р 151а; **помысль** Д 53а : разоумѣние М 165а, Р 123а; **помышлиающих(ь)** Д 53а : разоумѣваемых М 164б, Р 122б; **посварити** Д 73б : покарати М 206б, Р 176а; **послѣдниа** Д 62б : послѣдователниа М 186б, послѣдователна Р 148а; **послѣд'ства** Д 55а : послѣдниа М 168б, Р 128б; **поставлиающз** Д 73б : полагающь М 207б, Р 177а; **почюдив' се** Д 50а : оудивлати М 157а, Р 113б; **покеллющих(ь)** Д 75б : ѡбльгающих М 210б, Р 182а; **позстникь** Д 70б : подьдѣлие М 202а, Р 169а; **позчителїе** Д 51а : нескоудны М 160б, Р 117а; **позчникы** Д 60б : позченикы М 181б, Р 142а; **придобывлющеи(ь)** Д 64а : назнаменавающемь М 189а, Р 151б; **приказни збо равно имоут(ь)** Д 52б : басни некли имзть М 163а, Р 120б; **прикладнз бытн** Д 53а : прикладьствоваше М 163б, Р 121б; **приклевь** Д 75б : zаклевь М 210б, Р 181б; **прилагающз** Д 65б : прилагає что М 192б, Р 156а; **прилежзще** Д 64б : zалежеще М 190б, Р 153б; **прилогы** Д 58а : цѣры М 176б, Р 136б; **приндти** Д 54б : zакьснѣти М 168а, Р 126б; **припослѣдоующемь** Д 79б : под[ь]послѣдзющемь М 217б, Р 190б; **пристзпить** Д 67б : прїимет' се М 197а, Р 162а; **прит'чен** Д 52б : приказни М 163а, Р 120б; **приходещих(ь)** Д 51а : пришд[ь]шїимь М 161а, Р 117б; **причестїи** Д 77б : ждрѣбиемь М 214а, Р 185б; **причестодатїе** Д 77б : ждрѣбиадатніе М 214а, Р 185б; **прїемлющз** Д 54б : пожинающоу М 167а, Р 126а; **проводна** Д 58б : провод'нпци М 178б, Р 137б; **прозванїа** Д 57а : названна М 174а, Р 134а; **прозвань** Д 77а : призвань М 213б, Р 184б; **просити** Д 64б : приносити М 190б, Р 154а; **просити** Д 67б : ищеть М 196б, Р 161б; **прочиц' же, лѣнит' се збо прїити слово** Д 79а : прѣдити слово. прѣдидет' же обаче аще иных паче, моє под[о]баеть слово М 217а, Р 189б; **прѣд[ь]вьзьмше нскзсных(ь) ласкрьдьствовати** Д 56а : прѣд[ь]вьзьм'ше трївоне, и оухыщрен'нѣ гла(гола)ти М 170б, Р 130а; **прѣд[ь]жрьтвоуе** Д 77а : жрьтвоуе М 213б, Р 185а; **прѣд[ь]познаных(ь)** Д 55б :

прѣд[ь]знаемыихъ М 169а, Р 128б; **прѣложити** Д 57а : причестити се М 172б, Р 133б; **прѣдышлѣаѥт(ь)** Д 63а : прѣд[ь]мышлѣаѥть М 187а, Р 149а; **прѣоудолѣныхъ** Д 80б : оудрѫчен'нꙋ М 218б, Р 193а; **прѣоуп'шити** Д 75а : прѣнести врѣме М 210а, Р 180а; **прѣпростирати** Д 64б : простирати М 190б, Р 153б; **прѣста** Д 60б : имаше М 182б, Р 142б; **прѣтвори** Д 74а : прѣсели М 208а, Р 177б; **прѣходити** Д 52б : прѣвьсходить М 163а, прѣвьсходити Р 121а; **пьрнаа** Д 74б : прѣпьр'наѧ М 209а, Р 178б; **пьрныи** Д 65а : противныи М 191б, Р 154б; **п'шенич'ници** Д 62б : пшенич'ни М 186б, Р 147б; **раздрашаѥ** Д 65а : раздроушаѥ М 191б, Р 155а; **разносѫкыхъ(ь)** Д 53б : кривосѫкыхъ(ь) М 166а, Р 124а; **раздрѫшаѥ** Д 78б : раздрѣшаѥ М 215б, Р 187б; **раздꙋма** Д 77б : зрѣниѧ М 214б, Р 186а; **род[ь]** Д 64б : ѥзыкъ М 190б, Р 153б; **сама тъчїю** Д 55б : ѥдинь потонь приходещихъ М 169а, Р 129б; **самѣмь** Д 55б : имь М 169а, Р 128б; **сконх(ь)** Д 55б : нхъ М 169а тѣхъ Р 129а; **се** Д 52б : то М 163б, Р 121б; **себ'ствѫѥмь** Д 64а : оусваѥ М 189б, Р 152б; **сеи'** Д 64б : wб'щеи М 190б, Р 154а; **се, не оубо** Д 70б : не оу оубо М 202а, Р 169а; **силнѣишихъ(ь)** Д 59б : крѣп'чаншихъ М 180а, крѣпчанѫъ Р 140а; **сице** Д 61а : тако М 182б, Р 143б; **сказовати** Д 73а : в[ѣ]дѣти М 206б, Р 175а; **скончав'шиц(ь)** Д 49б : раздроушив'шимь М 156б, Р 113б; **скоро не врѣщи се** Д 56а : скоро прѣwбиндѣти се М 170б, Р 130б; **сланины** Д 57б : сланости М 174б, Р 134б; **слогаемь** Д 75б : рѣчемь М 210а, Р 181а; **смотре** Д 64а : сматраѥ М 189а, Р 152а; **смѣрно** Д 73а : пиѳич'ьскын М 206б, Р 176а; **собствы** Д 61а : своиствьми М 182б, Р 143б; **соль** Д 68а : сланость М 198а, Р 163б; **споведѣдати** Д 73б : исповѣдати М 206б, Р 176а; **спѣшною** Д 71б : wбилною М 204а, Р 172б; **сп(о)добляющихъ** Д 51а : молещоу М 159а, Р 116а; **ставила** Д 65а : паже оуставить М 191а, Р 154б; **страждеть** Д 59б : вѣдьствоуѥть М 180а, Р 139б; **стрѣл'це** Д 52а : ѥленострѣлце М 162б, Р 119б; **съ** Д 59б : по М 180а, Р 139б; **съ иною** Д 55а : по инѣ М 168б, Р 127б; **съборнаго** Д 71б : смѣснаго М 204а, Р 172б; **съборноѥ** Д 53б : wкроужномоу М 166а, Р 124а; **съвьводить** Д 71б : вьводить М 204а, Р 172а; **съвькѫпленыи(ь)** Д 74а : смѣсниль М 209а, Р 178а; **съвькѫпленыхъ(ь)** Д 72а : смѣсныхъ М 204б, Р 172б; **съвьсꙗтити** Д 57б : вьсꙗтити М 174б, Р 134б; **съкладаю** Д 74б : прѣкланаю М 209б, Р 179б; **съмысль** Д 50а : мысль М 158а, Р 114; **съмышлен'ии** Д 56а : събраннии М 170б, събрании Р 131а; **съмѣшаемѣ** Д 63б : принемле М 188б, Р 151а; **съпоспѣш'ствы** Д 57а : съпоспѣш'никы М 172б, Р 132б; **съпричетавши** Д 59а : съчетавь М 180а, Р 139а; **съпростѣваю** Д 50а : пращаѥте М 157б, Р 114б; **съпростѣваѥт(ь)** Д 50а : пращаѥть М 157б, Р 114а; **съставлѥнїе** Д 67б–68а : оуставлѥние М 197б, Р 162б; **състраю** Д 74б : вьwбражаю М 209б, Р 179б; **съсѣченїемь** Д 60б : расѣчениемь М 182б раздѣченїемь Р 143а; **съсѣченїемь** Д 60б : расѣчениемь М 182б раздѣченїемь Р 143а; **сътвори** Д 67б : здтвори М 197б, Р 162б; **сътворши** Д 80б : повинеши М 219а, Р 193а; **сѣдѣти** Д 64б : спати М 190б, Р 154а; **сѫпротивно** Д 54б : против'но М 168а, Р 126б; **сѫровства** Д 56а : продрьзания М 171а, Р 131а; **сѫродноѥ** Д 72а : милосрьд'ноѥ М 205а, Р 173а; **с(ѵе)тоую** Д 77а : в'сес(ѵе)тоую М 213б, Р 185а; **с(ѵе)щен'ничѣмь** Д 60а : старьчьскомь М 181а, Р 141а; **та** Д 57б : сиа М 174б, Р 135а; **таже цетѫщеѥ се вь себѣ** Д 64а : таже распрещих' се кь томѫ М 189а, Р 152а; **тощещи** Д 73а : оумоучаѥ М 206б, Р 176а; **Трѣбоваше же** Д 58б : потрѣба бѣше М 178а, Р 137а; **трѫдь** Д 79б : подвигь М 217б, Р 190б; **ть** Д 59б : сьи М 180а, Р 139б; **тьины** Д 65а : мракь М 191а, Р 154б; **тѣло ѥже** Д 76б : wбразь иже М 212б, Р 184а; **тѣло ѥже** Д 76б : wбразь ѥгоже М 212б, Р 183б; **тѣмжде** Д 53б : тогожде М 166а, Р 124а; **тѣмжде** Д 56б : тѣхъжде М 172а, Р 132а; **т(о)го обьжелаю к'сако. послѣдоваше** Д 56а : того шмирьствоую, гонише М 170б, Р 131а; **хвалѣ** Д 80б : похвалѣ М 219а, Р 193б; **ходатаѥ ѥже иноцѫ** Д 54б : ходатаѥ аще и нѣкомоу М 167б, Р 126б; **хѫла** Д 51а : оукорь М 159а, Р 116а; **цѣлителство** Д 58б : врачевьство М 176б, Р 136б; **цѣлитель** Д 59б : врачь М 180б, Р 140а; **чрѣсь** Д 50б : прежде М 158б, Р15б; **чрѣсьлѣтноѥ** Д 61а : вышелѣтноѥ М 182б, Р 143б; **что** Д 52а : кто М 162б, Р 119б; **ꙗко вь оконх(ь) и ѫ оконх(ь)** Д 57а : ꙗко вь дроугь дроузѣ и wт[ь] дроугь дроуга М 172б, Р 133а; **ꙗко** Д 51б : тѣм'же М 161б, Р 118б; **ꙗко** Д 55а : за ѥже

М 168б, Р 127б; **ꙗкоже** Д 52б : тѣм'же М 163б, Р 121б; **ꙗкоже** Д 77б : тѣм'же М 214а, Р 185б; **ꙗкоже** Д 80а : ꙗково же М 217б, Р 191б; **ѡбⷱщесловницѫ** Д 75б : сказающоу М 210б, Р 181б; **ѡгню гнѣвь дышѫщѫ** Д 58а : ѡгню силоу дышеща М 176б, ѡгню силоу дышоуща Р 136а; **ѡт[ь]** Д 60б : ѡ М 182б, Р 143б; **ѡт[ь] рожьд[ь]ственыхъ(ь)** Д 60б : не сьроднымиⷨ М 182б, Р 143а; **ѡт[ь]врьгохоⷨ(ь)** Д 53б : ѡплювахоⷨь М 165а, Р 123а; **ѡт[ь]плодити** Д 70а : плодити М 201а, Р 168б; **ѡт[ь]т[оу]доу** Д 70б : ѡвоудѣ М 202б, Р 169б, ѡт[ь]воудѣ Х 96а; **единач'ского** Д 71б : единьствьныⷨь М 204а, Р 171б; **единоⷨ(ь)** Д 50а : на нинединоⷨь М 157а, Р 114а; **еже** Д 52а : иже М 163а, Р 120а; **еже** Д 52б : иже М 163б, Р 121а; **еже** Д 53а : иже М 164б, Р 122б; **еже** Д 53б : иже М 165а, Р 123б; **еже** Д 54б : ꙗже М 167б, Р 126а; **еже** Д 59а : в'сакоⷸ же М 179б, Р 139а; **еже** Д 59а : иже М 180а, Р 139б; **еже** Д 59б : иже М 180а, Р 140а; **еже** Д 60а : иже М 181б, Р 141б; **еже** Д 60б : иже М 182а, Р 142б; **еже** Д 60б : нежели М 182а, Р 142б; **еже** Д 60б : юже М 182б, Р 143б; **еже** Д 62а : иже М 185б, Р 147а; **еже** Д 63б : или М 188б, Р 150б; **еже** Д 69а : или М 199а, Р 165а; **еже** Д 70б : в'сако иже М 203а, Р 170а; **еже** Д 72б : ꙗкоже М 205б, Р 174а; **еже** Д 73б : иже паче М 206б, Р 176а; **еже** Д 76б : иже М 212а, Р 183б; **еже** Д 77а : иⷨ'же М 212б, Р 184б; **еже** Д 78б : иже М 216б, Р 188б; **еже ѡт[ь] нас(ь)** Д 66б : иже под[ь] нами М 195а, Р 159б; **еже оноⷨоу сьврьшеныхъ(ь). или** Д 80а : иже ꙗже оноговa сьврьшающихъ, нежели М 218а, Р 192а; **елико** Д 53а : еже М 163б, Р 121б; **ѥдлѥт'** Д 57б : снѣдают' М 174б, Р 134б; **ѥдѫже** Д 57б : ндѣже М 174б, Р 134б; **ѥдѫже** Д 63б : еже М 188б, Р 151а; **ѯбо** Д 51а : на нь оуже и М 159а, Р 116б; **ѯвѣдѣвь свари** Д 56а : равныѥ рати М 170б, Р 130б; **ѯдобиⷯне** Д 55а : оудобнѣ М 168б, Р 128а; **ѯкрашаѥ** Д 62а : оудрьжоуѥ М 184б, Р 146а; **ѯи'нише** Д 64а : повѣдише М 189б, Р 153а; **ѯп(о)добити** Д 59а : испльнити М 179а, Р 138б; **ѯслѫженїю** Д 64а : оувračеванию М 189б, Р 152б; **ѯставь** Д 75б : прѣдѣль М 210б, Р 182а; **ѯченїець** Д 55б : придебитиⷨь М 169а, придобытїⷨь Р 128б; **о** Д 53а : по М 165а, Р 123а; **о** Д 69б : ѡт[ь] М 201а, Р 167б; **о рьп'танныхъ(ь)** Д 55а : ѡ соупротивь положныихъ М 168б, Р 127б; **о словеси не напрасноѥ** Д 78б : чрѣсь словно не на роучно М 216б, Р 188б; **обитанїе** Д 55б : разд[ь]рѣшениѥ М 169а, Р 129б; **обращенїе** Д 72а : врѣменоу тлѣнна М 205а, Р 173а; **обьѯлѥнѫ** Д 60а : ѡхоулѥноу М 181б, Р 141б; **обьꙗвленїе** Д 75б : оуказь М 210б, Р 182а; **оводить** Д 56б : ѡт[ь]водить М 172а, Р 132б; **оводѫ же прираⷠающе се** Д 61а : ѡво же, сьпрнемлюще М 183а, Р 144а; **оних(ь)** Д 51б : вь себѣ М 161а, Р 117б; **ос(вѣ)щени** Д 69б : роукоположены М 201а, Р 167б; **отѫжденїе** Д 64а : ѡт[ь]тоуждениѥ М 189б, Р 152б.

Рукописи М, Х и Р садрже лексичке разлике напрема Д:

вь Д 72а : оу М 204б, Х 98а, Р 172б; **вь** Д 72а : оу М 204б, Х 98а, Р 172б; **вьводит'** Д 58а : вьздадит' М 175а, вьздодит' Х 78а, Р 135б; **вьводит'** Д 58а : вьздадит' М 175а, вьздодит' Х 78а, Р 135б; **вьпреносещих(ь)** Д 52а : приносещихъ М 163а, Х 69б, Р 120а; **вьпреносещих(ь)** Д 52а : приносещихъ М 163а, Х 69б, Р 120а; **вьтварꙗѥ** Д 65а : сьтвараѥ М 192а, Х 89а, Р 155б; **вьтварꙗѥ** Д 65а : сьтвараѥ М 192а, Х 89а, Р 155б; **вѣнцець готовѣше** Д 79а : вѣн'цець того вѣꙗше М 217а, вѣн'цець готово вѣше Х 107а, вѣнцець того вѣше Р 189а; **в'сѫ лою вь ню же** Д 66б : вса лоꙗ вь юже М 195б, Р 160а, все лоѥ вь еже Х 91б; **ѥ҃** Д 76б : два на десете М 212б, Х 104а, Р 184а; **ев(ан)г(є)листы** Д 76а : вл(а)говѣст'никны М 210б, Х 103а, Р 182а; **живеть** Д 78а : животь М 215а, Х 105б, Р 186б; **и** Д 51а : ине М 159а, Х 67б, Р 116а; **и** Д 67б : ѡт[ь] М 197а, Х 92б, Р 162а; **иже** Д 68б : а еже М 199а, Р 164б, еже Х 94а; **иже** Д 78а : єже М 215б, Р 186б, и еже Х 105б; **иже** Д 78а : еже М 215а, Х 105б, Р 186б; **ицѣлꙗѥ** Д 63а : исцѣлꙗѥ М 187б, Х 85б, Р 149б; **ицѣлꙗѥ** Д 65а : исцѣлꙗѥ М 192а, Х 89а, Р 155б; **керопинде** Д 50б : кекропинде М 159а, Х 67б, Р 116а; **на** Д 52а : не М 162б, Х 69б, Р 120а; **начело** Д 76а : зачело М 210б, Х 103а, Р 182б; **нн** Д 59б : ниже М 180б, Х 80б, Р 140а; **нѫ** Д 76б : не М 212а, Х 104а, Р 183б; **о** Д 65а : и М 191б, Х 89а, Р 155а; **по** Д 67б : под[ь] М 197а, Х 92б, Р 162а ; **поⷨышлꙗѥт(ь)** Д 65а : оуⷨышлꙗѥть М 191б, Х 88б, Р 154б; **поспѣшника** Д 61б : сьпоспѣш'ника М 184а, Х 93б, Р 145а;

пред[ь]положеноц(ь) Д 61а : прѣд[ь]ложеноць М 183б, Х 83а, Р 144б ; **прикрови** Д 79б : притвори М 217б, Х 107б, Р 190б; **проводить** Д 53б : приводить М 165а, Х 71а, Р 123а; **прослове҇ще** Д 51а : прославеще М 159а, Р 116а, прослово҇ще Х 67б; **прѣваго** Д 74б : праваго М 210а, Х 101б, Р 179б; **прѣмоудрїа** Д 78а : любопрѣмоудриꙗ М 215б, Х 106а, Р 187б; **пшеницодатель** Д 77а : пшеницодавьць М 213б, Х 104а, Р 184б; **сн** Д 79б : сице М 217б, Х 108а, Р 191а; **съпрежеⷭ** Д 71б : оучинѥноу М 204а, Х 97б, Р 171б; **хвалнѣ** Д 68б : похвал'нѣ М 198б, Х 93б, Р 164б; **хѵ҇лити** Д 50б : ѡхоулити М 158б, Х 67а, Р 115а; **х(рн)с(т)оненавиднѣишии** Д 60б : х(рн)с(т)оненавистнѣишии М 182б, Х 82а, Р 142б; **ꙗкоже** Д 63б : такоже М 188б, Х 86б, такождѣ Р 151а; **ѥже** Д 62а : иже М 185б, Х 84б, Р 147а; **ѥцѧже** Д 52а : ѥмоу иже М 163а, Р 120а, ѥмоу ѥже Х 69б; **ѵ҇бо** Д 66б : бо М 195б, Х 91а, Р 159б; **о** Д 70б : ѡт[ь] М 203а, Х 96б, Р 170а; **оделѣти** Д 56а : ѡдолѣти М 170б, Х 75б, Р 131а.

Рукопис Х садржи лексичке разлике напрема Д [+ Р, М]:

вѣнцемь готовѣше Д 79а : вѣн'цемь готово вѣше Х 107а; **г(осподь)ь** Д 67а : г(о)с(подь)нь Х 91б; **же** Д 50а : своиствьнѣише Х 66а; **же** Д 63а : их'же Х 85б; **ꙁнаменитыѥ** Д 77а : ꙁнамѥтыѥ Х 104а; **иже** Д 77б : ѥже Х 105а; **иного нѣк(о)го** Д 67а : иного оубо нѣкого Х 92а; **иноⷨ** Д 61а : имоуще Х 83а; **кьснѣти** Д 63а : дѣти Х 85б; **любо** Д 63б : или бо Х 86б; **любоⷨ҇дрости** Д 59а : любопрѣмоудрости Х 79б; **любы** Д 56б : прислолюбын Х 76а; **ⷨ҇аꙁнїа҆ново** Д 51а : ⷨ҇аꙁїмїново Х 67б; **ⷨ҇оудрⷭ(ть)** Д 78а : дрьꙁость Х 105б; **ⷨ҇ѵ҇дрьствѵ҇ѥ** Д 61а : ⷨоуж'ствоуѥ Х 82б; **навѣще** Д 56б : навеще Х 76а; **православно** Д 60б : правило слав'но Х 81б; **прндобывающеⷯ(ь)** Д 64а : прндобывающемь Х 87а; **приклевь** Д 75б : проклевь Х 102б; **ровѵ҇ще** Д 59а : роугющемь Х 79б; **ⷭе** Д 60б : ѥже Х 82а; **стр(а)данїе** Д 51а : пострад[а]ниѥ Х 68а; **ꙗко** Д 51б : ꙗкоже Х 68б; **ꙗко** Д 65б : ꙗкоже Х 89б; **ѡт[ь]** Д 60б : И Х 81б; **ѡт[ь]тоудоу** Д 78б : ѡт[ь]воудоу Х 106а; **ѡт[ь]тѵ҇ждаѥⷯ(ь)** Д 60б : ѡтоуждаѥмь Х 82а; **ѥже** Д 53а : же Х 71а; **ѵ҇ꙁы** Д 59а : воуꙁы Х 79б; **ѵ҇кьснѣвь** Д 68а : оумоудѣвь Х 93а; **о** Д 80б : ѡ[ть] Х 108б; **ѡбѣтѣкаѥ** Д 54а : ѡбнтѣѥ Х 72а.

Рукопис М садржи лексичке разлике напрема Д [+ Х, Р]:

а Д 77а : и М 213б; **вездьчл(овѣ)ч(ь)ствовати** Д 72б : вездьчьствовати М 205б; **весловнѣишиⷯ(ь)** Д 71а : весловеснѣишимь М 203б; **вьс** Д 70а : в'сакъ М 201а; **же** Д 60а : иже М 181б; **же** Д 66б : иже М 195а; **же не ⷨ҇ѵ҇щи** Д 68б : же немоущи М 199а; **ꙁдаѥⷯ(ь)** Д 59б : ꙁнаемь М 180б; **и ѥже** Д 76б : же ѥже М 212б; **иже** Д 51а : ѥже М 160б; **или** Д 68а : и М 198а; **иноⷨ҇** Д 61а : имоуше М 183а; **исповѣдовати** Д 73б : споѵ҇ѣдовати М 207б; **исходныхь** Д 79а : ѡсходныихъ М 217а; **колѣбати** Д 58а : поколѣбаꙗти М 176б; **наⷯ(ь)** Д 55б : ваⷨь М 170а; **не нетьстивѣишиⷯ(ь) нь цѣломѵ҇дрьнѣишиⷯ(ь). ниже которливѣишиⷯ(ь), нь ⷨирн'нѣишиⷯ(ь)** Д 57а : не, ск'врьн'нѣишимь ниже рат'нѣишимь нь цѣломѵ҇дрьнѣишимь М 172б; **нежели** Д 57а : ѥже ли М 172б; **неистовствова** Д 70а : неистовьства М 201а; **неистовствѵ҇** Д 60б : истовьствоу М 182б; **нн** Д 73а : и М 206б; **ниже что** Д 66б : ничтоже М 195б; **побивающихь(ь)** Д 78б : бьющихъ М 216а; **пономопришьл'ц** и Д 55б : новопрнш'льци М 169а; **прор(е)ченыхь(ь)** Д 79а : прѣд[ь]речен'ныихъ М 217а; **прьвос(ве)т(нте)лїи** Д 60а : с(ве)т(нте)лии М 181б; **прѣсели** Д 74а : пьстави М 208а; **прѣтечемь** Д 77б : прѣд[ь]течемь М 214б; **Ты же** Д 80б : иже М 218б; **ѡт[ь] иного ⷭе** Д 58а : иного когда ⷭе М 175а; **ѥже** Д 74а : иже М 208б; **ѥже** Д 78б : иже М 216а; **ѵ҇ⷨ҇инⷪ** Д 69б : оучиниⷪ М 200а.

Рукопис Р садржи лексичке разлике напрема Д [+ Х, М]:

врѣднѣ Д 60б : врѣдилѣ Р 142а; **вь** Д 64б : оу Р 153а; **гор'шѵ҇ю о нѣмь** Д 74б : о семь, горшоую Р 179б; **же** Д 54а : иже Р 125а; **же** Д 73б : ли Р 177а; **же** Д 80б : иже Р 192б; **иноⷨ҇** Д 61а : ѡт[ь] всѣхь имоуще Р 144а; **колико** Д 70б : єлико Р 169а; **кончаю** Д 80а : скончаю Р 191б; **корабльничьскын** Д 59б : корабничьскын Р 139б; **любоⷨ҇дрьствѵ҇ю** Д 63б : любопрѣмоудрьствоую Р 151а; **нападаютъ** Д

63а : напнтают Р 149а; **настоаше** Д 52а : настаѣше Р 119а; **не нєѣьстнѣ̀нишиц(ь) нь цѣлоцѫдрьнѣ̀нишиц(ь). ниже которлнѣ̀нишиц(ь), нь цир'нѣ̀нишиц(ь)** Д 57а : не скврьннѣ̀нишиль ниже растлѣннѣ̀нишиль. нь цѣлоцоудрьнѣ̀нишиль Р 133б; **ненздѣ̀стыцин** Д 75а : ненздѣ̀стныцин Р 180б; **ничтоже** Д 77б : ничесоже Р 186а; **прѣложив'ше** Д 64а : прѣд[ь]ложивше Р 153а; **прѣселн** Д 74а : вьздавн Р 177б; **хотещеи(ь)** Д 51а : хотѣнїєль Р 117б; **чюдеще** Д 68б : чюдесель Р 164а; **ѡн'** Д 78б : ѡно Р 189а; **ѡт[ь]** Д 53б : о Р 123а; **еже** Д 54б : иже Р 126б; **еже** Д 60б : иже Р 142а; **еже** Д 70б : иже Р 170а; **еже** Д 74а : и иже Р 178а; **еже** Д 74б : же Р 178б; **ѫдос(то)нвь** Д 60а : оунедостонвь Р 140б; **о нєць** Д 74б : о сель Р 179б.

Рукописи М и Х садрже лексичке разлике напрема Д [+ Р]:

кол'ше Д 70б : болѥ М 202б, Х 96б; **цладѣньчьства** Д 77б : цладен'ства М 214б, Х 105а; **сьвьходещеи(ь)** Д 53б : вьсходещель М 165б, Х 71б; **ѡт[ь]клєвещѫ** Д 58б : ѡклевещоу М 178б, Х 79б.

Рукописи Х и Р садрже лексичке разлике напрема Д [+ М]:

на Д 77а : нь Х 104б, Р 184б; **радос(ть)** Д 74а : сладость Х 101а, Р 178а; **свободни** Д 75а : свободын Х 102а, Р 180а; **ѥдноѡарьцныи(ь)** Д 59а : ѥдиноѡарьц'ныль Х 79б, Р 138а.

7. 5. 6. Инверзије у тексту

аѕь оубо Д 80а : оубѡ аѕь Р 191б; **бѣше лѫкаваго** Д 61б : лоукаваго бѣше Р 145б; **весло прѣжде** Д 59б : прѣжде весло Р 139б; **вса тьчїю** Д 78б : тьчню в'са М 215б, Р 187б; **вь кон'ць коєждо** Д 58а : коєждо вь коньць Р 136а; **в'са убо** Д 61б : убо вса М 184а, Р 145а; **дани даати** Д 70а : даати даны Р 168б; **добрѣ не** Д 78б : не добрѣ М 216б, Р 188б; **же да нѣ̀что** Д 63б : же что да М 188б, что Р 151а; **ж(н)тнє наше** Д 80б : наше жнтнє да М 219а, Р 193а; **ѕакон' бѣ** Д 50а : бѣ ѕаконь Р 114б; **нцѫщѫ добродѣтели** Д 54а : добродѣтели нцоущоу М 166а, Р 124б; **ктоже ли** Д 58а : кто ли же М 176а, Х 78а, Р 135б; **ктоже ли** Д 58а : кто ли же М 176б, Х 78б, Р 136а; **кь под[ь]внгѫ прихоодити** Д 51а : прихоодити кь подвигоущ(ь) Р 117б; **к' нєцѫ пр(н)сно** Д 80а : прнсно кь нєцоу Р 192а; **цноѕи убо** Д 51а : оубо цноѕи М 160б, Р 117а; **цшӱ̈сн оубо** Д 77а : оубѡ цшоусн Р 184б ; **не н** Д 59а : н не М 179б, Р 139а; **ниже еже хп'вати** Д 56б : еже ниже оуповати Р 131а; **пища паче нащ(ь)** Д 67а : пища нашь паче М 196а, Р 160б; **поѕна авїе быв'шаго** Д 56а : авнє поѕна быв'шеє М 170б авїе поѕна бывщеє Р 130б; **прѣтрьпе пацет(ь)** Д 57а : пацеть прѣтрьплю Р 132б; **себѣ что цалод(оу)шїа** Д 61б : что цалод(оу)шна себѣ М 184а, Х 83а, Р 145а; **ськрьвено что** Д 56а : что ськрьвен'но М 170б, Р 130а; **тнцѣнїа бо** Д 51б : нбо тнцѣнне М 161б, Р 118б; **ѡт[ь] цногых(ь) еднно** Д 52а : єднно ѡт[ь] цногыхь Р 120а; **хстрьци се цако порабощае** Д 66а : цако порабощае оустрьци се М 193б, Х 90а, Р 157б.

7. 5. 7. Очигледне писарске грешке

На неколиким мјестима унутар консултованих рукописа дају се уочити јасне грешке писара. Највише их је у рукопису М. Наводимо примјере:

кл(а)гонскоусьствовати М 207б умјесто кл(а)гонскхствовати Д 73б; **крѣцєноє** М 189а умјесто врѣмен'ноє Д 64а; **вьздращенїе** Д 63а умјесто вьздращенне М 187б, Р 149б; **вьздрьжанїе** Д 71а умјесто вьздрьжанїе Р 171а; **знаещь** М 180б умјесто здаещ(ь) Д 59б; **нздѣѕают(ь)** Д 53б умјесто нздѣгають М 165а, Х 71б, Р 123б; **хцьнєнаго** Д 76б : оущьнєнаного М 212б; **оучнвь** Р 167а умјесто хцчнвь Д 69б; **покорнвь** М 213б умјесто поворнвь Д 77а; **пьздоухы** М 161б

умјесто вьꙁдоүхы Д 51б; **сѫше** Д 51б умјесто сѫщє Р 110а; **тѣло** М 172б умјесто дѣло Д 57а, **иакоже** Д 80б : иаковже Р 192б.

Иако је најстарији датирани, за рукопис Д не може се рећи да уједно има и најбоља рјешења. У том смислу поузданији су рукописи М и Р, који показују и највише међусобне сличности. Али се не може рећи да су преписи са или без тумачења Никите Ираклијског поузданији или не, јер ово одређење зборника није уједно и маркер корпуса којем припадају текстови у њима садржаних бесједа.

8. ЛИТЕРАРНО-ХАГИОГРАФКСЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ *НАДГРОБНОГ СЛОВА ВАСИЛИЈУ ВЕЛИКОМ*

8. 1. Околности настанка бесједе и њен садржај

Дјелатност Светог Григорија Богослова може се подијелити на три периода: назијански, цариградски и период по повлачењу са патријаршијског трона и по повратку у родни крај. Управо овом трећем припада слово које је Григорије саставио у част свога пријатеља Василија, који се упокојио вјероватно 1. јануара 379. године.[220] Тада заузет пословима у Цариграду, Григорије Богослов – ионако крхког здравља – није могао себи приуштити одлазак на сахрану, на коју никако не би ни могао стићи узимајући у обзир удаљеност коју је требало прећи. С друге стране, напуштање престонице у том периоду под било каквим околностима не би било добро за ондашњу цркву, која се ослобађала аријанских стега што је умало нису потпуно загушиле.

Претпоставља се да је на самој сахрани Василија Великог бесједио његов насљедник на трону митрополита кападокијских – Еладије. Његова бесједа није сачувана за разлику од оне Григорија Ниског, Василијевог рођеног брата и брата по епископству. Он је такође аутор бесједе у част Василија Великог,[221] знатно краће и мање познате у односу на Григоријев текст, који служи и као истинско житије овог Кападокијца на које се ослањају сви његови потоњи животописци. Григоријево слово везује се за годину 382, када је коначно успио да обиђе гроб свог вољеног пријатеља. Без сваке сумње, слово није могло бити изговорено у облику у којем се до данас очувало, будући исувише опширно и неприлагођено усменом излагању. Оставља се могућност да је његова суштина укратко саопштена тим поводом, али је по свему судећи Григоријев врло успјешан литерарни продукт, у којем је аутор успио испољити сву рјечитост по којој је надалеко био знан.

О садржају бесједе укратко се може рећи сљедеће. Отварајући је, Григорије Богослов прибјегава топосу скромности, како налаже реторски манир, али уједно наводи и ове околности: сам Василије цијенио га је као говорника, те је Григорије ову бесједу сматра дугом. Он помиње друге који су у част Василију бесједили прије њега и правда своје кашњење управо околностима у Цариграду. Намјера Григоријева била је да не заостане за другим бесједницима, у чему је свакако успио, али и да укаже на то како скупа заостајемо за Василијем, као примјером у хришћанском смислу добро проживљеног живота. Врло је вјероватна претпоставка Џ. Кенедија како *Надгробно слово* има функцију заснивања Василијевог култа, будући да се о њему говори као о светитељу, а формалног чина канонизације у то вријеме није било.[222] Можда баш због тога у слову изостаје тјешење као конститутивни дио античких надгробних говора.

Поријекло Василијево прва је ставка којом се Григорије бави. Непрестано се осјећа набој према паганској традицији, тако пластично изражен у инвективама против Јулијана. Григорије не дозвољава да само пагани имају своје хероје, већ и хришћани, а Василијеви преци управо су међу њима. За разлику од паганских измишљених прича (τὸ μὴ πλάσματι μηδὲ μύθοις, не льжꙋмн нижє бас҃нꙋмн), свједочанства о овим херојима су вјеродостојна. Григорије је на овом мјесту потпуно посвећен детаљнијим описима Василијевих предака, како налажу реторска правила, иако у другим надгробним словима има примјера да елементе традиционалне похвале подводи

[220] Иако је највећи број истраживача склон да ову годину узме као вријеме упокојења Василијевог, у томе не влада консензус, већ постоје и другачија мишљења која тај догађај помјерају годину или чак двије раније. В. Moutsoulas 1997.

[221] Επιτάφιος λόγος, εις τον ίδιον αδελφόν τον Μέγαν Βασίλειον, PG 1863: 788–817.

[222] Kennedy 1983: 229.

под апосиопезу: помиње их само зарад указивања на њихову излишност, што је опште мјесто хришћанских похлвалних говора.[223] И са очеве и са мајчине стране у питању су благочестиви хришћани, од којих су неки убројани међу мученике. Описујући околности гоњења под Максимином Дајом (§5–7), Григорије износи детаље из породичне историје, о чему дјелимично извјештава и Василије у својим списима. Али је сигурно да је информације могао добити из прве руке, од самог Василија. Овдје се уочава Григоријево аристократско држање. На примјер, Василијеви баба и дјед побјегли су у шуму са послугом, а чудо које им Григорије приписује тиче се припреме ручка: они, навикнути на добра јела, били су у ситуацији да се прехрањују у шуми; али на необичан начин десило се да им животиње саме почну прилазити, што је био улов без ловљења. Одмјеравајући непрестано хришћанске подвиге са оним паганским, Григорије и ову околност ставља у контекст приче о ловцима Орионом, Актеоном, Еврипидовом Ифигенијом итд. (§8, 5–8).

Родитељи Василијеви слиједили су узор својих родитеља. Њима се у похвалу могу убројати добро познате врлине које ће доцније постати готово неизоставан спектар у каталогу хагиографског хваљења: храњење сиромаха, гостопримство, брига о души, уздржање, посвећивање имовине Богу (§9, 2). Али изнад свега Григорије хвали њихову добродјетност (кл(л)гочєдїє, εὐτεκνία), коју сматра водећом врлином, јер када су баш сва дјеца добра, то мора бити слика родитеља, а не посљедица случајности.

Прво образовање Василије је стекао у родном мјесту. Учитељ му је био отац, и то у свјетовним наукама. Њих Григорије види у афирмативном смислу, сматрајући малоумнима оне хришћане који их одбацују (§11, 15–16). Спољашње образовање испомоћ је унутрашњем, духовном образовању, које јесте право. Најбоље лекције Василије је добијао у свом дому, гледајући и опонашајући укућане. Школовање је наставио у Кесарији Кападокијској, познатој по образовању. Иако то на овом мјесту Григорије директно не казује, овдје се упознао са Василијем. То постаје јасно из каснијих изјава. Већ тада се код Василија види опредјељење за филозофију – опитну, дјелатну хришћанску науку, боље речено – хришћански живот. Дефиниција такве филозофије добро је дата у *Житију Светог Ћирила*:

> То је познавање онога што је Божје и што је људско, колико се човек може приближити Богу, и учи човека да врлином постане обличје онога који га је створио.[224]

Преко Византиона стигао је у Атину, гдје га је већ чекао Григорије. С тим у вези, он наводи околности под којима је Василије примљен међу остале ученике, наводећи како је он био једини који је избјегао традиционални ритуал прихватања новодошавших ученика, што је подразумијевало трпљење поруга и пошалица од стране старијих ученика (§16). Насупрот томе, уз Василија су одмах ишли и поштовање и дивљење. Вријеме проведено у Атини двојица пријатеља искористила су да се утврде у подвигу. Како Григорије пише, знали су само за пут до хришћанског храма и до училишта (§21, 1–3). У другим догађајима избјегавали су да учествују, а настојали су и да бирају друштво. Терминологија коју Григорије Богослов користи за описивање пријатељства са Василијем на моменте може дјеловати збуњујуће, али је у потпуности у сагласју са грчким начином мишљења и говора и треба је разумјети у аскетском погледу (у питању су појмови попут любовь, πόθος, који означава и 'пожуду').[225] Уочљива је

[223] Kennedy 1983: 231.

[224] ЖЋ–ЖМ 2016: 39.

[225] Питањима различитих термина за изражавање љубави које Григорије Богослов користи у *Надгробном слову* бавили су се Børtnes 2000 и Manoussakis 2014. Описи Григоријевог и Василијевог пријатељства (не пријатељства уопште као феномена, чиме су се бавили антички филозофи), иако се заснивају на старим схватањима, христијанизовани су и донекле измијењени, тако да устаљени грчки термини у новом контексту могу мјестимично

Григоријева везаност за Атину, препуну злог богатства – идола (§21, 14). Себе на једном мјесту назива ѧѳннолюбꙗць, φιλαθήναιος – §17, 9). Упркос томе, пријатељи нису дозволили да их Атина занесе, већ је паганско окружење још и више учврстило вјеру у њима: гледајући идолопоклоничку лажу, утврђивали су своју истину. Постали су познати у самом граду, нарочито међу својим професорима, тако да се очекивало да ће управо у Атини наставити свој ангажман као предавачи. То се није десило. Василије је, и поред Григоријевог негодовања, који је то сматрао издајом, напустио Атину и вратио се у отаџбину. Григорије је исто учинио, али коју годину доцније, а пријатељев гест никада није прежалио.

У Кесарији се Василије лако истакао по својој учености и начину живота. У таквим околностима долази до подозрења и сплетки, које су се и овдје збиле. Тако је Василије дошао у сукоб са кесаријским епископом Јевсевијем, што је отрпио хришћански, склонивши се у Понт. Настојао је да тако предухитри раскол на који су били спремни они који су га подржавали. У Понту је устројио манастир и сачинио монашка правила. Вратио се у вријеме владавине цара Валента, поборника аријанаца, који је уз своје присталице покушао наговорити епископа Јевсевија да потпише неправославно исповиједање вјере. Василије Велики одиграо је пресудну улогу да до тога не дође, а пријатељство са Јевсевијем је обновљено. Поново у Кесарији, Василије се посветио дужностима у организовању локалне цркве, за шта је сада имао подршку епископа. Хвалећи пријатеља и светитеља, Григорије помиње околности избијања глади у Кесарији и начин на који је Василије помогао унесрећенима. До израза долази његова способност организовања, јер је сакупио гладне на једно мјесто, молећи од богатих да дају сувишак, те их је тако прехранио. То није чудо, напомиње Григорије, али није ни потребно да буде чудо, јер су чуда само за невјерујуће, а не за вјерујуће (§35, 6).

Недуго потом, послије упокојења епископа Јевсевија, Василије је изабран за његовог насљедника. Власт га није измијенила. Напротив. Могућност која му се указала искористио је да служи, да организује православне, утврди их и обједини. Потешкоће је имао за вријеме цара Валента, који је био склон аријанству. Григорије помиње те догађаје. Исљеђивање код епарха Модеста описује у дијалозима, готово стенографски. Василије Велики резолутно одбија да прихвати аријанско учење, одбацујући га као погрешно, чак и када је епарх запријетио казнама: од одузимања имовине до мучења. Безуспјешан је био сваки покушај напада на Василија, тако да је и сам цар Валент напосљетку дошао и присуствовао богослужењу које је предводио кесаријски епископ. Али царево покајање било је лажно, што ће се показати у даље описаним догађајима. Приликом боловања његовог сина, у помоћ је позвао Василија, али и аријанског свештеника, на тај начин – Григоријевим ријечима речено – мијешајући слану и питку воду (§54, 16–17). Болест је покосила и епарха Модеста.

Догађај коме Григорије Богослов посвећује нарочиту пажњу тиче се олагивања Василијевог, а у вези је са једном вијеном женом. Оставши удовица, она се није жељела преудати за судског функционера. Побјегла је у Василијеву цркву, позивајући се на уточиште. Епарх је тражио жену, Василије је није дао, због чега је трпио тортуру и понижења. Одбранили су га становници Кападокије који су се дигли на устанак. Григорије помиње како је међу устаницима било и наоружаних жена, које су биле спремне чак да растргну епарха (§57, 13). Тако се све завршило добро по Василија, који је умирио побуњени народ.

Сљедећу невољу имао је са подјелом области Кападокије на два дијела (Прва и Друга Кападокија), што је био дио плана цара да ослаби положај православних. Да би то предупредио Василије је организовао оснивање нових епархија, на које је постављао себи одане људе (између

зазвучати необично и неочекивано. Пријатељство са јунаком коме је посвећено слово условљава и његов облик, што се да примијетити и у овом дјелу Григорија Богослова: Konstan 2000.

осталог, епископ града Нисе постао је Василијев рођени брат Григорије). Тада се десило и оно што Григорије описује као ствар за коју не може похвалити Василију, због чега је остао трајно љут на вољеног пријатеља (§59, 10). Василије је поставио Григорија на мјесто епископа сасимског, што је код овога пробудило трајни јед који га је дуго мучио.

У наредним поглављима Григорије, наводећи силне паралеле са паганским и светописамским примјерима, хвали Василијеве врлине, попут уздржања, дјевичанства, човјекољубља, поучавања, богословствовања и тако даље. Слово окончава описом смрти Василијеве и велике сахране, на којој је у силној гужви чак пострадало неколико људи. На крају се Григорије обраћа самом Василију молећи за молитвено заступништво.

8. 2. Жанровско одређење и књижевне одлике

Жанр је назначен у самом наслову бесједе – ἐπιτάφιος [λόγος].[226] У питању је надгробно слово, за које се не може прецизно утврдити када је оформљено као литерарни жанр. Али се са већом сигурношћу може рећи да поријекло дугује Атини, из које долази и настарији забиљежени примјер сачуван код Тукидида – Периклеов говор палим Атињанима у оквиру *Историје Пелопонеског рата* (књига 2, поглавља 34–46). Његова вјеродостојност је упитна, јер остаје нејасно колико је Тукидид био способан да пренесе истински говор.[227] Садржај надгробног слова одређен је бесједничком категоријом којој припада. У питању је епидеиктичко бесједништво, које се интересује за врлину, морално и лијепо, када је у питању њен дио који се бави похвалама (за разлику од куђења).[228] У својој расправи о реторици Аристотел препоручује да се, уколико се жели ко похвалити, покаже како је његова дјелатност била намјерна и постојана (а не случајна и ванредна), а од елемената похвале помиње племенито поријекло и васпитање.[229] И каснији аутори приручника који су се дотицали похвалног бесједништва помињу сличне елементе, који ће се уградити у хришћанске похвале, па и у сама житија. [230]

Са више детаља него Аристотел, о надгробном бесјећењу извјештава његов учитељ Платон у дијалогу *Менексен*. Иако писан заправо као пародија овог обичаја, сачувао је податке о одликама жанра. Аспазија, која бесједи о палим Атињанима, свог говор почиње овако:

> Погребним су обредом они од нас добили све како им и одговара по достојанству и сада, када је то све готово, крећу путањом која им је досуђена, заједно испраћени спроводом од државе, а сваки посебно од својих најближих. Али закон налаже да се јунацима још и беседом ода дужна почаст и тако треба. Јер када се о учињеним подвизима изрекне достојанствена похвала, онда извршиоци тих дела стичу спомен и почаст код оних који о томе чују. Стога нам сада треба таква беседа која би покојницима била довољна хвале, а живима и добронамернима савет и подстек, рођацима и пријатељима да се угледају на њихову храброст, а очевима и мајкама утеха, и старијим сродницима ако су им још у животу. Који би нам говор, дакле, испунио овакве захтеве и како да достојно започнемо с похвалом ваљаним јунацима који су за живота породици причињавали радост својом врлином, а својом су смрћу искупили спасење оних који су још живи. Рекла бих да им

[226] О хришћанским надгробним бесједама в. McGuire 1968
[227] Derderian 2001: 162.
[228] Aristotel 2008: 71.
[229] Aristotel 2008: 76.
[230] Дојчиновић 2016. О хагиографијама и похвалама в. Hägg, Rousseau 2000. Кратак преглед хагиографског стваралаштва Кападокијаца даје Efthymiadis 2015: 372–375.

> треба похвала у складу с природом, као што су у складу с тим били ваљани и за живота. А постали су ваљани јер су водили порекло од ваљаног соја. Величајмо стога најпре њихово ваљано порекло, затим одгој и васпитање, а онда укажимо на дела која су извршили, у чему се осведочила њихова честитост и вредност.[231]

Уз незнатне корекције овај би Платонов текст могао служити као увод за Григоријева надгробна слова, која је – осим у част Василију Великом – изговорио и у част брата Кесара (бесједа 7), сестре Горгоније (бесједа 8) и оца Григорија (бесједа 18). Уочљиво је да изостаје надгробије посвећено мајци, за коју је био толико везан, али је њена похвала укључена у слово изговорено на очевој сахрани.

Значајан допринос теорији жанра дао је Менандар Ретор. Од њега се дознаје да су се у Атини надгробне бесједе држале сваке године (уп. са омилијама на дан хришћанских празника), да је у питању чиста похвала, у којој до изражаја долазе теме попут: породице, рођења, природе (тјелесне и духовне љепоте), одгоја, образовања, карактера; од чега су најважнија дјела покојника. Поређења са познатим личностима такође су препоручен поступак, и то у засебном одјељку, а на крају Менандер предлаже тјешење и молитву боговима.[232]

Управо је његовање жанра надгробног слова посебно везано за другу половину 4. вијека, када се њиме баве познати ретори, попут Либанија, Химерија и Темистија,[233] што је Григорију било и те како познато. Иако му је била блиска логика надгробне бесједе, Григорије се није слијепо држао, него је прилагодио хришћанском окружењу. То транспоновање јако се лијепо види у примјерима попут оног из бесједе сестри Горгонији. Захтјев жанра обавезује га да говори о њеној постојбини, што он и чини, али дајући том акту сасвим други смисао: она јесте потекла из породице Григорија и Ноне у Кападокији, али њена отаџбина је небески Јерусалим, у којем јој је сугрђани сам Христос.[234] На појединим мјестима Григорије декларативно одбацује препоруке које жанр изискује, али их и поред тога на крају поштује.

Слово Григорија Ниског умногоме се разликује од оног његовог имењака, иако се из самог наслова то не би могло закључити.[235] Као и његов константинопољски сабрат, ниски епископ брату Василију састављаа надгробно слово (ἐπιτάφιος λόγος), чији се садржај далеко разликује од потоњег. Наиме, Григорије Ниски пише похвалу у правом смислу ријечи у којој су биографски елементи готово у цијелости истиснути. Она се заснива на поређењу са библијским личностима, наглашено са апостолом Павлом и његовим окружењем, затим са Јованом Крститељем, пророком Илијом, Самуилом и Мојсијем. Хвалећи њихове подвиге и дјела, уједно хвали и Василија, који им је сличан. Брата назива оним чије је име убројано међу свете (τοῖς ὀνομαστοῖς ἐκείνοις ἁγίοις ἐναρίθμιον εἶναι), истински је светитељ којег треба подражавати и његов примјер слиједити. Врло су важни његови искази поводом познатих обичаја да се хвале поједине етапе живота или околности у којима је јунак похвале живио. Григорије Ниски директно одбија да хвали Василијево поријекло и све оно што је тјелесно, сматрајући то недостојним помена и похвале, јер угледање на њега треба припомоћи у превазилажењу тјелеснога, а не у његовој афирмацији. А успомена на њега не треба да буде комеморативна већ метаноичка: да се само не сјећамо како се Василије посветио Богу већ да се сами посветимо (Μὴ λέγε μόνον ὅτι τῷ Θεῷ ἐκεῖνος ἀνέκειτο, ἀλλὰ ἀνάθες καὶ σὺ σεαυτὸν τῷ Θεῷ).

---

[231] Platon 1983: 22.

[232] Миловановић 2001: 191–193.

[233] McGuire 2010: ix–x.

[234] PG 1957: 796, Calvet-Sebasti 1995: 256.

[235] О њиховом односу в. Meredith 1997.

Овај постулат условио је приступ Григорија Ниског, који другима не спори могућност да састављају похвалу и појединачно хвале све оно што је он пропустио.

Управо те похвале свега појединачног прихватио се Григорије Богослов, чија се бесједа у дијеловима може сматрати и аутобиографском. У њој је изнио доста података о свом животу, приказујући се активним учесником догађаја и настојећи да освијетли духовни однос који је имао са Василијем, али и да поради на сопственој репутацији.[236] У остваривању својих замисли Григорије се послужио свим реторским знањима којима је обиловао – од стилских фигура до топоса. Сталним позивањем на античку књижевност Григорије као да се надмеће са њом (што у инвективама директно признаје), градећи Василијев лик и на антитезама са паганским јунацима.

Период четвртог вијека, упркос наглом успону хришћанства, и даље је означен паганском науком, а хришћанска књижевност у стасавању морала је да се бори за свој статус. Не треба заборавити да је и Новом завјету, том централном тексту хришћанске науке, приговарано са становишта стилистике и употребе простог језика. Григорију Богослову тако нешто не може се приговорити, те се он има сматрати једним од утемељивача цјелокупне хришћанске књижевности, јер јој је изборио мјесто, па и превагу у односу на паганску.

Григорије има осјећај за лијеп исказ, који је посљедица великог читања. Али се он не размеће неумјесно познавањем класичне старине, већ из ње узима само оно најбоље, и поред тога што каткад зазвучи поприлично извјештачено. То је у потпуном сагласју са ставом који је изрекао Василије Велики у свом трактату младима о корисности читања паганских аутора.[237] Савјетујући омладину да чита класичне писце, уједно их опомиње да читање буде са опрезом, јер им не треба слијепо вјеровати. Треба просуђивати и прихватати само оно што је добро за душу. На примјер, ако хвале врлину и дају позитивне примјере, свакако им ваља посветити пажњу. Али ако замајавају бесмислицама и недоличностима, треба их заобићи. Формално (паганско) образовање, тврди Василије, и те како има свој значај ако се искористи на правилан начин. Све су то постулати којима се руководио Григорије Богослов, неке од ових исказа чак је унио у *Надгробно слово Василију Великом* (видјети §11).

Управо у овој бесједи Василије Велики препоручује младима да буду као пчеле које одлазе од цвијета до цвијета, сакупљајући оно најбоље од свакога. Тако треба чинити и са паганским ауторима. Употреба метафоре пчеле указује на укорињеност Василија Великог у античкој књизи, гдје је она не тако ријетка, а изнова оживљена у ренесанси. Григорије Богослов за Василија каже да сѣдь вѣше разѹмомь и прѣжде сѣдинь (§23, 1), што је опет добро позната слика из античе књижевности. У њој се у позније доба развија „идеал човека у коме поларност младости и старости тежи уравнотежењу".[238] Taj puer senilis ('старо дијете'), како га именује Е. Р. Курцијус, као похвала разборитости, богомдароване оштроумности и мудрости јунака хришћанске хагиографије, доћи ће и до српске средњовјековне књижевности, у којој се на тај начин схвата Свети Сава. И у помену „гријеха младости" краљице Јелене не треба трагати за буквалним пресупом, већ су гријеси младости – псаламски израз – овдје схваћени у смислу односа старости (која је мудра) и младости (која је немудра). Отуда је младост та која је, као немудра, способна завести у гријех. А онај младић који је мудар, није више младић, већ puer senilis, какав је био и Василије Велики у интерпретацији Григорија Богослова. Ове узгредне опаске добро илуструју путању и хришћанско прихватање античке метафорике и топике, која преко класичних дјела византијске традиције долазе у српско средњовјековље.

[236] Norris 2000.

[237] Василије Велики 2002: 185–196.

[238] Курцијус 1996: 166.

Транспонује се и појам јунака. Пагански јунак учи се ѕаѥце стрѣлѩти, или гонити алиїе. или ловити елене [...] или ратнаа крѣпчаншѫ быти. или жрѣбцѣ обьѫчати добрѣ (§12, 6–7), док Василије изучава съборноѥ наказаниїе и бл(а)гочьстиѥ (§12, 9), што ће рећи свјетовне науке и благочешће, тј. познање Бога. Све напријед речено указује на Василије постаје прототип хришћанског светитеља описаног паганским средствима, те стога и не чуди велики углед и утицај који је овај Григоријев текст имао у византијском свијету. Како нам се у овом моменту чини, он је у развитку хагиографске праксе имао далеко већу улогу у нуђењу формалних рјешења неголи Атанасијево *Житије Светог Антонија*, које му временски претходи, али које се по свом склопу и концепцији разликује. Структура *Надгробног слова* је чврста, предвидива, учена, што се не може у потпуности тврдити за Атанасијев текст. Али разлог томе може бити и сасвим друге природе: личност Василија Великог, као великог јерарха и учитеља Цркве, далеко је била познатија од лик подвижника Антонија, те је можебити и стога Григоријев текст био најпопуларније штиво Византије. Како год да било, српска средњовјековна култура може бити задовољна због чињенице да их је имала оба у преводу, одакле су могли даље утицати на домаће писце.

8. 3. Григоријева бесједничка аутопоетика

О Григорију као ретору и о употреби реторских средстава у његовом стваралаштву постоји већ класично истраживање Р. Редфорд Рутер,[239] те се тиме нећемо бавити. Подсјетићемо се само на аутопоетичке исказе. Није превише чест случај да се аутори изјашњавају о стваралачком процесу ван специфично теоријских расправа. Мисли о бесјеђењу разасуте су по Григоријевим текстовима и њиховим сабирањем може се начинити скица за његово разумијевање сопствених бесједа.

По Григоријевом схватању, функција бесједе је терапеутска. Она утиче на човјекову промјену, а није пуки декор. Стога бесједник мора бити спреман у сваком смислу за посао који му предстоји. Што је већи скуп слушалаца, теже је бесједити, јер је потребно удовољити пажњи и знатижељи различитих скупина. Да би успио у улози „многожичаног инструмента", који у таквим околностима подмирује различите потребе, бесједник мора имати чисту мисао, јасно знати шта жели рећи, затим ријеч која је адекватна да би ту мисао уобличио, те слух да чује оне који га прате. Ако само једно од тога не буде како треба, каже Григорије, истина ће бити та која ће патити.

Дужина бесједе често је Григорију на уму. У томе се он руководи старим грчким правилом мјере, јер сматра да бесједа не смије никако бити предугачка, али ни прекратка. Већ по мјери. Отуда често узвикује како би имао још штошта рећи, али не жели да продужи бесједу. Слично је чинио и Свети Сава, можда управо надахнут Григоријевим текстовима, када је избјегавао да даје детаље о Симеоновом животу „да се ријечи не умноже". Предугачка бесједа човјековом слуху, каже Григорије, чини исто што и изобилна храна његовом стомаку: оптерећује га и ствара му нелагоду.

За Григорија је бесјеђење истинско богослужење, приношење жртве ријечима. Он преноси оно осјећање које је у савременом добу потпуно ишчезло, а које и по мјесту на којем се на Светој Литургији произноси омилија (одмах по читању Јеванђеља), потврђује ово Григоријево размишљање. Бесједа није попуњавање времена већ свештени принос који се прилаже зарад спасења душа.

[239] Radford Ruether 1969.

Док бесједи, Григорије неријетко коментарише сам текст, напомињући слушаоце да се ради о уводу, закључку, упућујући их у распоред грађе, у скраћивања и прећуткивања која је био приморан да прихвати, чинећи је тако складном и проходном. Он је, признаје и сам, велики љубитељ ове активности, које се никада по сопственој вољи не би волио одрећи. На моменте чак узбуђено позива слушаоце на додатну пажњу, обећавајући им да слиједи нешто значајно и занимљиво. Или их пита за мишљење о неком дијелу бесједе, чак и за савјет шта би у том дијелу требало промијенити.

Свјестан је и да људи искрено цијене његов таленат, који разумијева управо као харизму – дар од Бога кога није свако удостојен. А као Богу одан, он је дар искористио и омилио му је, те признаје да само Бога више воли од ријечи. Уједно је велики апологета ћутања, што би могло изгледати неспојиво. Григорије, наиме, сматра да је ћутање увијек боље од говорења, али да се говорити мора и треба уколико се има шта корисно рећи. За вијек који је проживио и за околности кроз које је пролазио, збирка од четрдесет и четири бесједе и није опширна. Нарочито не уколико се упореди са Златоустовом.

8. 4. Vir eloquentissimus: Григорије Богослов као хришћански класициста

Једва да је потребно додатно образлагати везаност Григорија Богослова за античку књигу. Он је највећи синтетичар паганске књишке старине и хришћанства. Али с тим у вези потребно је дати неколико напомена. Иако масовно грчкојезични, нису сви хришћански писци првих вијекова били одушевљени и тековинама на језику којим су се служили. Најбољи примјер јесте Атанасије Велики, који није цијенио грчку науку.[240] Па и за Светог Антонија се каже како му школовање није било омиљено. Василије Велики и Григорије Богослов, међутим, припадају скупини експлицитних хришћанских класициста, који су нескривено фаворизовали античку књигу и били јој привржени (свакако уз нужан опрез). Н. Ристовић у ову скупину убраја још Јустина Философа, Климента Александријског, Оригена, Григорија Ниског, Јована Златоустог и Сократа Схоластика, да поменемо само оне грчке.[241] Дакле, привржености оновременој науци није било правило, већ чин личног афинитета.

Григоријев „помпезни класицизам", како га аутор назива, посљедица је учења код Химерија, а најбоље се испољава управо у инвективама против Јулијана и у *Надгробном слову Василију Великом*.[242] У чему се он огледа када је у питању бесједа упућена Василију? У потпуном владању реторским обрасцем, у позивању на митологију, у угледању на велике писце, у њиховом цитирању и алузијама на њихова дјела, а посебно у одбрани свјетовног паганског образовања, за које се бескомрпомисно залагао.

8. 5. Богословско-философско читање Надгробног слова

Овај текст Григорија Богослова није само надгробна похвала у ужем смислу ријечи већ истински философски трактат, коме се као таквом може приступити. Али каква је философија у питању? Најбољу дефиницију „наше" философије дао је сам Григорије, који – описујући Василијево школовање – каже: любопрѣмѫдрость же, дрьзость. и иже отъ[ь]лѫгнти се мира, и съ б(ого)мь быт(и). долнимь горнаа кѫплюдѣюща. и нестоющимь и минѫющимь, стоещаа и прѣбывающа пригѣжаваѥ (§13, 19–20). Философија је изједначена са богословљем, а њена функција јесте да одвоји

[240] О питању класичног образовања и раних хришћанских хагиографија в. Rubenson 2000.
[241] Ристовић 2005: 159–228.
[242] Ристовић 2005: 191–192.

појединца од свијета, а присаједини Богу, да га одвоји од пролазности, а приљуби вјечности. У томе је намјера и аутора овог трактата: да примјер Василија Великом буде као какав стуб на који ћемо се угледати (мотив познат и Теодосију Хиландарцу).

Философско, а у ствари богословско поимање живота које показује *Надгробно слово* у цијелости је аскетско. Тако да се оно може убројати и у остварења овог типа. Подвиг је суштина живота, тврди Григорије, који је додуше имао помало другачије разумијевање подвига у односу на Василија Великог, како се из самог текста дознаје. Григорије Богослов био је склон осамљивању и молитвеном тиховању, сметао му је бучан живот, због чега је толико и бјежао од најприје од свештеничке, а потом и од епископске службе. Али се десило да такав осамљеник постане епископ престоног града, да онај који воли ћутање постане највољенији бесједник. Василије Велики био је практични дјелатник који се није повлачио пред обавезама средине у којој живи. О томе говори његово старање за уређење цркве, избор за митрополита, брига о гладнима, болеснима итд. Али уједно он је аутор монашких правила, кодификатор манастирског живота, што се опет на први поглед не би могло довести у везу са активном природом која га је красила. *Надгробно слово* показује да су оба пута благословена, уколико се њима иде на прави начин, што је само један у низу богословских поука које се могу извести из овог текста.

Велика је ствар звати се хришћанином, каже Григорије, а да би се то име понијело, мора се свједочити животом, а не ријечима. Тако сваки акт, свака дјелатност постаје философија, усхођење ка Богу. Па и ствари попут медицине, којом се Василије бавио, али на приземан, технички начин, већ онај дубљи, када медицина постаје узвишена ѥлнко ѫчнтѥлно и любопрѣмѫдрωстно (ὅσον δογματικὸν καὶ φιλόσοφον). Ово узношење медицине до нивоа философије могуће је схватити у тежњи Василијевој да схвати суштину болести, да се удуби у смисао патње, па и на психолошкој равни, те да разрешење не тражи видајући посљедицу него утичући на узрок. Како се види, појам философије овдје је уједно широк (јер обухвата све животне области), а у исто вријеме сужен, у том смислу што под њу подводи оне животне елементе који утичу на спасење. То је аскетски приступ у најбољој својој варијанти.

Када је у питању систематско богословље, и тога има у Григоријевом тексту. Наравно, не толико као у богословским бејседама (27–31), али довољно да би се извели правилни закључци о лажности Аријевог учења. Примјери који се наводе потпомажу и разумијевању мучeништва у раној цркви, њеног устројства, погубности раскола, послушања, непристајања на било какав облик лажиучења, али и значаја истинске вјере, којој нису потребна никакава стимулативна средства у виду чуда.

Смисао људског живота је да постане бог (в(о)жна жє тварь сы, и в(о)гъ бытн повєлѣнь, §48, 13–14), што је само испуњење заповијести коју је добио од Бога. То је уједно и окосница философије коју проповиједа Григорије Богослов, а за испуњење које је Василије Велики послужио као најбољи примјер.

9. ЗАКЉУЧАК

Григорије Богослов на челу је писаца који су словенској, а унутар ње и српској култури „непосредно преносе идеје или имена древног хеленског света”.[243] У томе је од посебног значаја његово *Надгробно слово Василију Великом*. Будући да је међу Словенима преведено два пута, као и неколицина других бесједа, поставља се питање разлога за такав поступак, а покрећу се и додатна питања о времену, мјесту и околностима настанка оба превода, као и разлозима прављења новог избора текстова. Нарочито интригира млађи превод, који је обухватио и раније већ превођене текстове.

Сама околност постојања двају превода говори о ванредној популарности Григоријевих слова, која се по броју преписа стављају испред многих оригиналних, домаћих аутора. Ако би се судило према рукописној традицији, могло би се рећи да је Григорије Богослов био далеко популарнији писац од класика српског стваралаштва, попут – да поменемо само неке –Стефана Првовјенчаног, Доментијана, архиепископа Данила, па чак и самог Светога Саве. Ниједно од њихових дјела не може се мјерити са снагом којом је зрачило Григоријево стваралаштво, које га је богословском прегнантношћу, универзалном мисаоношћу, техничком спретношћу, естетском привлачношћу и поетским надахнућем чинило омиљеним штивом не само Византинаца него и Срба и шире Словена. То се свакако мора разумјети у богословском, али и у историјском контексту стасавања словенских култура на темељима признатих и провјерених ауторитета, какав је био Григорије Богослов.

Однос према Григоријевом тексту код Доментијана, Теодосија, архиепископа Данила и његовог Ученика свједочи о добром познавању ових бесједа, које су читане како у преводу тако и оригиналу, највјероватније у спокоју светогорских библиотека. Изостајање српских преписа старог превода може бити показатељ, и по нашем суду то и јесте, да се српска средина везала искључиво за нови превод, иако је за Григорија знала и прије 14. вијека. Али је то упознавање, по свему судећи, било резервисано за светогорске монахе, који су бесједе могли читати на грчком језику или евентуално у старом словенском преводу унутар неке од словенских обитељи. Другу претпоставку, међутим, доводи у питање стање у рукописној заоставштини, јер су до данас на Светој Гори сачувана само два словенска рукописа Григоријевих бесједа, и то оба српска, оба хиландарска (бр. 174 и 409) и, наравно, оба у новом преводу. Али је вјероватно да је тамо зачета идеја за (новим) преводом, за шта су се услови стекли у 14. вијеку, који је период књижевног и, што је за ову тему битније, преводилачког замаха Милутинове епохе. Директни и недвосмислени докази за то још увијек нису доступни, али све упућује на такав развој догађаја. Међу јужнословенским преписима далеко је више српских него бугарских. Притом су сви српски искључиво у новом преводу, док су се Бугари још дуго држали старог превода, који никада није ни потписнут новим. И најстарији препис новог превода је српски (Дечани бр. 92), а и језичке карактеристике превода говоре у прилог српској средини, као и многи србизми у каснијим руским преписима. Све ово води ка закључку да је нови превод настао међу Србима, било на Светој Гори, било на другој територији на којој се распростирала српска културна заједница.

Не треба заборавити ни чињеницу да тих деценија инок Исаија преводи Дионисија Ареопагита, што је био готово незамислив подухват, али рјечито свједочи о оновременој српској духовној и културној средини, која је прије тога била жељна и свјежег Григоријевог текста. Такође се не смије заборавити да је Света Гора у то вријеме улазила у састав српске

[243] Трифуновић 2009: 246.

државе. Тако да је питање о постанку новог превода у Србији или Светој Гори у ствари у потпуности излишно. Али не само Света Гора него и цјелокупна Серска област, која је било врело преплитања грчке и српске традиције, у исто вријеме и значајан преписивачки центар. Сав тај простор био је једна културна цјелина, која је у вријеме постанка новог превода Григоријевих текстова носила снажан српски печат. На широкој територији српских простора много се преводило, а још више преписивало. Монах Антоније Багаш, на примјер, у светогорском Манастиру Светог Павла, тада под српском управом, преводи Светог Јована Златоуста и Светог Јефрема Сирина.[244] Очигледно је много више ваљских доказа који указују на српску средину настанка новог превода.

Поред богословских бесједа (27–31), од којих нису све постојале у словенском преводу, *Надгробно слово Василију Великом* (бесједа 43) најзначајнији је Григоријев текст. Оно није просто бесједа, већ је истинско дјело за себе, похвала и право житије Светог Василија Великог. Због тога и заслужује посебну пажњу, каква му је дата у овом истраживању. Бавећи се српским преписима, уочили смо неколике карактеристике превода, које се укратко могу свести на сљедеће.

- Преводилац добро познаје грчки језик и прати оригинални текст, чак и више неголи стари превод. То се посебно односи на синтаксички поредак у реченици, који је у новом преводу *Надгробног слова* врло ријетко изневјерен, за разлику од старог превода, у коме постоје таква мјеста. Иако се наилази на збуњујуће одјељке, они се дјелимично могу приписати и вјештачкој сродности данашњих читалаца са језиком те епохе, а не увијек неспретношћу преводиоца.
- Калкирање је најпродуктивнији поступак у превођењу и лексика овог дјела заслужује засебно изучавање. То се посебно односи на слој апстрактних, богословских и философских појмова, као и књижевнотеоријске терминологије којом се Григорије служи.
- Грецизми су ограничени, поприлично неутралисани процесом калкирања.
- Слој који се тиче културолошких појмова, укључујући и митологију, географију, античку историју, паганска вјеровања и сл., неочекивано је добро пренесен, иако се спорадично јасно уочава неразумијевање, односно описно превођење. Преводилац је морао бити добро упознат са грчком старином, те смо стога блиски идеји да га тражимо на Светој Гори или у крајевима више „грчким" од Рашке, попут Серске области или других новоприпојених страна.
- Нови превод *Надгробног слова* настаје независно од старог превода. Није у питању кориговање, већ аутономно превођење.
- Међусобне разлике најстаријих српских преписа указују на поприличну једнообразност, али не потпуну подударност. Већ на овом узорку дају се распознати бар двије скупине рукописа које показују већи степен међусобних сличности. Забиљежена удаљавања на фонетском, морфолошком, синтаксичком, лексичком и текстолошком нивоу јесу веома бројна, али нису пресудна за сам превод. Њихово лингвистичко изучавање свакако би довело до додатних корисних закључака.

Григорије Богослов један је од ријетких аутора за чија се дјела зна да су била у приватном посједу властеле, а не само манастирских библиотека. Такође је преписиван и у облику двотомног комплета, што је својеврсни кодиколошки куриозитет, ближи богослужбеној

[244] Трифуновић 1980: 22.

поезији неголи прозним саставима. И то је ваљски показатељ значаја и угледа који је овај писац уживао у српском средњовјековљу.

На крају се поставља питање шта је средњовјековни читалац могао добити од читања овога слова. На првом мјесту житије Светог Василија Великог, врло значајног, поштованог и познатог црквеног оца. У оквиру њега парадигму врлинског живота високог црквеног јерарха, уједно јако образованог и у паганским знањима и самосвјесног интелектуалца, али у исто вријеме и аскете. Порука да друштвени ангажман не онемогућава подвиг, тј. да се јавно дјеловање и аскеза не искључују, актуелна је до данас. А свакако је била позната Светоме Сави, архиепископу Данилу и другима. Ликови светих Григорија и Василија посматрали су готово сваког свештенослужитеља са олтарских апсида, бар у већим и значајнијим храмовима. Морали су и на тај начин интригирати. Затим су читаоци пред собом имали историјску читанку о златном вијеку живота православне цркве, када је она постављена на чврстим темељима учења светих Кападокијаца, а насупрот трагичној Аријевој заблуди. Потом компендијум грчке културе и курс класичне старине. Али и одличан литерарни састав, који и у словенком преводу и словенској средини задржава од привлачности оригинала.

Баш како се српска култура у вријеме настанка новог превода још интензивније него раније у новоосвојеним територијама сусретала и преплитала са грчком, тако се у *Надгробном слову Василију Великом*, том „вјероватно највећем дјелу грчке реторике од Демостенове смрти",[245] хришћанска култура преплиће са паганском, коју дотјерује и у модификованом облику испоставља вијековима који су услиједили. Прихватање, па и српско, не манифестује се само у примању к знању него и у уграђивању таквих тековина, какав је случај са фрескосликарством Милутиновог доба, које се наједном почиње користити типично античким мотивима.[246] Није ли управо превођење ових текстова, као и њихова очигледна велика популарност, ишла наруку класицистичком усмјерењу српске књижевности 15. вијека, којој је могла бити, ако не директни иницијатор, онда свакако јако снажан подстрекач и гарант ваљаности таквог усмјерења. Деспот Стефан Лазаревић посједовао их је и читао, што је податак од значаја. Међу преводним дјелима Григоријево стваралаштво нарочито доноси онај „смисаони кључ" о којем пише Д. Богдановић када каже да га је неопходно пронаћи у рановизантијским текстовима те њихову логику примијенити на српске текстове средњега вијека, како би се они на прави начин разумјели.[247] Отуда је *Надгробно слово Василију Великом* важан медијум који повезује одијељене епохе, различите традиције и неједнаке погледе на свијет и у старој српској библиотеци заузима истакнуто мјесто као права енциклопедија хришћанског хеленства.

[245] Kennedy 1983: 237.
[246] Трифуновић 2009: 243–245.
[247] Богдановић 1982: 9–10.

10. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Alexopoulou 2013: M. Alexopoulou, "Christus Patiens" And The Reception Of Euripides' "Bacchae" in Byzantium, in: *Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement*, 126, 123–137.

Aristotel 2008: Aristotel, *Retorika*. Prevod i komentari M. Višić, Podgorica: Unireks.

Augustin 2022: Aurelije Augustin, *Ispovijesti* (prev. S. Hosu), Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Bernardi 1978: Grégoire de Nazianze, *Discours 1-3*. Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Bernardi, Sources chrétiennes, vol. 247. Paris: CERF.

Bernardi 1983: Grégoire de Nazianze, *Discours 4-5. Contre Julien.* Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Bernardi, Sources chrétiennes, vol. 309. Paris: CERF.

Bernardi 1990: J. Bernardi, Un regard sur la vie étudiante à Athènes au milieu du IVe s. après J.-C., in: *Revue des Études Grecques*, t. 103, f. 490-491, 79–94.

Bernardi 1992: Grégoire de Nazianze, *Discours 42-43*. Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Bernardi, Sources chrétiennes, vol. 384. Paris: CERF.

Bernardi 1995: J. Bernardi, *Saint Grégoire de Nazianze. Le théologien et son temps (330–390)*, Paris: Éditions du Cerf.

Bidez et. al. 2005: Sozomène, *Histoire ecclésiastique*, tome III (Livres V–VI). Texte grec de l'édition J. Bidez – G.C. Hansen. Introduction et annotation par Guy Sabbah. Traduction par André-Jean Festugière et Bernard Grillet. Sources Chrétiennes 495. Paris: Éditions du Cerf.

Bidez et. al. 2008: Sozomène, *Histoire ecclésiastique*, tome IV (Livres VII–IX). Texte grec de l'édition J. Bidez – G.C. Hansen. Introduction par Guy Sabbah. Annotation par Laurent Angliviel de la Beaumelle et Guy Sabbah. Traduction par André-Jean Festugière et Bernard Grillet. Sources Chrétiennes 516. Paris: Éditions du Cerf.

Børtnes 2000: J. Børtnes, Eros Transformed: Same-Sex Love and Divine Desire, in: *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity* (eds. Tomas Hägg, Philip Rousseau), Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 180–194.

Brubaker 1985: L. Brubaker, Politics, Patronage, and Art in Ninth-Century Byzantium: The "Homilies" of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr. 510), in: *Dumbarton Oaks Papers*, 39, 1–13.

Calvet-Sebasti 1995: Grégoire de Nazianze, *Discours 6-12.* Introduction, texte critique, traduction et notes par Marie-Ange Calvet-Sebasti, Sources chrétiennes, vol. 405. Paris: CERF.

Cassia 2019: M. Cassia, Between Paganism and Judaism: Early Christianity in Cappadocia, in: *Early Christianity in Asia Minor and Cyprus* (eds. S. Mitchell, P. Pilhofer), Leiden: Brill, 13–48.

Daunton-Fear 2017: A. Daunton-Fear, Can We Hear the Spoken Words of Gregory of Nazianzus? *Scrinium – Journal of Patrology and Critical Hagiography*, 13, 72–83.

Derderian 2001: K. Derderian, *Leaving Words to Remember. Greek Mourning and the Advent of Literacy*, Leiden–Boston–Köln: Brill.

Efthymiadis 2015: S. Efthymiadis, Hagiography of the Greek Fathers, in: *The Wiley Blackwell Companion to Patristics* (ed. K. Parry), Chichester: Wiley Blackwell, 370–384.

Elm 2015: S. Elm, *Sons of Hellenism, Fathers of the Church. Emperor Julian, Gregory of Nazianzus, and the Vision of Rome*, Berkley – Los Angeles – London: University of California Press.

Eunapius 1922: Philostratus and Eunapius, *The Lives of the Sophists*, The Loeb classical library, London – New York: William Heinemann – G. P. Putnam's Sons.

Filipović 2021: E. O. Filipović, St. Gregory, the Patron Saint of Bosnia, in: *Spécimina Nova Pars Prima Séctio Médiaévalis XI* (eds. G. Kiss, G. Barabás, P. Báling), Pécs, 77–96.

Galavaris 1969: G. Galavaris, *The Illustrations of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus*, Princeton: Princeton University Press.

Gallay 1943: P. Gallay, *La vie de Saint Grégoire de Nazianze*, Paris: Vrin.

Gallay 1969: P. Gallay, *Gregor von Nazianz. Briefe*, Berlin: Akademie-Verlag.

Gallay, Jourjon 1974: Grégoire de Nazianze, *Lettres théologiques*. Introduction, texte critique, traduction et notes par P. Gallay, avec la collaboration de M. Jourjon. Sources chrétiennes, vol. 250. Paris: CERF.

Gallay, Jourjon 1978: Grégoire de Nazianze, *Discours 27-31 (Discours théologiques)*. Introduction, texte critique, traduction et notes par P. Gallay, avec la collaboration de M. Jourjon. Sources chrétiennes, vol. 208. Paris: CERF.

Hägg, Rousseau 2000: T. Hägg, P. Rousseau, Introduction: Biography and Panegyric, in: *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity* (eds. T. Hägg, P. Rousseau), Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1–28.

Hall 2015: H. A. Hall, The Cappadocian Fathers, in: *The Wiley Blackwell Companion to Patristics* (ed. K. Parry), Chichester: Wiley Blackwell, 309–325.

Hannick 1972: C. Hannick, Zur Schreibertätigkeit des Ieromonach Mefodie, in: *Die Welt der Slaven*, 17, 408–416.

Hansen et. al 2006: Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, tome III (Livres IV–VI). Texte grec de l'édition G. C. Hansen. Traduction par Pierre Périchon et Pierre Maraval. Notes par Pierre Maraval. Sources Chrétiennes 505. Paris: Éditions du Cerf.

Harl 1983: Origène, *Philocalie, 1–20. Sur les Écritures*. Introduction, texte, traduction et notes par M. Harl. Sources Chrétiennes 302. Paris: Éditions du Cerf.

Jagić 1877: V. Jagić, Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih izvoda. *Starine*, IX, 91–171.

Jungck 1974: Gregor von Nazianz, *De vita sua. Einleitung, Text, Übersetzung, Kommentar*. Herausgegeben, eingeleitet und erklärt von C. Jungck. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsferlag.

Karavites 1993: P. Karavites, Gregory Nazianzinos and Byzantine Hymnography, in: *The Journal of Hellenic Studies*, 113, 81–98.

Kennedy 1983: G. A. Kennedy, *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, Princeton – New Jersey: Princeton University Press.

Konstan 2000: D. Konstan, How to Praise a Friend: St. Gregory od Nazianzus's Funeral Oration for St. Basil the Great, in: *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity* (eds. T. Hägg, P. Rousseau), Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 160–179.

Kuhn-Treichel 2021: T. Kuhn-Treichel, Between Philosophy and Heroism: Gregory of Nazianzus on his Suffering in the Letters and Poems, in: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 61, 287–314.

Lequeux 2001: Gregorius Presbyter, *Vita Sancti Gregorii Theologi*. Ed. X. Lequeux, Turnhout: Brepols.

Liddell, Scott 1996: H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*. Edited by Henry Stuart Jones and Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press.

Mandac 2005: Grgur Nazijanski, *Teološki govori i teološka pisma*. Preveo, napisao uvod i bilješke M. Mandac. Split: Služba Božja.

McGuckin 2001: J. A. McGuckin, *St Gregory of Nazianzus. An Intellectual Biography*, New York: St Vladimir's Seminary Press.

McGuire 1968: M. R. P. McGuire, The Christian Funeral Oration, in: *Funeral Orations by Saint Gregory Nazianzen and Saint Ambrose* (translated by L. P. McCauley et al.), Washington: The Catholic University of America Press, vii–xxiii.

McGuire 2010: M. McGuire, The Christian Funeral Oration, in: *Funeral Orations by Saint Gregory Nazianzen and Saint Ambrose*, Washington: The Catholic University of America Press.

Meehan 1951: D. Meehan, Editions of Saint Gregory of Nazianzus, in: *Irish Theological Quarterly*, 18(3), 203–219

Meredith 1997: A. Meredith, Gregory of Nazianzus and Gregory of Nyssa on Basil, in: *Athanasius and his opponents, Cappadocian Fathers, other Greek writers after Nicaea* (ed. E. A. Livingstone), Studia Patristica, vol. XXXII, Leuven: Peeters, 163–169.

Meredith 1998: A. Meredith, The Three Cappadocians on Beneficence: A Key to Their Audiences, in: *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics* (eds. M. B. Cunningham, P. Allen), Leiden–Boston–Köln: Brill, 89–104.

Meredith 2000: A. Meredith, *The Cappadocians*, New York: Vladimir's Seminary Press.

Miklosich 1862–1865: F. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum emendatum actum edidit*, Vindobonae: Guilelmus Braumueller.

Milovanovic-Barham 1997: C. Milovanovic-Barham, Gregory of Nazianzus: Ars Poetica (In suos versus: Carmen 2.1.39), in: *Journal of early Christian studies*, 5, 497–510.

Milovanović 2008: Č. Milovanović, Gregory of Nazianzus's De rebus suis and the tradition of epic didactic poetry, in: *Зборник радова Византолошког института*, XLV, 43–69.

Milovanović 2009: Č. Milovanović, 'Here I am a Breathing Corpse': Did Gregory of Nazianzus Suffer from Leprosy?, in: *Analecta Bollandiana*, 127/II, 273–297.

Miljković 2004: B. Miljković, L'illustration de la Deuxième homélie pascale de Grégoire le Théologien, in: *Зборник радова Византолошког института*, 41, 105–112.

Moreschini, Gallay 1985: Grégoire de Nazianze, *Discours 32-37*. Introduction, texte critique et notes par C. Moreschini. Traduction par P. Gallay. Sources chrétiennes, vol. 318. Paris: CERF.

Moreschini, Gallay 1990: Grégoire de Nazianze, *Discours 38-41*. Introduction, texte critique et notes par C. Moreschini. Traduction par P. Gallay. Sources chrétiennes, vol. 358. Paris: CERF.

Mossay 1981: *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus. 1. Codices Galliae*. Recensuit I. Mossay. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schoningh.

Mossay 1993: *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus. 3. Codices Belgii, Bulgariae, Constantinopolis, Germaniae, Graeciae (Pars prior), Heluetiae, Hiberniae, Hollandiae, Poloniae, Russiarum, Scandinauie, Ucrainae et codex uagus*. Recensuit I. Mossay. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schoningh.

Mossay 1995: *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus. 4. Codices Cypri, Graeciae (pars altera), Hierosolymorum*. Recensuit I. Mossay. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schoningh.

Mossay, Coulie 1998: *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus. 6. Codices Aegypti, Bohemiae, Hispaniae, Italiae, Serbiae*. *Addenda et corrigenda*. Recensuerunt I. Mossay et B. Coulie. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schoningh.

Mossay, Hoffmann 1996: *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus. 5. Codices Civitatis Vaticanae*. Recensuerunt I. Mossay et Laurentius Hoffmann. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schoningh.

Mossay, Lafontaine 1980: Grégoire de Nazianze, Discours 20-23. Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Mossay, avec la collaboration de G. Lafontaine, Sources chrétiennes 270. Paris: CERF.

Mossay, Lafontaine 1981: Grégoire de Nazianze, *Discours 24-26.* Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Mossay, avec la collaboration de G. Lafontaine, Sources chrétiennes 284. Paris: CERF.

Mossay, Lequeux 1987: *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus. 2. Codices Americae, Angliae, Austriae*. Recensuit I. Mossay, adiuuante X. Lequeux. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schoningh.

Mošin 1962: V. Mošin, O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza, u: *Slovo*, 11–12, 13–130.

Moutsoulas 1997: E. Moutsoulas, Le problème de la date de la mort de Saint Basile de Césarée, in: *Athanasius and his opponents, Cappadocian Fathers, other Greek writers after Nicaea* (ed. E. A. Livingstone), Studia Patristica, vol. XXXII, Leuven: Peeters, 196–200.

Nestle, Aland 2006: E. Nestle, E. Nestle, B. Aland, K. Aland, *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Noret 1983: J. Noret, Grégoire de Nazianze, l'auteur le plus cité, après la Bible, dans la littérature ecclésiastique byzantine, in: *II. Symposium Nazianzenum*. Louvain-la-Neuve, 25-28 août 1981 (ed. J. Mossay), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 259–266.

Norris 2000: F. W. Norris, Your Honor, My Reputation. St. Gregory of Nazianzus's Funeral Oration on St. Basil the Great, in: *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity* (eds. T. Hägg, P. : Rousseau), Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 140–159.

Novaković 1877: S. Novaković, Srpsko-slovenski zbornik iz vremena despota Stefana Lazarevića, u: *Starine*, IX, 1–47.

Nuffelen 2020: P. van Nuffelen, The Christian Reception of Julian, in: *A Companion to Julian the Apostate* (eds. S. Rebenich. H.-U. Wiemer), Leiden–Boston: Brill, 360–397.

ODB 1991: *The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. III* (ed. A. Kazhdan), New York – Oxford: Oxford University Press.

Ousterhout 2011: R. Ousterhout, Messages in the Landscape: Searching for Gregory Nazianzenos in Cappadocia (with Two Excursions to the Çanlı Kilise), in: *Images of the Byzantine World. Visions, Messages and Meanings. Studies Presented to Leslie Brubaker* (ed. A. Lymberopoulou), Oxford – New York: Routledge, 147–167.

Panaitescu 1959: P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR. Vol. I*, București: Editura Academiei Republicii populare romîne.

Panaitescu 2003: P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române. Vol. II*, București: Editura Academiei Republicii populare romîne.

Parmentier et al. 2009: Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique*, Tome II, Livres III–V. Texte grec de L. Parmentier et G. C. Hansen avec annotation par J. Bouffartique. Introduction A. Martin, traduction P. Canivet. Sources Chrétiennes 530, Paris: Éditions du Cerf.

PG 1857: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XXXV (Santi Patris Nostri Gregorii Theologi, Tomus primus).

PG 1858: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XXXVI (Santi Patris Nostri Gregorii Theologi, Tomus secundus).

PG 1862a: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XXXVII (Santi Patris Nostri Gregorii Theologi, Tomus tertius).

PG 1862b: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XXXVIII (Santi Patris Nostri Gregorii Theologi, Tomus quartus et ultimus).

PG 1863: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XLVI (Santi Patris Nostri Gregorii Episcopi Nysseni, Tomus tertius).

Platon 1983: Platon, Meneksen. Fileb. Kritija. Prevele K. Maricki Gađanski, M. Milenković Krznarić, Beograd: BIGZ.

Quasten 1986: J. Quasten, *Patrology. Volume III. The Golden Age of Greek Patristic Literature From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Westminster: Christian Classics.

Radford Ruether 1969: R. Radford Ruether, *Gregory of Nazianzus. Rhetor and Philosopher*, Oxford: Clarendon Press.

Riedweg 2020: C. Riedweg, Anti-Christian Polemics and Pagan Onto-Theology: Julian's Against the Galilaeans, in: *A Companion to Julian the Apostate* (eds. S. Rebenich. H.-U. Wiemer), Leiden–Boston: Brill, 245–266.

Roosen 1999: B. Roosen, The Works of Nicetas Heracleensis (ὁ) τοῦ Σερρῶν, in: *Byzantion*, 69, 119–144.

Rubenson 2000: S. Rubenson, Philosophy and Simplicity: The Problem of Classical Education in Early Christian Biography, in: *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity* (eds. T. Hägg, P. Rousseau), Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 110–139.

Rufinus 1910: *Tyrannii Rvfini Opera. Pars I: Orationvm Gregorii Nazianzeni novem interpretatio*. Corpvs scriptorvm ecclesiasticorvm latinorvm, XXXXVI, Vindobonae: Hoelder-Pichler-Tempsky.

Sinko 1917: T. Sinko, *De traditione orationum Gregorii Nazianzeni. Pars prima*, Matemata Patristica II, Cracoviae: Academia Litterarum.

Sinko 1923: T. Sinko, *De traditione orationum Gregorii Nazianzeni. Pars secunda*, Matemata Patristica II, Cracoviae: Academia Litterarum.

Soloviev 1949: A. Soloviev, Saint Grégoire, patron de Bosnie. *Byzantion*, 19, 263–279.

Somers 1997: V. Somers, *Histoire des collections complètes des Discours de Grégoire de Nazianze*, Louvain-la-Neuve: L'Institut Orientaliste.

Storin 2011: B. K. Storin, In a Silent Way. Asceticism and Literature in the Rehabilitation of Gregory of Nazianzus. *Journal od Early Christian Studies*, 19, 2, 225–257.

Storin 2017: B. K. Storin, Autohagiobiography. Gregory of Nazianzus among His Biographers. *Studies in Late Antiquity*, Vol. I, Number 3, 254–281.

Svidae 2001: *Svidae Lexicon* (ed. A. Adler), Pars I (A–Γ), München–Leipzig: K. G. Saur.

Swart 1990: G. Swart, The "Christus Patiens" and Romanos The Melodist: Some Considerations on Dependence and Dating, *Acta Classica*, 33, 53–64.

Szymusiak 1966: J. M. Szymusiak, Pour une chronologie des discours de S. Grégoire de Nazianze, in: *Vigiliae Christianae*, 20, 183–189.

Šafařík 1868a: P. J. Šafařík, *Život Sv. Konstantina řečeného Cyrilla. Z rukopisu XV. století*. Druhý otisk. V Praze: Nakladem Bedřicka Tempského.

Šafařík 1868b: P. J. Šafařík, *Život Sv. Methodia. Z rukopisu XVI. století*. Druhý otisk. V Praze: Nakladem Bedřicka Tempského.

Šagi-Bunić 1998: T. J. Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature. Prvi svezak. Patrologija od početaka do sv. Irineja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Špidlik 1988: T. Špidlik, Gregorio Nazianzeno – Maestro e ispiratore di Costantino-Cirillo, in: *Christianity Among the Slavs. The Heritage of Saints Cyril and Methodius* (eds. E. G. Farrugia et al.), Orientalia Christiana Analecta 231, Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 299–304.

Teitler 2017: H. C. Teitler, *The Last Pagan Emperor. Julian the Apostate and the War Against Christianity*, Oxford: Oxford University Press.

Thomson 1983: F. J. Thomson, The Works of St. Gregory of Nazianzus in Slavonic, in: *II. Symposium Nazianzenum* (ed. J. Mossay), Paderborn-München-Wien-Zürich: Ferfinand Schöningh, 119–125.

Tuilier 1969: Grégoire de Nazianze, *La Passion du Christ. Tragédie*. Introduction, texte critique, traduction, notes et index par A. Tuilier, Sources chrétiennes 149. Paris: CERF.

Veder 1973: W. R. Veder, Was ist Methods Väterbuch?, in: *Dutch Contributions to the Seventh International Congress of Slavists*, The Hague – Paris: Mouton, 153–162.

White 1996: Gregory of Nazianzus, *Autobiographical poems*. Translated and edited by C. White. Cambridge Medieval Classics, Vol. 6. Cambridge: Cambridge University Press.

Ziadé 2007: R. Ziadé, *Les martyrs Maccabées: de l'histoire juive au culte chrétien. Les homelies de Gregoire de Nazianze et Jean Chrysostome*, Leiden: Brill.

* * *

Κυριαζόπουλος 2006: Χ. Κυριαζόπουλος, Οι Τρεις Ιεράρχες και τα κλασικά γράμματα, in: *Црквене студије / Church Studies*, 3, 81–90.

Παπαδόπουλος 1990: Σ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία. Τόμος Β΄. Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*. Αθήνα: Παρουσία.

Χρήστου 1989: Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία. Τόμος δ΄. Περίοδος θεολογικής ακμής. Δ΄ και Ε΄ αιώνες*, Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος.

* * *

Јевтић 2009: Свети Григорије Архиепископ Цариградски, *Три беседе о епископима*. Превод са грчког и словенског, увод и схолије А. Јевтић. Требиње, Врњци: Манастир Тврдош, Братство Св. Симеона Мироточивог.

Алфеев 2006: И. Алфеев, Григорий Богослов, у: *Православная Энциклопедия*. *Том XII*, Москва: Церковно-научный центр Православная энциклопедия, 668–679.

Алфејев 2009: И. Алфејев, *Живот и учење Светог Григорија Богослова* (превод Н. Стојановић, ред. прев. К. Кончаревић), Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке.

Богдановић 1978: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека СР Србије.

Богдановић 1980: Д. Богдановић, Перспективе књижевноисторијских истраживања у збиркама словенских рукописа Свете Горе. *Археографски прилози*, 2, 33–40.

Богдановић 1982: Д. Богдановић, На путевима теоријског проучавања рановизантијске књижевности, у: С. С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 5–13.

Богдановић 2008: Д. Богдановић, *Свети оци и учитељи цркве. Мала приручна патрологија*, Београд – Бања Лука: Бард-фин – Романов.

Богдановић и др. 2011: Д. Богдановић, Љ. Штављанин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајовић, *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани. Књига прва* (пр. Н. Р. Синдик), Београд: Народна библиотека Србије.

Бојовић 2015: Д. Бојовић, Теологија љубави у „Житију краљице Јелене", у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка (ур. К. Митровић), Брвеник: Манастир Градац, 139–146.

Бојовић 2019: Д. Бојовић, *Српска књижевност и свето предање. Истраживања рецепције библијске и светоотачке књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Болотов 2006: В. В. Болотов, *Историја цркве у периоду васељенских сабора. Историја богословске мисли*, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке.

Бруни 2004: А. М. Бруни, *Θεολόγος. Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы*, Москва: Институт всеобщей истории РАН.

Бруни 2010: А. М. Бруни, *Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина. Том I*, Москва : Институт всеобщей истории РАН.

Бруни 2013: А. М. Бруни, К сопоставительному изучению византийской и древнейшей славянской традиций Толкований Никиты Ираклийского к Словам Григория Богослова, у: *Палеография, кодикология, дипломатика. Современный опыт исследования греческих, латинских и славянских рукописей и документов*, Москва: Российская академия наук, 29–42.

Бруни 2021: А. М. Бруни, *Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина. Том II, Коллекция 16 слов: Описание славянских кодексов*, Москва: Институт всеобщей истории РАН.

Будилович 1871: А. С. Будилович, *Исследование языка древнеславянского перевода XIII слов Григория Богослова по рукописи Императорской Публичной библиотеки XI века*, Санкт-Петербург.

Будилович 1875: А. С. Будилович, *XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI века*, Санкт-Петербург: Изданіе Отдѣлѣнія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ.

Василије Велики 2002: Свети Василије Велики, *Беседе*. Превела А. Пантелић. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.

Васиљев и др. 1980: Љ. Васиљев, М. Гроздановић, Б. Јовановић, Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске академије науке, у: *Археографски прилози*, 2, 41–69.

Витић, Дојчиновић 2019: З. Витић, Д. Дојчиновић, Слово о Макавејима Григорија Богослова у преради Гаврила Тројичанина. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 67/1, 107–122.

Востоков 1825: А. Х. Востоков, О славянской рукописи, содержащей перевод творения Григория Богослова XI в. *Библиографические листы*, 7, 85–91.

ГБ 2004: Григорије Богослов, *Сабрана дела* (превео са руског М. Р. Мијатов), том 1, Београд: Хришћанска мисао.

ГБ 2006: Григорије Богослов, *Сабрана дела* (превео са руског М. Р. Мијатов), том 2, Београд: Хришћанска мисао.

Глушац 1924: В. Глушац, Св. Григорије Богослов или Назијанзин, патрон династије Котроманића, у: *Календар Просвјета за год. 1924*, 44–47.

Горский, Невоструев 1859: А. Горский, К. Невоструев, *Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки, Отдел вторый. Писанія святыхъ отцев*, 2, Москва: Въ Синодальной Типографіи.

Даничић 1860: *Живот Светога Саве. Написао Доментијан*, Београд: Државна штапмарија. [У овом издању Даничић грешком Теодосијев текст приписује Доментијану, што је у потоњим издањима исправљено.]

Даничић 1866: Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и други*, Загреб: Светозар Галац.

Даничић 1975: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских. Дио други*, Београд: Вук Караџић.

Дојчиновић 2016: Д. Дојчиновић, О житију и реторици, у: Д. Дојчиновић, *Wть недостатка разоума моєго. Написи из теорије и историје старе српске књижевности*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 26–83. [Скраћена верзија у Дојчиновић 2015: Д. Дојчиновић, Епидеиктичко бесједништво и структура житија, у: *Црквене студије*, 12, 43–65)

Дојчиновић 2017: Д. Дојчиновић, Слово о Макавејима Григорија Назијанског према препису монаха Јефрема из 1351. године, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXXIII, 143–156.

Долгушина 2004: Л. В. Долгушина, *Славянский перевод XIII Слов Григория Богослова*: *особенности переводческой техники и словарного состава*. Рукопис дисертације кандидата филолошких наука. Новосибирск.

Долгушина 2016: Л. В. Долгушина, Лакуны в древнейшем славянском переводе гомилий св. Григория Богослова, у: *Вестник Томского государственного университета. Филология*, 5 (43), 24–30.

Доментијан 2001: Доментијан, *Житије Светог Саве*. Предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас Георгиевска, издање на српскословенском Т. Јовановић. Београд: Српска књижевна задруга.

Желтов 2006: М. Желтов, Сочинения, приписываемые Г. Б., но ему не принадлежащие, у: *Православная Энциклопедия*. *Том XII*, Москва: Церковно-научный центр Православная энциклопедия, 679–680.

Живковић 2014: М. Живковић, Прилози проучавања архијерејских представа у католикону Манастира Студенице. *Зборник радова Византолошког института*, LI, 215–248.

ЖС 2005: Ј. Поповић, *Житија светих за јануар*, Ваљево: Манастир Ћелије.

ЖЋ–ЖМ 2016: *Житије Светог Ћирила. Житије Светог Методија*. Превео П. Ђорђић, приредио и коментаре написао Д. Дојчиновић. Бања Лука: СКПД Просвјета.

Зайцев 2011: Д. В. Зайцев, Ипсистариане, у: *Православная Энциклопедия. Том XXVI*, Москва: Церковно-научный центр Православная энциклопедия, 231–232.

Зизјулас 2001: Ј. Зизјулас, Богословски допринос кападокијских отаца, у: Ј. Зизјулас, *Догматске теме*, Нови Сад: Беседа, 208–226.

Зубов 2009: Н. Зубов, Јужнословенски митолошки трагови у једној старој источнословенској поуци. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 237–242.

Јевтић 2016: А. Јевтић, *Патрологија. Источни оци и писци 4. и 5. века: од Никеје до Халкидона* (*325–451. г.*), Требиње – Лос Анђелес – Сарајево – Београд: Епархија захумско херцеговачка – Епархија западноамеричка – Митрополија дабробосансака – Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

Јероним 2016: Блажени Јероним, *Књига и славним људима* (прев. Д. Стојковић), Свети оци у преводу на српски језик, књ. 6, Београд: Академија СПЦ за уметност и косервацију.

Јовановић, Радић 1981: Б. Н. Јовановић, П. Радић, Зборник слова Григорија Богослова број 21 из Архива Српске академије наука и уметности. Археографско-језички прилог. *Археографски прилози*, 3, 153–160.

Калезић 1977: Д. Калезић, Једна Доментијанова позајмица из Григорија Богослова, у: *Зборник Владимира Мошина*, Београд: Савез библиотечких радника Србије, 143–145.

Карановић 1962: В. Карановић, Словенске рукописне књиге у Румунији, у: *Библиотекар*, год. XIV, бр. 6, 490–504.

Керн 2021: К. Керн, *Златни век светоотачке литературе*, Београд: Задужбина Светог манастира Хиландара.

Кодов 1969: Х. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*, София: Българска академия на науките.

Константин Философ 1989: Константин Философ, *Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића*. Приредила Г. Јовановић. Превели Г. Јовановић и Л. Мирковић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Курцијус 1996: Е. Р. Курцијус, *Европска књижевност и латински средњи век*, Београд: Српска књижевна задруга.

Мајендорф 2006: Ј. Мајендорф, *Увод у светоотачко богословље. Књига друга*, Врњачка Бања: Пролог.

Миловановић 2001: Ч. Миловановић, Надгробно слово Великом Василију уз митолошка тумачења Аве Нона, у: *Глас CCCLXXXIX Српске академије наука и уметности. Одељење језика и књижевности*, 18, 129–195.

Миловановић 2012: *Одабране песме Св. Григорија Богослова*. Избор, превод, предговор и објашњења Ч. Миловановић. Београд: Српска књижевна задруга.

Мирковић 1981: Л. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Мирковић 1982: Л. Мирковић, *Православна литургика или наука о богослужењу православне источне црлве. Први општи део*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Молдован 2013: А. М. Молдован, О составе сборника 13 Слов Григория Богослова, у: *Лингвистическое источниковедение и история русского языка* (*2012–2013*), Москва: Древлехранилище, 5–15.

Мошин, Пурковић 1999: В. Ал. Мошин, М. Ал. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века* (приредила и допунила М. Живојиновић), Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Пајић 2003: С. Пајић, Представе и култ Три јерарха у поствизантијској уметности, у: *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 34–35, 59–72.

Петковић 1914: С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Пртија 2016: С. Пртија, *Како су Грци и Римљани писали писма*, Бања Лука: Удружење за филозофију и друштвену мисао.

Радојчић 1966: С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд: Нолит.

Ристовић 2005: Н. Ристовић, *Старохришћански класицизам. Позитивни ставови старохришћанских писаца према античкој књизи*, Београд: Чигоја штампа.

Ристовић 2010: Н. Ристовић, Реторски модел црквеног класицизма: позадина настанка празника Света три јерарха, у: Н. Ристовић, *Хришћанство и античко наслеђе. Студије и чланци*, Београд: Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, 56–77.

Сагарда 2004: Н. И. Сагарда, *Лекции по патрологии I-IV века*, Москва: Издательский Совет Русской Православной Церкви.

Сидоров, Лосева 2001: А. И. Сидоров, О. В. Лосева, Амфилохий, у: *Православная Энциклопедия. Том II*, Москва: Церковно-научный центр Православная энциклопедия, 192–194.

СК 1984: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI–XIII вв.*, Москва: Наука.

Славова 2006: Т. Славова, Двукратно преведен фрагмент в сборника от Тринадесет слова на Григорий Богослов, у: *Многократните преводи в Южнославянското средновековие*, София: ГорексПрес, 149–162.

Спасова 2008: М. Спасова, Текстологичната история на славянския превод на "Надгробно слово за Василий Велики" от Григорий Богослов (В търсене на типология при лексикалната характеристика на основен превод, редактиран превод, втори превод). Първа част, у: *Преславска книжовна школа*, 10, 125–164.

Спасова 2009: М. Спасова, Текстологичната история на славянския превод на "Надгробно слово за Василий Велики" от Григорий Богослов (В търсене на типология при лексикалната характеристика на основен превод, редактиран превод, втори превод). Втора част, у: *Търновска книжовна школа*, 9, 457–477.

Срезневский 1853: И. И. Срезневский, Слова Григория Богослова. *Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности*, 2, 247–255.

Срезневский 1854: И. И. Срезневский, Слова Григория Богослова. *Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности*, 3, 27–38.

Срезневский 1855: И. И. Срезневский, Слова Григория Богослова. *Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности*, 4, 294–312.

Срезневский 1856: И. И. Срезневский, *Излѣдованıа и замѣчанıа о древнихъ памятникахъ старославянской литературы* [= Исследования и замечания о древних памятниках старославянской литературы], Санктпетербургъ: Въ Типографıи Императорской Академıи наукъ.

Стојановић 1901: Љ. Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске краљевске академије*, Београд: Српска краљевска академија.

Тасева 2015: Л. Тасева, Болгарские и сербские переводы XIV-ого века: вариативность в языковой адаптации византийских моделей, у: *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs*, Thessaloniki: City of Thessaloniki, 242–251.

Тихомиров 1968: М. Н. Тихомиров, *Описание Тихомировского собрания рукописей*, Москва: Наука.

Томин 2007: С. Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад: Платонеум.

Трифуновић 1969: Ђ. Трифуновић, Словенски превод слова Григорија Богослова са тумачењима Никите Ираклијског, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 35/1–2, 81–91.

Трифуновић 1980: Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац Инок Исаија*, Крушевац: Багдала.

Трифуновић 1990: Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.

Трифуновић 2009: Ђ. Трифуновић, *Стара српска књижевност. Основи*, Београд: Чигоја штампа.

Турилов 2006: Переводы сочинений Г. Б. на славянский язык до XIX в., рукописная и старопечатнаятрадиция, у: *Православная Энциклопедия. Том XII*, Москва: Церковно-научный центр Православная энциклопедия, 680–682.

Турилов 2020: А. А. Турилов, Српска средњеовековна литерарно-књижевна традиција у контексту православног словенског заједништва на Балкану, у. А. А. Турилов, *Источници српског средњег века*, Ниш: Међународни центар за православне студије, Центар за византијско-слоевенске студије Универзитета у Нишу, 21–30.

Флоровски 2002: Г. Флоровски, *Источни оци IV века*, Врњачка Бања: Братство Св. Симеона Мироточивог.

Христу 2010: П. Христу, Јован Златоусти и Кападокијци, у: *Отачник*, 1–2, 86–93.

Цейтлин и др. 1994: Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.), *Старославянский словарь* (*по рукописям X–XI веков*), Москва: Русский язык.

Шпадијер 2014: И. Шпадијер, *Свети Петар Коришки у старој српској књижевности*, Београд: Чигоја штампа.

Яцмирский 1905: А. И. Яцимирский, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.

* * *

http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/29170. Приступљено 07. 03. 2024. у 20.50.

https://www.loc.gov/item/0027938796A-ms/. Приступљено 07. 03. 2024. у 21.00.

https://gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Приступљено 17. 02. 2024. у 16.30.

11. ИЗДАЊЕ ТЕКСТА ПРЕМА НАЈСТАРИЈИМ СРПСКИМ ПРЕПИСИМА

Напомена о издању. Основни текст даје се према препису Д 49б–80б. У критичком апарату позивамо се на грчки текст према критичком издању из едиције *Sources Chrétiennes*, књига број 384,[248] као и на рукописе Х, Р и М. Даје се графијски облик првоконсултованог рукописа, а ортографска рјешења других рукописа могу бити другачија, што не утиче на исход поређења. Све скраћенице разријешене су тако да су оне под титлом обиљежене облим заградама, а оне без титле угластим заградама. Стреличастим заградама обиљежени су недостајући дијелови. Натписана слова спуштена су у ред. Задржана је оригинална интерпункција. Подјела на пасусе не одражава стање у рукописима, већ је усклађена са дијељењем грчког текста, која је постала стандардна. У издању се чува цијелост појединих калкова, према стању у изворнику. Уз примјере за које се процјењује да би могли изазвати недоумицу у апарату се даје грчка варијанта (нпр. ἐκαινοποίησε – новоствори). Подјела текста, уз ситне корекције, начињена је према McGuire 2010: xvii–xviii.

Д |49б| тогожде, нагробное великомѹ васнлїѳ. сл(о)во. ☩ ⁘ [249]

[§1–2. Увод: појашњење кашњења у бесједењу]

1. Бѣше[250] ѹбо. многы нам(ь) вещи словесь пр(н)сно прѣд[ь]ложивь, великы васнлїе. нбо любочьстивь бѣше моимн словесы, нако не оу своими шт[ь] всѣх(ь) никтоже. себе н(ы)на нам(ь) прѣд[ь]ложити, вещь трѹдом(ь)[251] великѹ. иже о словесех(ь) потъщавших(ь)[252] се. мню бо. аще к'то иже вь словесех(ь) силѣ[253] искѹшенїе творе, таже противѹ мѣрѣ сѹдити тоу вьсхощет(ь). единѹ шт[ь] всѣх(ь) вещь прѣд[ь]ставив(ь). якоже живописци дрѣвлюшобразныѥ[254] дьскы. тоу ѹбо изволивь[255] единѹ нако словесе лѹч'шѹ, шт[ь] иных(ь) избрати прьвѹю. толико дѣло, иже мѹжа похвалиенїе. не зане ѹбо нам(ь) иже дрѣвле в'сако любочьстное скончав'шим(ь),[256] нь и им'же ж(н)тие ес(ть) сл(о)во. единно се потъщав'шим' се н[257] тъїїю, вь таковых(ь) бл(а)гонскѹсовати вещех(ь). имамы[258] тако о сих(ь). и нако себе прѣ|50а|пираю, зѣлш правѣ. не вѣм' же вь иже что ѹбо нно потрѣбѹю словесы,[259] не н(ы)на потрѣбовавь. или иже что когда ѹбо паче или себѣ даршвал' бих(ь). или

[248] Bernardi 1992: 116–306.

[249] иже вь с(ве)тыхъ ѡ(тъ)ца нашего григорна архїепнскопа констан'тина град[а] богослова. нагробное великомоу василню. слово ☩. бл(аго)с(ло)ви ѡ(тъ)че М 156б, Р 113а

[250] Хотѣше М 156б, Р 113а

[251] трогдовь М 156б, Р 113а

[252] потъщав'шим' М 156б, Р 113а

[253] силы М 156б, Р 113а

[254] ἀρχετύπους

[255] изваднвь М 156б, Р 113а

[256] раздроушив'шимь М 156б, Р 113б

[257] Изостаје и Х 66а

[258] имамь оубо М 157а, Р 113б

[259] словесса М 157а, Р 113б

добродѣтѣли похвалникомъ(ь). ⟨ἢ τοῖς λόγοις αὐτοῖς⟩[260] или мѫжѫ семоу почюднѣ' се.[261] инѣ же бо бѫдет(ь) се дльгъ, доволнѣ нар(є)чень. дльг' же, аще бо нно что бл(а)гым(ь) инаа и о словеси слово. онѣм же кѫпно бо сладос(ть) бѫдет(ь) и вькѫпѣ стѣшенїе вь добродѣтель,[262] слово. их'же бо хвали в[ѣ]дѣ, сих(ь) шавѣ и прндланїа. они[263] єдиноm(ь)[264] бо от[ь] в'сачьскыхъ(ь), нѣс(ть) на коемь любо
15 иже не всѣх(ь). словесы тѣми обоюдѫ бо имат(ь) вещь добрѣ. аще бо блнзь прїндоут(ь) дос(то)анїа, свою[265] шавльшем(ь)[266] силѫ. аще ли иножае останоут(ь), иже в'са постр(а)дати нѫжда иже оного похвалшающим(ь), дѣлом(ь) шавнв'шим(ь) побѣжденїе. и иже лѫч'ше,[267] или[268] по[269] словесн силѣ[270] быти хвалимомѫ.[271]

2. шаже бо сътворише ли сл(о)во, и за шаже под[ь]вигъ сьи сьставих(ь), сн[272] соут(ь). Аще ли же толико обрѣтох' се врѣмени в'торын, и по толицѣх(ь) хвалителєх(ь). своиств[ь]нѣ же[273] и об'шиною[274] оноговаа почьстившихъ(ь), да чюдит' се никтоже. нь да сьпростѣваєт(ь)[275] бо б(о)ж(ь)ст(ь)в'наа д(оу)ша и в'сакоm' нѣч(ь)стнаа и н(ы)ня и прѣжде. в'сако же шако сь нами сьи испрашшаше иногаа
5 монх(ь), ставоm' же люб'ве и законом(ь) лѫч'шним(ь). ни бо срамлшаю се се[276] гла(гола)ти. зане и в'сѣм(ь) законъ бѣ[277] добродѣтели, тако и выше нас(ь) бывь, м(н)л(о)стивь бѫдет(ь) моним(ь). да сьпростѣваю[278] же и вам(ь),[279] єлицн теплѣнши мѫжа хвалителю. аще бо кто ес(ть) нн(о)го теплѣнши.[280] нь не се[281] тьїю в'сн равночьстнн, иже мѫжеви похвалєнїю.[282] не бо прѣнемаганїемь дос(то)нное оставихомъ(ь). да некогда толико не брѣжем(ь), или добродѣтели или любьзнаго
10 п[о]добною. ни иже не п'шевати се ннѣм(ь) паче нам(ь)[283] прикладнѣм(ь)[284] быти похвалѣ. нь прьвѣю

---

[260] или словесемь силь M 157a, P 113б
[261] разѣ моужа сего оудивлшти M 157a, P 113б
[262] добродѣтели M 157a, P 113б
[263] Изостаје они M 157a, P 113б
[264] на никединомь M 157a, P 114a
[265] свою н(ы)ня M 157a, P 114a
[266] шавльшиль M 157a, P 114a
[267] лоуч'шїи M 157a, P 114a
[268] нежели M 157a, P 114a
[269] Изостаје по M 157a, P 114a
[270] слова сила M 157a, P 114a
[271] хвалими M 157a, P 114a
[272] сиа M 157б, P 114a
[273] своиствьнѣише X 66a
[274] обьшиннѣ M 157б, P 114a
[275] пращаєть M 157б, P 114a
[276] сиє M 157б, P 114б
[277] бѣ законь P 114б
[278] пращаєте M 157б, P 114б, сьпростѣваєт' X 66б
[279] вы M 157б, P 114б
[280] топлѣниши M 157б, P 114б
[281] сиє M 157б, P 114б
[282] моужа похвалєннє M 157б, P 114б
[283] нас(ь) M 158a, P 114б
[284] прикладнѣ M 158a, X 66б, P 114б

ѹбо лѣнѣѣхъ[285] се о словесн. р(є)чет' бо се истин'ное, ꙗкоже иже къ с(вє)щен'нымь(ь) пристѹпающе. прѣжде даже очистити[286] и глас(ь) и сѣмысль.[287] таже не неразѹмѣющемь(ь)[288] ѹбо, вьспоменѹ же |50б| ѹбо ωбаче. их'же поср(ѣ)дѣ о истин'нѣмь(ь) словѣ ѹпражнѣахѡмь(ь)[289] се страждѹщѹ.[290] добрѣ понѹднв'ше се и по б(о)жѣ[291] рав'но[292] исход[ь]ни быв'ше. и ниже ѡт[ь] н'рава[293] ономѹ доблѣстьвномѹ истинѣ од[ь]вижникѹ.[294] и ничтоже нно вьздѹхнѹв'шѹ, аще не сл(о)во бл(а)гочьстивно и цнра в'сего[295] сп(а)сител'но. ꙗже бо тѣлесе, ѹбо ниже дрьжѹти дос(то)нть[296] г(лаго)лати. цѹжѹ доблѹ и выше тѣла, прѣжде даже ѡт[ь]с[оу]доу прѣставнт' се. и ничтоже попѹщающѹ д(оу)шн[297] добрыхъ(ь) ѡт[ь] сьжзы врѣждати се. ꙗже ѹбо ѡт[ь]вѣтѹ, здѣ да лежет(ь). нбо ниже дльжаншѹ[298] не п'щю томѹ[299] трѣбовати нам(ь), къ ономѹ ѹбо творешем(ь)[300] и вѣдещнм(ь)[301] ꙗвѣ нашаа. се же къ тон нам(ь) шьстьв'но похвалѣ. самого прѣд[ь]ставльшем(ь) словѹ оногова б(ог)а, не хѹлити[302] цѹжа похвалами. ниже цн(о)го вторѣю нныхъ(ь) донти, и аще оного в'сн равно недостатьт'ствѹем(ь). ꙗкоже н(є)б(є)сн и сл(ь)н(ь)чнон лѹчи, иже къ сиц(ь) зрещен.

[§3. Похвала: Василијеви преци]

3. аще бо[303] ѹбо зрѣл(ь) вниц(ь) его родом(ь) и иже ѡт[ь] рода любочьстнма, чиць[304] любо ѡт[ь] малы[305] в'сако и нли же иже низѹ вндещен, нн ѹбо силных(ь) ꙗвнл' себн сьбѡрь. ѳлнка иже чрѣсь[306] оного лѣть.[307] ономѹ сьвьнести нмѣли быхом(ь). и ниже ѹбо повѣст'ли подали бнхом(ь) нмѣлн[308] что вещ нас(ь). ωно ѹбо вещ нмѹще в'сако. иже не льжали ниже бас'н'ли, сацѣли же тѣли дѣан'ли

[285] лѣнѣѣхъ M 158a, X 66б, P 114б
[286] ѡчистити нць M 158a
[287] цысль M 158a, P 114б
[288] неразѹцѣющнць M 158a, P 114б
[289] ѹпражнѣахѡц P 115a
[290] страждѹще M 158a, P 115a
[291] б(о)жѣ цню M 158a
[292] Изостаје рав'но M 158a, P 115a
[293] разѹ'ма вьнѣ M 158a, P 115a
[294] истнни под[ь]внгоу M 158a, P 115a
[295] сегь M 158a, сего P 115a
[296] достонть дрьжѹти M 158a, P 115a
[297] д(оу)ше M 158a, P 115a
[298] дльжаншего M 158б, P 115a
[299] того M 158б, P 115a
[300] творешемь слово M 158б, P 115a
[301] вѣдѹщнць M 158б, X 67a, P 115a
[302] ѡхѹлнти M 158б, X 67a, P 115a
[303] Изостаје бо M 158б, P 115б
[304] нли чиць M 158б, P 115б
[305] малыхъ M 158б, X 67a, P 115б
[306] прѣжде M 158б, P15б
[307] лѣти M 158б, X 67a, P 115б
[308] нцѣти M 158б, X 67a, P 115б

ѯдобрѣти се. и ни҃же[309] иноѯи пос(ь)лѯси. иногы бо ѯво иморе[310] нам(ь)[311] ѡт[ь] о(тъ)ца прѣд[ь] лагаѥт(ь)[312] повѣсти. и нич҃сого[313] иньнее дрѣвних(ь) о нѣм(ь) чюд[є]сь. их҃же исплынь в҃сако сьпис(а)нїе же и твореніе. иногa же имоа ѕемлѧ си,[314] чьстнїи кап҃падокее,[315] иже ничтоже иньнее иладопитателѧ или доброкон҃на. ѡт[ь]ноудѯ же ѡт(ь)чьскым(ь) р(о)домь,[316] матернѣемы[317] имѣхѡм(ь). воєводьства же, и събороволѫденїа. и дрьжава вь ц(а)рс(ь)кых(ь) дворѣх(ь). еще же[318] имѣнїа и прѣстолом(ь) высоты. и почьсти люд[ь]скыѥ. и словесь свѣтлости. кыих(ь), или вещ҃ше или бол҃ше.[319] их҃же нам(ь) аще хотещем(ь)[320] рещти дос(то)аше,[321] нич҃соже[322] ѯво были бише нань пелопинде и керопинде[323] и ал҃кимеоне.[324] єакїде же и нраклинде. и их же нич҃тоже высочаѥ.[325] иже[326] ѡт[ь] |51a| своих(ь) ѥвѣ рещи не имѯще, на неѧвлѥное прибѣгают(ь). бѣсы нѣкыѥ и богы и басни прѣродителем(ь) прословеще.[327] их҃же чьстнѣишеѥ,[328] невѣрїе. и хѯла[329] вѣрѯющим(ь).

[§4–8. Побожност Василијевих предака]

4. ѳл҃ма же о мѯжи нам(ь) сл(о)во. по мѯжи сѯдити бл(а)городїе сп(о)добляющѯ.[330] и[331] ѕракы ѯво и блѣскы изь самѣх(ь) окѯшати се. и конен добрород[ь]нѣшних(ь) или безчьстнѣшних(ь). нам҃же живописати се вьнѣш҃нимь. ѥдино или двѣѥ же испрьва[332] б(оу)доущих(ь) имѯ. и та своа оногова ж(н)тиѧ. ни҃же[333] паче ѯво обьрад[о]ует҃ се г(лаго)лемыимь рекь. на нын ѯво[334] ѡбращѯ се. иномѯ

[309] ниниже M 158б, P 115б
[310] пон҃тось M 158б, P 115б
[311] Изостаје нам(ь) M 158б, P 115б
[312] прѣд[ь]лагаѥть нань M 158б, P 115б
[313] ничесоже M 158б, P 115б, нич҃сого же X 67а
[314] сиѧ M 158б, P 115б
[315] кап҃падокы M 158б, P 116а, каппадоке X 67а
[316] ѡт[ь]чьскомоу родоу M 158б, P 116а
[317] матер҃ны M 158б, материницы P 116а
[318] Изостаје же M 158б, P 116а
[319] вещьша или болша M 158б–159а, P 116а
[320] хотещїимь M 159а
[321] достоѧше рещи P 116а. Писар сам увиђа грешку и успоставља правилан редослијед тако што над ријечју достоѧше исписује ситно в, док изнад рещи дописује а.
[322] ничесоже M 159а, P 116а
[323] кекропинде M 159а, X 67б, P 116а
[324] алык҃имеоне M 159а, X 67б, P 116а
[325] высочѣѥ X 67б
[326] иже M 159а, P 116а
[327] прославеще M 159а, P 116а, прословоуще X 67б
[328] ч(ь)ст(ь)нѣише M 159а, P 116а
[329] оукорь M 159а, P 116а
[330] молещоу M 159а, P 116а
[331] ине M 159а, X 67б, P 116а
[332] исправа M 159а
[333] и ни҃же M 159а, X 67б, P 116б
[334] на нь оуже и M 159а, P 116б

5 ѹбо нно что сказанїе и повѣсть. и рода и иже о коемꙗждо или мало или болꙗше. ꙗкоже нѣкыи жрѣбїи[335] шт(ь)чь. или издалече, или блиꙁѹ, ꙁачет(ь) сьходить[336] къ послѣдниⷨ(ь). сего же родителиⷨ(ь) обоиⷨ(ь), бл(а)гоч(ь)ст(ь)ное наречнто. скажет' же н(ы)нꙗ сл(о)во.

5. Гонєнїе бѣше. и гонєнїемь[337] страшꙗнѣишєю и тежчаншее.[338] вѣдѹщиⷨ(ь)[339] гл(аго)ю, мажниїаново.[340] иже иногыⷨ(ь) блиꙁь бывшиⷨ(ь) при вьꙁрасть, всѣх(ь) чл(овѣ)колюбныхъ(ь) показа. лютостию же иногою кыпе и пре се бл(а)гочьстїа[341] дрьжавѹ самь[342] обезати се. сего, иноꙁи ѹбо[343] прѣиⷨѣше шт[ь] нашихъ(ь) под[ь]вижникь. и даже до сьмр'ти под[ь]виꙁав'ше[344] се, и прѣд[ь] сьмр'тїю мало. толико остав'ше, елико по жити побѣдою и не сьотити борен'ии. нь останѹти[345] ннѣи(ь),[346] позчителїе[347] добродѣтели. живи св(ѣ)дѣтелє. одьхновен'ни wбразн. илыєща проповѣданїа. сь иногыⷨи же сьитаемыⷨи[348] и[349] иже[350] шт[ь] о(ть)ца семѹ ѡ(ть)ци. ни'же в'сакь прошьд[ь]шиⷨ(ь) бл(а)гочьстна пѹть, доброю принесе врѣⷨе wно вѣнчател'ство. приготованїа бо, ѹбо сице имѣхѹ и нрава, ꙗко в'са ѹдобно носити. иꙁ нихъ(ь) же вѣнчаваєт(ь) х(ристо)с(ь), иже[351] он(о)го подражавшихъ(ь) нас(ь) рад[и] стр(а)данїе.[352]

6. ел'ма же ꙁакон'нѹ тѣⷨ(ь) дос(то)аше и под[ь]вигѹ быти, ꙁакон' же и(оу)ч(є)ннчьства, нже хотещеⷨ(ь)[353] къ под[ь]вигѹ[354] приходити.[355] щедѣнїемь гонещиⷨ(ь)[356] и немощнѣшихъ(ь), нже приходещихъ(ь)[357] вьспещати.[358] ово бо[359] ѹбо лютости,[360] ово же без'мѹжїа[361] ес(ть). и аще

---

[335] ждрѣби M 160б, X 67б, P 116б
[336] сходити M 160б, P 116б
[337] гонєни M 160б, гонєнїе P 116б
[338] теж'тѣишєю X 67б
[339] вѣдоущиⷨ M 160б, X 67б, P 116б
[340] маꙁниниⷨ M 160б, P 116б, маꙁїⷨїново X 67б
[341] вь нєьстиⷨ M 160б, P 117a
[342] Изостаје самь M 160б, P 117a
[343] оубо иноꙁи M 160б, P 117a
[344] подвиꙁаше M 160б, P 117a
[345] wстати P 117a
[346] иныⷨь P 117a
[347] нескоудны M 160б, P 117a
[348] сьчетаемыⷨи M 160б, X 68a, P 117a
[349] Изостаје и P 117a
[350] иже M 160б
[351] иже M 160б, P 117a
[352] пострад[а]ниⷨ X 68a
[353] хотѣнїемь P 117б
[354] под[ь]вигоⷨ M 160б, P 117б
[355] приходити кь подвигѡⷨ(ь) P 117б, писар сам увиђа грешку и успоставља правилан редослијед тако што над ријечју приходити исписује ситно в, док изнад кь подвигѡⷨ(ь) дописује а
[356] гонещихъ M 160б, X 68a, P 117б
[357] пришд[ь]шїⷨь M 161a, P 117б
[358] вьспещати се M 161a, P 117б, вьꙁ'пещати X 68a
[359] Изостаје бо M 161a, P 117б
[360] сверѣпьства M 161a, P 117б
[361] немѫжьства M 161a, P 117б

се|51б|мѫ[362] почитающе они законоположника, что ѫкыщрѣают(ь). паче же къ ч'сомѫ[363] приносими
сѹт(ь) ѿт[ь] иже в'са ѣаже онѣх(ь) водещаго промысла. къ нѣкоюи ѿт[ь] мѡр'ских(ь) гѡрь дъбри.
иногы же тие оних(ь)[364] сѹт(ь) и глѫбокы[365] и на иногѣ простръты, прибѣгают(ь). зѣло малѣми
потрѣбною носеще и бѣжанїю съпоспѣшникы и пищи[366] слѫгами. ини ѫбо да чюд[є]т' се лѣтѫ дльготѣ.
ибо на иногѣмь ѣакоже г(лаго)лют(ь) иже бѣг'ствѫ продльжи[367] се. лѣто нѣгдѣ сед[ь]мою и мало
что къ ним(ь). се же крьмлиенїемь тѣлесь[368] бл(а)го быв'шемь.[369] тѣсно же и прѣмѣнено ѣако[370]
п(о)добно. и иже под[ь][371] вьздоухы[372] зимами и зноп и дьжды стр(а)дати. ище[373] же[374] бездрѫжною
пѫстош'ство и необьщиою[375] же и несмѣсною. еликo на злострастїе иже ѿт[ь] иногых(ь)
дароносимыи(ь) и почитаемым(ь). аз' же иже сих(ь) болше ес(ть) и прѣславнѣише, рещи гредѫ. да
не не вѣрѫет' же никтоже. или иже кто ничтоже велико не пщѫет(ь) иже о х(рн)с(т)ѣ гоиенїа и
бѣды.

7. злѣ разѫмѣваю и зѣло бѣднѣ. желаахѫ что и иже[376] къ сласти доблїи и врѣменем(ь) болеще. и
нѫжд[ь]ных(ь) сѫще[377] не насыщнї[378] и ѣаже. ѫбо їс(ран)л(и)ва, не провѣщаше. ни бо бѣхѫ[379] рьпътници
по онѣх(ь) иже вь пѫстынѣах(ь)[380] страждоущих(ь) по иже изь єгѷп'та бѣг'ствѫ. ѣако ѫбо добрѣиши
єгѷп'ть имь[381] бывает(ь) ѿт[ь] пѫстыне. ин(о)го котлом(ь)[382] и месь даю нескѫдїе. инных(ь) елика
тамо оставише. тимѣнїа бо[383] и каль, ничтоже бѣ тѣмь тогда за безѫмїе. инa же ѣако
бл(а)гоч(ь)ст(ь)нѣиша и вѣрнѣиша. Что бо ест(ь)[384] гл(агол)ахѫ невѣрных(ь). аще иже чюдесем(ь)
б(ог)ь, прѣпитавын вь поустыни богатно люд[н] стран'ны бѣжеще.[385] ѣако[386] и хлѣбь одьждити. и[387]

---

[362] некли и вьсемь M 161a, P 117б
[363] чесомоу M 161a, P 117б
[364] вь себѣ M 161a, P 117б
[365] глькокы M 161a, X 68a, P 117б
[366] пище M 161a, P 117б
[367] продльжити P 117б
[368] тѣлесы M 161б, X 68a, P 118a
[369] бывшимь M 161б, P 118a
[370] ѣакоже X 68б
[371] по M 161б, P 118a
[372] пьздоухы M 161б
[373] и ище M 161б, P 118a
[374] Изостаје же M 161б, P 118a
[375] ἀκοινώνητόν
[376] иже M 161б, P 118a
[377] сѫще P2 110a
[378] насыщен'ныи M 161б, насыщени P 118a
[379] бѣше X 68б
[380] поустыни M 161б, X 68б, P 118a
[381] имь єгупьт(ь) P 118б
[382] иногое котьль M 161б, P 118б
[383] ибо тимѣние M 161б, P 118б, тимѣние бо X 68б
[384] Изостаје ест(ь) M 161б, P 188б
[385] и бѣжеще M 161б
[386] тѣм'же M 161б, P 118б
[387] Истостаје и M 161б, P 118б

искыпѣти птице. питаѥ[388] не нѫжд[ь]ными тыїю, нь и изобил'ными. аще раздѣливы мюре. и съставивы сл(ь)н(ь)це. и рѣкѫ вьзразивь. и инаа ѫбо под[ь]рек'ше[389] келика сътворн. любит' бо вь таковыхъ(ь) любоповѣствовати д(оу)ша,[390] и многыми чюд[є]сы вьспѣвати б(ог)а. сьпотьщав' се и нас(ь) прѣпитаѥт(ь)[391] д(ь)н(ь)сь, ѥже[392] пищи[393] бл(а)готь|52a|стїа под[ь]вижникы. иногн ѫбо звѣрїе богатыхъ(ь) избѣжав'ше трапезь. ѩже бѣше нѣкогда и нам(ь). вь горахъ(ь) сихъ(ь) гнѣздещим(ь)[394] се. иногы же п'тице от[ь] снѣдныхъ(ь), любещихъ(ь) нас(ь) прѣлѣтают(ь). их'же ч'то не ловитно, тебѣ вьсхотѣв'шѫ ѥдиномѫ. сна гл(аго)лахѫ, и ловитва настоаше.[395] снѣдь самовидна. некѫплѥно вьсе, снѣдїе. єлене от[ь] хлыть не[396] от[ь] коуд[оу] ѩвльше се напрасно. ѩко ѫбо бл(а)говелнчнн. колми же тѫчнн. кол'ми же ѫсрьд[ь]нн на закланїе. кѫпно[397] и се ѫп[о]доблѩти бѣ, зане не скоро звани бѣхѫ,[398] тѫжахѫ. ови влѣчахѫ[399] ланїемь, ови же ведѣхѫ се. комѫ гонещѫ или сьнѫдещѫ, никомѫже. которым(ь) коником(ь), которым(ь) п'сомь. которомѫ бреханїю или въплю. или юным(ь) пред[ь]варившем(ь)[400] проходница[401] ловитвѣ.[402] законы м(о)л(н)твѣ[403] свез'нн и правед[ь]наго прошенїа. кто позна сицевѫ ловитвѫ, н(ы)нѩшних(ь) или когдашних(ь).

8. ѿ чюд[є]сн. сами ловитвѣ бѣхѫ дрьжателе. келико любно дрьжаше се вьсхотѣв'шн[404] тыїю. келико нзлишно от[ь]пѫсти се вь дьбри вь в'торѫю[405] трапезѫ. снѣдотворци скорн. в(є)чера готова. снѣдницн бл(а)годарливн. ѡбразь нмѫще ѫже надѣемымь, настоещеѥ чюд[о]. от[ь] негоже и кь страд[а]нїю о нем' же сїа бѣхѫ[406] нль, бываахѫ[407] ѫсрьд[ь]нѣнши. сицева моа сказанїа. ты же ин г(лаго)ли єлене, стрѣл'це[408] тн. и ореоны.[409] и актеоны.[410] злобѣсные ловце, мон гоннтель. ѩже баснем(ь) чюждоу[411]

[388] питѣѥ X 68б
[389] ὑπειπόντες
[390] се д(оу)ша M 161б, P 118б
[391] прѣпитѣѥть X 69a
[392] Изостаје ѥже M 161б, P 118б
[393] пище M 161б, P 118б
[394] гнѣздет' M 161б, P 119a
[395] настаѩше P 119a
[396] Изостаје не P 119a
[397] рек'ше M 161б, P 119a
[398] бѣше X 69a
[399] влѣчаахоу се P 119a
[400] прѣд[ь]варившиль M 162a, P 119б
[401] проходеща M 162a
[402] ловитвы P 119б
[403] молитвы P 119б
[404] вьсхотѣв'шиль M 162a, P 119б
[405] второу P 119б
[406] бѣше M 162a, X 69a, P 119б
[407] бываахоу M 162a
[408] келенострѣлце M 162б, P 119б
[409] ворнюне M 162б, P 119б
[410] актеюне M 162б, P 119б
[411] чюде M 162б, P 119б

се. н[412] вьздан҃ѣн҃[413] ал҃нїн[414] за д(ѣ)в(и)цѫ. аще что[415] толико вь любочьстїе ес(ть) тебѣ. и аще дамы на[416] бас҃нь бытн повѣстѫе[417] мою. ꙗка[418] же прочаа словоу и ѕѣлѡ срамна. ч҃то бо ѫспѣх(ь) вьзданїа, аще избавлꙗет(ь) д(ѣ)в(и)цѫ, да стран҃ноѫбивати[419] наѫчит҃ се. без҃чл(овѣ)чьство навыкше,[420] чл(овѣ)колюбїа[421] вьздаанїе. се ѫбо толико. шт[ь] иногыхъ(ь) единно[422] и за иногыхъ(ь), ꙗкоже мою сл(о)во. и се прондохъ(ь), не да оному приложѫ что бл(а)гославїа. ниже бо мюре трѣбѫет(ь) вытѣкающихъ(ь) вь не рѣкь и аще вытичють[423] ꙗко[424] иножаньше и великы. ниже шт[ь] вьпреносещихъ(ь)[425] что кь похвалюнїю иже[426] н(ы)на хвалимын. нь да покажѫ ꙗковыхъ(ь) имѫже[427] испрьва сѫщихъ(ь). |52б| и кь инже притчи зрещи, ꙗлико прѣспѣ. аще бо велико что инѣм(ь) иже прїе ти что шт[ь] горних(ь) вь любочьстнѭ, бол҃ше оному иже приложити кь горниль шт[ь] себе, ꙗкоже с трѫи вьнспрь текѫщи.

[§9–10. Василијеви родитељи, физички изглед Василијев]

9. Штьц҃ же сьпреженїа, не ильнее иже по добродѣтели равночьстному.[428] нежели тѣлеса[429] иногa ѫбо и дрѫга[430] сказанїа. нищепитанїа.[431] стран҃нопрїемц҃ства. д(оу)шн очищенїе изь вьздрьжанїа. ѵестїа шт[ь] притежанїа, б(ог)оу вьзложена с(вѣ)шен҃нѣ. вещь, не оу[432] тогда иноземь(ь), дрьзаема. ꙗкоже н(ы)на вьзрастьшн же и почьт҃шн се шт[ь] прьвыхъ(ь) притчен.[433] иннаа же[434] ꙗлика понтѫ и кап҃падокомь(ь) раздѣлнв҃ше, ѫдовлꙗ[435] иноземь(ь) насыщати слѫхы. инѣ же велико иннт҃ се и свѣтлѣньше, бл(а)гочедїе. тѣх҃ бо самыхъ(ь) ин(о)годѣтныхъ(ь) и добродѣтныхъ(ь), приказни ѫбо равно

---

[412] Изостаје н M 162б, P 119б
[413] вьздан҃нѣ M 162б, P 119б
[414] н альни M 162б, P 119б
[415] кто M 162б, P 119б
[416] не M 162б, X 69б, P 120a
[417] повѣствѫе M 162б, P 120a
[418] ꙗкова M 162б, P 120a
[419] стран҃ноуоубивати M 162б, ξενοκτονεῖν
[420] навык҃ши M 162б X 69б, P 120a
[421] и чл(овѣ)колюбиа M 162б, P 120a
[422] єдино шт[ь] иногыхъ P 120a. Писар сам увиђа грешку и успоставља правилан редослијед тако што над ријечју єдино исписује ситно в, док изнад шт[ь] иногыхъ дописује а.
[423] вьтѣчють X 69б
[424] Изостаје ꙗко P 120a
[425] приносещихъ M 163a, X 69б P 120a
[426] иже M 163a, P 120a
[427] емоу иже M 163a, P 120a, емоу еже X 69б
[428] равночьстное M 163a, P 120б
[429] и тѣлеса M 163a, P 120б
[430] дроуґаа M 163a, P 120б
[431] нищепитѣниа M 163a
[432] не оу и X 69б
[433] приказни M 163a, P 120б
[434] ꙗже M 163a, P 120б инна же X 70a
[435] оудовлѣ M 163a, X 70a, P 120б

нлоут(ь).[436] нам'же сих(ь) искѫсь прѣд[ь]ставн. сицевых(ь) ѫбо тѣх(ь) бывшнх(ь). ꙗко аще и не таковых(ь) были бише ѡ(тъ)цн, самѣмь вь бл(а)гославїе довлꙗти.[437] тацѣм' же ꙗвив'шем'[438] се ѡ(тъ)цемь, ꙗкоже аще не и сами толико были бише вь добродѣтель, всѣх(ь) прѣходнти[439] бл(а)гочедїемь. единого бо ѫбо нли два быти шт[ь] хвалнмых(ь), понѣ ес(тъ)ствѫ даст(ь) кто. а нже в'сацѣми врьхъ, ꙗвлена родившим(ь) похвала. сказаєт' же бл(а)женое с(вѣ)щен'нике и дѣвь число, и неже[440] вь брацѣ, нитоже сѫпрѫжьствомь[441] врѣдити се понѫдив'шем'[442] се. кь равномѫ добродѣтели бл(а)гонскѫсїю. нь жнтїомь[443] нзволенїа[444] паче, нежели граждансква[445] сїа сьтвор'шем(ь).

10. Кто не весть сегова[446] ѡ(тъ)ца васнлїа. великое паче всѣх(ь), нме. нже шт(ь)ч(ь)скые м(о)л(н)твы полѫчн. да не г(лаго)лю единь аще к'то шт[ь] чл(овѣ)кь. всако бо дрьже добродѣтелїю,[447] шт[ь] отрочете вьзв'ранаєт' се единого, неже старѣншинство нмѣти. кто попеченїе неже быст(ь) зван'но,[448] нли быв'ше[449] неже прѣд[ь]зва се, попеченїа вьнстннѫ тьзонменнто.[450] нли[451] се[452] вь женах(ь) ꙗви се. аще под[о]баєт(ь) скоро рещи, неже вь мѫжех(ь) ѡнь. ꙗкоже[453] аще ѫб,о [sic!] п[о]добаше работав'ша в'сако ест(ь)ствѫ н(ы)на хвалнмаго, чл(овѣ)комь дати. ꙗко[454] нѣкоего шт[ь] дрѣвннх(ь) шт[ь] б(ог)а даных(ь) вь шв'ши ѫспѣх(ь). ниже шт[ь] нных(ь) паче прнкла|53а|днѫ быти,[455] нли[456] онѣх(ь) семѫ быти. ниже онѣмь дрѫгаго паче, нли[457] сего о(тъ)цемь нменовати се. неже ѫбо добрѣ творнмо, и сътеце се.

вл'ма же начелемь[458] хваль законом(ь) б(о)ж(ь)ст(ь)вным(ь) повинѫюще се, нже ѡ(тъ)цемь повелѣваєт(ь) дати[459] почьсть, помен̃тыим[460] шт[ь]дахѡм(ь), кь самомѫ гредем(ь) ѫже. толнко

---

[436] басни некли нлѫть M 163a, P 120б
[437] довлѣти M 163a, X 70a, P 121a
[438] ꙗвив'шнм' M 163a, P 121a
[439] прѣвьсходнть M 163a, прѣвьсходнти P 121a
[440] нже M 163б, P 121a
[441] сьпрež'ствомь X 70a, сьпрѫжьствомь P 121a
[442] поноудив'шнм' M 163б, P 121a
[443] жнти M 163б, P 121a
[444] нзволенне M 163б, нзволенїемь P 121a
[445] жнтельства M 163б, P 121a
[446] семоу M 163б, P 121a
[447] добродѣтелнн M 163б, P 121a
[448] кто вл'мена нже неже быс(ть) прѣд[ь]зван'на M 163б, P 121б
[449] быв'шн M 163б, P 121б
[450] тьзонменнтѫ M 163б, P 121б
[451] ꙗже M 163б, P 121б
[452] то M 163б, P 121б
[453] тѣм'же M 163б, P 121б
[454] ꙗкоже X 70б, M 163б, P 121б
[455] паче прнкладьствоваше M 163б, P 121б
[456] нежели M 163б, P 121б
[457] нежели M 163б, P 121б
[458] начела M 163б, P 121б
[459] в'сакѫ дати M 163б, P 121б
[460] поменоутїнмь M 163б, P 121б

рекше, еликo[461] и всѣм(ь) ѹбо не пщѹю имѣти истин'но г(лаго)лати, оного свѣдещиꙗ(ь).[462] ꙗко единного нам(ь) д(о)стоаше оногова гласа, оного похвалꙗющиꙗ(ь). ть бо вещь ест(ь) свѣтла хвалещиꙗ(ь), и единь слова силою вещи д(о)с(то)инь. добротѣ[463] ѹбо и силѣ[464] и величьствѹ,[465] им'же
15 иноудѣх(ь) зрю[466] рад[о]ующих(ь) се, хотещиꙗ(ь) да попѹстиль. не ꙗко и вь сих(ь) ильн'шеѥ ч'сого[467] имѣше, малословных(ь) и о тѣлесн красѹющих(ь) се. донелиже бѣ еще юнь, и не оу любопрѣимѹдрьствомь[468] плътем(ь) не[469] съделѣ.[470] нь да не тожде постражду неискѹснѣшиꙗ(ь) стр[а]далцем(ь). иже крѣпост(ь) вь[471] высѹе боремых(ь)[472] и чрѣсь дѣл'ных(ь) и стѧжавше, ильн'ши[473] вь бѣдных(ь) обрѣтают' се. и им'же шт[ь] них(ь) же еже побѣждати ест(ь) и вѣньникоꙗ(ь)
20 нарицати се. ꙗже[474] никакоже ѹбо рекь иню[475] достатьѣнь[476] имѣти,[477] ниже вънѣ мысли износити[478] слово, сїа похвалю.

[§11. Спољашње и унутрашње образовање]

11. иню[479] же, всѣм(ь) исповѣдовати еже[480] ѹмь имѹщиꙗ(ь), наказанїе еже[481] ѹ нас(ь) бл(а)гых(ь) быти прьвоѥ. не се тьїю бл(а)город[ь]нѣшеѥ и наше. еже в'сакоѥ еже вь словесех(ь) сѹесловноѥ и любоч(ь)ст(ь)ноѥ ѹкарꙗющее, единого дрьжит' се сп(а)сенїа и доброты помышлꙗемых(ь),[482] нь и вънѣшнѥе. еже иноуи шт[ь] хр(и)стїань оплюваю(ь). ꙗко навѣтно и
5 пакостно и шт[ь] б(ог)а далече шт[ь]ганꙗющее, злѣ вѣдеще.[483] Ѩкоже бо[484] н(є)бо и землю[485] и вьздоух(ь) и елика сих(ь). не понеже злѣ нѣцїи прѣюше. вь мѣсто б(ог)а, б(о)жїа ч'тѹще. сего дѣлꙗ

[461] еже M 163б, P 121б
[462] свѣдоущиль X 70б, P 122a
[463] доброты M 163б, P 122a
[464] силы M 163б, P 122a
[465] величьства M 163б, P 122a
[466] зре X 70б
[467] чесого M 163б, P 122a
[468] любопрѣимоудростволь X 70б
[469] Изостаје не M 163б, P 122a
[470] съдолѣ X 70б
[471] Изостаје вь M 163б, P 122a
[472] борилыхъ M 163б, P 122a
[473] ильн'ше M 163б, P 122a
[474] ꙗже же M 163б, X 70б, P 122a
[475] ине X 70б
[476] излишьнь M 163б, P 122б
[477] имѣти се M 163б, P 122б
[478] иметати M 164a, P 122б
[479] ине X 71a
[480] иже M 164б, P 122б
[481] иже M 164б, P 122б, же X 71a
[482] разоуиѣваемыхъ M 164б, P 122б
[483] вѣдоуще M 165a, X 71a, P 122б
[484] Изостаје бо M 165a, P 122б
[485] землиꙗ X 71a

прѣобидно. нь елико потрѣбно тѣх(ь) плодѹюще къ жизни[486] и наслажденїю, елико бѣдно от[ь]бѣгаемь(ь). не творцѹ тварь ѹставлѧюще,[487] по безѹмныхъ(ь). нь от[ь] съдѣтел'ствих(ь) съдѣтеля познавающе. и еже г(лаго)лет(ь)[488] б(о)ж(ь)ств(ь)ны ап(о)с(то)ль. плѣнѹюще[489] в'сакь помысль[490] въ
10 х(рн)с(т)а. ѩкоже и ог'ня и пищѹ[491] и желѣза и дрѹгых(ь), никѣдино о[492] себѣ потрѣбнѣише вѣмы или врѣднѣише. нь ѩко ѹбо |53б| инит' се съмѣшаемыми.[493] се же ѹбо и от[ь][494] прѣсиникаемых(ь) звѣрен ест(ь), ѩже еже къ сп(а)сенїю бааленствомь[495] растворихом(ь), сице и сих(ь). еже ѹбо вьзыскателнѥ[496] же и зрителноѥ прїехом(ь). а еликоже въ бѣсы проводитъ[497] и прѣльсть и пагѹбѣ г лѹбинѹ,[498] от[ь]врьгохом(ь).[499] ѩко не и от[ь] сих(ь)[500] къ б(ла)гочьстїю ползѹем' се. от[ь] горшаго
15 лѹч'шеѥ навык'ше. и немощенїе онѣх(ь), крѣпос(ть) еже по нас(ь) словѹ съторив'ше. не ѹбо ѹкоризно накаданїе, зане се инит' се нѣкым(ь). нь лѹкавых(ь) и ненакаданых(ь) вьспрїет'но, еже[501] сице имѹщих(ь). иже хотеть ѹбо всѣм(ь)[502] бытн по самѣх(ь). да въ об'щинѣ еже по них(ь) крыют'[503] се. и ненакаданїю[504] обличитель,[505] избѣгают(ь).[506] ел'ма же се скаданом(ь) и исповѣдахом(ь), принесн ѩже[507] на нь да разѹмѣем(ь).

[§12–14. Школовање у Кесарији и Византиону. Долазак у Атину]

12. прьваа ѹбо вьзраста, от[ь] великаго[508] ѡ(ть)ца егоже об'ща накадателя добродѣтели иморе[509] тогда прѣдлагаше, повнвает' се и наздает' се. зданїе добрѣише еже и ч(н)стѣише. еже д(ь)невно б(о)ж(ь)ст(ь)вны д(а)в(и)дь добрѣ именѹет(ь), и нощ'номѹ сѹпротивно.[510] от[ь] сего ѹбо и ж(и)тиѥ

[486] жизни же M 165a, X 71a, P 122б
[487] вьставлѧюще M 165a, X 71a, вьзставлѧюще P 123a
[488] г(лаго)лить M 165a
[489] плѣнѧюще M 165a, P 123a
[490] в'сако разѹмѣнниѥ M 165a, P 123a
[491] пище M 165a, X 71a, P 123a
[492] по M 165a, P 123a
[493] съмѣшаемыимь M 165a, P 123a
[494] о P 123a
[495] бальствамь M 165a, P 123a
[496] вьзыскателноѥ P 123a
[497] приводить M 165a, X 71a, P 123a
[498] глѣбинѹ M 165a, X 71a, P 123a
[499] ѡплювахомь M 165a, P 123a
[500] сих' ли M 165a, P 123a
[501] иже M 165a, P 123б
[502] в'сѣхь M 165a, P 123б
[503] крнет M 165a X 71б, P 123б
[504] ἀπαιδευσίας
[505] ѡбличителѥ X 71б
[506] избѣгають M 165a, X 71б, P 123б
[507] еже M 165a, P 123б
[508] велика M 165б, P 123б
[509] понть M 165б, P 123б
[510] съпротивно X 71б

и сл(о)во съвьзрастѫ ѥлѥом'же и съвьходещем(ь)[511] дрѫгъ дрѫгѫ, дивнын наказѫет(ь) се. не ѳет'талїнскою нѣкоѥю и горною пещерою хвале се, ꙗко добродѣтели дѣлателище. ни нѣкоѥго бодѫща юн'ца сверѣпа п[о]добных(ь) ѥмѫ силных(ь),[512] ѫчителꙗ. ниже ꙁаѥце стрѣлꙗти, или гонити алнїе. или ловити єлене, шт[ь] него наꙁчаем(ь). или ратнаа крѣпчаншѫ[513] бытн. или жрѣб'це[514] обьѫчати добрѣ, тѣмжде[515] жрѣбцем(ь)[516] и ѫчителем(ь)[517] имѣѥ. или ꙁлогы єлене иже и львовь гас'ньыим[518] въспитаваем(ь).[519] нь съборноѥ наказанїе[520] наказѫем(ь), и бл(а)гоѵьстиѥ наꙁчае се.[521] и съвькѫпльше рещи. кь б(ог)дорщомѫ съвршенїю, ѥже испрьва ѫчен'ии ведом(ь). иже бо ꙁбо или ж(н)тиѥ тыїю или сл(о)во исправльше, и[522] иного же недостат'кѫюще, ничтоже шт[ь] раꙁноѳ҃ких(ь)[523] и'нѣ не п'шевати се, раꙁличнн соут(ь). им'же велика ꙁбо[524] тьщета, бол'ши же срамь видещим(ь) и в(н)дим|54a|ъ. а им'же по обоих(ь) бл(а)гонскѫсо|54a|вати ѥст(ь) и бытн строинои(ь), снлъ и ѥже бытн съврьшеном(ь) и жнтн сь онѣмь бл(а)женствомь. ѥже ꙁбо ономѫ прнключн се бл(а)го творещѫ,[525] въ домѫ имѫщѫ добродѣтели[526] прит'чю. кь нѥи же ꙁреще,[527] авїе добрь бѣше. Ѩкоже жрѣбета[528] и тел'це ꙁриль, вькѫпѣ[529] сь рождењемь ил(а)т(є)рѣмь своим(ь) послѣдѫюще. тако и сьи[530] о(ть)цеви об'тѣкаѥ[531] блнꙁь, въ жрѣбьыьсцѣ[532] хрептьни.[533] и начелныим[534] добродѣтели под[ь]вижен'ии,[535] не на ил(ь)ноꙁѣ остае. аще хощеши же, и въ сѣнипис(а)нїа[536] б(ог)дорщѫю добродѣтели[537] добротѫ назнаменѫѥ. и прѣжде года опасн'ства, опасная прѣд[ь]начрьтае.

[511] вьсходещемь M 165б, X 71б, συνανιόντας
[512] нѣкоѥго же кен'давра сверѣпа иже по нѥмь силныихъ M 165б, P 124a
[513] крѣпчѣншоу X 71б, крѣнчаншоу P 124a
[514] ждрѣб'ца M 165б, P 124a
[515] тогожде M 166a, P 124a
[516] ждрѣбца M 166a, P 124a
[517] оучителꙗ M 166a, P 124a
[518] басьнним M 166a, P 124a
[519] вьспитѣваемь M 166a, X 71б, P 124a
[520] wкроужномоу наказанню M 166a, P 124a, τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν
[521] б(ла)гоѵьстиѥ извицае M 166a, P 124a
[522] Изостаје и M 166a, X 72a, P 124a
[523] кривоѳ҃ких(ь) M 166a, P 124a
[524] оубѡ велика P 124a
[525] εὖ ποιοῦν
[526] добродѣтели имоущоу M 166a, P 124б
[527] зре M 166a, P 124б
[528] ждрѣбета M 166a, X 72a, P 124б
[529] вькоупѣ же X 72a
[530] сен X 72a, сь P 124б
[531] wбитѣе X 72a
[532] ждрѣбьчьсцѣмь M 166a, P 124б, жрѣбет'сцѣ X 72a
[533] хрепетани M 166a, P 124б
[534] коньч'ныихъ M 166a, P 124б
[535] движенїи M 166a, P 124б
[536] σκιαγραφίᾳ
[537] добродѣли P 124б

13. кл'ма же доволнѣ имѣше[538] иже здѣ наказанїа. п[о]добаше же имъ ниже добрыхъ(ь) избѣжати. ниже люботрудныи(ь)[539] пчелъ[540] остати. събирающїи[541] отъ в'сакого цвѣта потрѣбнѣишаа, къ кесарїискомъ граду тъщит' се. иже тамо принемлю наказанїе.[542] ть же г(лаго)лю свѣтлыи же[543] и нашь. понеже и монхъ(ь) словесь, ть старѣишина и оучитель. непобѣдныи[544] словесемъ(ь),[545] м(а)т(є)ремь[546] градь. или[547] градовь их'же прѣболшоуеть(ь), и на нихъ(ь) же имат(ь) сльг. егоже аще кто иже въ словесехъ(ь) дръжавы лишить, отъ[ь]иель бѫдет(ь) то добрѣишею же и чьстнѣишею. дроугїи бо отъ[ь] градовь, иноми рад[о]ують' се вдобрен'ми. или вет(ь)хыми или новыми. ѣако да убо не п'шю, повѣстен имѣют(ь) нежели в[н]димыхъ(ь). семъ же, словеса познанїе, ѣакоже въ оразѣхъ(ь)[548] или дѣанихъ(ь)[549] знаменитаа. прочаа же, сами да повѣствоют(ь)[550] иже и мъжа оучив'шен о себе. и оученїа наслади'ше с(є). еликь убо бѣше оучителеи(ь). елик' же врьстникомъ(ь). онѣмь убо, съпростираю се. сих'же прѣвьсходе, по[551] ображъ оученїа. еликъ славъ вьнѫтрь имала врѣмене отъ[ь] всѣхъ(ь) прїеть. и иже отъ[ь] народа, и прьвыми гр[а]да. бол'ше[552] убо вьзраста, наказанїе. бол'ше[553] же наказанїа, нравъ отвръжденїе ѣаблаю. вѣтїа въ вѣтїахъ. и прѣжде прѣмоудростныхъ(ь) прѣстолохъ(ь),[554] любопрѣмоудрь въ любопрѣмоудрыхъ(ь). и прѣд[ь] иже въ любомоудри оученїохъ.[555] иже велико, |546| с(вети)т(є)ль хр(н)стїаномь, и прѣжде с(вѣ)щенства. толико бѣше имъ иже отъ[ь] всѣхъ(ь) поданою въ всѣхъ(ь). семъ же словеса убо чрѣсь дѣлною бѣше. толико отъ[ь] нихъ(ь) прїемлющъ,[556] елико въ иже по нас(ь) любопрѣмоудрости съпоспѣшникы имѣти. понеже потрѣбно ес(ть), и иже въ сихъ(ь) силы къ разоумѣваемыимь сказанїю. под[ь]виженїе бо лѣнещимъ(ь) се[557] ес(ть). Бимь нензг(лаго)лань.

[538] имаше M 166б
[539] люботорудниемь M 166б, P 125a
[540] пчелы M 166б, P 125a
[541] събираюшеи M 166б, събирасошеи P 125a
[542] наказанна M 167a, X 72a, P 125a
[543] иже P 125a
[544] немьн'шии M 167a, P 125a
[545] словесь M 167a, P 125a
[546] м(а)тти M 167a, P 125a
[547] нежели M 167a, P 125a
[548] шроужнихъ M 167a, P 125a
[549] или въ приоутворноль оуцыш'ленниахъ M 167a, P 125a–125б
[550] повѣствоуют P 125б
[551] по в'сакомъ M 167a, P 125б
[552] бол'шиноль M 167a, P 125б
[553] бол'шим' M 167a, P 125б
[554] прѣмоудростныихъ прѣстоль M 167a, P 125б
[555] оученниихъ M 167a, оученниехъ X 72б, оученїихъ P 125б
[556] пожинающоу M 167a, P 126a
[557] движение бо оуютїих(ь) M 167a, P 126a

любопрѣмѫдрость же, дрьзость.[558] и иже wт[ь]лѫчити се мира, и сь б(ого)мь быт(и). долнимь горнѣа[559]
20 кѫплюдѣюща.[560] и нестоющимь[561] и минѫющимь,[562] стоющаа и прѣбываюшаа притежаваю.

14. wт[ь]с[оу]доу кь вїзантїи прѣд[ь]сѣдещїи вьстокѫ градь.[563] ибо бл(а)гонскѫсоваше,[564] прѣмѫдрьцы же и любопрѣмѫдрьцы сьврьшенѣшимь. ихже вь кратцѣ годѣ, добрѣншаа сьбра, скоростню и величьствомь ес(ть)ства. wт[ь]с[оу]доу, на иже[565] словесь земле[566] афины, wт[ь] б(ог)а посилаєт(ь) се. и добромь[567] иже о наказани несытнѫ.[568] афины, златые вьистинѫ м'нѣ и добрых(ь)
5 ходатаю иже иномѫ.[569] оны бо ми мѫжа сего познаше[570] сьврьшенѣ, ниже прѣжде невѣд[ь]хом' се.[571] и словеса искын, добро бл(а)женьство прїехъ. и wбразомь(ь) инѣм(ь), тожде постр[а]дахъ сазлѫ. иже ослета w(тъ)чанскы, ц(а)р(ь)ство обрѣте. бол'ше дѣла, подѣлноє кѫпивь. иже бо даже до сих(ь) бл(а)готочно нам(ь) сл(о)во. и гладкым(ь) пѫтем(ь) воде. и зѣлѡ бл(а)гошьствным(ь) и ц(а)рскым(ь) вьистинѫ, иже[572] мѫжа похвалаль.[573] а иже wт[ь]с(оу)доу, не вѣд[ѣ] что сл(о)вомь потрѣбѫю и гдѣ
10 сьвращѫ се. имат' бо что и сѫпротивно[574] нам(ь) сл(о)во. любе[575] бо здѣ словесе бывь. и врѣмене сего достигъ. иже[576] на се что приложити р(є)ченым.[577] и мало что приноудити[578] повѣстїю. wт[ь]кѫдѣ[579] же и како нам(ь) и wт[ь] коего начела, сьстави сеи же дрѫж'бы. сирѣч(ь). сьдьхновенїа и сьрасльства. аще дос(то)нть прирещи своиств'нѣише. любит' бо ниже видѣнїе, ѫдобь wт[ь]ходити wт[ь] красных(ь) позорь, аще и wт[ь]влачить кто нѫждею, кь тѣм'жде пакы вращати се. ниже сл(о)во, wт[ь]
15 сладчанших(ь)[580] повѣстен. бою же се теж'каго начетїю. окѫшѫ[581] же[582] се бо яко мощ'нѫ[583] сѣренѣ

---

[558] тщанию M 167a, P 126a
[559] горнее P 126a
[560] коуплюдѣюща M 167a, X 73a, P 126a, πραγματευόμενον
[561] нестоющиим M 167a, X 73a, P 126a
[562] текоущїимь M 167a, P 126a
[563] градь постиzаєть M 167б, P 126a
[564] бл(а)гонскоусоваше се M 167б, P 126a
[565] яже M 167б, P 126a
[566] zемлю M 167б, X 73a, P 126a
[567] добраго M 167б, P 126a
[568] несытна M 167б, P 126a
[569] ходатаю аще и нѣкомоу M 167б, P 126б
[570] сказаше M 167б, P 126б
[571] невѣдомаго M 167б, P 126б
[572] ниже P 126б
[573] похваль M 168a, P 126б
[574] против'но M 168a, P 126б, сьпротив'но X 73a
[575] желаю бо M 168a, P 126б
[576] и их'же M 168a, P 126б
[577] р(є)чен'ным M 168a, P 126б
[578] zакьснѣти M 168a, P 126б
[579] wт[ь]коуд[оу] M 168a, P 126б
[580] слад'чѣнших X 73б
[581] wкоусе X 73б
[582] Изостаје же – лакуна (оштећење) P 127a
[583] мощ'но M 168a, X 73б, P 127a

се[584] творити. аще бо что и нѣдиⷨ се[585] от[ь] любⷭве, и(н)л(о)сть стр(а)сти. всѣх(ь) стр(а)стен[586] сѫщи праведнѣиши.[587] и[588] иже[589] не постр[а]дати, |55a| тѣщета имь имѫщиⷨ(ь).

[§15–24. Боравак у Атини]

15. Имѣхѫ нас(ь) аѳине, якоже нѣкѫю стрѫю рѣчиⷯ[590] от(ь) единого от(ь)драв'шиⷯ(ь) се источника, от(ь)[591] отъчства въ различⷭна[592] прѣдѣл'ство. по раченїю наказанїа. и паки въ тожде сьшьд[ь]шеⷨ' се, яко от(ь) сьложенїа сице б(ог)ѵ под[ь]виг'шⷯ. имѣхѫ же малоⷨ(ь) мене прѣжде. сего же абїе сь иною,[593] сь иногою прїета и свѣтлою надеждею. нбо въ иногомь[594] езыцѣх(ь) лежаше прѣжде даже прїидет(ь). и велико конⷨ'ждо бѣше пред[ь]варити тъщимюе. ничтоже же[595] яково[596] сладос(ть)но что приложити словесеⷨь, мало съповѣданїе. вѣдещиⷨ(ь)[597] бо, въспоменовенїе.[598] незнающиⷨ' же, ѵчителство.

прѣмѫдростию неистовствѫющиⷨ(ь) аѳиноⷨь.[599] юныⷯ(ь) вещ'шїи и безѫмнѣиши. не от(ь) неродныⷯ(ь)[600] тъıїю и неиⷨенитыⷯ(ь), нь бо от(ь)[601] бл(а)гобывшиⷯ(ь) и свѣтлѣишиⷯ(ь). яко[602] иножьство сиⷧсно сѫще. и юнїи бѣдно[603] ѫдржаемиⷨ стрьⷨлен'иⷨ. еже бо страждоⷳщоⷨѫ[604] ес(ть) видѣти. о рьп'танныⷯ(ь)[605] конѥхристанниⷯ(ь).[606] любоконныⷯ(ь) и любопозорныⷯ(ь). скачют(ь). въпиют(ь). и(є)б(є)си пѫщают(ь) прахⷯ(ь). на колесницахⷯ(ь) тичютъ[607] сѣдещте. биют(ь) въздоⷳхⷯ(ь). коне бо прьсты яко биченⷨ. въпрезают(ь). прѣпрезают(ь). никединоⷨѫ же сѫще господїе. въздавают(ь)

---

[584] Изостаје се и т из наредне ријечи – лакуна (оштећење) P 127a
[585] Изостаје и' из претходне ријечи и с из се – лакуна (оштећење) P 127a
[586] стр(а)сте M 168a
[587] соущиѥ праведнѣишиѥ M 168a, соущеѥ праведнѣишеѥ P 127a
[588] Изостаје и P 127a
[589] ѥже M 168a, X 73б, ѥѥже P 127a
[590] рѣчиноую P 127a
[591] Изостаје от[ь] P 127a
[592] разлыч'но M 168б, X 73б, P 127a
[593] абиѥ по иноⷨ M 168б, P 127б
[594] иногыхъ M 168б, P 127б
[595] Изостаје же M 168б, P 127б
[596] яково и M 168б, P 127б
[597] вѣдоⷳщиⷨь X 73б
[598] въспоменованиѥ M 168б, P 127б
[599] аѳинеѡⷨ M 168б, X 73б, P 127б
[600] безьродныхъ M 168б, P 127б
[601] и ѡ(ть) M 168б, X 73б, P 127б
[602] за еже M 168б, P 127б
[603] и бѣдно M 168б
[604] страждоⷳщихъ M 168б, P 127б
[605] ѡ соупротивь положныхъ M 168б, P 127б
[606] ἱπποδρομίας
[607] тѣчютъ M 168б, P 128a, X 74a

дрꙋгъ дрꙋгꙋ ꙋдобнꙁнє[608] колесничиникы,[609] коніе. конєстоателства.[610] воєводы. и сїа, которїи. нищїи
15 многажди[611] и пꙋстошни. и ниже ꙋбо вь єдинь д(ь)нь пище доволни сꙋще, се и ти страждоуть
нехытро, о своихъ) ꙋчителєхъ) и сꙋпротивохытростникомь.[612] ꙗко да многаніши б[оу]доуть ти. и
онѣхъ) бл(а)гомощныхъ(ь)[613] творетъ) собою, тьщанїе имꙋще. и вещь ес(ть) крот'ко[614] бесчин'на[615] и
бѣсовство.[616] прѣд[ь]варꙗют' се градове. пꙋтеве.[617] пристанища. горамь врьси. поля. послѣд'ства.[618]
ничтоже аще не ат'тикїи[619] странꙋ. или прочен єлладѣ.[620] самѣхъ) тѣхъ) жителникь вещ'шїи. ибо и
20 сихъ) раꙁдѣленѣхъ) тьщан'ии имоуть).

16. ел'ма же бо[621] ꙋбо кто прїиндет) от) юныхъ) и вь рꙋкоу бꙋдет) елшихъ). бываєт) же или по нꙋждень или волею. ꙁаконь сь ес(ть) тѣм(ь) ат'тиком(ь),[622] и ꙋченїе |55б| смѣшено тьщанїемь. прѣжде ꙋбо ꙋпрѣждает' се нѣкым(ь) от[ь] прѣд[ь]познаныхъ)[623] или дрꙋговь. или сьрод[ь]ныхъ). или иже от[ь] тогожде от[ь]чьства. или от[ь] єлици избы тьіни прѣмꙋдростнаа и
5 привод[ь]нници ꙋченїемь.[624] и от[ь]с[оу]доу паче чьстию[625] онѣм(ь). єлма и се имꙁда єст(ь) самѣмь[626] потъщателєм(ь) бытн. таж(є), люботежит' се от[ь] хотещаго в'сакого.[627] мыслит' же се тѣм(ь), не п'щꙋю се. новопришьлным(ь) скꙋстатн моудроваиїе, и под[ь] рꙋкꙋ свою испрьва водитн. люботежит' же се, от[ь] овѣхъ) ꙋбо сверѣпѣнише.[628] от[ь] овѣх' же, словесньнише. како ꙋбо невѣждьства, или граждан'ства имат(ь). и вещь неразꙋмѣющим(ь) ꙁбо, ꙁѣлѡ страшно и некрот'ко.[629] прѣд[ь]вѣдещим(ь)[630]
10 же, и паче сладко и чл(овѣ)колюбно. вещ'ше бо ес(ть) прикаꙁаніе, нежели дѣло прѣтимых(ь). таже провождает(ь)[631] скроꙁѣ[632] трьгь,[633] кь бани ведом(ь). провождеиїе же. раꙁ'чиннв'ше сами се по редꙋ на

---

[608] оудобнѣ M 168б, P 128a, оудобьꙁнѣ X 74a
[609] колесничиничникы P 128a
[610] ἱπποστασίας
[611] многащїи M 168б, P 128a
[612] соупротивоухытростникомь M 168б, сьпротивоухытростникомь X 74a, ἀντιτέχνους
[613] бл(а)гомꙋщихъ M 168б, P 128a
[614] по истинѣ M 168б, P 128a
[615] беꙁьчин'на M 168б, X 74a, P 128a
[616] бѣсовьства M 168б, P 128a
[617] поутове M 168б, P 128a
[618] послѣдниаа M 168б, P 128б
[619] ат'тикыѥ M 168б, P 128б
[620] прочеѥ ел'лади M 168б, P 128б
[621] Изостаје бо P 128б
[622] ат'тинскы M 169a, P 128б
[623] прѣд[ь]знаємыихъ M 169a, P 128б
[624] прндебитниамь M 169a, прндобытїамь P 128б
[625] честию X 74a
[626] нмь M 169a, P 128б
[627] всако P 128б
[628] сверѣпнѣнишѥ M 169a, P 129a
[629] страшна и некротка M 169a, P 129a
[630] прѣд[ь]вѣдоущїим' M 169a, X 74б
[631] провождает' се M 169a
[632] сквозѣ X 74б
[633] трьгы M 169a, P 129a

сьпреженїе ѡт[ь] растоанїа.[634] твореще н[635] юномѹ прѣд[ь]пѹтїе. кь бани прѣд[ь]силают(ь); елма же приближет' се, вьплєм' же многом(ь) и тьп'танїемь притварающем'[636] се ꙗкоже неистов'ствѹюще се. повелѣвает(ь) же глас(ь). не прѣд[ь]стѹпати нь стоати. ꙗко бани, своих(ь)[637] не прѣимлющи.[638] и вькѹпѣ дв'ремь ѡт[ь]врьзаемомь, пораженїемь юнаго ѹстрашив'ше, таже вьход[ь] попѹстив'ше, тако ѹбо свободѹ дают(ь). равночьстна ѡт[ь] бане и ꙗко тѣх(ь) единого прїемлюще. и се ес(ть) тѣх(ь) сьврьшенїа свѣтлѣншею. скорѣншею печалным(ь)[639] прѣмѣнєнїе и обитанїе.[640]

Тогда ѹбо азь моюг(о) и великаго васнлїа, не сам(ь) стыдѣнїа[641] рад[н][642] ведѣх(ь) тьїїю.[643] єже нрава стоателною зре и єже вь словесех ѣ тврьдою. нь и иных(ь) прѣпирах(ь) п[о]добно[644] имѣти, елици ѡт[ь] юных(ь) не вѣдеше[645] мѹжа бѣхѹ. иногѣм' бо авїе чьстьнь бѣше, слѹхом(ь) прѣд[ь]вьспринет(ь). ѡт[ь] нєго[646] что бывает(ь). самь тьїїю приходещих(ь) избѣже[647] закона, лѹч'шен нежели поновопришьл'ци,[648] сп[о]добив' се почьсти.

17. се нам(ь)[649] дрѹжбѣ начетькь. ѡт[ь]с[оу]доу єже сьвькѹплєнїю искра. сице дрѹгь о дрѹзѣ ѹꙗзвихѡм(ь)[650] се. таже сьлѹчи се |56а| что и сицево. ниже бо се оставити дос(то)нно. не прость родь обрѣтаю армены, нь и зѣло ськрьвено что[651] и лѹкаво. тогда ѹбо иже ѡт[ь] вещ'шних(ь) имѹ обычных(ь) и дрѹгь нѣцїи. иже ѡт[ь] о(ть)ца и прьвнаго дрѹж'ства. нбо оного прѣбыванїа сѹще обрѣтаахѹ се. приходеще кь нємѹ сь дрѹжьбною льжею. зависть же бѣ а не бл(а)годѣтїе прїносещею. вьпрашаахѹ[652] же ег(о) люботежнѣ,[653] паче нежели словеснѣ. и подьклонѣти себѣ окѹшахѹ се, прьвымь начинанїемь. прьвое бл(а)городїе мѹжѹ знающе, и тогдашнюю почьсть не трьпеще. люто бо бьти аще прѣд[ь]вьзьмше искѹсных(ь) ласкрьдьствовати[654] прѣд[ь]пошивше се, не веще имѣти[655] стран'наго же и новопришьл'ца. Ѩзь же ѳинолюб'ць и сѹетнын, ни бо чювьствовах(ь) зависти,

---

[634] раꙁстоанїа P 129а
[635] Изостаје н M 169а, P 129а
[636] притварающе M 169а, X 74б, P 129а
[637] нхъ M 169а тѣхъ P 129а
[638] приемлющи P 129а
[639] печал'нынхъ M 169а, P 129б
[640] рад[ь]рѣшенїе M 169а, P 129б
[641] стыдѣнїемь M 169а, P 129б
[642] Изостаје рад[н] M 169а, P 129б
[643] тьчню тогда M 169а, P 129б
[644] п[о]добноє P 129б
[645] вѣдоуще M 169а, X 75а, P 129б
[646] нєгоже M 169а, X 75а, P 129б
[647] єдинь потонь приходещихъ ѡб'щаго избѣже M 169а, P 129б
[648] новоприш'льци M 169а
[649] вамь M 170а
[650] оуꙗзвиховѣ M 170а, P 130а
[651] что ськрьвен'но M 170б, P 130а
[652] вьпрашахоу M 170б, X 75а
[653] люботежьбнѣ P 130а
[654] прѣд[ь]вьзьм'ше трїѭне, и оухыщрен'нѣ гла(гола)ти M 170б, P 130а
[655] имати M 170б

вѣрꙋющε лъжи. ѫжε прѣкланꙗємоѥ(ь) тѣлꙋ и хрьбꙋты прѣложившемꙋ(ь).[656] нбо ревноѡбразꙋахꙋ[657] ѳѳинскꙋю славꙋ вь онѣх(ь) расыпати[658] сε и скоро нε брѣщи сε.[659] ѯтврьждахꙋ же[660] юноше вьзводε слово и иже ѡт[ь] себε ѡбращεнїε даръε. можεт же и малыи прилогъ, всε вь сицевыхъ(ь). ѯвѣдѣвь сварꙗ[661] главы,[662] иже словесн[663] съставих(ь). да ꙗкоже бесѣдѣ[664] познах(ь) ненꙁг(лаго)лан'ноюε нεꙁдрьжимоюще[665] соущε, нь ꙗсно ѫжε обнажаємо, вь нεзаапꙋ прѣложивь, крымꙋ же ꙁдарих(ь) 15 ономꙋ положивь. и нно силнꙋ побѣдꙋ сътворих(ь). сь же позна абїε быв'шаго.[666] нбо бѣ острь ѕломь, ащε никто дрꙋгы. и ѯрьдїа исплнꙋ сε. да сьврьшенѣ т(о)го обьжεлаю в'сако. послѣдоваше[667] колѣблю словесεм(ь) доблыхъ(ь) онѣхъ, и бию сьлышлю'ми.[668] нε прѣжде вьꙁ'врати сε, или[669] коньнѣ оделѣти.[670] и дрьжавꙋ[671] ч(и)стѣ ѯвести сε.[672] сε в'тораа нам(ь) дрѯж'бы. нε εщε искра,[673] нь ѫжε ѡгню[674] горѣнїε вьꙁ'жигаєт'[675] сε свѣтло и вьздоꙋш'но.

18. они ѫбо сицε ѡтидоше бεздѣл'ни. много ѫбо сѯровства[676] своεг(о) покꙋднв'ше. многа же ѡт[ь] навѣта мнѣ стꙋжив'ше. ꙗко[677] и ꙗвлюнꙋ враждоꙋ обличити. и прѣданїε нарицати. нε онѣх(ь) тꙑню, нь и самѣхъ ѳѳинꙗнь.[678] ꙗко прьвым(ь) искꙋсомь обличεномь и посрамлюном(ь), ѡт[ь] единн(о)го мꙋжа. |56б| и сε ниже иже ѯп'ватн[679] врѣмε имꙋща. сь же, нбо чл(овѣ)ча стр(а)ст(ь). εгда велика 5 ѯп'вав'ша,[680] напрасно ѯп'ваным(ь)[681] полꙋчим(ь),[682] мьнεε славы дрѣти ꙗвлꙗємаа. сε и сь стражде сѣтꙋаше.[683] тꙋжаше. о пришьствн себε хвалити нε имѣше. искаше надѣян'ноюε. тъше бл(а)женство

---

[656] прѣложившимь M 170б, P 130б
[657] ревнѡобразꙋовахъ M 170б, P 130б, рев'нѡобразꙋовахꙋ X 75а
[658] разсыпати P 130б
[659] скоро прѣѡбидѣти сε M 170б, P 130б
[660] Изостаје же M 170б, P 130б
[661] сварѣ X 75б
[662] сицевыихъ. равныε рати главы M 170б, P 130б
[663] словоу M 170б, P 130б
[664] бесѣды M 170б, P 130б
[665] познахъ недоꙋмѣвател'ноε. ниже дрьжимоюще M 170б, P 130б
[666] абиε позна быв'шиε M 170б абїε позна бывшиε P 130б
[667] того ѡлнрьствоꙋю, гонише M 170б, P 131а
[668] събранниим M 170б, събраним P 131а
[669] нежели M 170б, P 131а
[670] ѡдолѣти M 170б, X 75б, P 131а
[671] дрьжавою M 170б, P 131а
[672] оувезʼти сε M 170б
[673] нектомꙋ искра M 170б, P 131а
[674] ѡг'ню M 170б, P 131а
[675] вьꙁ'жагаєт' X 75б
[676] продрьзанниа M 171а, P 131а
[677] ꙗкоже M 171а, P 131а
[678] ѳѳинѣнь X 75б
[679] иже ниже оуповати P 131а
[680] оуп'вав'ше M 171б, X 75б, оуповаше P 131а
[681] оупованныхъ M 171б, P 131а
[682] полоучихѡмь M 171б, P 131а
[683] сѣтоваше X 75б

аѳины именоваше.[684] Ѡвь бо сн,[685] аз же печали от[ь]емлах(ь)[686] вещ'шее. и словесѣ сьбываѥ и отъшаѥ помысли. и еже бѣ истин'но, ниже н'равъ имѫа скороѥ тъ быти г(лаго)лю,[687] аще не врѣменем(ь) ин(о)гомъ и сьбытствомь(ь) сьврьшенѣм(ь).[688] ниже ученїе окъшающим(ь) се, от[ь] малых(ь) же и вь малѣ познавати. тѣм'же обращах(ь) его вь бл(а)год(оу)шноѥ. и искъшенїе даѥ и възымаѥ,[689] веще себѣ свезах(ь).

19. да ѥкоже проходеще[690] лѣтъ, любовь дръгъ дръгъ исповѣдахом(ь). и любопрѣимъдрост(ь) бытн тъщимоѥ, тогда бѫе в'са бѣхом(ь) дръгъ дръгъ. едннохрам'нн. кънопрѣбыват'нн. сърасльнн. еднноврещ. пр(н)сно любы[691] дръгъ дръгъ[692] сьвьзрастъющ, теплѣшѫ[693] же и извѣстнѣшѫ. тѣлеснаа бо рачнїа елма бо текъщнх(ь) соут(ь), и текоут(ь) равно и пролѣтным(ь) цвѣтцем(ь). ниже[694] бо пламень прѣбываѥт(ь), вещи сконча'ши се. нь сь вьждигающим(ь)[695] от[ь]ходить. ниже любы сьстонть, ѹведающѫ под[ь]жиганїю.[696] По б(о)зѣ же сѫщен цѣломъдрн,[697] ел'ма бо дѣанїа стоющаго[698] соут(ь), сего рад[н] и прѣбывателнѣшн.[699] и наивеще[700] тѣмь доброта[701] мы'таѥт(ь) се. толико паче себѣ же и дръгъ дръгъ свезаѥт(ь)[702] тѣмжде[703] рачителѥ. сь, еже[704] о нас(ь) рачнїа законь.

Разъмѣю[705] се бо, вь нѣврѣмене и мѣры носим(ь), и не вѣм(ь) како вь сїа вьп[а]даю словеса. не имам' же како себе да съставе[706] от[ь] повѣсти. пр(н)сно бо ин оставленоѥ, бѣдно паваѥт(ь) се, и лъше[707] прѣд[ь]вънетаго. и аще ле кто оводить[708] вьпрѣд[ь] и(оу)ч(н)телнѣ, еже иногоногатых(ь) постражду. ни'же от[ь] мюра извлѣкомомь, придрьжет' се чламовы[709] каменїа. и не прѣжде оставет'

---

[684] именоваше M 171б, P 131б
[685] сна M 171б, P 131б
[686] от[ь]емлаах' P 131б
[687] гл(агол)ѥ M 171б, P 131б
[688] сьврьшен'нѣншнмь M 171б, P 131б
[689] въземлѥ P 131б
[690] проходещоу M 171б, X 76а, P 131б
[691] прнснолюбын X 76а
[692] прнсно дроугъ дроугоу люби M 172а, P 132а
[693] топлѣншоу M 172а, P 132а
[694] цвѣт'цемь. не насташе прѣбыват'нѣнша. ниже M 172а, P 132а
[695] вьжнгающнмь M 172а, P 132а, вьждагающнмь X 76а
[696] подьжеганню X 76а
[697] соуща и цѣломоудраа M 172а, P 132а
[698] оубо. вещи стоѥщеѥ M 172а, P 132а, стоѥщаго X 76а
[699] прѣбыват'нѣнша M 172а, P 132а
[700] навеще X 76а
[701] и елнко тѣмь веще доброта M 172а, P 132а, добра, та X 76а
[702] свезоують M 172а, P 132а
[703] тѣхъжде M 172а, P 132а
[704] сь еже M 172а
[705] Разоумѣваю M 172а
[706] съставлю M 172а, X 76б, P 132б
[707] лоуч'ше M 172а, P 132б
[708] от[ь]водить M 172а, P 132б
[709] придрьжоут' се члѣновы M 172а

се, или ѡт[ь] себе что пріѣти нѫжде.[710] аще ѹбо простить к'то, имаи(ь) искомою. аще ли же ни, ѡт[ь] себе вьземѫ.

20. Тако ѹбо іаже къ себѣ имѫще. и таковы подьставльше бл(а)гостѣн'нѫ |57a| чрьтогѫ златы стльпы, іакоже г(лаго)лѥт(ь) пин'дарь. тако бѣхом(ь) вьпрѣд[ь],[711] б(ого)мь и любовїю сьпоспѣш'ствы[712] имѫще. ѡ како без' сльзь сих(ь) прѣтрьпе[713] паѥт(ь).[714] равна ѹбо ѹп'ванїа[715] вождаахѫ нас(ь). вещи приѧвнстнѣ, словесь. ѧвност' же отнде, ревност' же тьщаше се. под[ь]вниг же обонмь, не иже кто самь старѣншин'ство да имат(ь). нь да[716] дрѹгѫ се попѹстить. обонх' бо бл(а)гонскѹсноѭ, своѭ творѧхом(ь). єдина ѹбо обоим(ь) имѣше се д(оу)ша, двѣ тѣлесн носещи. и аще иже в'са вь всѣх(ь) лежати, невѣрно г(лаго)лющим(ь). нь наи'же вѣрно, іако вь обонх(ь) и ѹ обонх(ь)[717] бѣхом(ь). єдино же обоим(ь) дѣло,[718] добродѣтель. и иже жити, къ б[оу]доущим(ь) надежданмь. прѣжде даже ѡт[ь]с[оу]доу ѡт[ь]нти, ѡт[ь] ѯдѣшних(ь) прѣставлѧемом(ь). къ нѥмѫ же зрещи, и ж(и)тиѥ и дѣанїе в'се исправлѧхом(ь). ѯаповѣдїю сице водими и[719] дрѹгъ дрѹгѹ добродѣтель посщ'рѧюще. наще не велико имѣ се рещи, правила сѹще себѣ сама и мѣрила. ни'же[720] правоѭ и не раѯ'сѹждаѥт'[721] се. дрѹгом' же бесѣдовахом(ь), не нетьстивѣншим(ь) нь цѣломѹдрьнѣншим(ь). ниже которливѣншим(ь), нь мир'нѣншим(ь). и[722] сь ними же бывати ѹспѣшно. вѣдеще,[723] іако ѡт[ь][724] ѕлобы ѹдобно прѣложити,[725] или[726] добродѣтели подати. ел'ма и недѹгѹ прѣѥти паче, нежели[727] ѯдравїе даровати. ѹ'ченїом'[728] же, не сладчаншим(ь)[729] паче,[730] нежели добрѣншим(ь)[731] радовахом(ь) се. понеже и ѡт[ь]сѹдѹ, ес(ть) или къ добродѣтели вьѡбражати се юным(ь), или къ ѕлобѣ.

---

[710] нежели ѡт[ь] дроугъ дроугa что прнѥти ноужденю M 172a, P 132б, ноужденю X 76б
[711] напрѣдь M 172б, P 132б
[712] б(ог)а и любовь сьпоспѣш'нникы M 172б, P 132б
[713] прѣтрьплю M 172б, X 76б, P 132б
[714] паѥть прѣтрьплю P 132б. Правилан редослијед успостављен је тако што је над ријечју паѥть исписано ситно в, док изнад прѣтрьплю дописано а.
[715] оуповання M 172б, P 132б
[716] іако M 172б, P 133a
[717] іако вь дроугъ дроугѣ и ѡт[ь] дроугъ дроугa M 172б, P 133a
[718] тѣло M 172б
[719] Изостаје и M 172б, P 133a
[720] нижe P 133a
[721] расоужданет' M 172б, X 77a
[722] не, скврьн'нѣншимь ниже рат'нѣншимь нь цѣломѹдрьнѣншимь. и M 172б не скврьннѣншимь ниже растлѣннѣншимь. нь цѣло моудрьнѣншимь. и P 133б
[723] вѣдоуще X 77a
[724] Изостаје ѡт[ь] M 172б, P 133б
[725] причестити се M 172б, P 133б
[726] нежели M 172б, P 133б
[727] иже ли M 172б
[728] оучени M 172б, P 133б
[729] слад'чаншими M 172б, P 133б, сладѣншимь X 77a
[730] веще M 172б, P 133б
[731] добрѣними M 173a, добрѣншими P 133б

21. два ѹбо познаваста се нам(ь) пѹти.[732] овь прьвыи, ч(ь)стнѣи.[733] ов' же, в'торыи неравнаго[734] словесе. иже къ с(ве)щен'ным(ь) намь домом(ь) и иже тамо ѹчителем(ь) приводещи. и сь же,[735] къ вънѣшним(ь) наказателем(ь). дроугые же,[736] хотещим(ь) оставихом(ь). празд[ь]никы. позорища. трьжьства. пиры. ничтоже бо неп'щю чьстно,[737] иже не къ добродѣтели вед[є]ть. ниже творить добрѣишихъ(ь), иже о том(ь) тъщѹщихъ(ь)[738] се. нѣм' бо[739] ѹбо, нна прозванїа[740] нѣкаа соуть(ь). или wт[ь] о(ть)ца, или wт[ь] дома. wт[ь] своихъ(ь) хѹдожьствь[741] или wт[ь][742] дѣанїи. нам' же велікоє дѣло и ине, хр(и)стїаном(ь) и[743] быти и именова|57б|ти се. и[744] им'же веще мѹдрьствовахом(ь). нежели обращенїемь прьстенъ[745] главы, гѹгне. аще не гасньі[746] би была. из нею же, лндѣны ѹмѹчи. или златом(ь) нѣкогда инда, егоже дѣл'ма погыбе. полѹчивь молитвѣ,[747] и в'са злато стежавь. нна си, фригїнска гас'нь.[748] аварндово бо, стрѣлцанїе, что ѹбо да г(лаго)лю. прѣсѣвернаго. или аргїа пигаса. им'же не толико бѣше иже по въздоухѹ носити се, елико нам(ь) иже[749] къ б(ог)оу възимати се, сами собою и самѣми.[750]

да реку что и съкращено. врѣд'ны ѹбо инѣм(ь) афинны, ѥже въ д(оу)шѹ.[751] ни бо злѣ се въспрїемлеть(ь) се бл(а)гочьстивѣишим(ь). нбо[752] богатет' се[753] злоє богат(ь)с(ть)во, идолы, паче дрѹгыє єллады. и люто, не съвьсхытити[754] се сих(ь) похвалникы и съг(лагол)ьникы. нам'же никоднна wт[ь] сих(ь) тъщета. съмыслом(ь) ѹкрашенъх(ь)[755] и огражденомь. сѹпротивно[756] ѹбо аще что дос(то)ить, и прѣславно рещи. въ вѣрѹ wт[ь]с[оу]доу ѹтврьдихом(ь) се, ѹв[ѣ]дѣв'ше тѣх(ь) прѣльстноє

---

[732] поута M 173б, P 133б, поутѣ X 77а
[733] и ч(ь)стнѣи M 173б, P 133б
[734] и нерав'на M 173б, P 133б
[735] и иже M 173б, P 133б
[736] Изостаје же M 173б, P 133б
[737] ч(ь)стноє M 173б
[738] тъщещих' M 174а, X 77а, P 134а
[739] Изостаје бо M 174а, P 134а
[740] названна M 174а, P 134а
[741] ходожьствь X 77а
[742] Изостаје wт[ь] M 174а, X 77а, P 134а
[743] Изостаје и P 134а
[744] Изостаје и M 174а, X 77а, P 134а
[745] прстена M 174а, P 134а
[746] бас'нь M 174а, P 134а
[747] молитвы M 174а, P 134а
[748] бас'нь M 174а, P 134а
[749] иже намь M 174а, P 134а
[750] и сь самѣми M 174а, P 134а
[751] д(оу)шє X 77б
[752] Изостаје нбо M 174б, P 134б
[753] бо се M 174б, P 134б
[754] вьсхытити M 174б, P 134б
[755] оукрашеннюмь P 134б
[756] съпротив'но X 77б

же и ненстовоıе.[757] здѣ бѣсы не брѣг'ше.[758] ıмѫже[759] дивєт' се бѣсове.[760] и аще каа ıс(ть) ıлн[761] вѣрѫєт' се рѣка посрѣд[ѣ] сланины[762] текѫщи сладка. ıлн животно[763] вь ѡгни ıскаче.[764] ıм'же в'са
20 ıмлıєт'[765] се. бѣхом(ь)[766] ıмы вь всѣх(ь) съврьстникох(ь).[767]

22. и ıже добрѣıше, ıако и сътıннıєї нѣкоıе о нас(ь) не неродно[768] бѣше, ѡт[ь] оного вожда наказаıемо и вѣдомо[769] п[770] тѣми жде рад[о]ѵющи[771] се. аще и пѣши на ıндьскон колесници течахом(ь). оного теченїе и нрав(ь). ѡт[ь] них(ь) же бѣше нам(ь) знамєнитом(ь) ѕво быти ѡт[ь] нашıх(ь) наказатель и ıстєзателїн.[772] знамєнитом' же, ѡт[ь] єллады в'сеıе. и тоıе паче
5 знаıмѣнших(ь), ѕво же и даже до ѵрѣсьмєждıа[773] прондохом(ь), ıако ıавѣ быс(ть) ѡт[ь] вещ'шıх(ь) ıже та[774] съповѣдѫющıх(ь). ѡт[ь] толицѣх' бо нашıи наказателıе, ѡт[ь] ıелицѣх(ь) а҂нне. ѡт[ь] толицѣх' же ıмы, ѡт[ь] ıх'же наказателıе. съпослѫшаıеıи же дрѫгъ дрѫгѫ и съг(лаго)лıеıи. и сѫпрѫгъ[775] не ненмєннть, и сѫще ѵ ıнх(ь) и слышѫще.[776] ıнтоже сицево тѣм(ь), ореете и пıладе. ıнтоже молїонıде. ѡмир'ских(ь) книгъ чюдо, ıх'же обьщенїе напастен позна.[777] и ıже добрѣ колесницѫ[778]
10 гонıтн. раздѣ|58a|лıающıх(ь) вькѫпѣ ѕздьı и бıче.

нь бо[779] здых(ь) себе вь ıлою[780] вьзеть бывь похвалы. ıже ıнже ѡт[ь] ıного се[781] прїемь. и чюд[ь]но ıнтоже. и аще здѣ ѡт[ь] оноговы дрѫжбы что ѕсладıх(ь) се. ıакоже же[782] живѫщѫ вь добродѣтель, тако[783] прѣставльшѫ се, вь похвалıенїе. Нь на обратъ да вьводнт'[784] се пакы нам(ь) сл(о)во.

---

[757] κίβδηλον
[758] бѣсы прѣнєбрѣг'ше M 174б, P 134б
[759] ıдѣже M 174б, P 134б
[760] бѣсовомь M 174б, P 134б
[761] ı M 174б, P 134б
[762] сланости M 174б, P 134б
[763] живѡтноıе P 134б
[764] скаче M 174б, P 134б
[765] снѣдают' M 174б, P 134б
[766] се бѣхомь M 174б, P 134б
[767] съврьстникомь X 77б
[768] недоблıе M 174б, P 134б
[769] водимо M 174б, P 135a
[770] ı M 174б, X 77б, P 135a
[771] рад[о]ѵющıе M 174б, P 135a
[772] ıстєзатель M 174б, P 135a
[773] ὑперорíας
[774] сна M 174б, P 135a, таа X 78a
[775] съпрѫгъ X 78a
[776] слышеще се M 175a, P 135a, слышеще X 78a
[777] показа M 175a, P 135a
[778] колесницє X 78a
[779] оѵбо M 175a, P 135б
[780] ıлою M 175a, X 78a, P 135б
[781] ıного когда се M 175a
[782] Изостаје же M 175a, X 78a, P 135б
[783] тако ı P 135б
[784] вьздаднт' M 175a, вьздводнт' X 78a, P 135б

23. кто ѹбо сице сѣдь бѣше разѹмомь и прѣжде сѣдинь. понѥже сию, и соломонь старос(ть) повелѣваѥт(ь). ктоже ли[785] тако чьстьнь или старыимь или юныи(ь). не ꙗко ѥже, по томѹжде наи(ь) лѣтѹ, нь и ѥже иноужае прѣд[ь]бывших(ь). кто ѹбо побѣдно[786] трѣбоваше словесь, н'рава рад[н]. ктоже паче причести се словѹ, и сь н'равом(ь). кы ѹбо wбразь, не нанде наказанїа. паче же кое не сь[787] иногостїю ꙗко ѥдино. сице ѹбо в'са прошьд[ь], ꙗко никтоже ѥдино.[788] сице же вь кон'ць коѥждо,[789] ꙗко wт[ь][790] ныих(ь) ничтоже.[791] тьщанїе бо бл(а)горастню сѣчѥ. wт[ь] них(ь) же хѹдож'ства и хытрости дрьжавѹ имѹть. никакоже ѹбо брьзости ес(ть)ст(ь)ва, крѣпости дѣла трѣбѹѥ. никакоже же[792] крѣпости, за брьзостѣ. такоже[793] обоа сьвькѹпивь и вь ѥдино привед, ꙗкоже безвѣстно быти, которыимь сих(ь) wнь чюд[ь]нѣиши.

кто ѹбо вѣтїинства,[794] толикь. wгню гнѣвь дышѹщѹ.[795] аще и н'равь имѹ не по вѣтїах(ь) бѣше. ктоже ли[796] книгочїинство или ѥзыкь изьѥллин'ствѹѥт(ь). и повѣсть сьбираѥт(ь). и мѣрами сьставлаѥт(ь). и законополагаѥт(ь) творен'ми. ктоже любопрѣмѹдрьство.[797] ѥже вьнстинѹ высоко же[798] и горѣ идѹще. ѥлика же дѣиств[ь]на и разѹмная. ѥлика же о словесных(ь) сказанних(ь), или сѹпротивлѥнних(ь)[799] имат(ь) и бор'бы. юже ѹбо и[800] сьтѧзател'нѹ именѹют(ь). ꙗко ѹдобно быти лавирин'ѳомь пронѕыти. или[801] он(о)го[802] словесь сѣтен ѹбѣгнѹти, аще сего потрѣбѹѥт(ь). звѣздозаконїа же и землемѣренїа. и числом(ь) прилогы,[803] толико вьзьмь ѥлико не колѣбати[804] се ѥже о сих(ь) люботежнымь. излиш'но ѥже wт[ь]врьже ꙗко непотрѣбно бл(а)гочьствовати хотещим(ь). ꙗко паче ѹбо изволѥномь оставлѥнаго,[805] п[о]добно быти чю|58б|дити се. паче же изволѥнаго wставлѥноѥ. и цѣлителство же, и тѣлесн нездравїе. и недѹго прїетїе.[806] любопрѣмѹдрости и люботрѹдїа,

---

[785] кто ли же M 176a, X 78a, P 135б
[786] ѥдьнѥ M 176a, P 135б
[787] Изостаје сь M 176a, P 135б
[788] ѥдинь M 176a
[789] коѥждо вь коньць P 136a. Правилан редослијед успостављен је тако што је над ријечју коѥждо исписано ситно в, док изнад вь коньць дописано а.
[790] Изостаје wт[ь] P 136a
[791] ныихъ никоѥже M 176a, P 136a
[792] Изостаје же M 176a, X 78б, P 136a
[793] такождє P 136a
[794] вѣтиствова M 176б, P 136a
[795] wгню силоу дышєща M 176б, wгню силоу дышоуща P 136a
[796] кто ли же M 176б, X 78б, P 136a
[797] любопрѣмоудроство X 78б
[798] вь кого же M 176б, P 136a
[799] сьпротивлѥнних̑ъ X 78б
[800] Изостаје и M 176б, P 136б
[801] нежели M 176б, P 136б
[802] wно M 176б
[803] мѣры M 176б, P 136б
[804] поколѣбаѥти M 176б
[805] wт[ь] оставлѥннаго M 176б, X 78б, P 136б
[806] изволѥннаго wставлѥнномоу. врачевьство же оубо. и тѣлесе нездравиѥ, и цѣлба M 176б, P 136б

сѫще плодь нѫжд[ь]на[807] имъ створише. тѣмже начьнь вь обычан хытрости прїинде. и тое, не елика о вид[н]имѣм(ь) имат(ь) и долѣ лежѫще,[808] нь елико ѯтително и любопрѣмѫдрѡстно. нь что сїа и ѯбо толика[809] сѫща, противѫ еже вь обычан имѫжа наказанїю. вледь еже[810] имѫжѫ искѫшеным(ь),[811] иннось ѡнь, и радаман'ѳь. ихже асфоделонскых(ь) цвѣтовь.[812] и илисїанскаа[813] поля,[814] ѯдос(то)ише єллинн.[815] вь привидѣнн еже по нас(ь) раєви быв'ше. ѡт[ь] мѡѷсенскых(ь) книга[816] и наших(ь). аще и о ѕванн что раздѣлише се. вь инѣх(ь) имене(ь), се приповѣдовав'ше.[817]

24. имѣхѫ ѯбо тако сїа. и испльнь наказанїа брѣме, ꙗко ѯбо достижно чл(овѣ)чю ес(ть)ствѫ. еже бо[818] чрѣсь гадиром, непрѣвозно. Трѣбоваше же[819] прочее вьѕвращенїа. и житїа сьврьшенѣниша. и еже вьѕети ѯп'ваємаа[820] нам(ь) и сьлежѫщаа.[821] приспѣ исхожденїа д(ь)нь. и елика исхожденїѫ. ѡт[ь]рочнаа словеса. проводна.[822] вьѕванїа. вьздыханїа. обьѥтїа. сльѕы. ничтоже бо тако печал(ь)но никомѫже, ꙗко иже тамо сьѕаконникомь(ь) аѳинианомь(ь),[823] и дрѫгь ѡт[ь] дрѫга раздѣлѩти[824] се. бываєт(ь) ѯбо тогда позорь нѣкы и(н)л(о)стьнь[825] и повѣсти дос(то)инь. обьстанѫв'ше нас(ь), дрѫжны[826] сьврьстны[827] ликь. ес(ть) же и ѡт[ь] ѯтителїи. ниже ѯбо аще что[828] бѫдет(ь) прѣложити г(лаго)лахѫ. и(о)леще се. нѫдеще. прѣпирающе. <τί γὰρ οὐ λέγοντες>[829] чтоже не дѣюще. их'же болѣзнѫющни(ь) п(о)добно.

ѕдѣ нѣчто ѡт[ь]клевещѫ[830] ѯбо себе. оклевещѫ же б(о)ж(ь)ствнѫю ѡнѫ и неѥтнѫю д(оу)шоу, аще и дрьѕостно. сь ѯбо вины рекь еже[831] о вьѕвращени люботежїа, лѫч'ши ѩви се дрьжещих(ь). И нѫждею ѯбо, прощен' же ѯбо быс(ть) ѡбаче исхожденїю. аѕ' же останоух(ь) аѳинианом(ь).[832] ово ѯбо ѯслабѣвь, р(е)чет(ь) бо се истин'ное. ово же, что прѣдань ѡт[ь] оного. вѣровав'шѫ оставити, не оставлѩюща.

---

[807] плоды, ноужьд[ь]но M 176б, P 136б
[808] лежеще X 79а, лежещем(ь) P 137а
[809] сиа паче толика M 176б, сиа а паче толика P 137а
[810] Изостаје еже M 176б, P 137а
[811] искоушеним P 137а
[812] асфеделоньскыимь цвѣтовоимь M 176б, асфоделонскыимь цвѣтшимь P 137а
[813] илисїнскыним M 176б, P 137а, илисїнскаа X 79а
[814] полиимь M 176б, P 137а
[815] єллине P 137а
[816] иню книгъ M 176б, P 137а, книгъ X 79а
[817] приповѣдав'ше M 177а, X 79а, P 137а
[818] Изостаје бо M 178а, P 137а
[819] потрѣба бѣше M 178а, P 137а
[820] оуповаємаа P 137а
[821] слежещаа M 178а, X 79а, P 137б
[822] провод'ници M 178б, P 137б
[823] аѳиннѣномь X 79а
[824] раздѣлити M 178б, P 137б
[825] оуминлень M 178б, P 137б
[826] дроужнїи M 178б, X 79а, P 137б
[827] и сьврьст'никъ M 178б, X 79а, P 137б
[828] Изостаје что M 178б
[829] прѣпирающе. что бо не г(лаго)люще M 178б, X 79б, P 137б
[830] ѡклевещоу M 178б, X 79б
[831] и еже M 178б, P 137б
[832] аѳиннѣномь X 79б

и попѫстити влѣкѫщим(ь). дѣло, прѣжде даже быти, не вѣрѫемо. бываєт(ь) бо |59a| ꙗкоже единого тѣла. на двѣ раздѣлєнїємь. и обоимь ѕмрьщвлєнїе. или юнцємь[833] сѣкрѣмлєном(ь)[834] и
15 єдноꙗрѣмнымь(ь)[835] распрежєнїе, ѕмилєно[836] ровѫще[837] дрѫгъ о дрѫзѣ, и не трьпещем(ь)[838] отѫжденїе. не оубо ли на дльзѣ тѣщет'ною.[839] ни бо трьпѣхъ повеще милъ[840] зрѣти се. и всѣм(ь) слово имѣти растоанїа.[841] нь прѣбыв'шѫ ли вь аѳинах(ь)[842] врѣмене често. творитъ оимр'скаго коня любы. и ѫзы[843] растрьгнѫвь дрьжещих(ь), ѫдарꙗє ногами по полєх(ь)[844] и къ съзаконномѫ идѣх(ь).

[§25–27. Свештенички период у Кесарији]

25. ꙗко[845] оубо възвратихом' се, мала мирови и сѣни даровав'ше, и єлнко многых(ь) любовь ѫп(о)добити.[846] ни бо сами имѣхом(ь) позорищ'нѣ, ниже ꙗвлєн'нѣ. скорѣниште быхом(ь) наль самѣм(ь) и съврьшаєм(о)м вь мѫже ѡт[ь] юных(ь). мѫжьствнѣ любомѫдрости[847] пристѫпающе. не вькѫпѣ же єще, ни бо остави зависть, вькѫпѣ же и[848] любовїю. сего бо кесарїнскы ѫдрьжаваєт(ь)
5 градь, ꙗкоже нѣкоєго жителꙗ[849] же и гражданїна. таже исхожденїа[850] нѣкаа: понєже бо нас(ь) не имѣше, нѫжд[ь]наа инешним(ь).[851] и не ѡт[ь] ѕмысла, прѣд[ь]лежѫщаго[852] любопрѣмѫдростїа. Мене же ѡт(ь)ць бл(а)гословѣнїе и старости слѫжба. и напастем(ь) въстанїе обьем'шн, ѡт[ь] мѫжа ѡт[ь]веде. не добрѣ же оубо,[853] ниже правед[ь]нѣ. ѡт[ь]веде же[854] оубо. смотрю же[855] аще не и[856] ѡт[ь]

[833] двѣма юнцема M 178б, P 138a
[834] сѣкрѣмлємомь M 178б, X 79б
[835] єдиноꙗрѣм'нымь X 79б, P 138a
[836] оумилєномь M 178б
[837] ревоумщемь M 178б, P 138a, роумющемь X 79б
[838] трьпещимь P 138a
[839] слѫги се тѣщет'ною M 178б, P 138a
[840] оумилєнь M 178б, P 138a
[841] раѕстоанїа P 138a
[842] аѳинѣхъ M 178б, P 138a
[843] воуѕы X 79б
[844] полїнхъ P 138б
[845] Да ꙗко M 179a, P 138б
[846] испльнити M 179a, P 138б
[847] любопрѣмоудрости X 79б
[848] Изостаје и X 80a, P 138б
[849] дрѫгааго жителꙗ M 179б, P 138б
[850] из'хождениа X 80a
[851] ноужьд[ь]ныхъ касающа се M 179б, ноужд[ь]ныхъ касающаа се P 138б
[852] прѣд[ь]лежещаго M 179б, X 80a, P 138б
[853] оубо иню M 179б, P 139a
[854] ѡт[ь]вед' же M 179б, P 139a
[855] Изостаје же M 179б, P 139a
[856] и не M 179б, P 139a

с(оу)доу ли иже[857] о жити неравность[858] и бѣда съпаде. и иже къ любопрѣмѫдрьствѫ[859] неѫспѣшно. 10 ниже, желанїа и вещти дос(то)нно. наша ѫбо, идѣже б(ог)оу любьзно да ведѫт' се. вести же се он(о)го и(о)л(н)твами добро. сего же, иногошразноие б(о)жїе чл(овѣ)колюбїе. и о нашеи(ь) родѣ смотренїе. иногых(ь) дѣл'ма иже посрѣд[ѣ] позная'шн.[860] и пр(н)сно свѣтлѣниша[861] показав'шн,[862] свѣтило цр(ь)кви прѣд[ь]лагаєт(ь).[863] шавлєно же и велико.[864] с(ве)щен'ным(ь) с(ве)т(нте)льства прѣстолом(ь) съпричетавшн.[865] и иднн(о)го дѣл'ма кесарїнскаго град[а] вьселєнѣн в'сен просвьтѣв'шн.[866] 15 и кыль нравом(ь). не състронв'шн степень.[867] ниже вькѫпѣ ѫмывшн,[868] и ѫпрѣмѫдрив'шн.[869] по иногых(ь) иже[870] |59б| н(ы)ня прьвостоанїа любещих(ь). ньинном(ь) и законом(ь) д(оу)ховнаго вьзвожденїа, чьстн[871] спод[о]нв'шн.[872]

26. не хвалю бо азь иже вь нас(ь) неѫкрашенїе и бесчннїе.[873] ес(ть) егда и онних(ь) же, прьвопрѣстолствѫющих(ь) вь олтарех(ь). нн бо всѣх(ь) дрьзнѫ оклєвєтатн,[874] ниже правед[ь]но. хвалю корабльничьскын[875] законь. иже весло прѣжде[876] вьрѫчивь н(ы)ня́шнємѫ[877] крьмчїю. и от[ь]тѫдѫ на прѣд[ь]нєє корабля[878] приведь и порѫчивь прѣд[ь]ня́а, тако на крьмах(ь) 5 посажда́єт(ь). сь[879] иногом(ь) внєнѫ мшрем(ь), и вѣтро[880] поразѫмѣнїн. а шкоже и вь бран'ных(ь) нлат(ь). воннь. чиноначел'ннкь. воєвода. самы и ть[881] чинь,добрь и ѫспѣш'нь владомьнмь. наше иже, иного[882] ѫбо бн было д(о)с(то)нно аще тако нмѣло бн. н(ы)ня же страждетъ[883] ниже всѣх(ь)

---

[857] в'сакоє же M 179б, P 139a
[858] ѡ житїи стрьпьтьньство M 179б, P 139a
[859] любопрѣмоудроствоу X 80a
[860] позная M 179б, P 139a
[861] свѣтлѣнши X 80a
[862] показав M 180a, P 139a
[863] прѣд[ь]гагаєть M 180a
[864] великь M 180a
[865] съчетавь M 180a, P 139a
[866] просвьтѣвь M 180a, P 139a
[867] како и конць ѡбразомь. не оускорнвь степень M 180a, P 139a
[868] оуминь M 180a, P 139a
[869] оупрѣмоудрнвь M 180a, P 139a–139б
[870] нже M 180a, P 139б
[871] чести X 80a
[872] сп[о]добнвь M 180a, P 139б
[873] бездьчнннє M 180a, X 80a, P 139б
[874] ѡклєвєтавати M 180a
[875] корабнничьскын P 139б
[876] прѣжде весло P 139б. Правилан редослијед успостављен је тако што је над ријечју прѣжде исписано ситно в, док изнад весло натписано а.
[877] н(ы)ня́ш'номоу X 80б
[878] кораб'лю M 180a, X 80б, P 139б
[879] по M 180a, P 139б
[880] внєни мора и вѣтрь M 180a, P 139б, вѣтрь X 80б
[881] сьи M 180a, P 139б
[882] иногоу X 80б
[883] бѣдьствоуєть M 180a, P 139б

с(вѣ)тѣиши чинь иже[884] ѯ нас(ь). всѣх(ь) бытн под[ь]смѣха.[885] ни[886] бо ѡт[ь] добродѣтели паче или злодѣлства прьвостол'ство.[887] ниже дос(то)инѣишнх(ь), нь силнѣишнх(ь)[888] прѣстоли.

Самѯиль вь прор(о)цѣх(ь) иже прѣжд'нѣа[889] зре. нь и саѯль ѡт[ь]врьжены. роваль вь ц(а)рехъ. иже соломоновь. нь и їеровоаль, рабь и ѡт[ь]ствпникь. И, цѣлитель[890] ѯбо никтоже ни[891] живописьць, иже не ес(ть)ства болѣзнем(ь) сьгледа прѣжде. или иногы шаровы сьмѣси или ѡбразова. прьвопрѣстолник' же обрѣтаю' се, ѯдобно не трѯдив' се. и се крать дос(то)анїе.[892] кѯпно же сѣань, и вьзникь. Іакоже гас'нь[893] творить сполнны. здаем(ь)[894] на кьждо д(ь)нь, с(ве)т(ы)хъ. и прѣмѯдрѣль быти велить,[895] иже ничтоже ѯпрѣмѯдрив'шнх(ь) се. ниже степеню прѣд[ь]вьнесшнх(ь) что, разѣ иже хотѣти. и сь[896] ѯбо любить долнее мѣсто, и смѣренѣ стонть, и ть[897] иже высокоим дос(то)инь. и ин(о)го ѯбо б(о)ж(ь)ствеными словесы поѯчив' се. иного же плъти законоположивь, вь покорен'ïе д(оу)хѯ. ѡв' же, грьдѣ прѣд[ь]сѣдить. и брьви вьзвышаю(ь) на бл(а)жаншнх(ь). и не перет(ь)[898] ѡт[ь] прѣстоль. ниже ѯжасаю(ь) се видѣнїа, вьздрьжател'ника долѯ видеше.[899] нь коупно дрьжавою и прѣмѯдрѣниша себе инить. злѣ вѣды, и иже[900] мѯдрьствовати ѡт[ь] власти ѡт[ь]ють.

27. Нь не ниже иногынх(ь)[901] сице и велнкы |60а| васил'ïе. нь Іакоже инынх(ь) всѣх(ь), сице и иже о снх(ь) ѯтварн, иногыи(ь) ѡразь бываю(ь). с(ве)шен'ные бо прѣжде прочитаю люд[є]ие книгы, иже снх(ь) сказатель. и ть не ѯдос(то)инь[902] чинь прѣстола. сице на сѣдалнщи с(ве)шен'нич'нѣие.[903] сице на єп(н)с(ко)пьскоим(ь), хвалить г(оспод)а. не ѯкрадь власть ниже вьсхытивь. ниже гонивь почьсть, нь чьстию гонюнь. ниже чл(овѣ)чю бл[аго]д[ѣ]ть, нь ѡт[ь] б(ог)а и б(о)ж(ь)ственѯ прїемь. Прьвосѣданїа же ѯбо сл(о)во, да пождеть.[904] под[ь]сѣданїю же, мало что[905] погл(агол)ем. Іаково бо ие и се малоим(ь) прѣтече, посрѣд[ѣ] р(є)чен'ных(ь) леже.

---

[884] иже M 180а, P 140а
[885] под[ь]смѣш'нѣишии M 180а, P 140а
[886] не M 180а, P 140а
[887] паче нежели злодѣиства прьвосѣдател'ство M 180а, P 140а
[888] крѣп'чаншнхъ M 180а, крѣпчанхъ P 140а
[889] прѣд[ь]нѣа M 180б, P 140а
[890] врачь M 180б, P 140а
[891] ниже M 180б, X 80б, P 140а
[892] дос(то)іанниемь M 180б, P 140а
[893] васнь M 180б, P 140а
[894] знаемь M 180б
[895] велиць X 80б, P 140а
[896] ѡвь M 180б, P 140б
[897] Изостаје и ть M 180б, P 140б
[898] трепещеть M 181а, P 140б
[899] виде M 181а, P 140б, внждю X 81а
[900] иже же M 181а, P 140б
[901] иногы M 181а, P 140б
[902] оунедостонвь P 140б
[903] старьчьскоиь M 181а, P 141а
[904] пождить M 181б, P 141а
[905] Изостаје что M 181б, P 141а

[§28–36. Сукоб са епископом Јевсевијем. Тешкоће Валентове владавине. Брига за потребитима у вријеме глади]

28. Быс(ть) нѣкоѥ кь мѫжѫ раꙁличїе. прѣжде старѣишины цр(ь)кве. ѥже оубо wт[ь]к(оу)доу и како, мльчати добрѣише. wбаче быс(ть). мѫжоу инаа ѫбо не недоблѫ и чюд[ь]нѫ бл(а)гочьстиемь. ꙗко показа ѥже тогда гонѥнїе. и ѥже к' нѥмѫ сѫпротивлѥнїе.[906] обаче же ч'то, постр[а]дав'шѫ кь ономѫ чл(овѣ)чьско. касаѥт бо се не многыхь(ь) тыню, нь и добрыхь(ь) поршкь. ꙗко единомѫ быти б(ог)оу, ѥже wт[ь]ноудь несьгрѣшнѫ и нѥѭтнѫ стр(а)ст(ь)ми. вьꙁд[ь]вижет' се ѫбо на нь цр(ь)квы,[907] ѥлико иꙁещ'но[908] и прѣмѫдрьно. аще ѫбо[909] прѣмѫдрѣиши многыхь(ь), иже мира wт[ь]лꙋчив'ше и себе и на б(ог)а жит(н)ѥ с(вѣ)щеннѣ вьꙁложив'ше. г(лаго)лю же, иже на[910] нас(ь) наꙁриѥ. и о таковѣхь(ь) паче[911] потьщав'шихь(ь) се. иже люто створ'ше ѥже свою дрьжавѫ прѣꙁрѣти обьхѫлѥнѫ[912] и wтриновенѫ, дѣло дрьꙁают(ь) бѣднѣише. wт[ь]стѫплѥнїе ѩышлѩют(ь) и раꙁдранїе, wт[ь] великаго и нѥмѣтежнаго[913] цр(ь)кви[914] тѣлесе. нѥ[915] малѫ и людеи честь wт[ь]дѣлив(ь)ше. ѥликы же[916] wт[ь] долнихь(ь). и ѥликы вь санохь(ь).[917] ѫдобно же се бѣше, wт[ь] трехь(ь) крѣп'чаншихь(ь).[918] мѫж' бо чьстьнь ꙗко не вѣмь аще кто инь, ѥже[919] по нас(ь) любопрѣмѫдростныхь(ь). и довольнь дрьꙁость подати, аще хотѣл би сьборѫ. оскрьбляющаго же, ꙁаꙁороль[920] имѣше градь. wт[ь] ѫстроа мѣтежѫ, ꙗко не вьꙁаконна.[921] ниже правилнѣ паче, или[922] мꙋчителнѣ прьвостоанїе прїем'ша. и бѣхѫ[923] wт[ь] ꙁапад[ь]ныхь(ь) прьвос(вѣ)т(нтѣ)лїи[924] |60б| нѣци, прѣвлачеще кь себѣ, цр(ь)кви[925] ѥлико православно.[926]

[906] съпротивлѥние X 81а, P 141а
[907] цр(ь)кве M 181б, P 141б
[908] иꙁьщно X 81б
[909] прѣмоудрьно. понѥже M 181б, P 141б
[910] оу M 181б, P 141б
[911] Изостаје паче X 81б
[912] wхоуѥноу M 181б, P 141б
[913] немѣтежнаго P 141б
[914] цр(ь)кве P 141б
[915] и нѥ X 81б
[916] иже M 181б
[917] сановѣхь M 181б, P 141б
[918] крѣпчѣншихь X 81б
[919] иже M 181б, P 141б
[920] под[ь] ꙁаꙁороль M 181б, P 142а
[921] ἔννομον
[922] нежели M 181б, P 142а
[923] бѣше X 81б
[924] с(вѣ)т(нтѣ)лии M 181б
[925] цр(ь)кве M 181б, P 142а
[926] православ'ноѥ M 181б, P 142а, правило слав'но X 81б

29. Что ѹбо доблыи онь и мирника[927] ѹченикь. ниже бо сѫпротивлѣти[928] се имѣше кь досадителю(ь) или тѣщѫщиму(ь)[929] се. ниже ѡт[ь] себе иже сварити се. или разтрьзати[930] тѣло цр(ь)кви. и инако боримъ и врѣднѣ[931] прѣбывающии[932] ѡт[ь][933] иже[934] тогда єретикъ[935] насилїа. и кѫпно съвѣтникы нас(ь) о сем(ь) потрѣбовавь и позъникы[936] пр(н)сны. бѣгаю ѡт[ь]сѣдѫ съ нами кь
5 имрю прѣходить. и тамошниму(ь) монастырему(ь) настоить. тѣмь же ѹставлѣаю(ь) нѣчто памети дос(то)нно. и пѹстыню любить[937] съ нлїею и їѡаному(ь), иже[938] зѣло любопрѣмѫдрыхъ(ь). се[939] ползевати имъ паче мне иже[940] что размыслити о настоющихъ(ь).[941] своюг(о) любопрѣмѫдрьства[942] недос(то)нно. и растлити вь бѫри, иже тишиною[943] помыслоу(ь) окрыленїе. и ѹбо же, сице любопрѣмѫдрьнѫ и дивнѫ сѫщѫ ошьл'ствѫ, лѹч'ше и дивнѣише обрѣщему(ь) възвращенїе. прѣста[944] бо сице.

30. вь сихъ(ь) сѫщему(ь) нам(ь), вьнезапѫ находить ѡблакь града испльнь. искрьжеще[945] пагѹбно. всѫ сътьрь[946] цр(ь)квь[947] на нюже и обори се и келикъ постиже. ц(а)рь златолюбнѣишии[948] и х(ри)с(т)оненавиднѣишии.[949] и двѣ,[950] вел'ми недѫгѹе. несытство и хѹлѫ.[951] иже по гонители гонитель. и по ѡт[ь]стѹпницѣ, не ѡт[ь]стѹпникъ ѹбо, ничтоже же добрь[952] хр(н)стїаному(ь). паче же[953]
5 хр(н)стїаньскои[954] бл(а)гочьстивѣишеи чести, и ч(ь)стѣишеи[955] и поклон'нои[956] тро(н)ци. юже ѹбо единѫ бл(а)гочьстиѥ нарицаю[957] и славѫ сп(а)сителнѫ. ни бо б(о)ж(ь)ство мѣриму(ь). ниже единоѥ и

---

[927] мирника х(ри)с(т)а M 181б, P 142а
[928] съпротивлѣати X 81б
[929] тѣщещиму M 181б, X 81б, P 142а
[930] растрьзати M 181б, X 81б, P 142а
[931] врѣдницѣ P 142а
[932] прѣбывающеи M 181б, прѣбывающои P 142а
[933] И X 81б
[934] иже P 142а
[935] еретикь M 181б, X 81б, P 142а
[936] позъченикы M 181б, P 142а
[937] любизаѥть M 182а, P 142б
[938] иже M 182а, P 142б
[939] иже X 82а
[940] нежели M 182а, P 142б
[941] настоещихъ M 182а, X 82а, P 142б
[942] любопрѣмоудроства X 82а
[943] въ тишинѣ M 182а, P 142б
[944] имаше M 182б, P 142б
[945] искрьжоущоущѫ M 182б, искрьжещоущоу P 142б
[946] сътрьти M 182б, P 142б
[947] цр(ь)ковь P 142б
[948] златолюб'нѣишии X 82а
[949] х(ри)с(т)оненавистнѣишии M 182б, X 82а, P 142б
[950] двѣма M 182б P 142б
[951] несытьствомь и хоулою M 182б, несыт'ствомш и хоу|лою P 142б–143а
[952] ничтоже лоучьше M 182б, P 143а
[953] Изостаје же X 82а
[954] хрїстїансцѣи P 143а
[955] чистѣишеи M 182б
[956] поклоньнѣи M 182б, P 143а
[957] азь нарицаю M 182б, P 143а

непристѫпное ес(ть)ство ѡт[ь]тѫждаемь(ь)[958] ѡт[ь] самого. ѡт[ь] рожьд[ь]ственых(ь) отѫжденых(ь).[959] ниже злыимь злое цѣлим(ь). безб(о)жное савелїево съвькѫплѥнїе. нечьстивѣшим(ь) раздѣлѥнїемь и съсѣчѥнїемь[960] расыпѫюще.[961] иже арїе недѫговавь иже неистовствѫ[962] тьзоименитын, многое
10 цр(ь)кви[963] потресе и растли.[964] ниже о(ть)ца почьть, и обезъчьстивь маже истого.[965] рад[н] неравных(ь) степень б(о)ж(ь)ства. Нь единѫ[966] ѫбо[967] славѫ ѡ(ть)цоу знаемь(ь), равночьстие единород[ь]наго. единѫ же с(ы)на, иже[968] д(оу)ховнѫ. и иже что аще ѡт[ь][969] трех(ь)[970] сих(ь) низѫ поло|61а|жим(ь), в'се разарати имим(ь). три ѫбо собствы,[971] единоже б(о)ж(ь)ством(ь) чтѫще и знающе. нѫже ничтоже помышлѩе ѡнь, ни горѣ зрѣти могын. нь ѡт[ь] водещих(ь) его сѣмѣрѩемь(ь), съсмѣрити дрьзнѫ себѣ,
15 и ес(ть)ство б(о)ж(ь)ства. и тварь бываѥт(ь) зла, вь работѫ низводе вл(а)д(н)ч(ь)ство. и съ тварию полагае несьздан'ное ес(ть)ство, и чрѣсьлѣтное.[972]

31. Ть ѫбо сице[973] мѫдрьствѫе[974] и съ таковым(ь) и[975] на ны воюѥть[976] нечьстием(ь). ни бо нно что, нь вар'вар'ско нашьствїе се не п'щевати. разарѩюще не стѣны и грады и домы, ниже что[977] ѡт[ь] малых(ь) и рѫкотворен'ных(ь), и пакы вьздвизаемых(ь),[978] нь тые д(оу)ше самы ѡреща.[979] сьпрнлагаѥт' же се емѫ, и воньство дос(то)нно. злїи цр(ь)кам(ь) наставници, горцїи
5 четвороластници иже под[ь] ниль вьселѥнѣи.[980] ниже ово ѫбо имѫще цр(ь)к(ь)валь,[981] овомѫ же приражающе се.[982] ово же надѣюще се,[983] ѡт[ь] ц(а)реваго[984] мановенїа и рѫкы. овѣми наводнила, о

---

[958] ѡтоужаемь X 82а
[959] самого не сьроднымн оутоужден'ми M 182б, P 143а, оутоужденнхъ X 82а
[960] расѣченнѥмь M 182б razсѣченїемь P 143а
[961] razсыпоующе P 143а
[962] истовьствоу M 182б
[963] цр(ь)кве P 143а
[964] раz'тли X 82б
[965] изьтого X 82б
[966] единоую X 82б
[967] Изостаје ѫбо X 82б
[968] юже M 182б, P 143б
[969] ѡ M 182б, P 143б
[970] трнѣхъ M 182б, P 143б, трїѡхъ X 82б
[971] своиствьми M 182б, P 143б
[972] вышелѣтное M 182б, P 143б, чрѣсльлѣт'ное X 82б
[973] тако M 182б, P 143б
[974] моуж'ствоуе X 82б
[975] Изостаје и M 182б, X 82б, P 143б
[976] воюѥть M 182б, X 82б, P 143б
[977] ничтоже M 182б, P 143б
[978] вьzдвизаемы X 82б
[979] ѡроуща X 82б
[980] вьселенные M 183а, P 144а
[981] оуже цр(ь)квь M 183а, оуже цр(ь)к(ь)валь X 82б
[982] ово же, съпрнемлюще M 183а, P 144а
[983] Изостаје ово же надѣюще се X 82б
[984] царева M 183а, P 144а

вѣми же прѣтимѣ.[985] пріндоше и нашь[986] развратити нинѣдинѣмь же толико надѣати се иномѹ[987] ѡт[ь] всѣх(ь). елико еже прѣждер(є)чеными(ь)[988] малод(оу)шиемь(ь). и женскѹсїемь иже тогда наль прьвопрѣстольствѹющаго, и еже вь нас(ь) не можен'ми. под[ь]вигь ѹбо великь, ѹсрьдїе же иножаншихь(ь) не недобло.[989] оплъченїе же немощно, не имѣе прѣд[ь]подвижника и хытрьца. поборника вь силѣ слова ѻ[990] д(оу)ха. Что ѹбо доблаа и велемоудрьнаа она д(оу)ша, и вьистинѹ х(рн)с(т)олюбивыаа. нже иногыхь(ь) потрѣбова словесь, къ еже пріинти и сьпособствѹвати.[991] нь вькоупѣ же видѣ нас(ь) и(о)лещихь(ь) се. ѡбщи бо бѣ под[ь]вигъ ѡбоими(ь) ѩко словесн пред[ь]положеноми(ь).[992] и и(о)л(н)твѣ покорн се. и раздѣливь добрѣ ѻ себѣ и любопрѣимѹдрьнѣ д(оу)ховными помысли. ино ѹбо быти малод(оу)шїа врѣме. аще что и тако дос(то)аше постра[д]ти, безь[993] болзньства. ино же, дльгод(оу)шьства еже бѣды. абие ѡт[ь] моря сь нами ѡт[ь]ходить. и ревноѡбразѹет(ь),[994] истинѣ вь бѣдѣ сѹщи. |61б| и бываетъ(ь) сьпособникь вольнь. и и(а)т(є)рн приводе себе цр(ь)кви дает(ь).

32. еда бо ѹсрьд[ь]ствова ѹбо сице, трѹди же се ѹсрьдїа ильн'шеѥ; или под(ь)визаетъ(ь)[995] иѹжьскы, неразѹмно же; или наказан'нѣ ѹбо, безбѣдно же; или в'са ѹбо[996] та сьврьшенѣ и выше слова, оставлѩше же себѣ что малод(оу)шїа[997] мощь; никако. нь вь кѹпѣ в'са. ѹвѣтѹет' се. сьвѣтѹет(ь). оплъчаетъ(ь) се. рѣшить ѩже поср[ѣ]дѣ стрьпьтнаа и прѣтыканїа. и ин'же они надѣюще се, на ны воѥвахѹ.[998] ово ѹбо пріемлетъ(ь), ово же дрьжить. ово же ѡт(ь)ражаетъ(ь).[999] бываетъ(ь) овѣмь ѹбо, стѣна тврьда и ограждениє. овѣи же, сѣчиво сѣкѹщеѥ камень. или ѡг'нь вь трьни, ѩкоже гл(агол)ет(ь) ⟨θεία⟩[1000] пнс(а)нїе. ѹдобь пожигаѥ[1001] храстныхь(ь) и хѹлныхь(ь) б(о)ж(ь)ствѹ. аще ли же что и варнава иже сїа гл(агол)ен[1002] и пишен, павлѹ сьпоспѣш'ствова, павлѹ бл[аго]д[ѣ]ть. прѣд[ь]изволив'шомѹ и поспѣшника[1003] сътвор'шѹ подвигѹ.

---

[985] ѡвѣи же прѣтими M 183a, P 144a
[986] нашь градь M 183a, P 144a
[987] Због очигледног погрешног разумијевања написаног ими, редактор је над и додао но. имоуше M 183a, имоуше X 83a, ѡт[ь] всѣхъ имоуше P 144a
[988] προειρημένων
[989] недобле M 183б, P 144a
[990] и M 183б, P 144a
[991] сьпособьствовати M 183б, X 83a, P 144б
[992] прѣд[ь]ложеноль M 183б, P 144б, X 83a
[993] еже безь M 183б, P 144б
[994] ζηλοτυπεῖ
[995] подв[ь]визаѥт се M 184a, X 83a, P 144б
[996] ѹбо вса M 184a, P 145a
[997] что малод(оу)шиа себѣ M 184a, X 83a, P 145a
[998] воюваше M 184a, X 83б, P 145a
[999] ѡт[ь]ражаѥт' се X 83б
[1000] б(о)ж(ь)ствноѥ M 184a, P 145a
[1001] пожагаѥ X 83б
[1002] глаголе X 83б
[1003] сьпоспѣш'нника M 184a, X 93б, P 145a

33. они ѹбо сице отидоше бездѣлни, и злїи злѣ. тогда прьвоѥ посрамльше се и побѣднѣ'ше се. и навык'ше не ѹдобно кап'падокы прѣобидѣти. аще и всѣх(ь) чл(овѣ)кь. ихже ничтоже тако свонственно, ꙗко ѥже вѣры нерѹшимоѥ, и кь троици вѣрноѥ, и пр(н)с(ь)ноѥ. ѡт[ь] нѥѥ же и ѥже сьединѧти се, и ѥже крѣпити се имь. ꙗже помагаютъ[1004] помагаѥмыим(ь). паче же иного[1005] лѹч'ше и крѣпчанше.[1006] семѹ же что в'тороѥ дѣло бываѥт(ь) и потьщанїе, ѹгодити прьвопрѣстолномоу. расыпати[1007] заѕорь. ѹвѣрѧти в'се чл(овѣ)кы. ꙗко ꙗже ѹбо опечали се, искѹшенїе нѣкоѥ бѣше лѹкаваго[1008] и брань. ѥже вь добро ѥдиномыслїа завиждѣшѧ. сам' же вѣд[ѣ]ше законы бл(а)гоповинованїа[1009] и д(оу)ховнаго чина. сего рад[и] прїинде. ѹпрѣмѹждрѧше.[1010] послѹшаше. наказѹаше. в'са бѣше ѥмѹ сьвѣтникь бл(а)гь. прѣд[ь]стоатель ѹгодьнь. б(о)ж(ь)ств(ь)ных(ь) сказатель. дѣлнымь наставникь. старости жьзль. вѣрѣ ѹтврьжденїе. вьнѹтрьным(ь) вѣрнѣшни. вьнѣшним(ь) дѣлнѣшни. ѥдиннѣмь словомь, то|62а|ликь вь бл(а)гоѕмине, ѥликь вь враждоу прѣжде и'нним бѣше. ѡт[ь]с[оу]доу ѥмѹ и дрьжава цр(ь)кви аще и сѣдалища имѣше в'тораа. бл(а)гоѕмїе бо вьносе,[1011] власть вьспрїемлѧше. и бѣше дивно нѣкоѥ сьглашенїе, и плеть ѥже мощи. овь, люд[и] вождаше, сь же водещаго. и ꙗко львокрьмитель нѣкы бѣше.[1012] хытростню ѹкрашаѥ[1013] силещаго. ибо трѣбоваше ново ѹбо на сѣдалище[1014] поставлѥнь. ѥще же инр'скыѥ вещи что дыше. не ѥще[1015] сьврьшень вь д(оу)ховных(ь). иноѕѣ же бѹри врещи,[1016] и на лежещихь цр(ь)кви враговь, рѕководещаго и под[ь]пирающаго. сего ради сьпособїѥ[1017] любѣше.[1018] и дрьжѹщѹ[1019] ономѹ, дрьжати самь не п'щеваше.

34. о цр(ь)кви же ѥмѹ строенїа и заставлѥнїа, иногда ѹбо и нна сказанїа. дрьзновенїе кь кнеѕем(ь). кь нѣм' же, и кь силнѣшним(ь) град[а]. прѣмь[1020] расыпанїа[1021] не невѣрѹѥма, нь ѡт[ь] оногова гласа ѡбразѹѥма. законом(ь) обычаа сътварѧѥма. заставлѥнїа трѣбѹющих(ь). вещ'ша д(оу)ховна, не мала же и тѣлесна. ибо и се иногажди[1022] вь д(оу)шѹ приносить. бл(а)гоѕмїемь порабощаѥмо. ѹбогых(ь) крьмлѥнїа. стран'нопрїетилища. дѣвьственохрамїа. законоположенїа

[1004] помагаѥть X 83б
[1005] иногоу M 184б
[1006] крѣп'тѣнше X 83б
[1007] разсыпати P 145б
[1008] лоукаваго бѣше P 145б
[1009] бл(а)гоповинновенна M 184б
[1010] оупрѣмоуждрѣаше X 83б
[1011] вьноше X 84а
[1012] бѣаше M 184б
[1013] оудрьжоуѥ M 184б, P 146а
[1014] сѣдалищи M 184б, P 146а
[1015] ѥще же X 84а
[1016] врещои M 184б, P 146б
[1017] и сьпособнѥ M 184б, X 84а, P 146б
[1018] люблѧше M 184б, X 84а, P 146б
[1019] дрьжещѹ M 184б, X 84а, P 146б
[1020] прамь M 185б, P 146б
[1021] разсыпанїа P 146б
[1022] иногащи M 185б, P 146б

иныхомъ(ь), писана же и непписана. и(о)л(н)тваи(ь) расчинѥнїе.[1023] бл(а)гоѯкрашенїа олтарю. дроугаа и ини же ѯбо ѥже[1024] вьистинѫ чл(овѣ)кь б(о)жїи. и сь б(ого)мь ѯчиннень,[1025] люд[н] полѕевати.[1026] ѥдино же, ѥже велико же и знаѥмо.

Гладь бѣше. и ѥже[1027] от[ь] нѣкогда поменѯѥмыхъ(ь) лютѣиши. страждаше же градь. помощ' же бѣще ни от[ь]к[оу]доу. ниже каа лѣчьба оѯлобленїю. поморцїи[1028] ѯбо, таковаа лишенїа не лютѣ подѣмлют(ь). дающе ѣаже от[ь] своихъ(ь), и ѣаже от[ь] имоуа прнѣмлюще. нам' же по сѫшным(ь), и ѷзбы тьѣствѯюще[1029] безь ѯспѣха, и[1030] недостатьѣное недомысльно. не имѯщем(ь) ѣако[1031] да ли ѕаложим(ь) что от[ь] сѫщихъ(ь), или от[ь] несѯщихъ(ь) вьнесем(ь). и ѥже ѕлѣише ѥс(ть) вь сицевыхъ(ь), ѥже имѯщихъ(ь) неболѣѕнїе и несытиѥ. блюдѫт бо |62б| врѣме[1032] и прѣкѯпѯют(ь) лишенїа. и ороут(ь) напасти. ниже г(осподе)ви вь ѕаним(ь)[1033] даати, имѯющимѯ ѯбогыхъ(ь) слышѯще.[1034] ниже ѣако сьдрьжен п'шеницѯ, народом(ь) проклет(ь). ниже ино ничтоже от[ь] или чл(овѣ)колюбным(ь) обѣщанных(ь),[1035] или[1036] бесчл(овѣ)чным(ь)[1037] ѕапрѣщен'ных(ь). нь соут(ь) потрѣбнаго несытѣиши. и имѯдрьствѯют(ь) злѣ. онѣмь ѯбо свод, себѣ же б(о)жїа и(н)л(о)ср(ь)дїа ѕаключающе. егоже и паче трѣбѯюще, не разѯмѣют(ь) ѥже ли тѣх(ь) инн. сїа ѯбо п'шенничницн[1038] и п'шеницопродав'цн. и ниже сьроднаго стыдеше се, ниже о б(о)ж(ь)ств'нѣм(ь) бл(а)годарнїи.[1039] от[ь] нѥгоже ѥже имѣти имь, инѣм(ь)[1040] страждоущем(ь).

35. сь же, одьѫдати ѯбо не имѣше, хлѣбь сь н(є)б(є)се и(о)л(н)твою. и питати вь пѯстыни люд[н] бѣжѯще.[1041] ниже сьсѯды истѣкати пищѫ ненждиваемѯю.[1042] испраж'нѥнїемь напльнѣаемомь, ѥже и прѣславно. да крьмить крьмещею,[1043] вь любостранствїа вьзданїе. ниже петими хлѣбы чрѣдити

[1023] разьчинѥнна M 185б, X 84а, P 147а
[1024] нже M 185б, X 84б, P 147а
[1025] вьчинѥнь M 185б, X 84б, P 147а
[1026] полѕева P 147а
[1027] нже M 185б, P 147а
[1028] поморьсцїи M 186а, X 84б, P 147а
[1029] Изостаје и ѷзбы тьѣствѯюще M 186а
[1030] оуспѣха. излишноѥ несьмысльно. и M 186а, P 147а
[1031] Изостаје ѣако X 84б
[1032] врѣмена M 186а, X 84б, P 147а
[1033] ѕаѥмь M 186а, X 84б
[1034] слышеще M 186а, X 84б, P 147б
[1035] Изостаје ниже ино ничтоже от[ь] или чл(овѣ)колюбным(ь) обѣщанных(ь) M 186а
[1036] и M 186а, P 147б
[1037] безьчл(о)в(ѣ)чнымь M 186а, X 84б, P 147б
[1038] пшеничнни M 186б, P 147б
[1039] бл(а)года'нни X 84б, P 147б
[1040] и инѣмь M 186б, P 147б
[1041] бѣжеще M 186б, X 85а, P 147б–148а
[1042] ненждиваемоу M 186б
[1043] крьмещѯю M 186б, P 148а

тысѫщи.[1044] нѫ҃же и останци, многыхъ(ь) трапезь нна[1045] сила. сїа бо, мѡѷсеова бѣхѫ[1046] и нлїева. и моег(о) б(ог)а, шт[ь] негоже и онѣми(ь) еже сїа мощи. обаче же и врѣмень онѣхъ(ь). и тогдашнемѫ[1047] съставленїю.[1048] понеж(е) знаменїа, невѣрными(ь), неже вѣрѫющими(ь), а паче сиѫ(ь) соут(ь) послѣдняа[1049] и вь тожде приносити[1050] та. и мысли и сьдѣа, съ тоюжде вѣрою. словомь[1051] имѫщихъ(ь) житнице[1052] шт[ь]воривь и притѫчами творить еже пис(а)нїа. раздрабляает(ь) алчющими(ь) пищѫ. и насыщаает(ь) ѫбогыхъ(ь) хлѣбовь.[1053] и прѣпитаваает(ь) нх(ь) вь гладь. и д(оу)шѫ[1054] алчющихъ(ь) исплняает(ь) бл(а)гыхъ(ь). И конмь ѡбразомь(ь). нже бо се мало вь приложенїе. събравъ бо вькоупь гладѫ пѫзвьные. ес(ть) же и малоумь(ь) дышѫщихъ(ь).[1055] имѫже. жены. мл[а]д[ѣ]н[ь]це. стар'це. в'сакь възрасть имилѥныи. в'сакъ видь пищи събираѥ, келика ес(ть) гладѫ поможенне. сочива же пльны прѣд[ь]ложивь коноы. и сицлаемыѥ ѫ нас(ь) послас(ь)ти, и ѫбогыхъ(ь) крьмещѫ, таже х(рн)с(то)воу слѫженїю п(о)добе се, нже и леентїемь опоасав' се не оудос(то)аше[1056] имывати ногы |63a| ученикомь(ь). и своимь отрочицомь(ь)[1057] снрѣч(ь) съработным(ь) на се съпоспѣш'никы прїемь. цѣлѣше[1058] ѫбо тѣлеса лишаемыимь(ь), цѣлѣше[1059] же д(оу)ше. съплѣтаѥ потрѣбою еже чьсти, и ѫдобны творе обоюдѫ.

36. Таковь новын житодатель нам(ь), и в'торы їѡснфь. обаче ако и веще ч'то гла(гола)ти имамы. он' бо прѣмышляает(ь)[1060] глада. и єгѷп'ть искѫпѫет(ь) чл(овѣ)колюбьзныимь. нескѫдьства врѣме, вь гладноѥ завѣщав'. и нн҃ѣх(ь) сновы, вь сїе заповелѣваѥ. съ же, бесцѣны[1061] бл(а)гь бѣ. и житолишенїю помощ'никь бескѫпле.[1062] на единно зре, чл(овѣ)колюбнымь(ь)[1063] чл(овѣ)колюбноѥ стежати. и тамошнихъ(ь) злѫчнти бл(а)гыхъ(ь), за здѣш'наго житомѣрїа. сїа, съ слова пищею и съврьшенѣшимь(ь) бл(а)годѣанїемь и раздан'ми.[1064] вь истинѫ н(є)б(є)сные и высокые. вл'ма[1065]

[1044] тысоуще P 148a
[1045] трапезьь и нна M 186б, и нна P 148a
[1046] бѣше M 186б, X 85a
[1047] тогдашнаго M 186б, P 148a
[1048] съставленна M 186б, P 148a
[1049] послѣдовательнаа M 186б, послѣдовательна P 148a
[1050] приносеть M 186б, P 148a, приноситъ X 85a
[1051] словом бо M 186б, P 148a
[1052] жит'ницоу X 85a
[1053] хлѣбомь X 85a
[1054] д(оу)ше X 85a
[1055] дышещихъ X 85a
[1056] не не оудостон M 186б, P 148б
[1057] съ отрочицомь M 186б, P 148б
[1058] цѣлаше X 85б
[1059] цѣлаше X 85б
[1060] прѣд[ь]мышлаает M 187a, P 149a
[1061] без'цѣны X 85б, P 149a
[1062] без'коуплю X 85б, P 149a
[1063] чл(овѣ)колюбнымь P 149a
[1064] раздаан'ми X 85б
[1065] понеже M 187б, P 149a

хлѣбь агг(є)лоль, слово. ни҃же д(оу)ше питаютъ[1066] се и напаают҃ъ[1067] се, б(ог)а ал҃чюще. и ищѫще пищѫ нетекѫщѫю и шт[ь]ходещѫю, нь пр(н)сно прѣбывающѫ. ѥи[1068] жетодатель[1069] бѣше онь и паче богать, ѕбожаншихъ[1070] же[1071] вѣмы[1072] и недостижьнь. не гладь хлѣбом(ь).[1073] ниже жеждоу воды
10 нцѣлиѥ.[1074] словесн[1075] же любовь ѥже[1076] вь истинѫ животнѫ и крьмителнѫ.[1077] и вьзвращенїе[1078] ведѫщѫ[1079] д(оу)ховнаго вьзраста, добрѣ питающаго шт[ь][1080] ѕбо сн҃(ь) и сицевыхъ(ь).

[§37. Избор за епископа кесаријског]

37. Что бо под(о)баѥт(ь) в҃са гл(агол)ющѫ, кьснѣти. н(ы)ня[1081] тьзонмеиитомѫ бл(а)гочьстїа прѣставльшѫ се. и вь он(о)го рѫкѫ сладцѣ почив҃шѫ, на высокыи еп(иско)пства прѣстоль вьзводит҃ се. не безь трѫда ѕбо ниже безь завиды и свары. шт[ь] отьцьствѫ прѣд[ь]сѣдающихъ(ь). и лѫкавнѣишихъ(ь)[1082] града, онѣм(ь) сьтиниеныхъ(ь). обаче дос(то)аше побѣдити д(оу)хоу с(вѣ)т(о)мѫ, и
5 ѕбо и побѣждаѥт(ь) многом(ь) избытком(ь). под[ь]вижет҃ бо шт[ь] чрѣсьмежда, помазующихъ(ь). мѫже бл(а)гочьстн[1083] вѣдомы и ревнителю. и сь сими новаго авраама и патрїарха нашего. моего гл(аго)лю ѡ[ть]ца, о нем҃ же что и приключает҃ се чюд[ь]но. ниѕо многьствомь лѣть тьїїю исчезнѫвь.[1084] нь и недѫгом(ь) шт[ь]немогь. и къ послѣдним(ь) дыханїомь[1085] сьн, дрьзает(ь) на пѫть помощи нар(є)ченїю. и ѫкрѣпив҃ се д(оу)хомь. и нѣчто скорѣю |63б| рекѫ. мрт҃вь вьзложень
10 быв҃ ѩко гробѫ нѣкоемѫ на носило, юнь вьз҃ходить.[1086] бл(а)гомощьнь. горѣ зре. ѫкрѣпив҃ се шт[ь] рѫкы и помазанїа. не ин(о)го же рещи, ѩко и шт[ь] главы помазанаго. се да прѣд[ь]лежить ветхыи(ь) повѣстеи(ь). зание болѣзнь, здравїе дарѫет(ь). и ѫсрьдїе, мр҃твых(ь) въставлѩет(ь).[1087] и скачеть старос(ть) помазана д(оу)хомь.

[1066] питѣют҃ M 187б
[1067] напитают P 149а
[1068] ен же M 187б, P 149б
[1069] житодатель M 187б, X 85б
[1070] оубожаншїн X 85б
[1071] н҃же X 85б
[1072] вѣмь M 187б, P 149б
[1073] хлѣба M 187б, P 149б
[1074] исцѣлиѥ M 187б, X 85б, P 149б
[1075] словесе M 187б, P 149б
[1076] Изостаје ѥже M 187б, P 149б
[1077] животна и крьмителна M 187б, P 149б
[1078] и вь въз҃ращенне M 187б, P 149б
[1079] ведоуща M 187б, P 149б
[1080] Изостаје шт[ь] X 85б
[1081] в҃са гл(агол)ющоумоу дѣти. н(ы)ня X 85б
[1082] лоукав҃нѣншнмь M 188а, P 149б
[1083] моужи ѡ бл(а)гочьсти M 188а, P 150а
[1084] ѡскоудѣв҃шѫ M 188а, P 150а, изчезноувь X 86а
[1085] дыханнѥмь M 188а, P 150а
[1086] вьсходить M 188а, P 150а, X 86а
[1087] вьзставлѩет(ь) P 150а

[§38–59. Епископска служба. Рад на јединству православних. Сукоби са царем, епархом, судијом и другим епископима]

38. сице же прьвосѣданїю сп(о)добль се. ꙗко таковѣмь ѹбо быв'шем(ь), таковыѥ же бл[аго]д[ѣ]ти полѹчившем(ь). сице же неп'щеван'ным(ь)[1088] дос(то)инно, непостыдѣнїе[1089] единѣм' же прочих(ь). или своѥ любопрѣмѹдрьство. или вѣровавших(ь) ѹп'ванїа.[1090] нь толико себе прѣспѣваѥ пр(и)сно, елико прѣжде сего ных(ь) показоваше. добрѣише и любопрѣмѹдрѣише, о сих(ь) раз'мышлѧѥ. вьмѣнѧше бо, не вѣжди ѹбо добродѣтель бьти ѥже не злобьти, ѥже[1091] что и како любо[1092] бл(а)го. кнезѹ же и прѣд[ь]стателю[1093] злобѹ, и паче таковѣю власть, ѥже не ин(о)го шт[ь] иногых(ь) прѣд[ь]имѣти[1094] ниже пр(и)сполѹч'ши ꙗвлѧти се. ниже сѥрѧти почьсти и прѣстолѹ, добродѣтель. едва бо бьти коньномѹ срѣднѥю полѹчати.[1095] и обь сѹщемѹ[1096] добродѣтели, привлѣщи иногых(ь) вь сѥрѣноѥ. Паче же да нѣчто[1097] любомѹдрьствѣю,[1098] о сих(ь) добрѣише. ѥже о сп(а)сѣ азь зрю. иню же, и шт[ь] прѣмѹдрѣиших(ь) кьждо. вьнѥгда сь нами быс(ть) вьшбразив' се ѥже за ныи нашеѥ, се и здѣсь бьти се вьмѣнѧю. ѡн' же бо[1099] прѣспѣваше р(є)че ꙗкоже вьзрастом(ь), ꙗкоже[1100] и прѣмѹдростню и бл(аго)д(а)тїю.[1101] сице сїа прїемати вьзрасть. что бо ѥже[1102] из начела сьврьшенаго, бѹдет(ь) ѹбо сьврьшенѣѥ. нь ѥмѹже[1103] по малѹ сїа обнажати и ꙗвлѧти. мѹжа добродѣтел' же не прилогь, нь дѣло[1104] не пшю тогда[1105] вьземати, вещи[1106] иножаншн[1107] властню сьмѣшаѥмѣ.[1108]

39. прьвѣѥ ѹбо оно всѣм(ь) творить ꙗвлѥно. ꙗко не чл(овѣ)чьскыѥ бл(аго)д(ѣ)ти бѣше ѥмѹ дѣло, нь б(о)жїн дарь даноѥ. скажет' же и нашеѥ. ꙗкова бо ѡн любомѹдрьствѹющѹ о врѣмени оном(ь) сьлюбомѹдрьствоваше. В'сѣмь[1109] нѣмь инѣшем(ь) и пришшим быв'шомѹ[1110] и обрадовати се, ѥже

[1088] неп'щеван'ных҃ъ M 188б, P 150б
[1089] непостыдѣни M 188б, X 86а, P 150б
[1090] ѹпованїа P 150б
[1091] или M 188б, P 150б
[1092] или бо X 86б
[1093] прѣд[ь]стателю M 188б, X 86б, P 150б
[1094] προέχειν
[1095] полоучити M 188б, P 151а
[1096] и избытьч'нымь M 188б, P 151а
[1097] же что да M 188б, что P 151а
[1098] любопрѣмоудрьствоую P 151а
[1099] Изостаје бо M 188б, P 151а
[1100] такоже M 188б, X 86б, такождє P 151а
[1101] бл(а)годѣтню M 188б
[1102] Изостаје ѥже M 188б, P 151а
[1103] ѥже M 188б, P 151а
[1104] дѣланиѥ M 188б, P 151а
[1105] болше тогда M 188б, P 151а
[1106] вещь M 188б, P 151а
[1107] иножаншоу M 188б, P 151а
[1108] приемлѥ M 188б, P 151а
[1109] Всѣм' бо M 189а
[1110] бывшоумоу P 151б

иномѹ постр(а)дати[1111] |64a| ѹбо бѣ. и сьразд҃лити власть паче или насильствовати. и дрѹжбою се придобывлющемѹ(ь).[1112] нѣма же врѣмен'ною[1113] бѣгаю[1114] азъ, ибо вь всѣх(ь) аще ѹбо инъ кто. и кѹпно врѣмени при завистною, инако[1115] ѹбо. и неже на нь болещем(ь) еще и мет҃ще м'[1116] се, вь домѹ прѣбых(ь) нѹждею обьѹздавь любовь. порицаєт(ь) ѹбо, милѹєт(ь) же. и по сем(ь) пришьд[ь]шѹ ли ѹбо, сѣдалища же чьстьне прїем'шѹ, то неждe рад(н) вины. ниже старьчьскыѥ прѣд(ь)почьсти.[1117] ниже ѹкорн, и сьпохвалн[1118] бл(а)го творе. грьдос(ть) оклеветати се паче ѡт[ь] малых(ь) нѹволнвь неже то непоразѹмѣвшнх(ь)[1119] смотренїе, нлн[1120] что сьдѣати словѹ и неговѣм(ь) мыслем(ь) сѹпротнвно.[1121] и ѹбо како ѹбо паче показал' би чл(овѣ)кь, в'сакого пронорства и ласканїа лѹче[1122] д(оу)шѹ нмѣе, и кь единомѹ тыїю зре добрых(ь) законѹ. нлн[1123] о нас(ь) сице размыслнвь, нх'же запрьва[1124] своих(ь) дрѹгь[1125] и обычных(ь), позна.[1126]

40. таже мет҃ще се вь себѣ,[1127] ѹмекчавает(ь)[1128] и цѣлить. словесы врачебства великомѹдрьна.[1129] не, льстнѣ бо нниже не свободнѣ се творить. нь и зѣло юнош'скы и великолѣпнѣ. ꙗко ѹбо к'то, не настоющеѥ[1130] смотре[1131] тыїю, нь и б(оу)доуще[1132] бл(а)гопокореніе ѹстрашае. внде бо мек'коѥ[1133] ѹбо ослабленно и ѹмекчавающе. лютоѥ же ожесточаваѥ и без'стдѹѥ, обоним(ь) помагает(ь) самѣмн. кротостню ѹбо, противѹѡбразноѥ.[1134] тврьдостню же, мек'коѥ растворнвь. мала ѹбо словесн потрѣбовавь, дѣлом' же вещ'ша[1135] вьзмогь кь ѹслѹженїю.[1136] не хытростню порабощаваем(ь), нь бл(а)говмїемь сев'ствѹемь.[1137] не наснлїемь сътвараѥ нь неже мощи ѹбо шедѣти же, приводнмь. а неже

[1111] и пострад(а)ти иню M 189a, P 151б, и пострад[а]ти X 87a
[1112] назнаменавающемь M 189a, P 151б, придобывающемь X 87a
[1113] врѣменоѥ M 189a
[1114] бѣгаѥ M 189a, P 151б
[1115] инако же M 189a, P 151б
[1116] моутещем' M 189a, P 151б
[1117] προτίμησιν
[1118] προσεπήνεσεν
[1119] ἀγνοησάντων
[1120] нежели M 189a, P 152a
[1121] сьпротнвно X 87a
[1122] лоут'шоу M 189a, P 152a
[1123] нежели M 189a, P 152a
[1124] вьпрьвых҃ M 189a, P 152a
[1125] дроуговь M 189a, P 152a
[1126] показа M 189a, P 152a
[1127] таже распрещнх' се кь томѹ M 189a, P 152a
[1128] ѹмегчаваєть P 152a
[1129] великомоудрьнѣ M 189a, P 152a
[1130] настоющеѥ M 189a, X 87a, настощеѥ P 152a
[1131] сматраѥ M 189a, P 152a
[1132] боуд[оу]щеѥ M 189a, X 87a, P 152б
[1133] мек'коу'ѥ M 189a
[1134] ἀντιτυπές
[1135] вещ'шла X 87б, P 152б
[1136] оувраченню M 189б, P 152б
[1137] оусваѥ M 189б, P 152б

велико, иже всѣм(ь) повиновати се иговѫ разѹмѫ, и непристѫпнѫ вѣд[ѣ]ти добродѣтель. и иднно ѹбо тѣм(ь) сп(а)сенїе имѣти, иже сь онѣм(ь) же и подь[1138] оного ѹчиннти се. иднѫ же бѣдѫ, иже приражати се ономѫ. и отѫжденїе[1139] шт[ь] б(ог)а имѣти, иже шт[ь] он(о)го растоанїе.[1140] сице волеше, ѫстѫпиш и ѹмꙗнише[1141] с(є), и ꙗко гласѫ громномоу под[ь]клонише се дрѫгын дрѫгаговь[1142] шт[ь]вѣт(ь) прѣд[ь]варꙗюще. и имѣѫ вражди, вь имѣѫ прѣложивꙗше[1143] бл(а)гоѹмиа и добродѣтели[1144] приданїе.[1145] иже ѹбо иди|64б|нь шт[ь]вѣт(ь) крѣпчаншн[1146] обрѣтахѫ. развѣ аще некто за злобѫ ненцѣл'нѫ[1147] небрѣжень быс(ть)[1148] и шт[ь]вряже се. да сам(ь) вь себѣ сътрет' се и сьнѣс(ть). ꙗкоже рьжда желѣзом(ь)[1149] сьснѣдаема.[1150]

41. ѥлиа же домовное наѫмѣ имѣше[1151] се немѫ, и не ꙗко ѹбо[1152] к'то не п'шева шт[ь] невѣрных(ь). и оного не разѹмѣвшем(ь),[1153] ѹмышлꙗет(ь) что имыслїю бол'ше и высочаше.[1154] иднм' бо всѣм(ь) иже вь[1155] ногѫ тьїю зрещем(ь). и иже о себѣ ꙗко[1156] да тврьдѣ нравом(ь) помышлꙗющем(ь). аще се тврьдо. напрѣд[ь] же не постѫпающем(ь). ниже что велико и юнош'ско или помыслити, или сьдѣати могѫщем(ь). и ѹбо, инаа смѣрень[1157] сы, вь сих(ь) не смѣрꙗет(ь) се, нь высоче главѫ вьзд[ь]вигь, и окр(ь)сть д(оу)шевное око обьведь, в'сѫ вьнѫтрь творитъ вьселенѫю иелико[1158] сп(а)сное слово обьтече. зре же великын б(о)жїи жрѣби,[1159] и иговѣми словесы и законы и стр(а)ст(ь)ми сьнабдѣна. с(ве)тын род[ь].[1160] ц(а)рское с(ве)щенство, зре[1161] прилежѫще.[1162] вь т'мы, славь и прѣльстен растрьзань. и иже нзь єгѹп'та прѣнесены и прѣсажденын виноград[ь]. шт[ь] безбож'наго и тьмнаго нев[ѣ]дѣнїа, вь доброт ѫ же и велнчьство безмѣрно прошьд[ь]шїи. ꙗкоже покрыти всѫ земллю и гораи(ь) и борїомь[1163]

[1138] по M 189б, P 152б
[1139] шт[ь]тоужденнє M 189б, P 152б
[1140] разстоанїе P 153а
[1141] побѣдніше M 189б, P 153а
[1142] дроугоневь M 189б, P 153а
[1143] прѣд[ь]ложивше P 153а
[1144] и иже вь добродѣтель M 189б, P 153а
[1145] прѣданиа M 189б, прндпїа P 153а
[1146] крѣп'тѣншн X 87б
[1147] ненсцѣл'ноу M 189б, X 87б, ненzцѣлноу P 153а
[1148] бы M 189б
[1149] рьждею желѣзо M 189б, P 153а
[1150] сьснѣдаемь M 189б, снѣдаемь P 153а
[1151] нмѣѫше M 190б, P 153а
[1152] не оубо M 190б, X 87б, P 153а
[1153] разоумѣвшнмь M 190б, P 153а
[1154] высотѣнише X 87б
[1155] оу P 153а
[1156] Изостаје ꙗко M 190б, P 153а
[1157] могоущемь. а паче вь многыхъ смѣрень M 190б, P 153б
[1158] нелнкоу X 88а
[1159] ждрѣбн M 190б, P 153б
[1160] нzыкь M 190б, P 153б
[1161] zлѣ M 190б, P 153б
[1162] zалежеще M 190б, P 153б, прилежеще X 88а
[1163] кедромь M 190б, P 153б

прѣпростирати[1164] се. ть злымь[1165] и дивым(ь)[1166] вепремь[1167] дїаволом(ь) озобань. не доволно вьспрїемлет(ь), рыдати мльтанїемь стр(а)сть. и къ б(ог)оу тыїю вьздѣти рѫцѣ. и шт[ь] того обьдрьжещих(ь) злых(ь) раздрѣшенїе просити,[1168] сам' же сѣдѣти.[1169] нь что и помагати и[1170] шт[ь] себе сьвьносити неп'щеваше п[о]добати.

42. что бо быти тѫгы сею печалнѣише. о сем'[1171] же п[о]добает(ь) паче[1172] дрьзати, горѣ зрещомѫ. единомѫ бо[1173] ѫбо[1174] бл(а)го дѣющѫ или злѣ ничтоже шб'щемѫ се знаменавати. шб'щаго же, сице или инако имѫщѫ. и коемѫждо п[о]добнѣ имѣти, в'сѫ быти бѣдѫ. сїа ѫбо помышлыае шнь и смотре, шб'щааго строитель и застѫпникь. понеж(е) мольць костем(ь) срд[ь]це почювливо. ѣкоже соломонѫ истинѣ[1175] инит' се. и[1176] без'болѣз'ньною ѫбо, бл(а)год(оу)шно. м(и)л(о)стивною же, печално. и истааніе срд[ь]цѫ прилежны помысль, сего рад[и] тѫжаше. скрьбѣше. ѭзвлыаше се. страждаше. |65a| иже їоннино. иже д(а)в(и)д(о)во. шт[ь]рицаше[1177] се д(оу)ше. не даше сьнь ⁘чима. ниже дрѣманїе вѣкома.[1178] изнѫраше[1179] останькь плътем(ь), попеченим. дондѣже обрѣщет(ь) зломѫ раздрѣшенїе. вьзыскает(ь) б(о)ж(ь)ствнѫ помощь, неже чл(овѣ)ьскѫ. иже би ставила[1180] шб'щею запалюнїе, и об'дрьжѫщїи[1181] нас(ь) тьмны[1182] гнѣвь.[1183]

43. единомѫ[1184] ѫбо оно помышлыает(ь),[1185] и зѣло сп(а)сител'но. сьбравь самь себе ѣкоже мощно бѣ, и затворивь д(оу)хомь. и в'се ѫбо чл(овѣ)че помысли подвигнѫвь. всѫ же пис(а)нїи глъбинѫ избравь. сл(о)во писѫет(ь) бл(а)гочьстиє. и пьрнымь[1186] борен'ми и сварами,[1187] многоє єретнгом(ь)[1188] шт[ь]ражает(ь) сверѣп'ство. овѣх(ь) ѫбо и вь вѣрѫ[1189] прихождещих(ь) бран'ными

[1164] простирати M 190б, P 153б
[1165] лоукавиимь M 190б, P 153б–154a
[1166] диль M 190б
[1167] вепроль M 190б, P 154a
[1168] приносити M 190б, P 154a
[1169] спати M 190б, P 154a
[1170] Изостаје и M 190б, P 154a
[1171] шб'щем M 190б, P 154a
[1172] паче п[о]добаѥть P 154a
[1173] бо моужеви M 190б, P 154a
[1174] Изостаје ѫбо M 190б, X 88a, P 154a
[1175] и истинѣ M 190б, X 88a
[1176] И иже M 190б, P 154б
[1177] шт[ь]рицаше M 190б, X 88б, P 154б
[1178] вѣждама M 190б, P 154б
[1179] изноуръаше M 190б, X 88б, P 154б
[1180] ѣже оуставить M 191a, P 154б
[1181] шбьдрьжещи M 191a, X 88б, P 154б
[1182] мракь M 191a, P 154б, σκοτόμαιναν
[1183] Изостаје гнѣвь M 191a, P 154б
[1184] Ѥдино M 191б, X 88б, P 154б
[1185] оумышлыаѥть M 191б, X 88б, P 154б
[1186] противными M 191б, P 154б
[1187] сварьми M 191б, P 155a
[1188] єретиколь M 191б, P 155a, X 88б
[1189] рѫкы M 191б, P 155a

5 орѫжїи иже ѡт[ь] иꙁыка, раꙁвращаѥ.[1190] овѣх' же издалече стрѣлѧѥ, стрѣлѧн'ии иже ѡт[ь] чрьнила. ничтоже нечьстнѣиша, иже на скрижалѣх(ь)[1191] начрьтанїи.[1192] ниже единомѫ жидов'скомѫ иꙁыкѫ. и малы семѫ ꙁаконополагающѫ, о снѣдех(ь) и питих(ь). и врѣмен'ных(ь) жрьт'вь. и плъти чищенїа.[1193] нь в'сакомѫ родѫ и странѣ вьселѥныѥ, о словеси истиннѣ. ѡт[ь] нѥгоже и иже сп(а)сати се прибываѥт(ь).

10 в'тороѥ же. нбо п[о]добно[1194] не[1195] несьвршено. бесловесно[1196] дѣанїе о[1197] сл(о)во бездѣлно, прилагааше се словом(ь)[1198] и иже ѡт[ь]дѣати помощь. кь овѣм(ь), приходе. кь овѣм(ь) же моле се. овѣх(ь) же ꙁовы, наказѹѥ. обличаѥ. ꙁапрѣщаѥ. прѣте. ѕкарѧѥ. прѣд[ь]боре се. иꙁыком(ь). градом(ь)[1199] коегождо. в'сакь видь ѕмышлѧѥ сп(а)сенїа. ѡт[ь] вьс[оу]доу ищѣлѧѥ.[1200] веселенль ѡнь иже б(о)ж(ь)ствнѣи[1201] прьводѣлатель сѣнн. в'сакою иже кь дѣлѫ вещїю и хытростию вытварѧѥ.[1202] и

15 в'са плеты, вь доброты единоѥ ѕдовлѧнїю[1203] и сытетанїю.

44. что инаа трѣбѣ гла(гола)ти. Нь прїинде абїе нам(ь) х(рн)с(т)обор'ць ц(а)рь. и вѣрѣ м(оу)ч(н)т(є)ль. сь иножаншим(ь) нечьстнѥмь и топлѣншим(ь) опльченїемь. ꙗко кь сѫпротиво[1204] под[ь]вижникѫ, крѣпчаншѫ[1205] сѫщѫ иего словѫ. по нечистомѫ ономѫ д(оу)хѫ и лѫкавомѫ. иже ѡт[ь] чл(овѣ)ка ѡт[ь]рѣшенѫ и ꙁаблѫждав'шѫ, и[1206] ктомѫждє вьꙁвращаѥт(ь) се. сь вещ'шимн дѫхы

5 вьселѧѥ се. ꙗкоже вь ев(ан)г(є)лнхъ слышахом(ь). семѫ бываѥт(ь) под[о]бникь[1207] ѡнь. вькѫ|65б|пѣ же прьвнюю побѣдѫ вьꙁвавь и прилагающѫ прьвыми бореними.[1208] люто бо[1209] быти и бѣдно, иногѣмь ѕбо иꙁыком(ь) обл[а]дающѫ. иногѣ же славѣ сп[о]добленѫ. всѣх' же[1210] окр(ь)стных(ь) раꙁдрѫшив'шѫ[1211] дрьжавою нечьстїа: и ѕдрьжав'шав' се сьлѫч'шеѥ[1212] се, единѣмь мѫжем(ь) и

[1190] раꙁдроушаѥ M 191б, P 155a
[1191] скижалехъ M 191б
[1192] начрьтанныихъ[ь] P 155a
[1193] чищенїи M 191б, P 155a
[1194] под[о]бнѣ M 191б, P 155a
[1195] Изостаје нє M 191б, P 155a
[1196] беꙁсловесно P 155a
[1197] и M 191б, X 89a, P 155a
[1198] словоу M 191б, P 155a
[1199] градовомь M 192a, P 155б
[1200] нсцѣлѧѥ M 192a, X 89a, P 155б
[1201] в(о)ж(ь)ствныѥ P 155б
[1202] сьтварѧѥ M 192a, P 155б, X 89a
[1203] оудовлѣнню M 192a, X 89a, P 155б
[1204] сьпротиво X 89a
[1205] крѣп'чѣншоу X 89a
[1206] Изостаје и M 192a, X 89a, P 155б
[1207] подражатель M 192б, P 156a
[1208] побѣдоу вьꙁвративь и прилагаѥ что прьвыимь бореннѧмь M 192б побѣдоу вьꙁвративь. и прилагаѥть что прьвымь боренїамь P 156a
[1209] Изостаје бо M 192б
[1210] Изостаје же M 192б, P 156a
[1211] раꙁроушив'шѫ M 192б
[1212] слоучившеѥ P 156a

единѣмь градоумь(ь) умьн'шꙋ[1213] ѭвити се и сумѣхꙋ быти.[1214] не наставлѭющиимь(ь) тыиню ег(о) прѣд[ь]стателеимь(ь) безбожїа, нь и всѣмь(ь) чл(овѣ)комь ꙗко[1215] инѣше.

45. Пер'скаго бо ц(а)рꙗ гл(агол)ютъ.[1216] ел'ма иногда на ел'ладꙋ воюва. в'сакъ бо род[ь] чл(овѣ)чь на нихъ(ь) гоне. всею же разгарꙗѥ се ꙗростию и сꙑꙑшлѥнїемь. не на тоу единꙋ высити се и безмѣрнꙋ быти прѣщен'ми. нь ꙗко да бо паче тѣхъ(ь) ужастить, страшна себе творити[1217] и по вещехъ(ь)[1218] странно дѣан'ми. Земла нѣкаа слышаше се стран'на. и море новаго сьдѣтела. и воинство сꙋшꙋ[1219] плове. и шьствꙋѥ пꙋтиннꙋ. острове же расхыщаемь. и море мꙋтимо.[1220] и елика ꙗзвьнаго ꙗвѣ бѣше воиньства и воєводства. ужась бо недоблым(ь). сумѣх же мужественѣнишиим(ь) и тврьдыи(ь) мꙋдростию. Сь же такова бо ниг'сего же[1221] трѣбоваше на ны воюваѥ. нь ѥже бѣше онѣх(ь) гор'ше и врѣднѣише, се творе и гл(агол)ѥ слышаше се. Положи на н(е)бо ꙋста своа. хꙋлꙋ гл(агол)ѥ на высотꙋ. и ѭзыкь ѥго пронде[1222] по земли. доброѣ бо того б(о)ж(ь)ст(ь)вныи д(а)в(и)дь прѣжде нас(ь) облчи, н(е)бо на землю прѣкланꙗюща. и сь тварїю[1223] сꙑнслꙗюща ес(ть)ство прѣмирноѥ. ѥже ни вьмѣщати тварь может(ь). и аще с нами что бꙋдет(ь)[1224] словомь ч(ловѣ)колюбїа. да нас(ь) привлѣчет(ь) къ себѣ низꙋ лежещих(ь).

46. и бо свѣтла ѥгова прьваа юношьс'тва. свѣтлѣишии же послѣдниин[1225] на ны подвизи. каа же гл(агол)ю прьваа. из'гнанїа: бѣганїа. раз'граблѥнїа, ꙗвлѥна же и неꙗвлѥна.[1226] прѣпирати, ѥгоже врѣме бѣ. ѥже нꙋдити. ѥже повиноватн не сꙋщꙋ. ѡви[1227] изрѣваемии ѡт[ь] ц(а)рь(ь)квен,[1228] еланци правааго слова и ѥже по нас(ь). ови же вьводими, еланци ц(а)рскыѥ пагꙋбы бѣхꙋ.[1229] иже рꙋкопис(а)нїа нечьстна истезающен. пишꙋщен[1230] сих(ь) еще лютѣиша. поповь за|бба|палѥнїа мирскаа. воєводы злочьстивы. не пер'сы дрьжеще. не скиѳы еллюще. ни инь какы[1231] ѭзыкь поганьскын[1232] раздрꙋшающе. нь на ц(а)рь(ь)кви воювающе. и жрьтвникомь(ь) рꙋгающе се. и без'крьв'ныѥ жрьтвы, чл(овѣ)чьскыими и жрѣн'ными крьв'ми скврьнеще. и д(ѣ)в(и)цамь стыдѣнїе обрꙋгающе. да что

[1213] побѣжденꙋ M 192б, P 156a
[1214] дльжьнь быти M 192б, P 156a
[1215] ꙗкоже X 89б
[1216] гл(агол)ѥть X 89б
[1217] творить M 192б, P 156б
[1218] сьставохъ M 192б, P 156б
[1219] соушно M 192б, P 156б
[1220] оураняемо M 192б, P 156б
[1221] оубо ничесоже M 192б, P 156б
[1222] прѣиде M 192б, P 156б
[1223] творию M 192б
[1224] с нами быс(ть) M 192б, P 157a
[1225] поснѣдныи M 193a
[1226] неꙗвлѥнна. ѥже M 193a, P 157a
[1227] ѡвыи оубо M 193a, P 157a
[1228] ц(а)рь(ь)к(о)вь M 193a, P 157a
[1229] бѣше M 193a, X 90a
[1230] иже пишꙋщен M 193a, P 157a
[1231] каковь P 157б
[1232] поганскы M 193б

бѫдет(ь). да изринет' се ѹбо їаковь патрїар'хъ. вьв[є]дет' же се, исавь вьзненавидѣны и прѣжде
10 рожденїа. сїа прьвыих(ь)[1233] ег(о) юношьствь, сповѣданїа. ѥже и до н(ы)нѣ подвизают(ь)[1234] иноzѣи(ь)[1235] сльzѫ[1236] вь памет[ь] идѫща и слышима.

47. ел'ма же в'са прошьд[ь], на непоколѣбимѫю и неокѫснѫю сию цр(ь)кваль и(а)т(є)ре[1237] ѫстрыи се ѥко порабощаѥ.[1238] И остав'шѫю еще единѫ животнѫю искрѫ истинѣ, тогда прьвоѥ[1239] почю злѣ ѹмысливь. ѥко бо стрѣла крѣпчаншомѫ припад'ши от[ь]раzи се. и ѥко ѹже растрьг' се от[ь]ставпи. таковѫ zаставпнико҃ цр(ь)кве приключи се. и толикѫ zабралѫ, ображь се[1240] расыпа се.
5 Инаа ѹбо гл(агол)ющих(ь) же и повѣствующих(ь),[1241] иже тогда искѫшеномь ес(ть) слышати. повѣствѹет'[1242] же никтоже, иже не всѣх(ь). нь толици дивет' се, елици тогдашнѥѥ подвигы zнают(ь). прилогы. обѣщанїа. прѣщенїа. иже от[ь] сѫдищ'наго чина присилаемыимь[1243] к' немѫ. и прѣпрѣти начинающих(ь).[1244] иже от[ь] воинственаго. от[ь][1245] жен'скаго. их'же вь женах(ь) мѫже, и вь мѫжех(ь) жены. иже се едино мѫжьственых(ь), нечьстїе. иже ес(ть)ствьнѣ блѫдити не имѫще им'же
10 могѹт(ь) тьїїю, ѥзыком(ь) блѫдет(ь). Прьвоповарѫ навѫzарданѫ ѥже от[ь] хытрости мече прѣтеще.[1246] и свонмь огнем(ь) посилаема. а ѥже ли паче от[ь] оноговѣх(ь) чюд[ь]но. и ниже хотещѫ прѣнти мощно, се дамь словеси. ськративь елико под[о]бает(ь).

48. кто не вѣс(ть) тогдашнаго єпарха.[1247] иногым(ь) ѹбо своим(ь) сверѣп'ствомь на ны паче створ'ша.[1248] понѥже и от[ь] онѣх(ь) бѣше кр'щенїемь сьврьшень, или скон'чань. веще же нѫжд[ь]ных слѫzѫюща повелѣвающомѫ. и рад[н] иже в'са даровати, дрьжавѫ себѣ сьблюдающа и хранеща лѣтнѣише.[1249] семѫ шѫмещѫ на цр(ь)к(о)вь. и львовь ѹбо ѡбразь ѡбльчень. льв'скы |66б|
5 же[1250] рыкающѫ. и ниже пристѫпна иногым(ь). доблын ѡнь вьводит' се. паче же вьходить ѥкоже на

[1233] и прьвыихъ M 193б
[1234] подвизаѥть X 90а
[1235] иногыимь M 193б, P 157б
[1236] сльzы M 193б, P 157б, сльzе X 90а
[1237] и(а)т(є)рь M 193б, P 157б
[1238] ѥко порабощаѥ оустрыи се M 193б, X 90а, P 157б
[1239] прьвѣѥ P 157б
[1240] и толикѫ каменн приражь се M 193б, P 158а
[1241] повѣствоующїихъ P 158а
[1242] повѣствѹет' M 194а, P 158а
[1243] присилаемы M 194а, P 158а
[1244] начинающимь M 194а, P 158а
[1245] иже от[ь] M 194а, P 158а
[1246] имѣемь прѣтеща M 194а, P 158б, имѣе прѣтеща X 90б
[1247] епарха M 194б, P 158б
[1248] сътворивша M 194б, P 158б, X 90б
[1249] лѣтнѣишоу M 194б, P 158б
[1250] иже M 195а

праꙁникь,[1251] не на соуд[ь] ꙁовом(ь). како ѹбо дос(то)нно с'повѣм(ь), или єпархово[1252] свер҃пство, или иже моужа къ оному ѹ сь раꙁѹмомь сѫпротивлєнїе.[1253]

ипарьх(ь).[1254] Что р(є)че ѡ ты мысльнши, ниле прирекь. не оубо єп(и)с(ко)па ѹдос(то)аваше нарицати. иже на толикѫ дрьжавѫ дрьꙁати, и єдинь ѡт[ь] инѣх(ь) грьдѣти се.

вас(и)лие.[1255] Ч'сого[1256] дѣла р(є)че доблын что[1257] безѹмїе.[1258] еще бо не имам(ь) раꙁѹмѣти.

ип(арьхъ).[1259] Ꙁаніе не ц(а)ревал р(є)че вѣрѹешн, иным(ь) всѣм(ь) подьклон'шем'[1260] се и ѹмьн'шив'шем' се.

вас(илие).[1261] Ни бо сїа р(є)че[1262] ц(а)рь мои хощет(ь). ниже твари покланѧти се трьпе.[1263] б(о)жна же[1264] тварь сы, и б(о)гь быти повелѣнь.

ип(арьхъ).[1265] Мы же что ти се имним(ь), или ничтоже р(є)че сїа повелѣвающе. чтоже не велико ли тебѣ, иже с нами вынинти се и обьщ'никы имѣти нась.

вас(илие).[1266] Ипар'хи ѹбо р(є)че вы и ѡт[ь][1267] ѧвлєн'ных(ь), не ѡт[ь]рекѫ се. не оуже б(ог)а чьстнѣнши. и иже обьщ'никы имѣти, велико ѹбо. како бо не, сьꙁданїе бо б(о)жие и вы. нь ѧко аще нѣкыхъ(ь) иже ѡт[ь] нас(ь)[1268] вынинєных(ь), ни бо ѡбраꙁи хр(и)стїан'ство нь вѣрою ѡбраꙁоватн.[1269]

49. тогда ѹбо под[ь]виг'шѫ се ипархъ раꙁгорѣти се веще ѧрѡстию. и ѡт[ь] сѣдалища выстати, и ѡстрѣнишими к' нимѫ выспрїєти словеси.

ип(арьхъ).[1270] Чтоже, не бонши ли[1271] се власти р(є)че.[1272]

вас(илие).[1273] Да нечто вѣдет(ь). ниже что[1274] да[1275] постражду.

[1251] праꙁд[ь]никь M 195a, X 90б, P 158б
[1252] ипар'хово M 195a, P 159a
[1253] сьпротивлєнніе X 90б
[1254] Изостаје ипарьх(ь) M 195a
[1255] Изостаје вас(и)лие M 195a
[1256] Чєсо M 195a, P 159a
[1257] и что M 195a, X 91a, P 159a
[1258] грьдѣнніе M 195a, P 159a
[1259] Изостаје ип(арьхъ) M 195a
[1260] под[ь]клон'шим' M 195a, P 159a
[1261] Изостаје вас(илие) M 195a
[1262] Изостаје р(є)че M 195a
[1263] трьплю M 195a, P 159a
[1264] Изостаје же X 91a
[1265] Изостаје ип(арьхъ) M 195a
[1266] Изостаје вас(илие) M 195a
[1267] Изостаје ѡт[ь] M 195a, P 159a
[1268] иже под[ь] нами M 195a, P 159б
[1269] ѡбраꙁоѹиет' се M 195a, P 159б
[1270] Изостаје ип(арьхъ) M 195б
[1271] Изостаје ли M 195б, P 159б
[1272] р(є)чєіе X 91a. Очигледна писарска грешка.
[1273] Изостаје вас(илие) M 195б
[1274] ничтоже M 195б
[1275] Изостаје да M 195б, P 159б

нп(арьхъ).[1276] Да нетто ѡт[ь] многыхъ(ь) единно ѩже моюю силы соуть(ь).

вас(илие).[1277] Каа си, да скажоуть(ь) ѵбо[1278] се нам(ь).

нп(арьхъ).[1279] Разграблєнїе. изгнанїе. ⟨βασάνους⟩[1280] съмрьт(ь).

вас(илие).[1281] Аще что нно р(є)че прѣти, сихъ бо нас(ь) ничтоже касаєт(ь) се.

нп(арьхъ).[1282] И ономѹ рєши. како и коньль ѡбразомь(ь)

вас(илие).[1283] Заніе ѵбо р(є)че. разграблєнїю не[1284] єсть нь иже ничтоже имѣє. развѣ аще сихъ(ь) трѣбѹєши власѣныхъ(ь) инъ бишь. и книгь мало в' нихъже в'се инѣ ж(н)тніе. изг'нанїе же не знаю. им'же[1285] никоим' же мѣстомь(ь) описань. и ниже сию имѣю мою, на ніе иже обитаю н(ы)ня. и в'сѹ мою вь ню же[1286] аще повръгѹ се. паче же б(о)жию в'сѹ.[1287] егоже прѣсел'никь азь и пришльць. мѹкы же, |67a| что ѵбо вьземѹть не бѹдѹщѹ тѣлесн. развѣ аще прьвѹю гл(агол)єши ѩзвѹ, то ибо ты единь г(оспод)ь.[1288] съмр'т же, бл[аго]д[ѣ]тель, ибо скоро послеть' ме кь б(ог)оу. немѹже живѹ и гражданствѹю. и вещ'шимь хмрѣхъ(ь), и к' немѹже тѣщѹ се издалече.

50. нп(арьхъ).[1289] Силь ѹдивльшѹ се ипархѹ. никтоже рещи даже до н(ы)ня сице инѣ бесѣдова. и сь толицѣм(ь) дрьзновенїемь, свою приложивь име.

вас(илие).[1290] Ниже бо єп(и)с(ко)пѹ ѵбо[1291] слѹчил' се есн. или в'сако ѵбо сим(ь) стеза се нравом(ь), о сицевыхъ(ь) под[ь]визаю се. Инаа ѵбо крот'цимы ипар'хе и в'сакого иного сѣрѣнѣишн, се заповѣди повелѣвающи. и не ѩко се лицѣ дрьжавѣ, нь ниже ѡт[ь] ключив'шихъ' се единомѹ брьви вьзводе.[1292] Идѣже же б(ог)ь, бѣд'ствѹє моє. и прѣд[ь]лежѹщєє,[1293] инаа не брѣгѹще к томѹ единомѹ зри(ь). ог'нь же. и мьчь. и звѣрїе. и ниже плъти стрьжѹщен[1294] нок'те. пища паче нам(ь)[1295] сѣть, нежели ѹжась. Противѹ сим(ь), досаждан. прѣти. творив' се еже что ѵбо бѹдет(ь) хотещѹ ти. власти наслади

[1276] Изостаје нп(арьхъ) М 195б
[1277] Изостаје вас(илие) М 195б
[1278] бо М 195б, Х 91а, Р 159б
[1279] Изостаје нп(арьхъ) М 195б
[1280] тоцлєнїа М 195б, Р 159б
[1281] Изостаје вас(илие) М 195б
[1282] Изостаје нп(арьхъ) М 195б
[1283] Изостаје вас(илие) М 195б
[1284] ѵбо не М 195б, Х 91а, Р 160а
[1285] иже М 195б, Р 160а
[1286] вса моя вь юже М 195б, Р 160а, все моє вь еже Х 91б
[1287] б(о)жиа в'са М 195б, Р 160а
[1288] г(о)с(подь)нь Х 91б
[1289] Изостаје нп(арьхъ) М 196а
[1290] Изостаје вас(илие) М 196а
[1291] р(є)че оубо М 196а, Х 91б, Р 160б
[1292] вьзводеще М 196а, Х 91б, Р 160б
[1293] прѣдлежещеє М 196а, Х 91б, Р 160б
[1294] строужещен М 196а, Х 91б, Р 160б
[1295] пища намь паче М 196а, Р 160б

се. да слышаєт(ь) сїа и ц(а)рь, ꙗко нас(ь) ѹбо не поимѣеши нижє прѣприши сьприложити[1296] нєтьстню, и ащє прѣтиши лютѣиша.

51. ѥл'ма сїа рєщи и слышати ипархѹ. и сѹпротивлєнїє[1297] ѹв[ѣ]дѣти мѹжа. тако нєѹжасно и непобѣдимо, сего ѹбо вьнь пѹстити и прѣставити. к томѹ не сь тѣмжде[1298] прѣщенїємь, нь нѣкыим(ь) говѣнїємь и ѹстѹплєнїємь. томѹ же кь ц(а)рю пришьд[ь]шѹ ꙗко имѣше скоро. ѕмьниѭм(ь) се ц(а)рю рєщи старѣишиною сеѥ цр(ь)кве. лѹ'шн прѣщенїа мѹжь. словесь тврьдѣиши прѣпрѣнїа крѣпчаиши.[1299] иного нѣк(о)го[1300] окѹшати ѡт[ь] недоблыхъ(ь). сего же, или нѹдити ꙗвѣ или не надѣати се повиннѹти прѣщен'ли.

о ихже себѣ ꙁаꙁрѣв'шѹ ц(а)реви. и похвалаши мѹжа. побѣѫдьшѹ се. дивит бо се мѹжа добродѣтели, и ратникь. ниже нѹдити повелѣвь |67б| и тожде желѣꙁѹ[1301] пострадати. иже ѕмѣкчаваєт(ь) се ѹбо ѡгнєм(ь), прѣбываєт(ь)[1302] ѡбаче желѣꙁо. и прѣложив'ша вь чюдо прѣщенїє. ѡб'щенїє ѹбо не прикти, прѣложенїє[1303] стыдещѹ се. просити[1304] же ѡт[ь]вѣта, иже бл(а)голѣпнѣи.[1305] скажет' же и тьи слово.

52. Вь с(вѣ)т(и)лище бо вышьд[ь] сь всѣм(и) иже онѣм(ь) орѹжєности. бѣ же д(ь)нь просвѣщенїи и сьборьнь. и люд[є]мь чєсть бывь. тако нарицаєт(ь) се сьвькѹплєнїа. дос(то)нно же ни се прѣтещи. ѥлма бо вьнѹтрь быс(ть), и слѹхъ прилагающе[1306] пѣнїємь ꙁаразн[1307] се. люд[є]м' же пѹтинѹ видѣ и всѣм(ь)[1308] бл(а)гоѕкрашенїе. ѥлико же окр(ь)сть олтаря и ѥлико ближе. агг(є)льско паче или[1309] чл(овѣ)чьско. сего же прѣд[ь] народом(ь) вънѣ направа. ꙗкова же самѹила сл(о)во пишет(ь). нєѹклон'на и тѣлом(ь) и видѣнїємь и мыслію. ꙗкоже ни'сомѹ[1310] новѹ быв'шѹ. нь вь тѣлесе на да[1311] тако рекѹ, б(ог)оу и ѡлтарю. онѣм(ь)[1312] же стоющихъ(ь),[1313] вь страсѣ нѣцѣм(ь) и чьсти.[1314] ѥлма ѹбо сїа видѣ, и никькоѥ иже прит'чи можаше ꙁаѕмѣти[1315] в[н]диимаа, постр[а]да нѣтто

[1296] сьприложити се M 196а, P 161а
[1297] сьпротивлєнїє X 92а
[1298] не к томоу с тѣм'же M 196б, P 161а, οὐκ ἔτι μετὰ τῆς αὐτῆς
[1299] крѣп'тѣиши X 92а
[1300] иного п(о)добаєть оубо нѣкого M 196б, P 161а, иного оубо нѣкого X 92а
[1301] желѣꙁомь M 196б, X 92а, P 161б
[1302] прѣбываєт' же M 196б, X 92а, прѣбываєт же оубѡ P 161б
[1303] прѣложени M 196б, X 92а, P 161б
[1304] ищеть M 196б, P 161б
[1305] бл(а)голѣп'нѣиша M 196б, P 161б
[1306] вь слоухъ прилагающємь M 197а, P 161б
[1307] вьꙁгрьмѣ M 197а, P 161б
[1308] все M 197а, P 161б, X 92а
[1309] нежели M 197а, P 162а
[1310] ничесомѹ M 197а, P 162а
[1311] нь вьстльплєна, да тако рекоу M 197а, P 162а. У Д и Х нејасан текст.
[1312] а онѣм M 197а, P 162а
[1313] стоющихъ M 197а, X 92б, P 162а
[1314] вь чьсты M 197а, P 162а
[1315] ꙁаѕмѣѭвати M 197а, P 162а. Накнадно натписано иѣ изнад ꙁаѕ, вати (Sic!) X 92б

чл(овѣ)чьско. т'мы и болѣзни исплнѧєт' сн,[1316] и[1317] зракь и д(оу)шѫ и[1318] чюдесе. и се бѣше многѣм(ь) неѧвлєно еще. елма же дары б(о)ж(ь)ствнѣи трапезѣ принести п[о]добааше, ни'же самодѣтель бѣше. сьпрнєже никтоже ѧкоже бѣ wбычан. не вѣдомо[1319] сьи аще пристѫпить.[1320] абїе стр(а)сть познаваєт(ь) се. сьврьшаєт'[1321] бо се. и аще не нѣкто wт[ь][1322] нзь олтаря по[1323] ємь[1324] рѫкѫ, сьвращенїе сьставил би, и збо сьвел' себи падежь[1325] сльзаль дос(то)нь. ѫжасе се.[1326]

53. а[1327] ѧже ємѫ бесѣдована быше к' ц(а)рю и сь колнцѣм(ь) любопрѣмѫдрїемь. понєже збо пак(ы) нравом(ь) нѣцѣм(ь) вь цр(ь)кви бывь с нами, вьнѫтрь завѣса[1328] себе сьтворн.[1329] вь зрак' же прїинде и словеса.[1330] желає[1331] нз' многа, что дльжно кс(ть) гла(гола)тн. чтоже нно збо,[1332] или[1333] б(о)жїѥ гласы. нже о ц(а)рн сѫщнм(ь) и нам(ь) сьбрав'шнм' се слышани быше. бе бываєт(ь) ц(а)рево єже о нас(ь) чл(овѣ)колюбїа зачело. и сьставлє|68а|нїе[1334] прьво. се прїетїе єже тогда сьмѫщающомѫ нскѫшенїю, многаншеѥ. ѧкоже нѣкаа стрѫ расыпа.

54. дрѫго[1335] же wт[ь] р(є)ченых(ь)[1336] не мьн'ше. побѣждахѫ лѫкавїн. и повелѣваєт' се на моужа нзг'нанїе. и ничтоже не не бѣше єже на се не[1337] сѫщнх(ь). нощь прїинде. колесница готова. ненавндеще и вь радостєх(ь). вь печалн бл(а)гочьстноѥ. обьдрьнѣмь пѫтницѣмы. и на елика добраго без'чьстїа, в'са исплнише се. что збо. расыпѫєт(ь) то б(ог)ь. поразнвы бо[1338] прьвород[ь]ныѥ єгѵптѫ wстрещѫ се на їс(ран)ля, сь и отрока ц(а)рева ськрѫшаєт(ь) недѫга ѧзвою. и брьзость елика. тамо пис(а)нїе нзгнанїю, wт[ь]с[оу]доу повелѣнїе нездравїю. и рѫка ставлѧєт' се лѫкаваго писателя. и с(вѣ)тын нзбавлѧєт(ь) се. и бываєт(ь) wгницн[1339] дарь, мѫжь бл(а)гочьстнвы. ц(а)рѧ люта

[1316] Изостаје сн M 197a, P 162a
[1317] Изостаје н X 92б
[1318] wт[ь] M 197a, X 92б, P 162a
[1319] вѣдомь M 197a, P 162a
[1320] прїимет' се M 197a, P 162a
[1321] сьвращаєт M 197a
[1322] Изостаје wт[ь] M 197a, P 162a
[1323] под[ь] M 197a, P 162a, X 92б
[1324] ємь ємоу M 197a, P 162a
[1325] вь падежь M 197a, P 162б
[1326] Изостаје ѫжасе се M 197a, P 162б
[1327] Сня оубо сице. а M 197б, P 162a
[1328] завѣсѣ M 197б, завѣсы P 162б
[1329] затвори M 197б, P 162б
[1330] словесь M 197б, P 162б
[1331] желѣѥ X 92б
[1332] оубѡ нно P 162б
[1333] разѣ M 197б, P 162б
[1334] оуставлєнніе M 197б, P 162б
[1335] дроугоѥ M 198a, P 162б
[1336] ретен'ныих' M 198a
[1337] Изостаје нє M 198a, P 162б
[1338] Изостаје бо P 163a
[1339] wгница M 198a, P 163a

ѫцѣломѫдрꙗющꙗ.[1340] что сиⷯ(ь) правед[ь]нѣише или[1341] скорѣише. сиⷯ'же прочее. болѣше отрокь ц(а)ревн[1342] и лютѣ имѣше тѣлесн, сьболѣзновaше[1343] же[1344] ѡ(ть)ць. ѡ[ть][1345] вьс[оу]доу ище помощь стр(а)сти. и врачевь добрѣишиⷯ(ь) избираѥ. и м(о)л(н)твами прилеже. аще иногда когда, и на земли поврьжень. творитъ бо и ц(а)ре сѣрены, стр(а)сть. и чюд[ь]но ничтоже. понѥже и д(а)в(н)дь прѣжде, тожде о отрочети пострадавь вьсписа[1346] се. да ꙗкоже ничтоже обрѣташе,[1347] ни ѡт[ь] кѫдѫ же злоⷦ цѣлбѫ, къ вѣрѣ мѫжа привѣгаѥт(ь). и собою бо не привыкаѥт(ь), до сады новое сꙗмлꙗѥ се. инѣмъ же молбѫ повелѣваѥт(ь) ѡт[ь] пр(и)снѣишиⷯ(ь) своиⷯ(ь) и любьзнѣишиⷯ(ь). и сь прїнде, ничьсоже[1348] ѫкьснѣвь[1349] ниже врѣмени сѫпротивль[1350] се ꙗкоже инь кто. и кѫпно сь пришьствїемь, ѫдобизньнь недѫгъ бываѥт(ь). и блажаншиⷯ(ь) ѡт(ь)ць надежѫ. и аще не соль[1351] пивною в[о]дою[1352] сьтрьпа вькѫпѣ же сего вьзвавь, и инославныⷨ(ь) вѣровавь. бо[1353] здравїе полѫчивь отрокь, вь рѫцѣ ѡ[ть]цⷯ |68б| отнде.[1354] и се ѫвѣрꙗше[1355] се ѡт[ь] тогда бывшиⷯ(ь) и об'ꙗющиⷯ(ь) се стр(а)сти.

55. Тожде же и єпархѫ[1356] малом(ь) послѣжде, гл(агол)ют(ь)[1357] приключити се. прѣкланꙗѥт(ь) и сего, с(вѥ)т(а)го рѫкама спад'ши нѣкаа болѣз'нь. и вьистинѫ ꙗзва бл(а)го мѫдрующиⷨ(ь), кажнь бываѥт(ь). и лѫч'ше бл(а)год(ь)н(ь)ствїа иногажди[1358] злостр(а)стїе. болѣше. сльзѣше. тѫжаше. припоснлаше.[1359] м(о)лꙗше се. ѡт[ь]вѣт(ь) имашн реч(ь) вьпїаше, дажь сп(а)сенїе. и бо и полѫчаѥт(ь) т(о)го, ꙗко самъ же исповѣдаше. и иногыⷯ(ь) ѫвѣрꙗше ѡт[ь] невндѣвшиⷯ(ь). ни бо прѣсташе оноговыⷨ(ь) чюдеще,[1360] се[1361] исказѫѥ.

[1340] оуцѣломоудрѣюща X 93а
[1341] и M 198а
[1342] ц(а)рєвь M 198а, P 163а
[1343] сьболѣзноваше X 93а
[1344] Изостаје же M 198а, P 163а
[1345] ѡ(ть)ць. и что оубо или ѡ(ть)ць. ѡт[ь] M 198а, P 163а
[1346] вьз'писа X 93а
[1347] ѡбрѣташе M 198а, X 93а
[1348] ничесоже M 198а
[1349] оуимоудѣвь X 93а
[1350] съпротивль X 93а
[1351] сланость M 198а, P 163б
[1352] пивнои водѣ M 198а, P 163б
[1353] и оубо бы M 198а, P 164а
[1354] ѡт[ь]шьль M 198а, P 164а
[1355] оувѣрѣаше X 93б
[1356] ипархоу M 198б, P 164а
[1357] гл(агол)ѥти X 93б
[1358] иногащи M 198б, X 93б, P 164а
[1359] тоужааше. припадаше. припоснлаше M 198б, P 164а
[1360] чюде M 198б, X 93б, чюдесеⷨь P 164а
[1361] Изостаје се P 164а

ѥда ꙋбо ѩже къ онѣмь ѥго[1362] сицева, и вь приходещїи конца.[1363] а ѩже къ иннѣм(ь)[1364] инако. или о малыхъ(ь), или мала бра се. или смѣренѣ любомꙋдрьствоваше се.[1365] или мльчанїю д(о)с(то)иннѣ. или не цѣло хвалнѣ.[1366] не оубо ꙋбо.[1367] нь под[ь]вигнꙋвыи иногда на їс(ран)ля, адера, гꙋбителя. сьпод[ь]вижет(ь) и семꙋ, пон҃тскыѥ чести єпар'ха.[1368] прит҃чею ꙋбо ѩко о женѣ нѣкоѥ истꙋжающа. истин'ноѥ же, по нечьстню пособ'ствꙋюща.[1369] и на бл(а)гочьстиѥ стоещя. оставлѩю дроугаа, єлика и ѩкова на мꙋжа похꙋли. равно[1370] рещти, и на б(ог)а. къ нємꙋ же, и ѥгоже рад[и] брань. иже[1371] паче и хꙋлника посрами. и под[ь]вижника вьзвыси. аще ꙋбо что велико и высоко любопрѣмꙋдрос(ть). и ѥже дрьжꙋща[1372] многыхъ(ь) тоѥ ѩвлѩти се. ⟨τοῦτο δώσω τῷ λόγῳ⟩[1373]

56. женꙋ нѣкꙋю ѩвлен'ныхъ(ь), ѡт[ь] мꙋжа не прѣжде многа ж(и)тиѥ оставльша, иже сꙋдїи[1374] сьнастолникь нꙋждаше се, къ посагнꙋтїю влѣкы не хотещоу. она же не имꙋщи[1375] како да избѣгнет(ь) м(оу)ч(и)т(є)льства, сьвѣть смыш'лѩет(ь) не дрьзостьнь паче, или[1376] разꙋм'нь. къ с(вє)щен'нѣи трапезѣ прибѣгаѥт(ь). и б(ог)а творить застꙋпника на напасть. Что ꙋбо п[о]добаше творити. ѥмꙋже[1377] прѣд[ь][1378] троицею самою. да рекꙋ что и пьрнѣ посрѣд[ь] похваль. не ѩко великаго васїлїа[1379] и таковыи(ь) всѣм(ь) законоположника.[1380] иного же нѣкоѥг(о)[1381] ѡт[ь] ѥже ин(о)го по нем(ь), с(вє)щен'ника[1382] же ѡбаче. не вьзьтворит[1383] или. дрьжати; милꙋвати;[1384] |69a| рꙋкꙋ подаати б(о)жїемь[1385] чл(овѣ)колюбїемь и законом(ь) почьт'шꙋ олтаре; не в'са сьдѣати и постр[а]дати вьсхотѣти прѣжде, ѥже[1386] что ымыслити на ню бес҃чл(овѣ)чно.[1387] и[1388] похꙋлити ꙋбо с(вє)щен'нꙋю трапезꙋ.

[1362] Изостаје ѥго, дописано семꙋ M 198б
[1363] вь сн приша кон'ць M 198б, P 164a
[1364] иныниь M 198б, P 164a
[1365] Изостаје се P 164б
[1366] похвал'нѣ M 198б, X 93б, P 164б
[1367] никако оубо M 198б, P 164б
[1368] ипарха M 199a, P 164б
[1369] ὑπερμαχοῦντα
[1370] равно же M 199a, P 164б
[1371] а ѥже M 199a, P 164б, ѥже X 94a
[1372] дрьжеща M 199a, X 94a, P 164б
[1373] Овога додатка нема ни у многим грчким преписима (в. Bernardi 1992: 242).
[1374] соудиѥ M 199a, P 164б
[1375] жона же немоущи M 199a
[1376] нь M 199a, P 164б
[1377] Изостаје ѥмꙋже M 199a, P 165a
[1378] ѡ прѣдь M 199a, P 165a
[1379] великомоу василию M 199a, P 165a
[1380] законоположникоу M 199a, P 165a
[1381] иномоу же нѣкоѥмоу M 199a, P 165a
[1382] с(вє)щен'никоу M 199a, P 165a
[1383] снабдѣти M 199a, P 165a
[1384] миловатн M 199a, X 94a, P 165a
[1385] б(ог)оу M 199a, P 165a
[1386] или M 199a, P 165a
[1387] бездьчл(о)вѣчно M 199a
[1388] Изостаје и M 199a, P 165a

10 похѫлити же вѣрѫ сь нєюже и(о)лѭше се; ни р(є)че новы сѫдїа. нь побѣѫдати се всѣм(ь) дос(то)нть
моєн силѣ. и прѣдателєм(ь) быти хр(и)стїаномь своих(ь) закон. ѡвь ѫбо прошаше прибѣг'шѫю,[1389]
сь же дрьжаше по дрьжавѣ.[1390] ѡн' же ненстовѣше се. и кон'ць, посилаєт(ь) нѣкыих(ь) иже под[ь]
властїю. с(вє)т(а)го лѣгалнич'нцѫ обьискати. не[1391] по потрѣбѣ паче, или[1392] без'чьстїю.[1393] Что
гл(агол)ѥши. храмь он(о)го бестр(а)стнаго[1394] ѥгоже хранет(ь) агг(є)ли; ѥмѫже и погледати лѣнет' се
15 жены, и не се тыїю. нь и самомѫ прїнти и ѡт[ь]вещавати велѣше.[1395] ниже крот'цѣ и чл(овѣ)колюб'нѣ,
нь ѭко ѥдинн(о)го ѡт[ь] осѫжденыих(ь). сь же ѫбо прїнде. ѡн' же прѣд[ь]сѣдѣше пльнь ѭрѡстїю[1396]
и мысли. стоаше же ѭкоже мон ї(сѹ)с пилатѫ сѫдещѫ. мльнїе же готовѣхѫ[1397] се. б(о)жїи же
м'чь ѡстрѣше[1398] се ѥще и ѡт[ь]лагаше. и лѫкь напрѣзаше се ѫбо, ѫдрьжаваше же се. покаанїю врѣме
ѡт[ь]врьзаѥ, иже ѫбо б(о)жїи закон.

57. Блюди же борбѫ дрѫгѫ, трѫдникѫ и гоннтелю. главным прьть сьвлѣщи[1399] повелѣваше. сь же,
сьвлѣкѫти се р(є)че аще хощеши и ризѫ.[1400] бити прѣщаше бесплътнаго. сь же прѣкланѭаше се. стрьгати
нокът'ми. сь же, лѣкѫѕѥши р(є)че ѥтра. в[и]дишн[1401] како ме толеще[1402] таковѣми[1403] цѣлишн
трьзан'ми. си же ѫбо вь сих(ь) бѣще.[1404] Град' же ѭко[1405] ощѫтише злоѥ, и ѡб'щѫю всѣх(ь) бѣдѫ.
5 бѣдѫ бо кьждо свою, досаждєнїе се имѣше. разгнѣвлѭет' се в'сь, и вьзгарѭет(ь).[1406] и ѭко дыма рон
под[ь]виг'шѫ се.[1407] инь на ин(о)го вьздвижет' се и вьстаѥт(ь). род[ь] в'сь. и вьзрасть в'сь. иже[1408] о
орѫжетворнѣи[1409] и ц(а)р(ь)сцѣи и[1410] тканодѣлнѣ[1411] и паче. ибо соут(ь) о сицевых(ь) топлѣнши.
и[1412] иже сплѣати ѡт[ь] дрьзновенїа имѫще. и вьсе бѣ орѫжїе комѫждо[1413] сѫщеѥ ѡт[ь] хытрости. или

[1389] прибѣг'шеѥ M 199a, P 165б
[1390] крѣп'ко M 199a, P 165б
[1391] не нє M 199a, P 165б
[1392] неже ли M 199a, P 165б
[1393] бездьчьстиѥ M 199a
[1394] без'страстна P 165б
[1395] повелѣваше M 199a, P 165б
[1396] ѭрости M 199a, X 94б, P 166a
[1397] готовлѭхоу X 94б, P 166a
[1398] ѡстрѣѭше M 199a, P 166a, ѡстраше X 94б
[1399] гоннтелю. ѭн'тию сьвлѣщи M 200a, P 166a
[1400] ризы M 200a, P 166a
[1401] вид[и]ши ли M 200a, X 94б, P 166a
[1402] тоѭлѥ X 94б, тоѥть P 166a
[1403] како ѥ толе таковыми M 200a
[1404] бѣхоу M 200a, P 166a
[1405] оубѡ ѭко P 166a
[1406] разгараѥть M 200a, P 166a
[1407] и ѭко дыѭмь, рою под[ь]виг'шоу се п'чельь M 200a, P 166б
[1408] и иже P 166б
[1409] ὁπλοποιητικὴν
[1410] Изостаје и M 200a, X 94б
[1411] ἱστουργικὴν
[1412] Изостаје и M 200a
[1413] комоужѫдо шроужїе P 166б

аще что нно вь вр҃ѣ|69б|мѥ ключит҃ се нарѹчно. главнюю[1414] вь рѹках(ь). каменїа пр҃ѣд[ь]врьжена. палице готовы. теченїе всѣх(ь) единно. выпль единнь. ѯрьдїе ѡб'ще. ꙗрѡс(ть), люты wрѹжникь или воєвода. ни жены безьwрѹжны,[1415] тогда вр҃ѣмяню wстрещѹ. wрѹжїа же[1416] бѣхѹ[1417] нмь, копралє. єже ни жены ждахѹ єще. рьвенїемь ѹкр҃ѣпльше се. и вь мѹжьскѹ дрьзость пр҃ѣмѣняюще се. кратко слово. дѣлити бл(а)гочьстїе мнѣхѹ, аще сего растрьгноут(ь). и сьи тѣм(ь) бл(а)гочьстивѣишн бѣше, нже прьвын вьзложить рѹкѹ на дрьзостника сицевыхъ(ь). Что ѹбо грьды и wнь и сверѣпы сѹдїа. прибѣгь бѣ ѹмилѥнь. окаанынь. кого не смѣренѣишн. дондѣже ꙗвль се нже безь[1418] крьве м(оу)ч(є)н(н)кь. и безь рань вѣныничкь. и нѹждею люд[н] ѹдрьжавь, стыдѣнїемь ѹдрьжавшим' се. прибѣга себѣ и хѹлника сьхрани. сїа нже с(ве)т(ы)хь[1419] б(ог)ь. творєн в'са и пр҃ѣтварꙗє на бл(а)гоє. нже грьдым(ь) противлꙗєи се, смѣреным' же бл(аго)д(ѣ)ть причитає. Чтоже. не хотѣше ли раздѣливын мwре и рѣкѹ вьзразнвь. и вещи[1420] ѹмѹчивь.[1421] и рѹкѹ прострьтїемь побѣды поставивь, да нздавить люд[н] бѣжѹще.[1422] и сих(ь)[1423] нзѣти wт[ь] бѣдь;

58. мир'скаа ѹбо рать, здѣ сконча се. и коньць имѣше wт[ь] б(ог)а бл(а)гь. и оного вѣры дос(то)нн. Зачинаєт' же се рать wт[ь]с[оу]доу ѹбо єп(н)с(ко)помь. и онѣх(ь) пособникоим(ь). ике же много ѹбо неславноє, вещ'ши же вр҃ѣдь владоимым(ь). кто бо ѹбо ниых(ь) пр҃ѣпринть смѣрѧти се, сице пр҃ѣд[ь]стоющим(ь) прилежѹщем(ь).[1424] имѣхѹ[1425] бо нже wт[ь]вещ'шаго,[1426] кротцѣ к' немѹ. трезь сѹщем(ь)[1427] повин'ным(ь). нже бо вѣрѣ словѹ сьхождахѹ, зане[1428] не в'сакою бѣдою иножьствы нздимн, нже єже о[1429] ос(вѣ)щенн[1430] малод(оу)шїе сьврьшенѣ раздрѣшив'ше. и єже wт[ь] много славѣ дрьжати се. всѣх(ь) тежчанше[1431] бѣше нмь, аще и исповѣдовати сранно. прибыс(ть)[1432] же и нно различїе, єже сїа новоствори.[1433] Wт[ь]чьствѹ бо[1434] на |70а| двѣ раздѣл'шѹ[1435] се кнежьствѣ и митрополн. и много єже wт[ь] прьваго новоимѹ привед'шѹ. wт[ь]с[оу]доу и ꙗже онѣх(ь) сѹдѹти се. wн'

[1414] глав'нє M 200a, X 94б, P 166б
[1415] ὅοπλοι
[1416] Изостаје же P 166б
[1417] бѣше M 200a, X 95a
[1418] бес' M 200a
[1419] вь с(ве)т(ы)хь X 95a
[1420] сьстави M 200a, P 167a
[1421] оучиннвь M 200a, оучивь P 167a
[1422] бѣжеще X 95a, P 167a
[1423] сего M 200б, P 167a
[1424] прилежещемь M 201a, X 95б, прилежеще P 167б
[1425] имѣѧхоу M 201a, P 167б
[1426] wт[ь]вещьша M 201a, P 167б. Облику wт[ь]вє, ша (Sic!) накнадно натписано щь X 95б
[1427] соущимь M 201a
[1428] аще M 201a, P 167б
[1429] wт[ь] M 201a, P 167б
[1430] роукоположены M 201a, P 167б, wсв(є)щенїи X 95б
[1431] тежчаншн M 201a, P 167б, тежчѣише X 95б
[1432] прѣбыс(ть) M 201a, P 167б, ἐγένετο
[1433] ἐκαινοποίησε
[1434] бо нашемоу M 201a, P 167б
[1435] раздѣлившоу P 168a

бо м(о)лѧше wб'щїнми сьразделнти[1436] и нашаа. и[1437] сего рад[н] прѣтварѧаше вь новѣ пришьд[ь]шихъ(ь) ѩко томъ добрѣише[1438] же, и он(о)го wт[ь]лучени.[1439] сь же вет'хаго дрьжаше се wбычаа. и иже wт[ь] о(ть)ць испрьва раздѣлиїа wт[ь] нихъ(ь) же инога и люта. ова бо приключахъ се же, ова же рождаахъ се. wт[ь]трьзаахъ се сьборы wт[ь] новаго митрополита. дани расхыщаахъ[1440] се. попове цр(ь)ковнїи wви прѣпирахъ се, ови же прѣмѣнѧхъ се. из[ь] них(ь) же случаше[1441] се и цр(ь)ковныи(ь) горшеи имѣти. растоющеи'[1442] се и раздѣлѧемои(ь). нбо како новораздѣлен'ии[1443] рад[о]ґют' се ч(є)л(овѣ)ци. и своа сладцѣ прїобрѣтают(ь). и здобно что расыпати[1444] wт[ь] сьставленыхъ(ь), или расыпаныхъ(ь)[1445] вьзвести. се же веще того ненстовствова.[1446] юныт'ныи даны[1447] и имоходн[ь]ныи. семъ бо в[н]дины, оному же прибывающе. и с(вє)т(а)го ореста wт[ь]плодити,[1448] велико полагаше. ѩко и иьскы ити когда имѫ свои поут(ь) шьствующ, вьзбраняи иже напрѣжь[1449] сь разбоиничьскыи(ь) сынниенїеи(ь). и мышлиенїе ѩко бл(а)голѣп'но. д(оу)ховнаа бо чеда, и д(оу)ше и вѣрѣ слово. и та несытствѫ прикрьвенїа, имѣнїе[1450] бл(а)гомощныхъ(ь). и иже неп[о]добно бытн дани даати[1451] злославныи(ь). вьс[1452] бо оскрьбляи и злослав'нь.

59. нь не оубо с(вє)тїи б(о)жїи. и горняго їер(оу)с(а)л(и)ма вь истинѫ митрополить. или сьшт[ь] в[є]день быс(ть)[1453] прѣгрѣшающими. или прѣзрѣти та прѣтрьпѣ. или[1454] мало злоѫ расыпанїе[1455] мышлѧет(ь). нь да смотрим ѩко велико и чюдно. и что бо. или[1456] он(о)го д(оу)ше дос(то)нно. прилог' бо цр(ь)кви творить цетежь. и напасть, ѩко добрѣиша заставлѧет(ь).[1457] иножаншими єп(и)с(ко)пы wт(ь)чьство чьстнвь.[1458] wт[ь] нєгоже что бываєт(ь).[1459] три добрѣиша. д(оу)шаи(ь) |70б| прилежанїе вещ'ше. и иже градѫ коиѫждо своа имѣти. и иже расыпати[1460] се томъ ратн.

[1436] сьразделѧти M 201a, X 95б, P 168a
[1437] Изостаје и M 201a
[1438] добрѣншихъ M 201a, P 168a, добрѣншю X 95б
[1439] wт[ь]лоучен'ныхъ M 201a, P 168a
[1440] раз'хыщахоу X 95б
[1441] слоучѣаше X 95б
[1442] растоющеи' M 201a, X 95б, разстоющеи P 168a
[1443] новораздѣленнии X 95б
[1444] разсыпати P 168б
[1445] разсыпанынхъ P 168б
[1446] ненстовьства M 201a
[1447] и дани M 201a, P 168б
[1448] плодити M 201a, P 168б
[1449] напрѣдь M 201a
[1450] имѣни M 201a, P 168б
[1451] даати даны P 168б
[1452] в'сакъ M 201a
[1453] бы X 96a
[1454] нежели M 202a, P 169a
[1455] разсыпаниє P 169a
[1456] нежели M 202a, P 169a
[1457] завѣщиваєть M 202a, P 169a
[1458] оучьстивь X 96a
[1459] бываваєть M 202a
[1460] разсыпати P 169a

сего ѯмышлєнїа бою се, да не и самь бых(ь) похстникъ.[1461] или не вѣл(ь), ꙗко что и рещи бл(а)голѣпно п[о]добаєт(ь). в'са бо мѯжѫ дивлю[1462] се, не оубо[1463] колико[1464] рещи мощ'но. єдино се хвалити не имащ(ь). нбо[1465] исповѣмь стр(а)сть, ниже инако иноꙁѣмь неꙁнаємѯ.[1466] єже о нас(ь) новораꙁдѣлєнїе[1467] и беꙁвѣрїе. емѯже ниже лѣто печаль потрѣбн. Ѡт[ь] т[оу]доу[1468] бо ли в'са спаде єже о жити неравность и смѯщенїе. и єже любопрѣмѯдровати, не мощи или м'нѣти[1469] се. аще и кратко втораго сл(о)во. раꙁвѣ аще кто оно прїимет(ь) наш(ь) о мѯжи ѡт[ь]вещавающем(ь). ꙗко бол'ше[1470] мѯдрьствѯє, или[1471] по чл(овѣ)чьскых(ь). и ѡт[ь] ꙁдѣшних(ь) прѣжде даже скончати ж(и)тиє прѣставль се, в'са творꙗше д(оу)хѯ. и дрѯжбѯ почитати вѣдын. ꙁдѣ тыїю беꙁчьстѣше, идѣже б(ог)а п[о]добаше прѣд[ь]почьстн.[1472] и вещ имѣти ѡт[ь] расыпающих(ь) се, ѯп'ваємаа.

[§60–69. Моралне и интелектуалне особине Василијеве: сиромаштво, уздржање, дјевичанство, брига за сиромашне и болесне, неташтост и ненадменост, рјечитост. Његова писана дјела и богословствовање]

60. Бою се ѯбо да не лѣностиѯю[1473] винѯ бѣгающе,[1474] ѡт[ь] иже оного в'са вьꙁыскающих(ь), несытства вьпадѯ пис(а)нїѯ ѡт[ь] хвалещих(ь) смѣреноє. ѥже ни ошь хѯлѣше[1475] єже всѣх(ь) мѣрѯ добрѯ, паче вь похвалєнних(ь).[1476] и о в'семь своє ж(и)тиє сьхраннвь. ѡбаче же обонх(ь) не брѣгы. єже[1477] ꙁѣло ськращеных(ь), и єже[1478] вел'ми несытых(ь). єже како словом(ь) сътворю[1479] нни ѯбо нно что исправлꙗют(ь). дрѯгїн же, нѣкыє о[1480] добродѣтели виды, сѯщем(ь)[1481] иножаншем(ь). в'са же,

[1461] подьдѣлиє M 202a, P 169a
[1462] дивє M 202a, P 169a
[1463] не оу оубо M 202a, P 169a
[1464] єлико P 169a
[1465] нбо нбо X 96a
[1466] неꙁнаємо M 202б, P 169a
[1467] раꙁдѣлєнниє M 202б, P 169a, καινοτομίαν
[1468] ѡвоудѣ M 202б, P 169б, ѡт[ь]воудѣ X 96a
[1469] не имѣти M 202б, X 96б, P 169б
[1470] болиє M 202б, X 96б
[1471] нежели M 202б, P 169б
[1472] прѣд[ь]почисти M 202б, X 96б, P 169б
[1473] лѣностыє M202б, P 169б
[1474] выни бѣгає M 202б, P 169б
[1475] хоулꙗше M 202б, X 96б, P 169б
[1476] всакоу мѣроу изещ'ноу вь нх'же паче похвалꙗє M 203a, P 169б–170a
[1477] иже P 170a
[1478] иже P 170a
[1479] сътвороу M 203a
[1480] ѡт[ь] M 203a, X 96б, P 170a
[1481] соуще M 203a

никтоже донде[1482] къ кран нѣмъ. не оубо иже[1483] н(ы)нѣ нам(ъ) вѣдомыи(ъ).[1484] нь сьи добрь нам(ъ) иже убо вещ'шаа ес(ть) исправивь. или единно тако паче. сь же тако в'са прохождаше, тако быти любочьстние нѣкою, ес(ть)ства. смотрим же сице.

Нестежанїе нѣкто хвалить. и ж(н)тиѭ непритворно и нензо|71а|бил'но. оному же что когда бѣше, раз'вѣ тѣлесе. и бѣдных(ъ) плъти покрываль. богатство же, иже ничтоже имѣти. и кр(ь)сть, имъже съживѣше единому, егоже многых(ъ) имѣнїх(ъ) инѣше себѣ ч(ь)стнѣиша. вса бо убо. ниже аще хощет(ъ) кто мощно быти стежати. всѣх' же в[ѣ]дѣти не брѣщи,[1485] и тако лъч'шн всѣх(ъ) давлѣти се. сице же разумысливь, и сице имѣю. трѣбища убо не потрѣбова и тъщю славъ.[1486] ниже людин'ского проповѣданїа. кратис овы[1487] крати[1488] ѳнвеанина свобаждаѥть. быти бо не инѣти се тъщаше се добрѣ.[1489] ниже вь делвѣ живѣше и посрѣд[ь] трьжища такоже от[ь] всѣх(ъ) крити се. стран'но имѣнїе, иже неимѣти[1490] творе. нелюбочьстьн' же убогъ бѣше и безь орат'бы. и всѣх(ъ) от[ь]врьженїе възлюбивь их'же иногда имѣше,[1491] лыг'ко прѣплававаше житѣнскоѥ мюре.

61. Чюд[ь]но въздрьжанїе[1492] и малодовлѣнїе,[1493] и иже недрьжимъ быти сласт'ми. ниже тако горкою и несвободною ц(а)р(н)цею, чрѣвом(ъ) водимъ бытн. кто сице паче непищьнь бѣше, не иного же рещи и бесплът(ь)нь. насыщенїа бо и сытости, бесловнѣнишиа(ь)[1494] от[ь]врьже. и имже раболѣп'но и низъ поиниче ж(н)тиѭ. сь же нич'соже[1495] знаше велико иже по грьтани единочьстных(ь). нь нъждными 5 живѣше тъиїю донелиже мощно бѣ. и единъ в[ѣ]дѣше[1496] пищъ, иже не питаѥ[1497] се давлѣти се. ниже сего дѣла трѣбовати вещ'шних(ь). нь, къ крїном(ь) зрѣти и птицам(ь). их'же безьхытростн доброта, и готова пища. по великомъ повѣленїю моего х(рн)с(т)а. и плът(ь) нас(ь) рад[н] обнищав'шъ, да мы обогатим' се в(о)ж(ь)ст(ь)вом(ь). ѿт[ь]соуд[оу] имъ единаа риза и сраница. и на земли лѣганїе и бдѣнїе и неѹм'венїе. оному чьстнословїа. |71б| и сладкаа в(е)чера и посласть, хлѣбь и солн.[1498] новыи 10 пирь.[1499] и пиво, бьдроѥ же и нескъдноѥ. иже сьдѣловают(ь) источници, нич'соже[1500] трѣждающем' се.

[1482] дондеть M 203a, P 170a
[1483] в'сако иже M 203a, P 170a
[1484] вѣдомынъ M 203a, P 170a
[1485] прѣнебрѣщи M 203a, P 170б
[1486] тьщеѥ славы M 203a, X 97a, P 170б
[1487] Изостаје овы M 203a, P 170б
[1488] кратита M 203a, X 97a, P 170б
[1489] изещьнь M 203a, P 170б
[1490] ἀπορῖν
[1491] имѣыше M 203a, P 170б
[1492] въздрьжанїе P 171a
[1493] малодовлѣнииѥ M 203б, X 97a, P 171a
[1494] бесловеснѣнишиль M 203б без'слов'нѣнишиль X 97a
[1495] ничесоже M 203б, P 171a
[1496] в[ѣ]дѣыше M 203б, P 171a
[1497] напитаѥ M 203б, P 171a
[1498] соль M 203б, P 171б
[1499] новаа посласть M 203б, P 171б
[1500] ничесо M 203б, P 171б

ѡт[ь] нихъ(ь) же или съ ними же, храми болещиⷨ(ь)[1501] и врачеванїа, ѡбщее любоⷨдрьство.[1502] п[о]добаше бо ми печалныхъ(ь) равноⷸ[1503] имѣти, ннѣмь недостающе.[1504]

62. Велико, д(ѣ)вьство и несьпреженїе. и еже съ агг(є)лы съпреженⷭ[1505] быти, и единач'ского ес(ть)ства.[1506] лѣню бо се рещи, х(рн)с(то)ва.[1507] иже и родити се потрѣбовав'шⷭ[1508] ꙁа рожденыхъ(ь) насъ(ь). ѡт[ь] д(ѣ)вы раждаетъ се. д(ѣ)в(ь)ство ꙁаконополагае. ꙗко ѡт[ь]соуд[оу] прѣводещⷭ и инрь съкращающⷭ. паче же инрь къ инрⷭ прѣпⷭщающⷭ. настоющїи,[1509] б[оу]доущомоу. кто ⷭбо оного паче,
5 или д(ѣ)вс(ь)тво почте или плътїю[1510] ⷭꙁаконоположи. не еже по себѣ притчею тыїю, нь ни'ми же потъща се. кого, д(ѣ)вс(ь)тв'нїи храми.[1511] и вьпис(а)наа[1512] ꙁаповелѣнїа. ими же в'сако ⷭбо чюв'ство ⷭцѣломⷣдраше.[1513] и в'сакъ ⷭдь ⷭставлꙗше. и вь истинⷭ д(ѣ)в(ь)ствовати и прѣпираше. вьнⷭтрь доброты обращае. ѡт[ь] вид(н)ыхъ(ь), на невид[н]ыа. и вьнѣш'нюю[1514] ⷭбо ⷭведае. и вещь ѡт[ь]трьꙁае пламенн. съкрьвеноⷸ же б(ог)оу показⷭе. Їже единь ч(н)стыⷨ(ь) д(оу)шамь ес(ть)
10 женихъ(ь). и бьдрые себѣ съвьводитъ[1515] д(оу)ше. аще съ свѣтлыими свѣщами его, и спѣшною[1516] масла пищею срещоу'т(ь). рад[н][1517] ⷭбо пⷭстын'наго ж(н)тна, и съборнаго,[1518] прющеи'[1519] се дрⷭгъ дрⷭга ꙗко на иноꙁѣи разъстоющеи'[1520] се. и ниединомⷭ же в'сако, или доброе или зле несмѣсно имⷭщⷭ. нь овоⷨⷭ[1521] ⷨлъчаливⷭ ⷭбо сⷭщⷭ паче и ⷭставнⷭ. и б(ого)ви събирающⷭ,[1522] не невеличавⷭ же. рад[н] еже добродѣтели неⷭмⷭчёноⷸ и нерасⷭжденоⷸ. овоⷨⷭ же, дѣиств[ь]нѣишⷭ паче[1523] и потрѣбнѣишⷭ,
15 плищноⷸ же не бѣгающⷭ. и сих(ь) добрѣ съмири къ самѣмь и съгрьпа. вьздрьжател'ничьства, и ночьства. съградивь ⷭбо, не дале|72а|че же обьщныхъ(ь), и съвькⷭплѣныхъ(ь).[1524] ниже ꙗко стѣною

[1501] же цѣлбы M 203б, P 171б
[1502] наше любоⷨоудрьство M 203б, P 171б
[1503] равно M 203б, P 171б
[1504] недостающа M 203б, P 171б
[1505] оучиненоу M 204а, X 97б, P 171б
[1506] единьствьныⷨь ес(ть)ствоⷨь M 204а, P 171б
[1507] х(рн)с(то)вѣⷨь M 204а, P 171б
[1508] потрѣбова M 204а, X 97б, P 171б
[1509] настоюши M 204а, X 97 б, P 172а
[1510] пльть M 204а, P 172а
[1511] д(ѣ)вьствны храⷨын M 204а
[1512] вьписанна M 204а
[1513] оуцѣломоудрѣаше M 204а, X 97б
[1514] вьнѣш'шее X 97б
[1515] вьводитъ M 204а, P 172а
[1516] ѡбилною M 204а, P 172б
[1517] Изостаје рад[н] M 204а, P 172б
[1518] смѣснаго M 204а, P 172б
[1519] прещеи' X 98а
[1520] растоющїни' M 204а, X 98а, P 172б
[1521] ѡвоⷨоу оубо M 204а, P 172б
[1522] събирающоу се M 204а, P 172б
[1523] оубо паче M 204б, X 98а, P 172б
[1524] смѣсныхъ M 204б, P 172б

нѣкоею посрѣд[ь] сїа разлоучивь. и от[ь] самѣх(ь) от[ь]дѣливь. нь бльзь[1525] съвькоупивь и распрегъ.[1526] да ниже любопрѣмоудрос(ть)ное необычно[1527] боудет(ь), ниже дѣиств[ь]ное нелюбопрѣмоудрос(ть)но.[1528] нь такоже земла и мюре, таже вь[1529] них(ь) сами себѣ вьздавающе, вь единоу славоу б(о)жию сътичют'[1530] се.

63. Что еще. добро чл(овѣ)колюбїе и нищекрьмилѥнїе, и еже чл(овѣ)чьскон[1531] немощи поможенїе. мало от[ь] града пронди, и вижь новын градь. бл(а)гочьстїа скровище. обычае имоущих(ь) сьнисканїе. вь не же избы тьиная богатьствоу. збо же и нажднаа оного пооучен'ми от[ь]лагают' се. молце от[ь]тресающа[1532] и тате[1533] не веселеща. и зависти рать и врѣменѣ обращенїе[1534] избѣгающа. вь нем' же недоугь любопрѣмоудроует' се. и напасть бл(а)жит' се, и сородное[1535] искоушает' се. что ли противоу семоу дѣло, седмовратным, ѳнве. и єгоуптскаа. и стѣны вавоулон'скые. и мав'соловь ⟨Καρικὸς⟩ мрамороѣнь[1536] гробь. и пирамиды.[1537] и колоссова мѣдь безмѣрна. или храмовь, велич'їа и доброты. ихже ктомоу не боудоущем(ь). дроугаа же, елика чюдет' се чл(овѣ)ци, и повѣстем(ь) дают(ь). ихже ничтоже вьставивших(ь), развѣ малы славы пол'зева. инѣ же чюднѣише,[1538] скорын сп(а)сенїа поуть. оудобное къ н(є)б(є)сн вьсхожденїе.

не еще прѣдлежить ѡчима нашима позорь хинлѥнь и лють. чл(овѣ)ци мр'твн и прѣжде смр'ти. скончавше се иноужаншиим тѣлесе[1539] зды. от[ь]гонним от[ь] градовь. от[ь] домовь. от[ь] кѫплен. от[ь] водь. от[ь] самѣхъ любьзнѣнших(ь). имен'ми паче, нежели тѣ|72б|лесы познаваемн. ниже прѣд[ь]поставлают' се съборо' же и събранїомь.[1540] по съпреженїѫ же и съ дворїю. нектомоу инлоуемн за недоугь, нь ненавид[н]ми. прѣмоудрьци ѫ[1541] домь окаан'ным(ь), ниже нѣкым(ь) и глас(ь) недостаєт(ь). Что збо. повѣстовати[1542] нашаа. недовлющѫ[1543] словоу стр(а)сти. нь онъ збо паче всѣх(ь). прѣпрѣ чл(овѣ)комь сѫщем(ь) чл(овѣ)кы не прѣобидѣти. ниже безыл(овѣ)ч(ь)ствовати[1544] х(рн)с(т)а

[1525] близь X 98a, P 172б
[1526] раз'прегь X 98a
[1527] ἀκοινώνητον
[1528] ἀφιλόσοφον
[1529] оу M 204б, X 98a, P 172б
[1530] сътѣчют' X 98б
[1531] чловѣчьсцѣи M 205a, P 173a
[1532] от[ь]тресающе M 205a, P 173a
[1533] татеи M 205a, P 173a
[1534] врѣменоу тлѣнна M 205a, P 173a
[1535] инлосрьд'ное M 205a, P 173a, сьродное X 98б
[1536] мрамороѣным M 205a, X 98б, P 173б. Изостаје у грчком тексту.
[1537] нирамиды X 98б
[1538] чюд[ь]нѣши M 205a, P 173б
[1539] иногыним тѣлеси M 205a, P 173б
[1540] събраннюмь M 205a, P 174a
[1541] и оу X 98б
[1542] повѣствовати M 205б
[1543] недовлѣющоу M 205б, недовлющоу X 98б
[1544] безьчьствовати M 205б

единꙋю всѣх(ь) главꙋ, рад[н] иже къ онѣм(ь) сꙋродства.[1545] нь вь тꙋждихъ напастех(ь) своа добрѣ поставлѧти. и заиль даѧти б(ог)ꙋ и(н)л(о)сть, и(н)л(о)сти трѣбꙋющих(ь). сего рад[н] ниже ꙋстнами
20 wт[ь][1546] нед(о)с(т)оаше[1547] почитати недꙋгь. бл(а)городныи же, и wт[ь] бл(а)гобывших(ь), и славою прѣсвѣт҃ль. нь ѧко братїю лобзаше. не иже[1548] ꙋбо кто не п҃щꙋет(ь), тыше славе се. кто бо толико wт[ь]стоаше стр(а)сти, нь иже пристꙋпати къ тѣлесем(ь) о цѣлбѣ, свонль любопрѣмдрьствомь wбразꙋю. и вѣщающею и ильчещею поꙋченїе. и не ꙋбо градь сице. страна же по вьнѣшнемꙋ инако. нь wб҃щїи в҃сѣмь подвигь прѣд[ь]ложи. иже[1549] люд[е]мь. прьвостоющим(ь),[1550] иже к ним(ь)
25 чл(овѣ)колюбїе и великод(оу)шиѥ. и иннѣм(ь) ꙋбо сокачїе и тꙋт҃ные трапезы. и поваром(ь) хытрости и льщенїа. и любодобрїи прѣстоли. и ризѣ[1551] ѥлико мек҃коѥ же и имѧхоходещею. Василїеваа же, недꙋгꙋющеи, и стрꙋпом(ь) цѣл҃бы. и х(рн)с(то)во под[о]бїѥ. не словом(ь) ꙋбо, дѣлом҃ же прокази о чищающꙋ.

64. противꙋ силь что рекоут(ь) намь, иже величанїе оклеветающеи ономꙋ[1552] и грьдос(ть). горцїи толикых(ь) сꙋдїе. и правилꙋ иже не правилных(ь) приводещеи. ѥс(ть), прокажены҃х ꙋбо[1553] цѣловати и даже до того смѣрѧти се, на здравих же шетати се; и истаати ꙋбо плъти вьздрьжанїемь. д(оу)шꙋ же[1554] надымати[1555] тъщетным(ь) шетанїемь; и фарїсеа[1556] ꙋбо |73а| не брѣщи,[1557] и сказовати иже
5 wт[ь] надьмена҃а смѣренїе. и х(рн)с(т)а вѣдѣти даже до рабїа зрака сьшьд[ь]ша. и сь мытар҃ми[1558] ѧдꙋща. и ꙁмывающа ногы ꙋченикомь(ь). и кр(ь)сть не wт[ь]дос(то)инствꙋюща, да пригвоздить мон грѣх(ь). И ꙋбо что[1559] сего прѣславнѣниш҃е. б(ог)а распинаема зрѣти и сего сь разбоинникы, и wт[ь] имогредꙋщих(ь) под[ь]сминаема.[1560] неконча҃ема҃го и иже пострад[а]ти выш҃шаго. тогоже надьобла҃чавати[1561] и ничтоже сказовати[1562] равночьстно, иже имит҃ се иже ономꙋ завидещим(ь); нь
10 ину иже нрава бл(а)гостоан҃ноѥ[1563] и тврьдоѥ и изредноѥ. величїе[1564] именоваше. иже тими имет҃ се

[1545] вездьчл(овѣ)чьства M 205б, P 174а, сꙋров҃ства X 99а
[1546] Изостаје wт[ь] M 205б, P 174а
[1547] не оꙋдостоѧше M 205б, P 174а
[1548] ѧкоже M 205б, P 174а
[1549] Изостаје иже P 174б
[1550] прьвостоещїимь M 205б, X 99а, P 174а
[1551] ризы P 174б
[1552] wно wномꙋ M 206а, P 174б
[1553] Изостаје ꙋбо M 206а, P 175а
[1554] Изостаје же M 206б
[1555] над҃мати X 99б
[1556] фарисеов M 206б, фарисею P 175а
[1557] оубо зазирати M 206б, P 175а
[1558] имтари M 206б, X 99б, P 175а
[1559] а паче что M 206б, P 175а
[1560] подьсмѣваема X 99б
[1561] себе же прѣвьзвышати M 206б, P 175а
[1562] в[ѣ]дѣти M 206б, P 175а
[1563] бл(а)годостоан҃ноѥ M 206б, P 175б
[1564] грьдѣние M 206б, P 175б

ѫдобно[1565] и храбраго нарещи свирѣпа. и страхлива, сѫмнещаго,[1566] се. и цѣломѫдрьнаго, чл(овѣ)коненавид'ца. и правед[ь]наго, необыщ'на. нбо не злѣ нѣцїи[1567] любопрѣмѫдрьствише. ꙗко[1568] пригвоздише се добродѣтелиѣ(ь), злобы. и соут(ь) нѣкако блиꙁь дьь'ни. и ѫдобно нно[1569] что быв'ша, ннакова инѣти се. иже не тацѣи(ь) наказан'нымь.

кто бо оного паче, или добродѣтель почте, или злобѫ ѫмѫчи. или бл(а)гь ꙗви се исправлꙗющни(ь),[1570] или сьгрѣшающни(ь) запрѣтливь. егоже и ѫсклабленїе иногажди[1571] хвала бѣше. и иже ильчати, запрѣщенїе. своею сьвѣстню злое томещи.[1572] аще ли не ѣзычьнь нѣкы бѣ ниже смѣхливь и трьжникь. ни(ж)е иногыи(ь) ѫгаждаѥ. ѡт[ь][1573] иже всѣи(ь) в'са быти и дарова⟨ти⟩, что се. не хвале[1574] или паче или ѫкорьнь,[1575] ѫмь нѫщни(ь); аще не и льва ѫкарꙗѥть кто. заниѥ не смѣрно[1576] блюдеть, нь грьдо и ц(а)рско.[1577] иѫже ни[1578] иранїа добла, и сь чюдомь любима. и игрьцемь дивить[1579] ꙗко сластном' же и чл(овѣ)колюбивом(ь). ꙗко народ[о]мь дар(оу)ет(ь),[1580] и подвижоут(ь) смѣхъ. иже о ѣниции[1581] ѫ|73б|дарен'ми и плескан'ми. и ѫбо[1582] аще се поищеи(ь), кто ѫбо тако сладькь вь бесѣдах(ь). ѳлика инѣ в[ѣ]дѣти. паче иже[1583] оному искѫшенаго.[1584] кто же сповѣдати,[1585] радостнѣнши. ктоли посварити,[1586] накаꙁаньнь.[1587] ктоли ѫкорити, мекькь.[1588] и ниже запрѣщенїе лютость створити.[1589] ниже ѡт[ь]пѫщенїе, ослабѫ. нь обонх(ь) безмѣрїе бѣжати. обоими сь словомь и врѣменеи(ь) творещх. по соломон'ских(ь) законох(ь), в'сакомѫ дѣлѫ врѣме выннив'шоу.

[1565] оудобно оубо M 206б, X 99б, P 175б
[1566] сьмнещаго X 99б
[1567] нѣцїи се P 175б
[1568] и ꙗко M 206б, P 175б
[1569] Изостаје нно M 206б, P 175б
[1570] исправлꙗющни(ь) се M 206б, P 175б
[1571] иногащи M 206б, P 175б
[1572] оумоучаѥ M 206б, P 176а
[1573] Изостаје ѡт[ь] X 100а
[1574] хвал(є)нь X 100а
[1575] оукорень M 206б, X 100а, P 176а
[1576] пиѳичьскыи M 206б, P 176а
[1577] ц(а)рскыи M 206б, P 176а
[1578] и M 206б
[1579] дивит' се M 206б, P 176а
[1580] дарѫють M 206б, P 176а
[1581] лици M 206б, P 176а
[1582] а паче M 206б, P 176а
[1583] иже паче M 206б, P 176а
[1584] искѫшен'номоу M 206б, P 176а
[1585] исповѣдати M 206б, P 176а
[1586] покарати M 206б, P 176а
[1587] наказан'нѣ M 206б, P 176б
[1588] мек'цѣ M 206б, P 176б
[1589] сътворить M 206б, P 176б

65. Нь что сїа противѫ иже вь словесех(ь) имѫа добродѣтели и ѫчителства дрьжавѣ, конце присвоꙗющоу.[1590] еще о прѣд[ь] под[ь]ножию[1591] горы обращаем(ь) се, краꙗ[1592] остающе. единаче кран[1593] плаваемь оставльше великѫю и глѫбокѫю[1594] пѫчинѫ. иню бо аще каꙗ быс(ть) или вѫдет(ь) трѫба, о иноⷯ вьздоуха досежѫщи,[1595] или б(о)жїи глас(ь) имрь обьемлеи. или трѫсь вьселенѣи от[ь] нѣкоего нова[1596] раⷯдѣленїа и чюдесе, сїа бытн оного гласа и раⷯзѣма.[1597] толико всѣх(ь) оставлꙗющѫ[1598] и долѣ поставлꙗющѫ,[1599] елико бесловесных(ь)[1600] ес(ть)ство, ины. Кто ѫбо себе очистн паче д(оу)хомь, и дос(то)нна иже исповѣдовати[1601] б(о)ж(ь)ст(ь)вная ѫстрон. Кто же[1602] паче просвѣтн се свѣт(ь)[1603] раⷯзѣма, и прнникнѫ вь глѫбины[1604] д(оу)ха, и сь б(ого)мь ꙗже о б(о)ⷯѣ расмотри. Кто же слово имѣ добрѣниша[1605] раⷯзѣмѣн'ных(ь) скаⷯателꙗ. ꙗко никоним[1606] же храмати по иногы,[1607] или ѫмомь[1608] слово не имѫщѫ, или словом(ь)[1609] не по ѫмѫ ходещѫ. нь обоюдѫ п[о]добно бл(а)гонскѫствовати.[1610] и самого равна себѣ ꙗвлꙗти, и вьнстинѫ цѣла. в'са ѫбо испытовати и глѫбины[1611] б(о)жїе, д(оу)хомь свѣд[ь]телствова се. не ꙗко не вѣдещѫ,[1612] нь ꙗко напитаю|74а|щѫ се видѣнїемь. в'са же ономѫ испытана быше д(оу)ховнаа. от[ь] нѫх'же нравь в'сь наказа. и высоко вѣщанїе наⷣчн. и[1613] настоющнх(ь)[1614] прѣсели,[1615] и кь б[оу]доущнм(ь)[1616] прѣтворн.[1617]

66. Бл(ь)н(ь)цѫ ѫбо хвалима ес(ть), от[ь] д(а)в(н)да, доброта и величьство и теченїю[1618] брьⷯость и сила. свьтещѫ се ꙗко женнѫ. бл(а)говелнкѫ ꙗко сполннѫ. егоже и иже иного прѣходнти нмат(ь)

[1590] присвлꙗющоу P 176б
[1591] под[ь]ножни M 207б, P 176б
[1592] крае X 100а
[1593] ⷯа токоу M 207б, P 176б
[1594] глькокоую M 207б, X 100а
[1595] досежещи M 207б, P 176б
[1596] ново M 207б, X 100а, P 176б
[1597] гл(а)сь и раⷯоумь M 207б, P 177а
[1598] ѡставлꙗющь M 207б, P 177а
[1599] полагающь M 207б, P 177а
[1600] безьсловесныхь M 207б
[1601] споⷯдовати M 207б
[1602] ли P 177а
[1603] свѣтомь M 207б, P 177а
[1604] глькины M 207б, X 100б, P 177а
[1605] добрѣше M 207б, P 177а
[1606] никоем' M 207б
[1607] иногынхь M 207б, X 100б, P 177а
[1608] оумоу M 207б, P 177а
[1609] словоу M 207б, P 177а
[1610] бл(а)гонскоусьствовати M 207б
[1611] глькины M 207б, X 100б, P 177а
[1612] вѣдоущоу X 100б
[1613] н ѡ M 208а, н от[ь] X 100б, P 177б
[1614] настоещихь M 208а, X 100б, P 177б
[1615] пьстави M 208а, вьⷯстави P 177б
[1616] боуд[оу]щии X 100б
[1617] прѣсели M 208а, P 177б
[1618] тченнꙗ M 208б, P 177б

силѫ. толико,[1619] ꙗко ѡт[ь] коньць конце равночьстно освѣщати. и ничто[1620] ѹмънѣти се топлоты, растоанїем(ь).[1621] Се имѫже, доброта ѹбо добродѣтель. величьство же, б(о)гословїе. теченїе же, иже[1622] пр(и)снодвижимоѥ и даже до б(ог)а приводе вьс(ь)хождени. сила же, словесн сѣанїе и раздаанїе. ꙗкоже имѣ ѹбо, ни се рещи лѣностно. иже вь в'сѫ землю изыти вещанїею[1623] его. вь[1624] кон'це вьселенѣи гл(агол)оть силѣ иже о ап(о)с(то)лѣхъ павьль р(е)че, ѡт[ь] д(а)в(и)да вьзьм(ь). Кто ѹбо дрѹгаа сьборѫ д(о)с(тои)нь бл[аго]д[а]ть. кто же пиром(ь) радос(ть).[1625] кто же трьжищем(ь). кто же цр(ь)квам(ь). кто сѫщїнь вь данїи иже[1626] с ними, пища. кто инокомь и сѣвькѫпленым(ь).[1627] кто бездькѫпльныль, или сѫщи(ь)[1628] вькѫплѧх(ь). кто иже[1629] вьнѣшиаа любомѫдроствѫющи(ь), или нашаа. единно и за всѣх(ь) и[1630] великоѥ, ꙗже оного сьпис(а)нїа и трѫди. ниже[1631] писателем(ь) бл(а)гошьствїе[1632] коѥ ино по оном(ь), или[1633] ꙗже оного сьписанїа. помльчавают(ь) ветхаа, елика нѣцїи б(о)ж(ь)ст(ь)в(ь)ными словесы ѹтврьдише. вьпїють новаа. и сьи добрь нам(ь) вь словесех(ь). иже ѹбо оноговаа[1634] паче обрѣтаетъ се разѹмѣваѥ. и ездыком(ь) носе, и вьразѹмлѧваѥ[1635] слѫхы. довлѧ[1636] бо единь за всѣх(ь), тьщливѣишиль вь наказанїе.

67. Аꙁь се[1637] едино егово сьповѣм(ь). вьнегда шестод(ь)ньнѫю[1638] его книгѹ прїемлю[1639] и ездыком(ь) ношѫ, сь жаждителем(ь) бываю, и разѹмѣваю[1640] тва|74б|ри словеса. и дивлю[1641] се жаждителю веще, нежели прьвѣѥ. видомь единѣмь ѹчителѧ имы. егда вь пьрваа[1642] приключю се словеса, содомитскын зрю ѡг'нь. имже из'палѧют' се[1643] ездыци лѫкавїи и безаконн'їи. или

[1619] толикоу M 208б, P 177б
[1620] ничтоже M 208б, P 177б
[1621] растован'ии M 208б, X 100б, P 177б
[1622] иже M 208б
[1623] вѣщанию M 208б, X 101a, P 178a
[1624] и вь M 208б, P 178a
[1625] сладость X 101a, P 178a
[1626] и иже P 178a
[1627] сѣсниль M 209a, P 178a
[1628] и соущїнь M 209a
[1629] иже M 209a, P 178a
[1630] Изостаје и M 209a
[1631] ниже слово M 209a, P 178a
[1632] бл(а)годомысльство M 209a, P 178a
[1633] нежели M 209a, P 178a
[1634] Облику оно, вла (Sic!) накнадно натписано го X 101a
[1635] вьразоу'млѧѥ M 209a, X 101a
[1636] довлѣ M 209a, X 101a, P 178б
[1637] Аꙁь же се M 209a, P 178б
[1638] шестод(ь)нев'ноую M 209a, P 178б
[1639] приемле X 101a
[1640] разоумѣю M 209a
[1641] дивѣ X 101a
[1642] прѣпьр'наа M 209a, P 178б
[1643] испалѧют' се M 209a

халан'н'скын нырь,[1644] злѣ убо зижделы, добрѣ же расыпаѥ(ть). егда ѥже[1645] о д(оу)сѣ, обрѣтаю б(ог)а егоже имамь. и дрьзаю истинѫ, вьстѫпающе оного б(о)гословїемь и видѣнїемь. егда вь инаа сказанїа, ѩже имала видещи(ь) разгыбѣть[1646] тронѣнѣ. вь тврьдыхъ(ь) своихъ(ь) скрижалехъ(ь) срд[ь]ца напысавь, прѣпираю се не даже до писменехъ(ь)[1647] стоати. ниже зрѣти горняа тыїю, нь и поонамо[1648] инноватн.[1649] и вь глубинѫ[1650] ѥще постоупати из' глубины.[1651] без[ь]д[ь]ноу без[ь]д[ь]ною призываѥ. и свѣтоѫ(ь) свѣт(ь) обрѣтаѥ, дондѣже убо достигнѫ къ краннѣмѫ. егда стр[а]дал'цемь похвалами сьвесѣдѫю, прѣобнждоу тѣло и сьвькѫплѩю се сь хвалимыми. и къ стр[а]данїю выставлѩю се. егда же нравными словесы и дѣлными, очищаю се[1652] д(оу)шоу и тѣло и храмь б(ог)оу бываю пригетьнь. и[1653] органь ударѩемь[1654] д(оу)хомь и б(о)ж(ь)ст(ь)вныѥ пѣснивьць славы же и силы. сице ськладаю[1655] се и сьстраю[1656] се, и инь от[ь] иного бываю. б(о)ж(ь)ст(ь)вноѥ измѣнѥнїе из'мѣнѫемь.

68. влма же б(о)гословїе помендхъ. и[1657] о сем(ь) мѫжѫ пач̃е великогласїа, ѥще и оно приложоу р(ѥ)ченым(ь). потрѣбнѣише бо иногым(ь), ѥже врѣдити се[1658] гор'шѫю о немь[1659] славѫ имѫщи(ь).[1660] къ злодѣем' же слово, иже своимь злобамь помагают(ь), из нихже иным̃ напаствѫют(ь).

ѡн бо, рад[н] убо прьваго[1661] слова, ѥже[1662] на с(ве)тѫю тро(н)цѫ[1663] сьвькѫплѥнїа и сьб(о)ж(ь)ст(ь)вїа, или не в[ѣ]дѣ же что |75a| истни'нѣише рещи д(о)с(т)онть и ѩснѣише. не ѩко прѣстоль от[ь]паднѫти, им'же ниже из начела выскочи. нь и[1664] бѣгьство и сьмрьт(ь). и ѥже прѣжде сьмр'ти, мѫкы. ѵрьд[ь]но прїелби убо, ѩко прибытькъ не[1665] бѣдѫ. ѩвлѩет' же, имиже убо сътвори. имиже постр[а]да. иже убо изгнанїе[1666] о истинѣ осѫждень бывь. толико сьдѣа тыїю, елико единѣмь

[1644] стльпь M 209a, P 178б
[1645] же P 178б
[1646] раз'гыблѥть X 101б
[1647] писмене M 209a, X 101б
[1648] περαιτέρω
[1649] иноватн X 101б, инноути P 179a
[1650] глубиноу M 209a, X 101б
[1651] глубины M 209a, X 101б, P 179a
[1652] сн M 209б, P 179a
[1653] Изостаје и M 209б, P 179б
[1654] оудараемы M 209б, X 101б, P 179б
[1655] прѣкланѩю M 209б, P 179б, ськлад[а]ѥ X 101б
[1656] вьшображаю M 209б, P 179б, сьстраѩѥ X 101б
[1657] и ѥже M 210a, X 101б, P 179б
[1658] Изостаје ѥже врѣдити се у главном тексту M 210a, али је на том мјесту додат знак за фусноту (†). Текст на који се упућује данас није читак, али се може претпоставити да су у питању наведене испуштене ријечи.
[1659] Изостаје о немь M 210a. о семь, горшоуѭ P 179б
[1660] имоущемь M 210a, P 179б
[1661] праваго M 210a, X 101б, P 179б
[1662] и ѥже M 210a, X 101б, P 179б
[1663] вь с(ве)тѣи тронци M 210a, P 179б
[1664] Изостаје и P 180a
[1665] а не M 210a, P 180a
[1666] изьгнанниемь M 210a, P 180a, и из'гнание X 102a

от[ь] послѣдꙋющихъ(ь) рѣчи. вьꙁьмѣшоу книгꙋ послѣдовати. расмотрѣти же словеса на сꙋдѣ, нꙋжд[ь]
ныхъ[1667] не пѣшеваше. б(о)ж(ь)ст(ь)ваго д(а)в(н)да о семь съвѣтника имѣе, и мало келико рати
врѣме прѣоучинити.[1668] и еретическꙋю силꙋ. дондеже свободни[1669] васнины прѣимет(ь) врѣме, и дас(ть)
ꙁыкꙋ дрьꙁость. они бо искахꙋ вьꙁети нага еже о д(оу)сѣ гласа, яко ес(ть) б(ог)ь. еже сы истинѣно,
нечьстиво онѣм(ь) мнѣше се. и злоумꙋ прѣд[ь]стателю нечьстна. яко да сего ꙋбо от[ь] града сь
б(о)гословныль ꙁыкомь нажденꙋть. тн же прѣемѣше цр(ь)ковь и своен злобѣ пристанище сътворнѣше,
от[ь]с[оу]доу оставѣшеѥ[1670] вѣсе яко от[ь] нѣкоего краа градꙋ обьтекоутъ. сь же ннѣми ꙋбо гласы
книжними. и послоуш'ствы не ненꙁвѣстыми,[1671] тожде могꙋщими. и еже от[ь] сьбранї нꙋждами,
сице давлаше прѣрѣкающихъ(ь). якоже сꙋпротивꙋ[1672] нти, не имѣти. нь своими свеꙁовати се гласы.
келма же и велика словꙋ сила и раꙁꙋмь. скажет' же и слово еже о сем(ь) съписа. движе писало яко
от[ь] дьш'ице,[1673] от[ь] д(оу)ха. истовын же глас(ь) обаче от[ь]лагаше. от[ь] д(оу)ха самого и
пр(н)сныхъ имꙋ сьпод[ь]вижникь[1674] бл(аго)д(а)ть прошоу.[1675] смотренїемь не тоужити. нинеднѣи'
же[1676] дрьжещеи' се глась[1677] еже[1678] вѣсе погꙋбити ꙁа несытьство. врѣменемь от[ь]клѣче|75б|ноу
быти[1679] бл(а)гочьстию. тѣмь ꙋбо ниединоу же быти тъщетꙋ прѣимѣнаемоль мало слогамь.[1680] и
гласы нѣми равноѥ ꙋчинолъ. ни бо вь гл(ас)ѣхъ намь быти сп(а)сенїе паче, или[1681] вь дѣлѣх(ь).
ниже бо жидовскын ꙁыкь от[ь]врѣщи ꙋбо.[1682] аще помаꙁанаго гласа[1683] вьмѣсто х(ри)с(то)ва вь
малѣ искꙋше, молѣахꙋ с нами съединити се. обѣщи' же, велико ꙋбо врѣдь быти, цр(ь)кви тѣ
бывѣши.

69. понеже яко оубо вѣсакого паче[1684] в[ѣ]дѣше д(оу)ха, б(ог)а. бавѣ ꙋбо от[ь] них'же и облиценѣ
се иногаждн[1685] проповѣда. аще когда врѣме бѣше. и особь вьпрашающимь[1686] исповѣда. васнѣише же
сътвори, вь еже кь инѣ словесех(ь). кь немоу же ничтоже ненꙁгл(агол)ано бѣше имꙋ, о сихъ

[1667] ноужденыихъ M 210a
[1668] прѣнести врѣме M 210a, P 180a
[1669] свободын X 102a, P 180a
[1670] остав'ше M 210a
[1671] ненꙁвѣстныими P 180б
[1672] съпротивоу X 102a
[1673] дьшице X 102a
[1674] съпод[ь]вижникы M 210a
[1675] просе M 210a, P 181a
[1676] ниже единого M 210a, P 181a
[1677] гласа M 210a, P 181a, гласѣ X 102б
[1678] Изостаје еже M 210a
[1679] бывшоу M 210a, X 102б, P 181a
[1680] рѣчемь M 210a, P 181a
[1681] нежели M 210б, P 181a
[1682] би оубѡ было P 181a
[1683] глась X 102б
[1684] Изостаје паче M 210б, P 181a
[1685] и прѣд[ь] людии сего иногаши M 210б, P 181a
[1686] вьпрашающемь сь дрьꙁновенїемь M 210б, P 181a–181б

ѡб'ѣсловнимѫ.[1687] нижє просто сє wт[ь]вѣщавь. нь єжє нигдѣжє прьвѣю иногажди[1688] сътвори. приклевь[1689] себе страшнѣишею. самого того д(оу)ха wт[ь]падѫти, аще не чтеть д(оу)ха сь ѡ[ть]цемь и с(ы)номь.[1690] ꙗко єдиносѫщ'на и єдиночьстна. аще ли же ме кто прїимет(ь) обьщ'на ономоу понѣ вь сицевых(ь), исповѣмь нѣтто и єже иногымь обаче не вѣдомых(ь). ꙗко врѣмєню ѫтѣсняющѫ[1691] нас(ь). себѣ оубо смотренїе повелѣ. нам же дрьзновенїе. им'же никтоже хотѣше сѫдити. нижє wт[ь]врѣщи wт[ь][1692] wт(ь)чьства. неꙗвлєнїемь почтеных(ь). ꙗко wт[ь] обонѫ крѣпкѫ быти єже по нас(ь) бл(а)говѣстню.

и сїа сказахь, не да оного[1693] славѣ wт[ь]вѣщаю. лоучши бо wт[ь] поємлющих(ь)[1694] аще ѫбо кто соут(ь), мѫжь. нь да не сего ѫставь[1695] бл(а)гочьстїа вѣдеще,[1696] єже вь книгах(ь) едины мѫжа обрѣтаємы[1697] гласы, немощнѣишѫ вѣроу имоуть. и обьꙗвлєнїе[1698] своєго злодѣиства, оного|76а|во б(о)гословїе. єже врѣме творꙗше сь д(оу)хомь. нь напсаных(ь) ѫмь искѫшающе. и разѫмь из нєгоже сїа писахоу сє. паче кь истинѣ же приводет' сє, и нечьствоующих(ь) ѫста заграждають. инѣ ѫбо боудн, и иже к'то инѣ дроугь, оного б(о)говословїе. и толнко надѣю сє єже о дѣлѣ моужа ч(н)стоты, ꙗкоже и сє обьщно творет(ь)[1699] всѣмь. и ономѫ оубо моа, инѣ же оноговаа мѣнити. wт[ь] б(ог)а же, и чл(овѣ)кь бл(а)гонравнѣишних(ь).[1700] нижє бо ев(ан)г(є)листы[1701] р(є)чемь ѫбо соупротивна творити дроуг(ь) дрѫгѫ. заніє ови ѫбо плътьскымь х(ри)с(т)оу ѯпразниште сє[1702] вещє, ови же б(о)гословїю пристоупиште. и ови ѫбо, wт[ь][1703] єже по нас(ь). ови же, wт[ь][1704] єже о нас(ь) сътвориште начело.[1705] сице проповѣдь раздѣлив'ше. на потрѣбноє иню прїемлющимь. и сице wт[ь][1706] єже вь них(ь) wбразѫємн д(оу)ха.

[1687] сказающоу M 210б, P 181б, κοινολογουμένῳ
[1688] иногащи M 210б, P 181б
[1689] заклевь M 210б, P 181б, проклевь X 102б
[1690] и сь с(ы)номь M 210б
[1691] оутѣснѣющѫ X 102б
[1692] Изостаје wт[ь] P 181б
[1693] ѡ оного X 103а
[1694] wбльгающих(ь M 210б, P 182а
[1695] прѣдѣль M 210б, P 182а
[1696] вѣдоуще M 210б, X 103а, P 182а
[1697] wбрѣтаємиє M 210б, P 182а
[1698] оуказь M 210б, P 182а
[1699] твороу кь M 210б, X 103а, P 182а
[1700] бл(а)гонравнѣишимь M 210б
[1701] бл(а)говѣст'никы M 210б, X 103а, P 182а
[1702] оупразд[ь]ниште сє M 210б
[1703] Изостаје wт[ь] X 103а
[1704] Изостаје wт[ь] X 103а
[1705] зачело M 210б, X 103а, P 182б
[1706] Изостаје wт[ь] X 103а

[§70–77. Поређења са Адамом, Еносом, Енохом, Нојем, Аврамом, Исаком, Јаковом, Јосифом, Мојсијем, Ароном, Самуилом, Давидом, Соломоном, Илијом, Јелисејем, Данилом и младићима, Јоном, Макавејима, Јованом Крститељем, Петром, синовима Заведејевим и првомучеником Стефаном]

70. Принесн҃ бо. многыи(ь) вь вет҃хыхъ(ь) и н(ы)нѣ бывшихъ(ь) мѫжь, о бл(а)гочьстн знаемыхъ(ь). законоположникь. воєводь. пр(о)рокь. оучителїи. храбрыхъ(ь) даже до крьве. шт[ь] тѣхъ нашаа видѣв҃ше, шт[ь]с[оу]доу моужа познаемь.

Ѣдамь сп[о]добн се б(о)жиє рѫкы и раꙗ пищи и прьвааго законоположенїа. нь аще нетто гл(агол)ю[1707] хоулно срамлꙗнїемь[1708] прѣш(ть)ца,[1709] заповѣдь не съхрани. съ же, и принеть тоу и съблюде. и дрѣвомь разѫма не врѣдн се. и плаꙗен҃ное орѫжїе прѣшьд[ь], добрѣ вѣмь раꙗ полѫчн[1710]

Енѡс҃, сп҃ва[1711] прьвыи призывати[1712] г(оспод)а. съ же, и призва и ннѣмь проповѣда. иже шт[ь] призывати се, многочьстнѣише.

Енѡх҃, прѣставлень быс(ть),[1713] мала бл(а)гочьстїа. иеще бо вь сѣнех(ь) бѣше вѣра. тризнѫ обрѣть прѣставленїе, и прочее[1714] ж(н)тна бѣдѫ избѣже. сего же, в҃се ж(н)тиє прѣставленїе бѣше. съвръшено вь жн|76б|тн съвръшенѣ искоусившоу се.

Ноє, ковчегь пороучень быс(ть). и мироу второмоу сѣмена, дрѣвомь малѣм(ь) вьроучена и поводахъ сп(а)саемꙗ. съ же, потопь[1715] нечьстїа избѣже, и ковчегъ сп(а)сенїа свои сътвори град[ь]. льгцѣ еретиги[1716] прѣплаваюшь. шт[ь] негоже миръ в҃сь вьзва.

71. Великь[1717] авраамь. и патрїар҃хъ и жрьць стран҃ныє жрьтвы. иже[1718] шт[ь] обѣтованїа давшомоу принесь жрьтвоу готовоу. и къ закланїю ведомоу. нь ниже оного мало. сам҃ се принесе б(ог)оу. и ничтоже ꙗко равночьстновь дас(ть) се. что бо и бѣше. ꙗкоже и съвръшити се бл(а)гопрнєтна жрьтва.

[1707] что не гл(агол)ю M 211б, P 182б
[1708] срамлєнниємь M 211б
[1709] прашт[ь]ца X 103б
[1710] полоучити P 183а
[1711] оупова P 183а
[1712] призвати M 211б
[1713] бых(ь) X 103б
[1714] проче M 211б
[1715] потопа M 211б, P 183а
[1716] еретикы M 211б, X 103б, P 183а
[1717] Великыа M 212а, премда је ıа значајно изблиједјело у односу на остатак текста, што се може тумачити накнадним дописивањем другом бојом која је у међувремену избледјела (много је таквих примјера у рукопису) или пак брисањем још док је мастило било свјеже, што је мање вјероватно, јер би били уочљиви трагови размазивања. Великы X 103б
[1718] иже M 212а, P 183б

Їсакъ обѣтованьбыс(ть) и прѣжде бытїа. сь же, самообѣтованъ бѣ. и ревек҃ѫ гл(агол)ю цр(ь)ковь нѫ,[1719] издалече нь близь приведе. ниже мол҃бою рабнею, нь ѡт[ь] б(ог)а даноу и пороученоу.[1720] ниже прѣмышленьбыс(ть) о чедѣх(ь) прьвочьстви.[1721] нь комѫждо иже къ дос(то)анїю необиднѣ раздѣли. сь д(оу)ховнымь соудомь.

Хвалю їакѡвлю лѣствицоу. и тѣло иже[1722] помаза б(ог)оу. и иже к҃ немоу борениѥ иже иногда бѣ. 10 мню же чл(овѣ)чьскыѥ мѣры къ б(о)ж(ь)ствнѣи высотѣ, вьз҃прострьтїе[1723] и противлениѥ. ѡт[ь] нѫдѫже и носить ѡбразы ѵмьниенаго[1724] рожьд[ь]ства. хвалю и[1725] иже[1726] о паствах(ь) мѫжѫ бл(а)гохѫдожие и бл(а)год(ь)ньствїе. и в҃і[1727] ѡт[ь] него патрїар҃хы. и бл(аго)с(ло)вениихъ[1728] раздѣлениѥ, сь не недобльіи(ь) пр(о)рочьствомь б[оу]доущаго.

Нь хвалю и сего. не видѣноую тьїю, нь и вьзлѣзеноую лѣствицоу иже почести на добродѣтель 15 вьсхожден҃ии. и тѣло иже[1729] не помаза, нь вьздвиже б(ог)оу. нечьстивыхъ[1730] обличающе.[1731] и бореніе иже не бра се къ б(о)ѕѣ. еретичьскаа низлагающоу. |77a| паствное же мѫжа ѡт[ь] него же обогати се. вещ҃ше незнаменитыхъ(ь) ов҃ць, стежавь ѕнаменнитыѥ.[1732] доброю же иногочедїе, иже по б(о)ѕѣ рожденыхъ. и бл(аго)с(ло)влениѥ, иже[1733] иногыхъ(ь) ѵтврьди.[1734]

72. Їѡсифь быс(ть) пшеницодатель,[1735] нь єгѵ̈п҃тѫ единомоу. и не иногажди,[1736] и тѣлеснѣ. сь же, в҃сѣмь и пр(и)сно и д(оу)ховнѣ. иже инѣ пшеницодатїа оного ч(ь)стнѣише.

Сь їѡвомь ав҃ситѣнииномь, и искѫси се и побѣди. и прозвань[1737] быс(ть) свѣтлѣ на кон҃ць стр[а]данїи. ниединѣм҃ же ѡт[ь] колѣблющих(ь) иногомь соущем(ь), потресь се. на[1738] иногою силою искоусителиа 5 поборивь.[1739] и дрѫговь несловїе[1740] ѫставивь. неразѵмѣющих(ь) стр(а)сти таинство.

[1719] не M 212a, X 104a, P 183б
[1720] дан҃ноу и пороучен҃ноу M 212б
[1721] прьвочести M 212б, P 183б
[1722] ѡбразь егоже M 212б, P 183б
[1723] вьспростьртие M 212б
[1724] оумьниенаного M 212б
[1725] Изостаје и P 184a
[1726] хвалю же иже M 212б, же једва видљиво у односу на остатак текста.
[1727] два на десете M 212б, X 104a, P 184a
[1728] бл(аго)с(сло)венни M 212б, P 184a
[1729] ѡбразь ихже M 212б, P 184a
[1730] иже нечьстивыхъ M 212б, P 184a
[1731] ѡбличающь M 212б, P 184a
[1732] знаменыѥ X 104a
[1733] им҃же M 212б, P 184б
[1734] оутрьди M 212б
[1735] пшеницодавьць M 213б, X 104a, P 184б
[1736] иногащи M 213б, X 104a, P 184б
[1737] призвань M 213б, P 184б
[1738] нь X 104б, P 184б
[1739] покоривь M 213б
[1740] бездьсловесние M 213б, P 184б

Мѡ҃си и аарѡнь вь с(вѣ)щенницѣхъ его. и великь мѡ҃си оубо[1741] єгѵ҃пта помѫчивь. люд[н][1742] сп(а)сь вь знаменихъ(ь) многыхъ(ь) и чюдесехъ(ь). ѡблакѫ вынѫтрь выстоупль. ѯаконоположивь сѫгоубыи законь. писменнаго[1743] вынѣюдѫ, и еликь выноутрь д(оу)хѫ. аарѡнъ же мѡ҃сеовь братъ и тѣло и д(оу)хъ. люд[е]мь прѣд[ь]жрьтвоуе[1744] и м(о)л(н)твѫе. танн'ника с(вѣ)щен'ныє и великыє сѣны. юже
10 ѯтврьди г(оспод)ь, а[1745] не чл(овѣ)къ. сим же обонмь ревнитель онь. мѫче ѯбо не тѣлесными ранами. д(оу)ховными же и словесными, нєзыкъ єретичьскын єгѵ҃пт'скын.[1746] воде же люди богаты, ревнителє добрыхъ дѣль, на земллю обѣтованїа. на скрижалех же законы пише. не ськрѫшаємыхъ нь сънабдѣваємыхъ. не к' томоу сѣневидны,[1747] нь в'се д(оу)ков'ны. вь с(вѣ)таа же с(вѣ)т(н)хъ, не єдинницею лѣтоу,[1748] многажди[1749] же и на в'сакь ѥкоже рещи вьходе[1750] д(ь)нь. от[ь]ноудѫ[1751] же,
15 нань с(вѣ)тоую[1752] от[ь]крываєть троицоу. и люди очищаю, не врѣмен'ными кроплен'ми, |77б| нь пр(н)сносоущ'ными очищен'ми.

Что добрѣише їс(оус)а. воєводство и прчестодатїе.[1753] и земллє с(вѣ)тыє ѯдрьжанїе. Вь же, не властелин' ли; не воєвода ли. иже[1754] вѣрою сп(а)саємыль; не прчестодавьц ли раѕличныль от[ь] б(ог)а прчестїн;[1755] и не обитѣли ли[1756] єже раѕдаєть водимыль; ѥкоже[1757] и онь вьѕмощи глась
20 рещи, ѥко южа допадоше ли вьдрьжавныхъ. и вь роукоу твоєю жрѣбн[1758] мон. жрѣбїе,[1759] нидоу ходещихъ(ь) и вьсхыщаємыхъ(ь), многого чьстнѣишн.

73. И да соудїе прѣтечель,[1760] или сѫдїахъ бл(а)гонскѫснѣншихъ(ь). Самоуниль вь прнѕывающихъ(ь) ниле его и дань[1761] прѣжде рожденїа. и по рожденїн авїе с(вѣ)т(нтє)ль и помаѕоуе[1762] ц(а)ре

[1741] оубѡ мѡ҃сн P 184б. Правилан редослијед успостављен је тако што је над ријечју оубѡ исписано ситно в, док изнад мѡ҃сн дописано а.
[1742] и люди P 184б
[1743] писменѫ M 213б, P 185а
[1744] жрьтвоуе M 213б, P 185а
[1745] и M 213б
[1746] нгуптьскын M 213б
[1747] σκιοειδεῖς
[1748] лѣта M 213б, P 185а
[1749] иногащи M 213б, P 185а
[1750] вьхожде X 104б
[1751] от[ь]ноудѫ P 185а
[1752] в'сес(вѣ)тоую M 213б, P 185а
[1753] ждрѣбнпадатнє M 214а, P 185б, κληροδοσία
[1754] єже X 105а
[1755] ждрѣбнєль M 214а, P 185б
[1756] и ѡбытѣлєль M 214а, P 185б, и ѡбитѣлїи X 105а
[1757] тѣм'же M 214а, P 185б
[1758] ждрѣбнє M 214а, P 185б, жрѣбнє X 105а
[1759] ждрѣбнє M 214а, P 185б
[1760] прѣд[ь]тєчель M 214б
[1761] дань б(ог)оу M 214б, P 185б
[1762] помаѕає M 214б

⟨καὶ ἱερέας⟩[1763] рогомь. сь же, не из младѣньчьства[1764] ли б(ог)оу ос(вѣ)щень wт[ь][1765] ѫтробы,[1766] и сь wкрилоⷨь вьдань ол'таревн; и виделѫ[1767] н(є)б(є)снаа. и помазаникь г(оспод)нь, и помазатель
5 сьврьшаемыⷨь[1768] wт[ь] д(оу)ха;

Д(а)в(и)дь вь ц(а)рехъ и[1769] пр(и)снопоминаемь. егоже многы оубо на врагы побѣдын оудолѣнїа.[1770] кротость же, нарочитоѥ. и прѣжде ц(а)р(ь)ствїа брецалнаа сила, и лѫкаваго д(оу)ха wт[ь]гонещи.

Соломонь широтѫ срд[ь]ца проси[1771] wт[ь] б(ог)а и полѫчи. о многѣ прошьд[ь] прѣмоудрости и
10 разѫма.[1772] ꙗкоже бытн еже по себѣ всѣⷨи[1773] бл(а)гонскѫснѣнши. сь же, ового кротостїю, ового же прѣмоудростню. по моемоу словоу ничтоже[1774] или мала[1775] недостаѥть. ꙗкоже и ц(а)ремь сверѣпство бѣсоующемꙋ[1776] се, ѫмекчити. и не ц(а)р(и)ци южⷭцѣи тыїю или и wн'сици или wн'сицн, на славоу еговы прѣмѫдрости. wт[ь] кон'ць земли приходити. нь в'сѣⷨь концеⷨь оного прѣмѫдрос(ть) познавати. и прочаа оставлю соломо|78а|нова. всѣⷨ же ꙗвлена и аще мы шедшⷨь.

74. Хвалиши ли нлїноу моудрос(ть)[1777] къ м(оу)ч(и)т(є)леⷨь. и wг'неⷨь вьсхыщенїе. єлис'сеово же доброе наслѣдїе мнлоть, ен же нлїнн д(оу)хъ сьпослѣдова; хвали и сего, иже[1778] вь wг'нн живеть.[1779] многьствоⷨь гл(агол)ю напастен, и еже wгнеⷨь сп(а)сенїе. жегоущѫ оубо, не сьжиⷥающоу же, еже о кѫпинѣ чюдо. и доброую сь выше кожоу, бесплътїе.[1780]

5 оставлѩю инаа. оброшеные вь wгни юноше. иже[1781] вь чрѣвѣ китовѣ помолив'ша се пр(о)рока бѣжѫща.[1782] и ꙗко wт[ь] чрьтога wт[ь] звѣря прошьд[ь]ша. вже вь ровѣ праведь]наго львоⷨь лютос(ть) свездавша. или сед[ь]минх(ь) мак'кавен страд[а]нїе. сь с(вѣ)т(нтє)леⷨь и м(а)т(є)рню кон'чавшнх' се крьвїю. и всацелн моукь виды. нх'же онь вьздевновавь трьпѣнїе, и славѫ прнеть.

[1763] їерее M 214б, и ιερεις P 185б
[1764] младен'ства M 214б, X 105а
[1765] не wт[ь] M 214б, P 186а
[1766] оутробн ли нз'брань M 214б, P 186а
[1767] виде M 214б, P 186а
[1768] сьврьшаемын M 214б
[1769] Изостаје и P 186а
[1770] оудолѣнна X 105а
[1771] прѣмоудрости проси M 214б, P 186а
[1772] здѣнна M 214б, P 186а
[1773] всѣх(ь) M 214б, P 186а
[1774] ничесоже P 186а
[1775] малѣⷨь M 214б, P 186а, мали X 105а
[1776] бѣсоующнм' M 214б, P 186а
[1777] дрьзость юже M 215а, P 186б, дрьзость X 105б
[1778] еже M 215а, X 105б, P 186б
[1779] животь M 215а, X 105б, P 186б
[1780] без'пльтне X 105б
[1781] єже M 215б, P 186б, и еже X 105б
[1782] бѣжеща M 215б, X 105б, P 186б

75. На новыи же прѣхождоу[1783] завѣть. издѣшниим бл(а)гонскоусныим паче оного приложивь, почьть[1784] ученика от[ь] оучителїи.

кто ни(соу)соу пр[ѣ]д[ь]т[е]ча, їоанъ. яко глас(ь) словоу, и яко свѣтилникъ свѣтоу. имже и прѣдигра въ чрѣвѣ. и прѣд[ь]тече въ адъ. иродовѣмь неистовствомь от[ь]поущень бывь, да проповѣсть и таимо гредоущаго. и аще павлиает' се дрьзостно слово, оно да прилагает' се гл(агол)емыимь. яко не прѣд[ь]ложивь ниже въ равно веды имжа, къ въ рожденыих(ь) женами выше[1785] всѣх(ь), сиє творю приложенїе. нь ревнителя павлюю,[1786] и нѣчто wбраза оного въ себѣ носеща. ни бо мало тъщивыим(ь), и аще мало[1787] великыих(ь) подражанїе. или зѣло не павлиень оного прѣмоудрїа[1788] wбразъ, имжь. и сьвь пѫстыни поживе, и семь власѣнь ризь имѣхь нощи. невѣдома. не павлиаема. и сь равноую пищь вьзлюбн. б(ог)оу очищаю себе вьздрьжанїем'. |78б| и сь х(ри)с(то)въ проповѣдникъ ⟨ἠξιώθη γενέσθαι⟩[1789] аще и не пр[ѣ]д[ь]т[е]ча. исхождааше же къ нимь, не окол'ная страна вса тъиїю,[1790] нь зѣло и чрѣсъмежд[ь]наа. и сь, посрѣд[ѣ] двою завѣтъ. овомоу разрѣшаю[1791] писме, овомь же облич аю д(оу)хъ. и творе испльниенїе скрьвеномоу законоу. в[и]димомоу расыпанїю[1792]

76. зпод[о]би се петровѣ ревности. павловѣ крѣпости.[1793] имен'нымь, и прѣименован'нымь. обоих(ь) вѣрѣ. с(ы)номь зеведеовомь, великогл(а)с(ь)номь. в'сѣмь ученикомь хоудою и нензбытъчною. сих(ь) рад[н] зѣо, и ключе н(е)б(е)сныє порзчаемь ес(ть). и не елико от[ь] їер(оу)с(а)л(н)има даже и до ⟨н)л'лирика, болши же крзгь бл(а)говѣстниемь обьиллеть. и с(ы)нь громь не имензет се, бываю' же. и на прьсех(ь) ї(соу)соу леже, от[ь]тоудоу[1794] привлачить слова силоу. и глоубиноу[1795] разоумѣнїи. Стефан' бо зѣо вьзбрани се бытн, аще и зсрьдьн' бѣ. ставивь стыдѣнїемь каменїемь побивающих(ь).[1796]

еще же скорѣише рещи имамь. да не покоием[ь]ждо прохождоу сих(ь).[1797] он' бо, ово изьобрѣте добрыих(ь), ово же вьзревнова. ово же, побѣди. а иже в'сами[1798] донти, иже[1799] н(ы)на всѣх(ь) здрьжа. единно надь в'сѣми рекоу, и ськращено.

[1783] прѣхожде X 105б
[1784] почтоу M 215б, X 105б
[1785] выш'шоу M 215б, P 187б
[1786] павлиае M 215б, P 187б, павлиаю X 106а
[1787] Изостаје мало X 106а
[1788] любопрѣмоудриа M 215б, X 106а, P 187б
[1789] спод[о]би се быти M 215б, P 187б
[1790] тъчию в'са M 215б, P 187б
[1791] раздрѣшаю M 215б, P 187б, раздроушаю X 106а
[1792] распианиє M 215б, X 106а, P 187б
[1793] павловоу прострьтию M 216а, P 188а
[1794] от[ь]воудоу X 106а
[1795] глъбиноу M 216а, X 106а, P 188а
[1796] бьющихъ M 216а
[1797] ѡ сихъ M 216а, P 188а
[1798] в'сѣми M 216а, X 106б, P 188а
[1799] иже M 216а

77. толика моужѫ добродѣтель. и славѣ[1800] богатьство, ꙗкоже многа и оного малыхъ. и[1801] ѫбо же и тѣлесныхъ(ь) ѫмънѣнїи инѣмъ(ь) въ бл(а)гославїе[1802] ѫмыслише се. ꙗково. блѣдос(ть) гл(агол)ю. и брадѫ. и шьствїа нравь. и еже о словеси не напрасноⷸ.[1803] ѫныи же ꙗко много. и вьноуть сьпоникль. еже многымь добрѣ не[1804] вьѕревнованно, ⟨μηδὲ νοηθέν⟩[1805] сѣтованїе быс(ть). еще же и видь риѕы. и одра wбраѕы.[1806] нравь[1807] снѣдн. ихже никдинно ономѫ тъщанїемь бѣше. нь просто имѣе исьпадае ꙗко ключи се. и многыхъ(ь) ѫбо в[н]дншн васнлїи, даже до вид[н]маго. еже[1808] въ сѣнехъ(ь) wбраѕы. многоборещи, ⟨πολὺ γὰρ εἰπεῖν⟩ ꙗко и жрѣлѫ[1809] лишегл(а)с(ь)ноⷸ. wн'[1810] бо аще и конынаа[1811] |79a| гласоу, нь оубо ꙗбленѣнише подражаѥть. сн же веще wт[ь]стоюет(ь)[1812] wт[ь] моужа, неⷢели келико приближати[1813] се желаютъ.[1814] wноже не еще мало, нь и велико въ любочьстїе д(о)с(т)оннѣ. еже оулоучнти когда ономѫ приближившемѹ се или послѫжившемѹ(ь). или что по глѫмленїю или тъщанїю р(е)чено или сьдѣлано, носити вьспоминанїе. ꙗкоже ѫбо и аⷥ многажди[1815] вѣдѫ добривь.[1816] понеже и подѣл'ци мѫжа трогдныхъ(ь), инѣмь многочьстнѣнши и ꙗблен'нѣнши.[1817]

[§78–79. Смрт Василијева]

78. влма же теченїе скон'чавь и вѣроу сьблюдь, желааше wт[ь]рѣшенїе. и вѣнцемь готовѣше[1818] врѣме и оно оубо не слыша, на гороу вьѕыды и скончан се. кон'чан же се и вьсходи кь нам. чюдодѣнствоует(ь)[1819] и ѕдѣ wт[ь] прор(е)ченыхъ(ь)[1820] не имнее. ир'твь бо сьн ѫже искрь[1821] и беѕ[ь]дыханїа. и жнтїа вещею оставль, бл(а)госилнѣнши бываю(ь) о исходныхъ[1822] словесехъ(ь). да сь бл(а)гочьстнымн wтидеть гл(аго)лы. и с(ве)щенїемь пр(н)сныхъ его ѫгодникь, роукѫ даю(ь) и

[1800] славы P 188б
[1801] Изостаје и M 216б, X 106б, P 188б
[1802] бл(а)гословнѥ M 216б, P 188б
[1803] и еже чрѣсь словно не на роучно M 216б, P 188б
[1804] не добрѣ M 216б, P 188б
[1805] ниже разоумѣн'но M 216б, P 188б. Недостаје и у многим грчким преписима (в. Bernardi 1992: 294).
[1806] wбраѕь M 216б, P 188б
[1807] и нравь M 216б, X 106б, P 188б
[1808] иже M 216б, P 188б
[1809] ждрѣлоу P 188б
[1810] wно P 189a
[1811] конь'наго X 106б
[1812] wт[ь]стонть M 216б
[1813] приближити M 216б, P 189a
[1814] желѣють X 106б
[1815] имогаши M 216б, X 106б, P 189a
[1816] вѣмь, оудобривь M 216б, P 189a
[1817] ꙗблѥнѣнши X 106б
[1818] вѣн'цемь того бѣяше M 217a, вѣн'цемь готово бѣше X 107a, вѣнцемь того бѣше P 189a
[1819] чюдодѣнствѫѥт' же M 217a, P 189a
[1820] прѣд[ь]речен'нынхъ M 217a
[1821] нсцаль M 217a, P 189б
[1822] wсходныихъ M 217a

д(оу)хъ. ꙗкоже[1823] не отъщети[1824] се ѡлтарю оного ѯченикъ. и с(вѣ)щенствоу помощникы.[1825] прочии же, лѣнит' се ѯбо пр҃ити слово.[1826] ни бо имамь любопрѣмоудрити вь стр(а)сти. и аще ѯѣло любопрѣмоудрити потъщах' се. ѡб'щоую поменоувь тъщетѫ. и обьем'шеи стр(а)сти вьселенѯю.[1827]

79. Лежаше оубо моужь конынаа дыхаи. и ѡт[ь] горнѣаго никостоанїа просимь, къ немоу же ѡт[ь] давна зрѣше. изливаше же се о немь в'сь градь, тъщеты не трьпеще. и исхожденню, ꙗко моучителствоу кричюще.[1828] и д(оу)шоу хватающе ꙗко дрьжимоу, и ноудити се могоущи.[1829] или роукама,[1830] или и(о)л(н)тваии. творѣше бо нх(ь), и безоумиѣх(ь)[1831] стр(а)сть. и приложити что ѡт[ь]
5 своего жи|79б|вота кьждо ономоу аще мощно было би, ѯрьдьи'[1832] бѣ. да ꙗкоже побѣжденн быше, п[о]добаше бо немоу облчити се чл(овѣ)кѫ соущоу. и вь роуцѣ твои прѣдаю[1833] д(оу)хъ мои, конынѣе рекь ѡт[ь]водещимь его агг(е)лоль, не несладцѣ изьшьд[ь].[1834] ес(ть) же[1835] быв'шихъ таинопоѯчивь и бл(а)жаншихъ сьтворь наказаннемь.[1836] тогда ѯбо чюдо бываѥт(ь) иже гдѣ когда бывших(ь), именитѣише.

[§80. Сахрана, оплакивање и савјет слушаоцима]

80. прѣд[ь]носимь ѯбо бѣше с(вѣ)тын роукаии с(вѣ)т(ы)хъ вьѕвышаемь. тъщанне же бѣше комоужд. ѡвомѫ[1837] подолкѫ[1838] ризѣ ити се. ѡвомоу же сѣни. ѡвомоу же, с(вѣ)щеноснаго[1839] ѡдра, и прикосноути се тъиїю. что бо оного тѣлесе с(вѣ)щенѣише же[1840] и ч(н)стѣише. ѡвомоу же, не соущимь пристѫпити блиѕоу. ѡвомоу же, зрѣнїа насладити се иединого. ꙗко что и ономоу поущающоу пол'ѕеванїе.
5 испльнь трьжища. прикрови.[1841] двокрови. трикрови.[1842] оного провождающихъ. прѣд[ь]гредоущемь. послѣдоующемь: припослѣдоующемь.[1843] самѣмь на се вьстоупающемь. т'мы рода всакого и вьѕраста

[1823] ꙗко M 217a, P 189б
[1824] ѡтъщетити P 189б
[1825] помощ'никьь M 217a, P 189б
[1826] прѣдити слово. прѣдидет' же ѡбаче аще иных паче, моие под[о]баеть слово. M 217a, P 189б
[1827] вьселенноую M 217a
[1828] кричеще M 217б, X 107a, P 190a
[1829] могоуще M 217б, могоущоу P 190a
[1830] роукаии P 190a
[1831] безѫмиих(ь) M 217б, X 107a
[1832] оусрьдно M 217б, P 190a
[1833] прѣдаю M 217б, X 107a, P 190a
[1834] из'дьше M 217б, X 107б, P 190a
[1835] ꙗже M 217б, P 190a
[1836] наказан'ии M 217б, X 107б, P 190a
[1837] Изостаје ѡвомѫ X 107б
[1838] вьскран M 217б, P 190б
[1839] с(вѣ)щен'ноноснаго M 217б, X 107б
[1840] Изостаје же M 217б
[1841] притвори M 217б, X 107б, P 190б
[1842] трьков'ни X 107б
[1843] под[ь]послѣдѫющемь M 217б, P 190б

в'сакого, не прѣжде вѣдомь. пѣнїа плачемь прѣздолѣваема. и любопрѣмздрос(ть)ною, стр(а)стїю расыпаемо. трздь[1844] нашимь, къ вънѣшнимь(ь), єллиномь. жидовомь(ь). пришьлцемь(ь). онѣмь, къ нам(ь). иже к'то вещє плакав' се, вещ'шзю[1845] прїимєт(ь) полzоу. Кон'ць словоу. и вь бѣдоу кончавают' се
10 стр(а)сть. сьошьд[ь]шемь немоу д(оу)шамь немалымь, шт[ь] поревanїа ноужде и сьгнетенїа.[1846] иже и кончиннѣ[1847] збл(а)жнше се, ꙗко оного сьнсход[ь]ницн. и трѣбы нагробныє,[1848] неглн[1849] зво кто р(є)четь шт[ь] теплѣншнх(ь). недва же тѣло збѣжа вьсхышающнх(ь) и оделѣвь[1850] провaждающнхъ,[1851] сн[1852] гробоу ш(ть)цемь дает' се. и прилагает' се с(ве)ще|80a|н'никомь, прьвос(ве)тнтель. проповѣдником(ь), великын глас(ь), и моnила оушнла огласникъ. м(оу)ч(є)н(н)кь,
15 м(оу)ч(є)н(н)комь.

и н(ы)нꙗ сьн зво ес(ть) на н(є)б(є)сехъ. и тамо иже о нас(ь)[1853] приносе жрьтвы, и о люд[є]хъ м(о)ле се. нниже во оставль нас(ь), в'сачьскы остави. пол'мамр'твь[1854] грнгорїе пол'марасѣчень.[1855] великаго шт[ь]трьг' се сьпрзжства.[1856] и ж(н)тнє влѣкы болѣзньно и не бл(а)готочно. и ꙗкоже[1857] п[о]добно шт[ь] оного разлзчно.[1858] не вѣмь[1859] вь иже кончаю[1860] се, по оного пѣстзньствоу. нм'же и
20 н(ы)нꙗ ище наказзю се и цѣломздроую се, нощнымн внды. аще ког(ь)да, п[о]добнаго[1861] вънѣ паднх се. и не азь оубо[1862] сице рыданїа смѣшаю похвалами и словопнсоую[1863] моужа ж(н)тнє. и прѣд[ь]лагаю врѣменю шб'ще[1864] добродѣтели писанїе. и прѣд[ь]писанїе сп(а)с(ь)но.[1865] в'сѣмь цр(ь)кважь[1866] к немоу же зреще, испрамлꙗемь ж(н)тнє ꙗко законь од(оу)шевлєнь.[1867] вам'[1868] же

[1844] подвигъ M 217б, P 190б
[1845] вещьшх M 217б, X 107б
[1846] сьгнєтєннꙗ M 217б
[1847] коньч'нѣ M 217б
[1848] над[ь]гробныє M 217б, P 191a
[1849] нєкли M 217б, P 191a
[1850] wдолѣвь X 108a, P 191a
[1851] провaждающїнмь P 191a
[1852] сице M 217б, X 108a, P 191a
[1853] нас(ь) мню P 191б
[1854] ἡμιθνὴς
[1855] ἡμίτομος
[1856] соупрожьства M 217б, P 191б, сьпреж'ства X 108a
[1857] ꙗково же M 217б, P 191б
[1858] разложтеномь M 217б, P 191б, разложтено X 108a
[1859] Изостаје нє вѣмь M 217б, P 191б
[1860] сконꙗю P 191б
[1861] под[о]бнаго M 218a
[1862] оубш азь P 191б
[1863] словопнсоую X 108a
[1864] общеє P 191б
[1865] сп(а)с(ь)нь M 218a
[1866] цр(ь)кважь; д(оу)шамь всѣмь M 218a, P 191б
[1867] законх wд(оу)шевлєноу M 218a, P 191б
[1868] вась P 192a

сьвѣтовати ли, оубо нно что. иже ономоу сьврьшеныхъ(ь). или[1869] к' нимъ пр(и)сно[1870] зрѣти. и ꙗко зрѣщоу и в[н]дищоу д(оу)хомь сьврьшати се.

[§81. Групна похвала Василију]

81. Гредн оубо обьстоав'ше[1871] ме вьсь оного лнкъ. иленн олтарꙗ. и иленн нижнихъ. иленн[1872] нашихъ(ь), и иленко,[1873] вьнѣшнихъ(ь). похвалиенїемн сьдѣл'ствоуите.[1874] ннь нно что оного добрыхъ(ь)[1875] повѣдоующе, и ищоуще. Иже прѣстолнїи, законоположника. иже граждан'ства, гражданїна. народ[ь]нїи, бл(а)гочинство. иже о словесехъ, наказателꙗ. д(ѣ)в(и)це, невѣсто вожда. иеже подь игомь, цѣломоудрьника. иже пⷭстын'нїи, вьпⷪрнтелꙗ. иже смѣшенїа, соудїю. иже прѣпроства, наставника. иже разоумѣнїа, б(о)гословца. иже вь бл(а)год(оу)ши, ѕдоу. иже вь напастех(ь), оутѣшенїе. жьзль, сѣдина. пѣстоунство, |80б| юность. оубожство, дателꙗ. богатство, строителꙗ. м'нит ли се, и вдовице прѣд[ь]стателꙗ похвалитн. и сирїи от[ь]ца. и нищїи, нищелюбца. и стран'нолюб'ца, стран'нн. и братїа, братолюбца. недѕгоующен, врача. ꙗкоже[1876] хощеть недоугь и врачебство.[1877] здрав'ствѕющен, хранителꙗ здравїю. в'сие же[1878] в'са всѣмь быв'шаго, да прїобрѣтаѥт(ь) всѣх(ь) или вещ'шнх(ь).

[§82. Обраћање Василију и молитва]

82. Сїа тебѣ о[1879] нас(ь) ѡ василїе. слад'таншаго[1880] тебѣ иногда гласа,[1881] и единочьстна и сьврьстна. аще ѕбо дос(то)анїа блнзь, тебѣ се бл[а]г[о]д[ѣ]ть. тебѣ бо надѣюще[1882] се, иже о тебѣ слово сьставнхѡм(ь).[1883] аще ли же далече и на иноѕѣ от[ь] ѕп'ванїа,[1884] что дос(то)нть пострадати. и старостню. и недоугом(ь). и твоимь желанїемь[1885] прѣоудолѣныхъ.[1886] ѡбаче и б(ог)оулюбно[1887] иже

[1869] нже ꙗже ѡногова сьврьшающихъ, нежели M 218a, P 192a
[1870] присно къ нимоу P 192a
[1871] ѡбьстав'ше M 218б, X 108a
[1872] и елици M 218б, P 192a
[1873] елици M 218б, P 192a
[1874] сьдѣлствоующе P 192a
[1875] добрѣ M 218б, P 192a
[1876] ꙗкъже X 108б, ꙗковже P 192б
[1877] врачьбьство M 218б
[1878] нже P 192б
[1879] ѡ[ть] X 108б
[1880] слад'тѣншаго X 108б
[1881] ѥзыка M 218б, P 192б
[1882] надѣе M 218б, P 192б
[1883] сьставнхъ M 218б, X 108б, P 192б
[1884] оупованїа P 192б
[1885] желѣннемь X 108б
[1886] оудрѕчен'нѕ M 218б, P 193a
[1887] б(ог)оулюбьзно M 218б, P 193a

5 противѫ силѣ. Ты же[1888] нас(ь) наꙁираѥши[1889] съ выше. ѡ б(о)ж(ь)ст(ь)ная и с(вѣ)щен'наа[1890] главо. и дан'ныи[1891] нами ѡт[ь] б(ог)а, строупь плъти, наше наказанїе. или[1892] съставиши своими м(о)л(и)твами, или съторивши[1893] трьпѣливно трьпѣти. и в'се ж(и)тиѥ наше[1894] изводиши на добрѣишеѥ. аще ли же прѣставим' се, прїими[1895] тамо нас(ь) въ своа селенїа. ꙗко оубо и дроугъ дрѫгъ[1896] съживоуще и съꙁрьцающе с(вѣ)тоую и бл(а)женоую[1897] троицоу, ч(и)стѣише же и съврьшенѣише.[1898] иѥ
10 же н(ы)нꙗ смѣренѣ[1899] приѥхом(ь) ꙗвленїа, тамо съставимь раченїа. и то прїимемь им'же[1900] троудихом' се и троудими бѣхомь, въꙁданїе. тебѣ бо оубо, се ѡт[ь] нас(ь) слово. нас(ь) же кто похвалить по тебѣ, житїе оставльшемь. аще и что подами хвалѣ[1901] словесы[1902] дос(то)нно.[1903] о х(ри)с(т)ѣ нїс(оу)сѣ г(осподи)н нашемь. иемоу же слава и дрьжава съ ѡ(тъ)цемь и с(вѣ)т(ы)мь д(оу)хомь. н(ы)нꙗ и присно и въ вѣкы вѣкомь, амінь ⁘

[1888] иже M 218б
[1889] над[ь]ꙁираѥши M 218б, да наꙁираѥши P 193a
[1890] с(вѣ)щен'на M 218б
[1891] даныи X 108б
[1892] или да M 219a, P 193a
[1893] повинѣши M 219a, P 193a
[1894] наше житиѥ да M 219a, P 193a
[1895] приимѣши и M 219a, P 193a, прїими и X 109a
[1896] дроугъ X 109a
[1897] с(вѣ)тоу и бл(а)жен'ноую M 219a
[1898] съврьшен'нѣише M 219a
[1899] смѣреннѣ M 219a
[1900] иѫже M 219a, X 109a, P 193a
[1901] похвалѣ M 219a, P 193б
[1902] словесь M 219a, P 193б
[1903] Грчки текст овдје се завршава. Мањи број рукописа има наставак, који је и даље знатно краћи од словенске верзије. Прије саме доксологије, неки рукописи имају додатак ἐπιτάφιος εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον или приближне варијанте, док сама доксологија гласи: ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

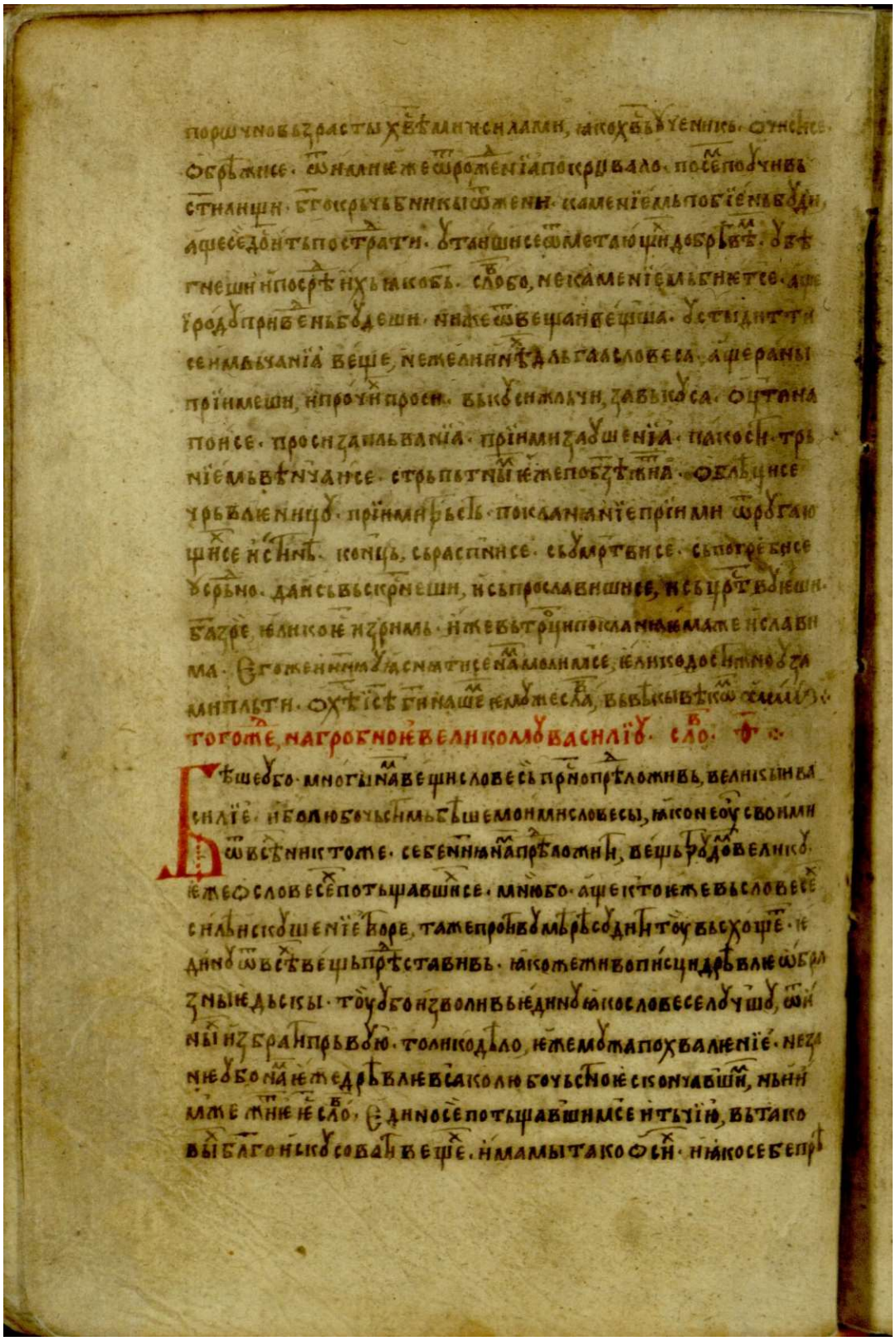

Слика 3. Манастир Високи Дечани, бр. 92 [Д], л. 49б

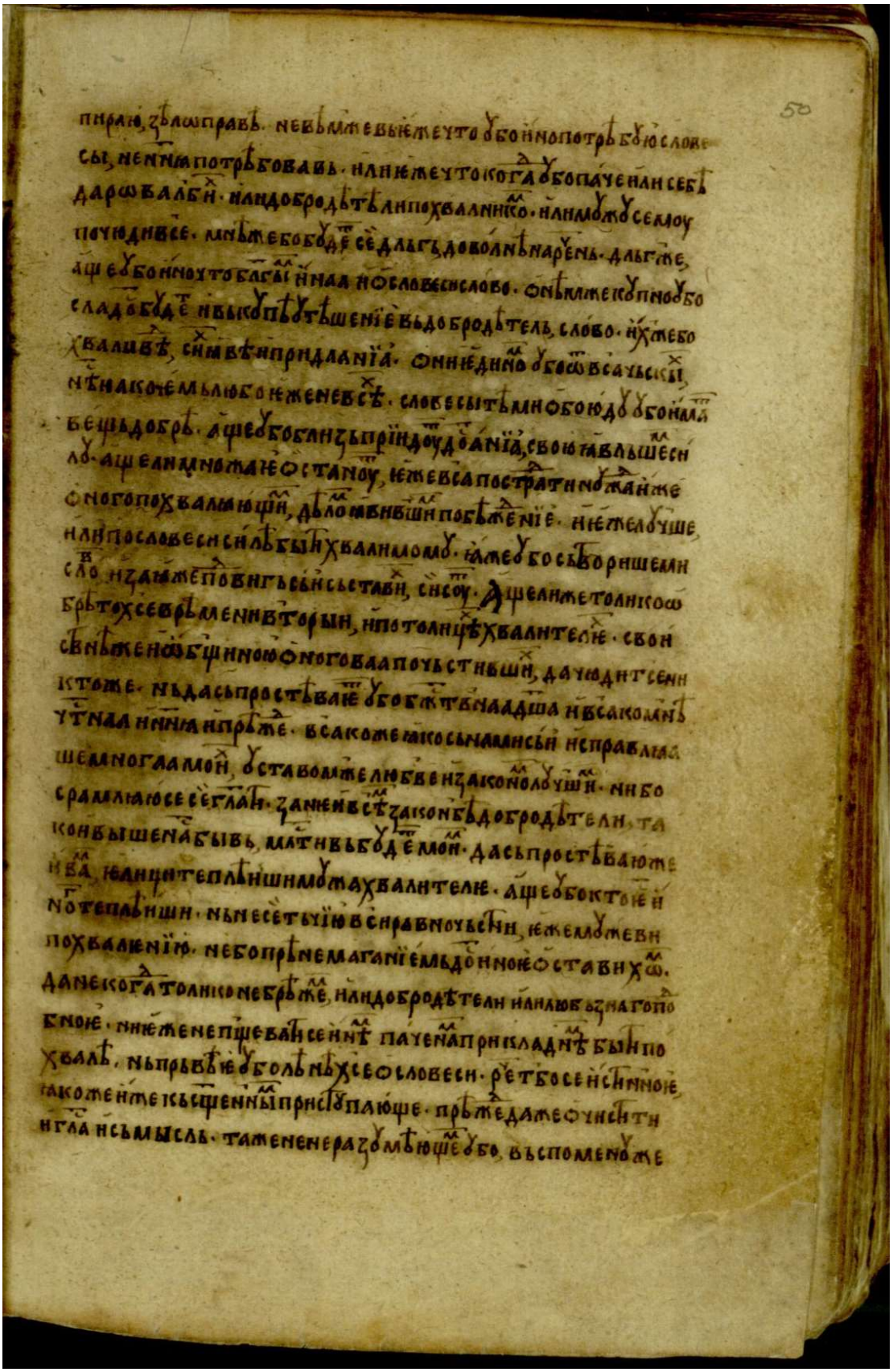

Слика 4. Манастир Високи Дечани, бр. 92 [Д], л. 50а

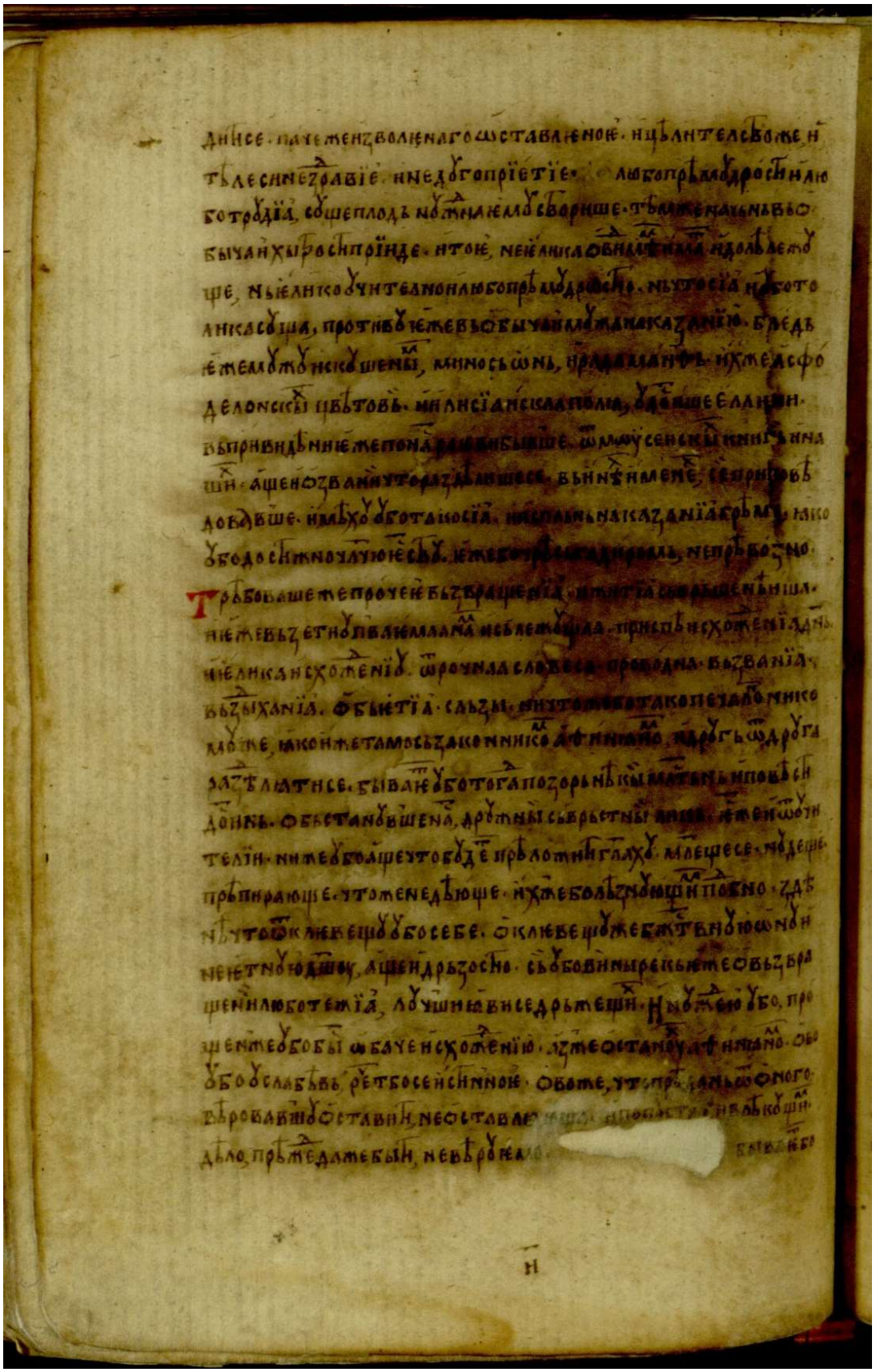

Слика 5. Манастир Високи Дечани, бр. 92 [Д], л. 58б

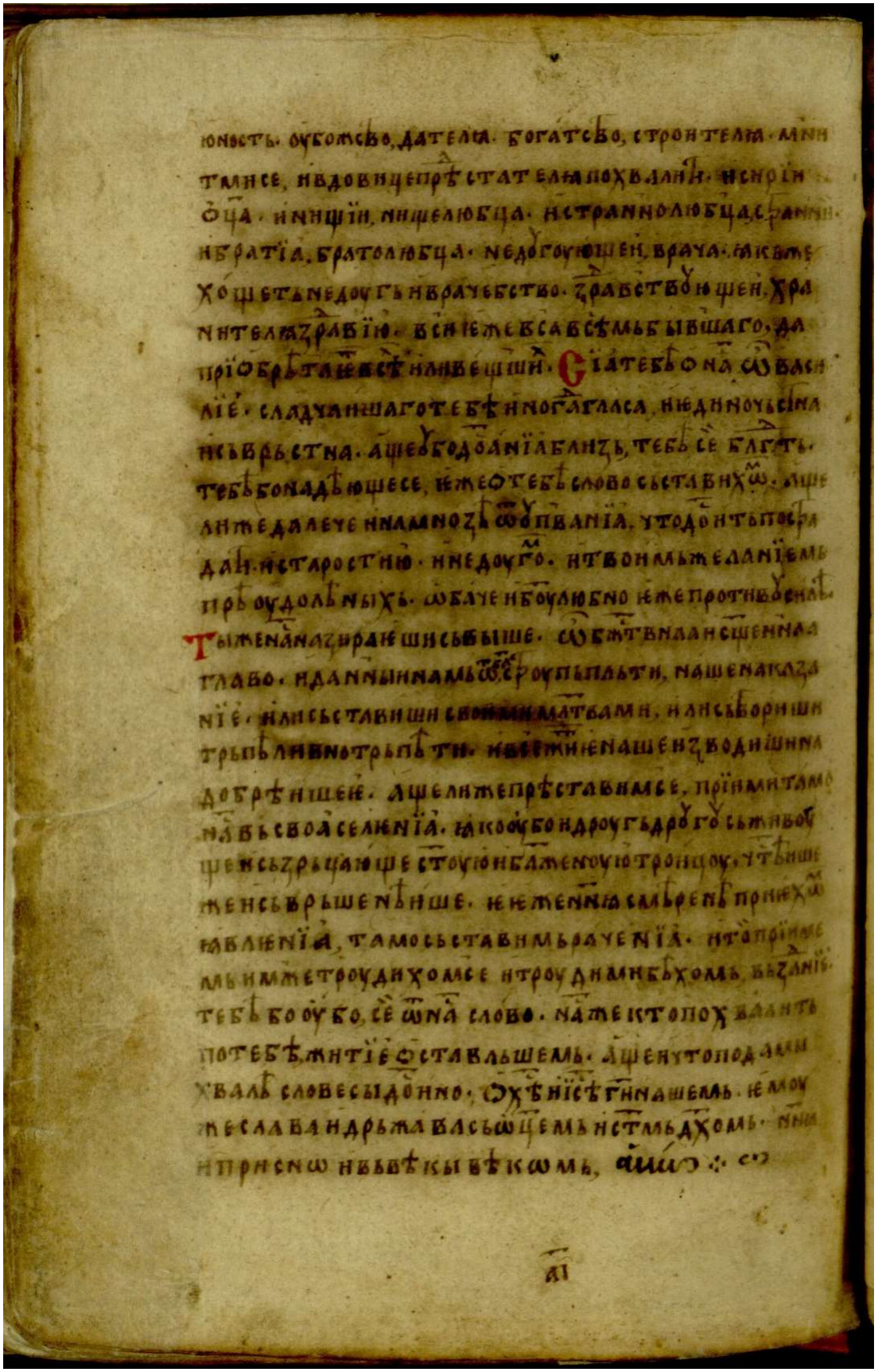

Слика 6. Манастир Високи Дечани, бр. 92 [Д], л. 80б

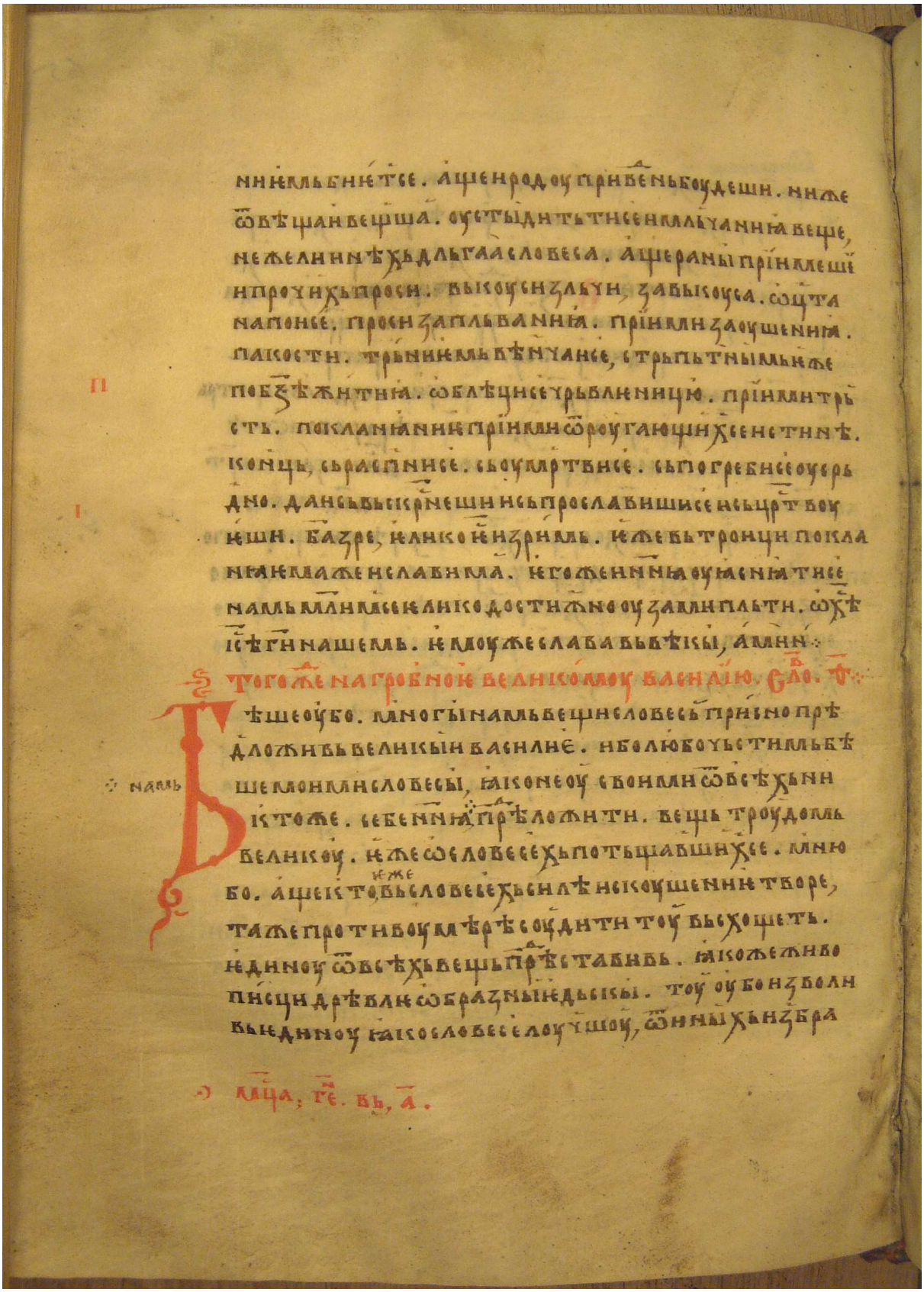

Слика 7. Манастир Хиландар, бр. 174 [**X**], л. 65б

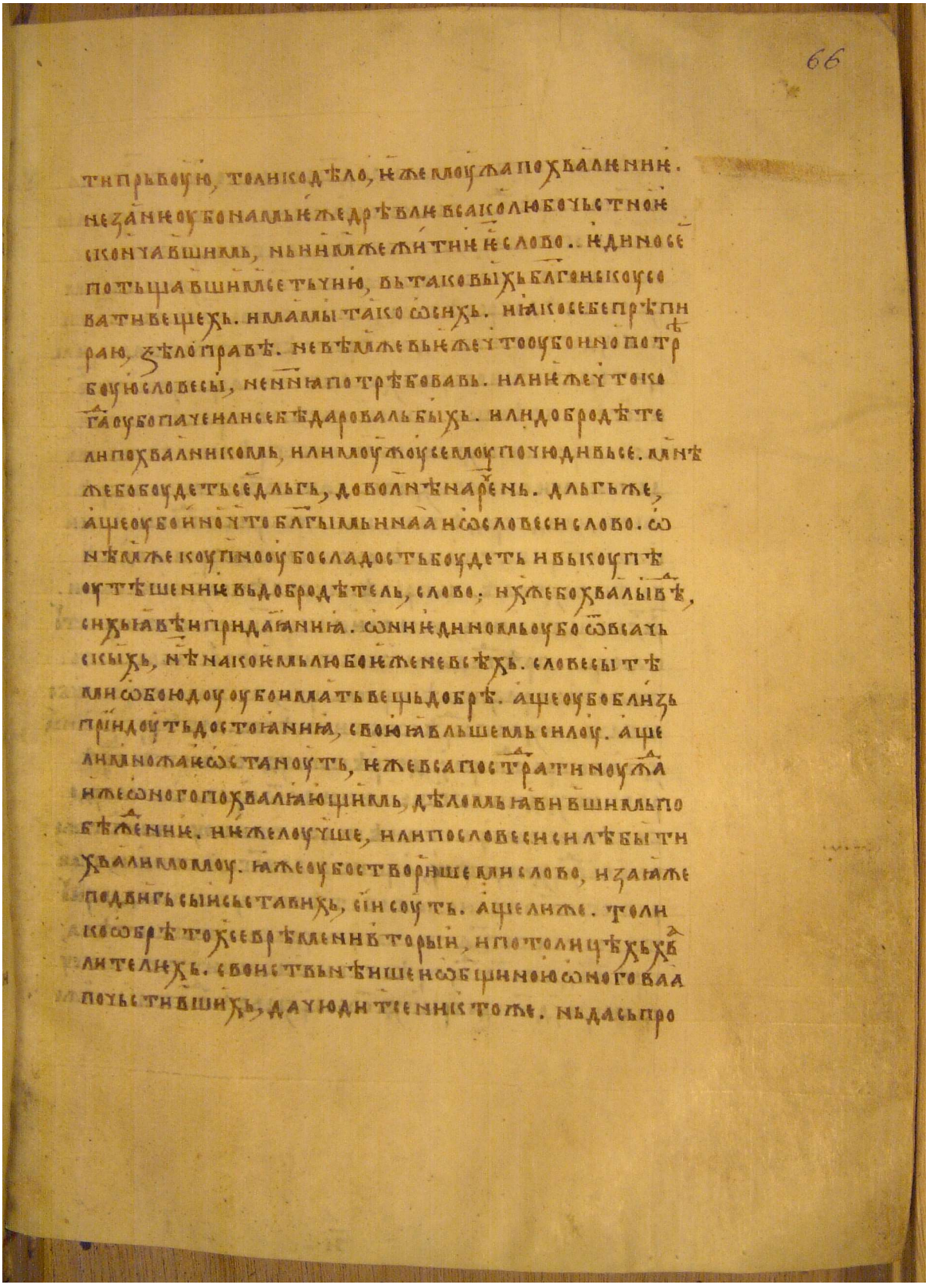

Слика 8. Манастир Хиландар, бр. 174 [**X**], л. 66а

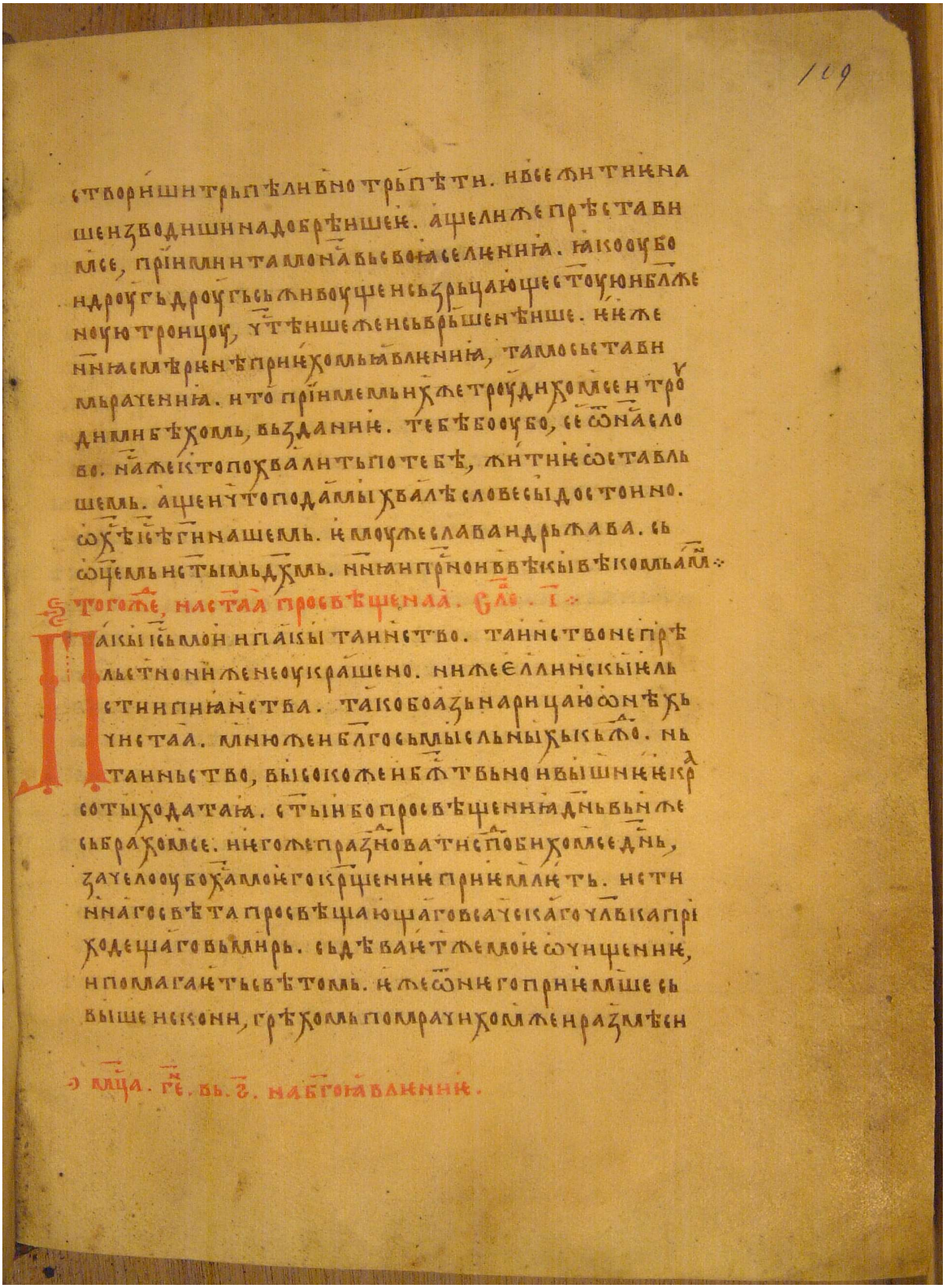

Слика 9. Манастир Хиландар, бр. 174 [**X**], л. 109а

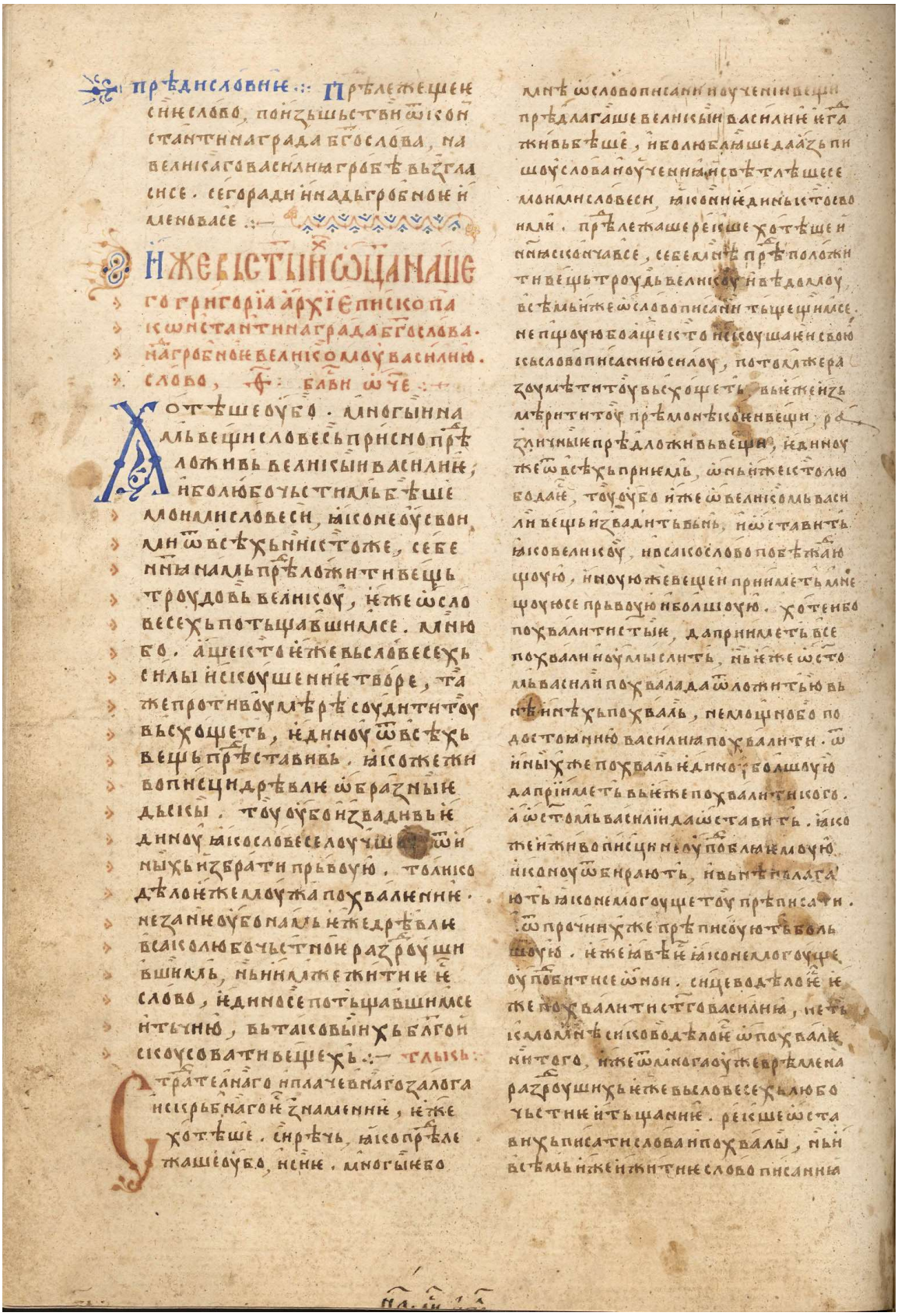

Слика 10. Библиотека Сибирског одјељења Руске академије наука,
Збирка Тихомирова 7 [**Т**], 138б

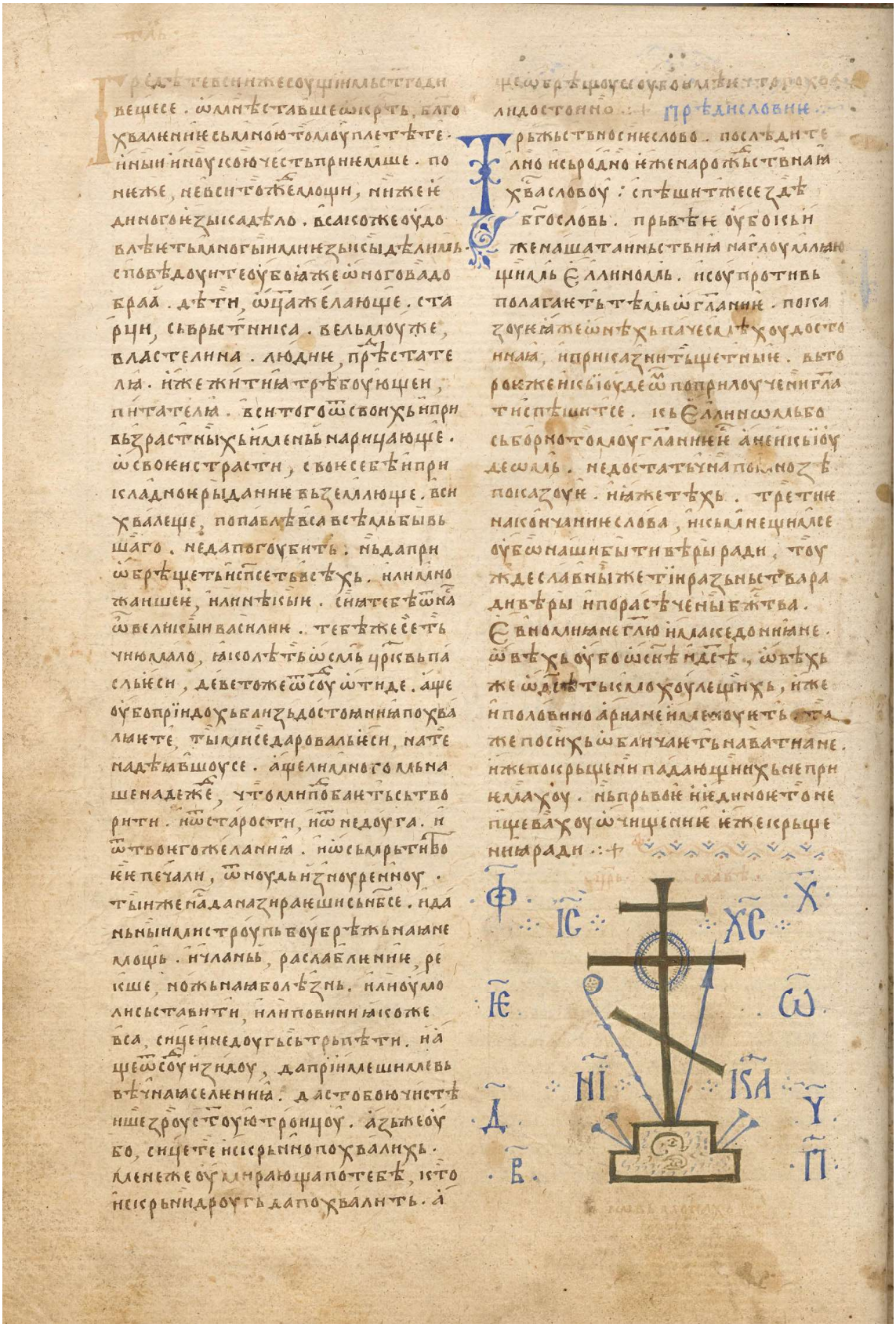

Слика 11. Библиотека Сибирског одјељења Руске академије наука, Збирка Тихомирова 7 [**Т**], 138б–189а

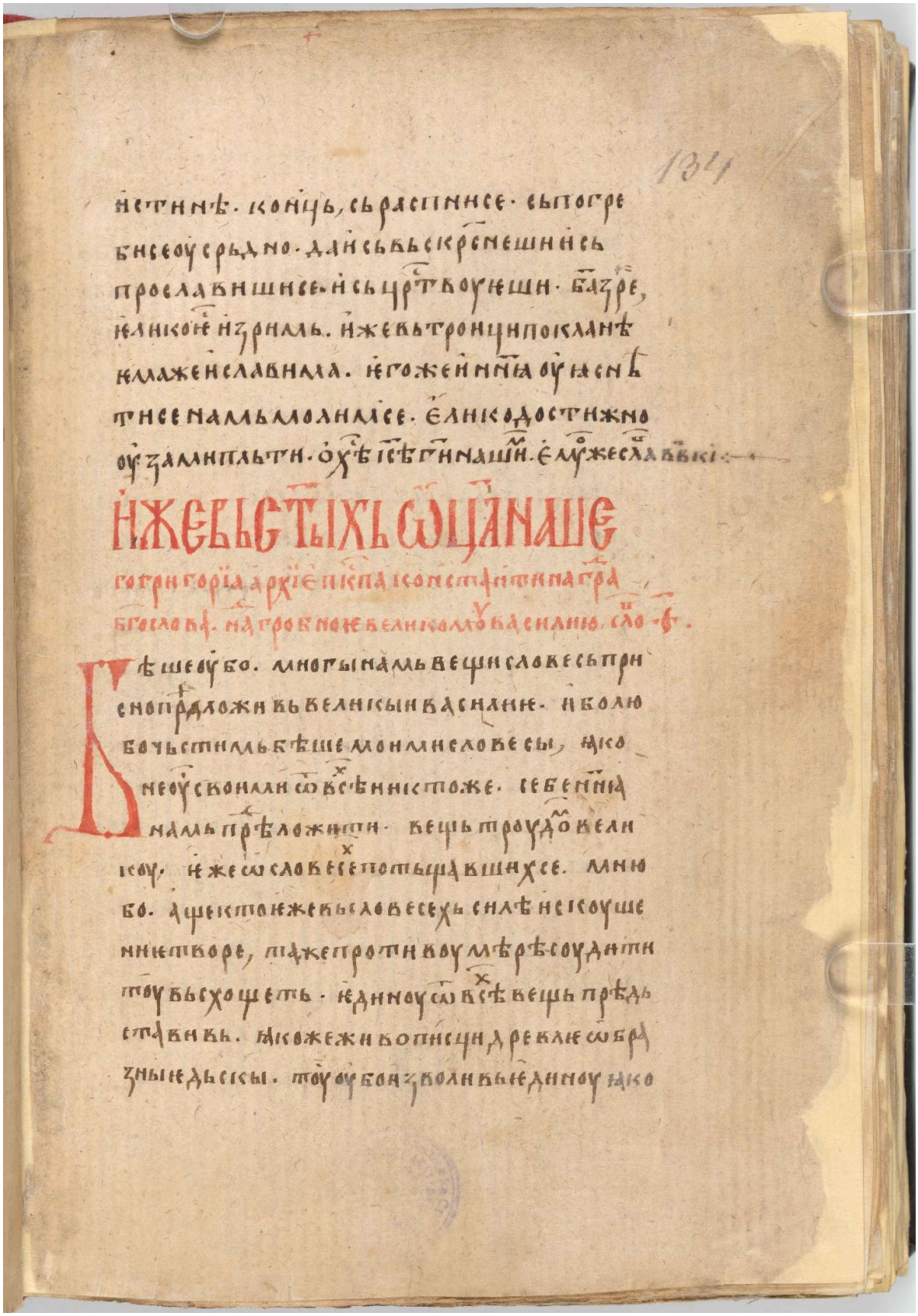

Слика 12. Архив Српске академије наука и уметности, бр. 21 [**C**], л. 134а

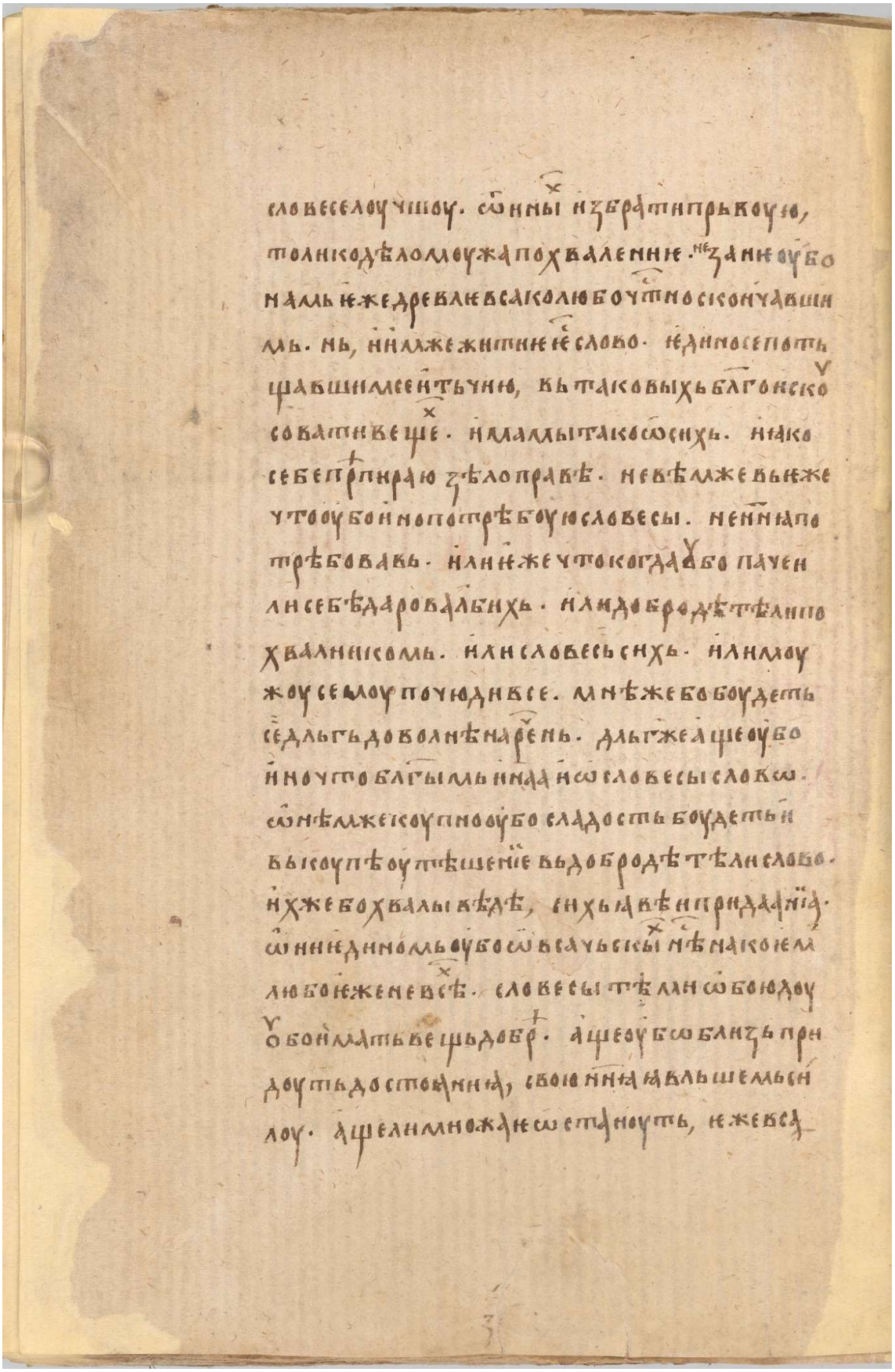

Слика 13. Архив Српске академије наука и уметности, бр. 21 [**С**], л. 134б

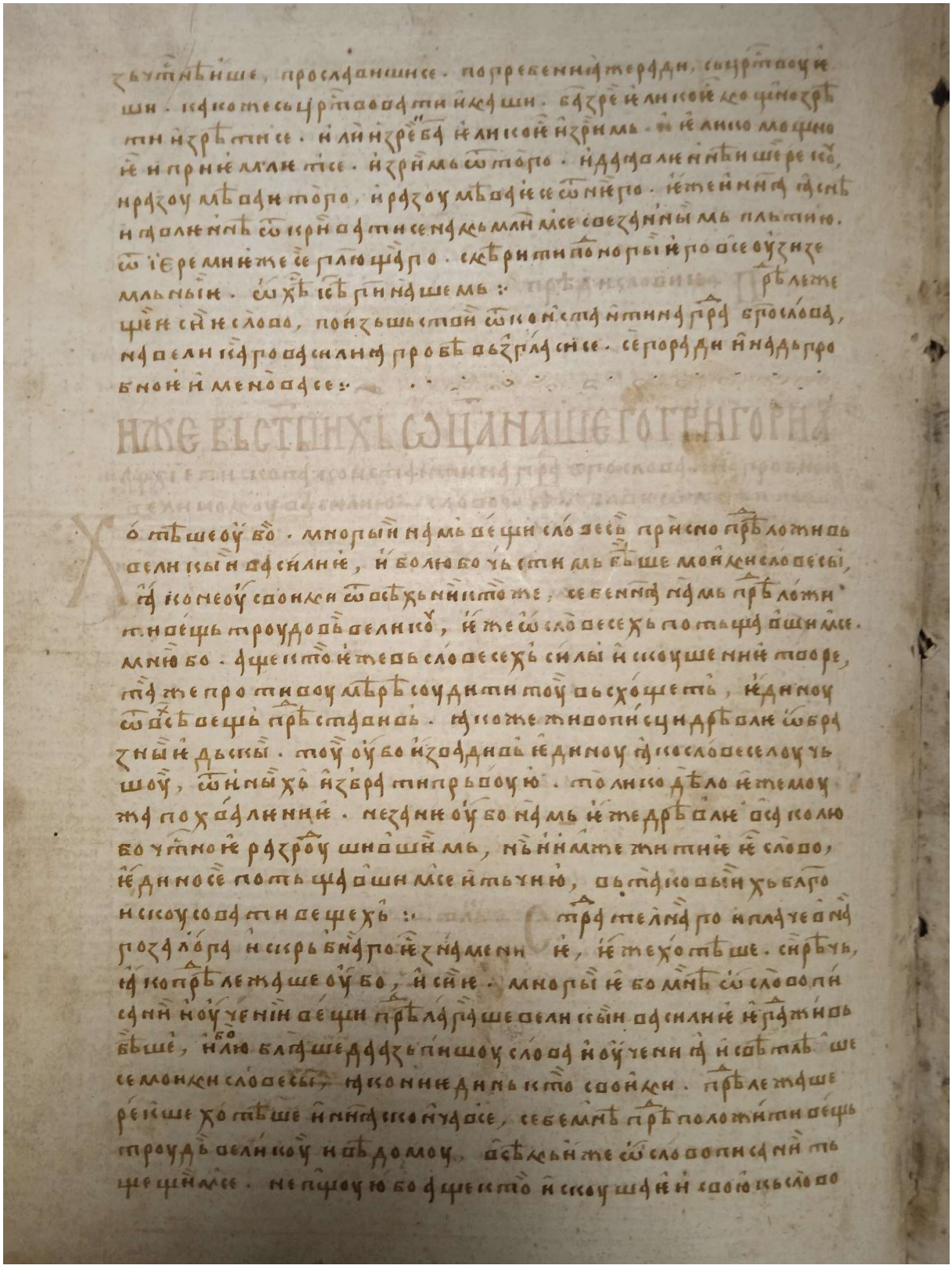

Слика 14. Библиотека Музеја Српске православне цркве, бр. 49 [**М**], л. 156б

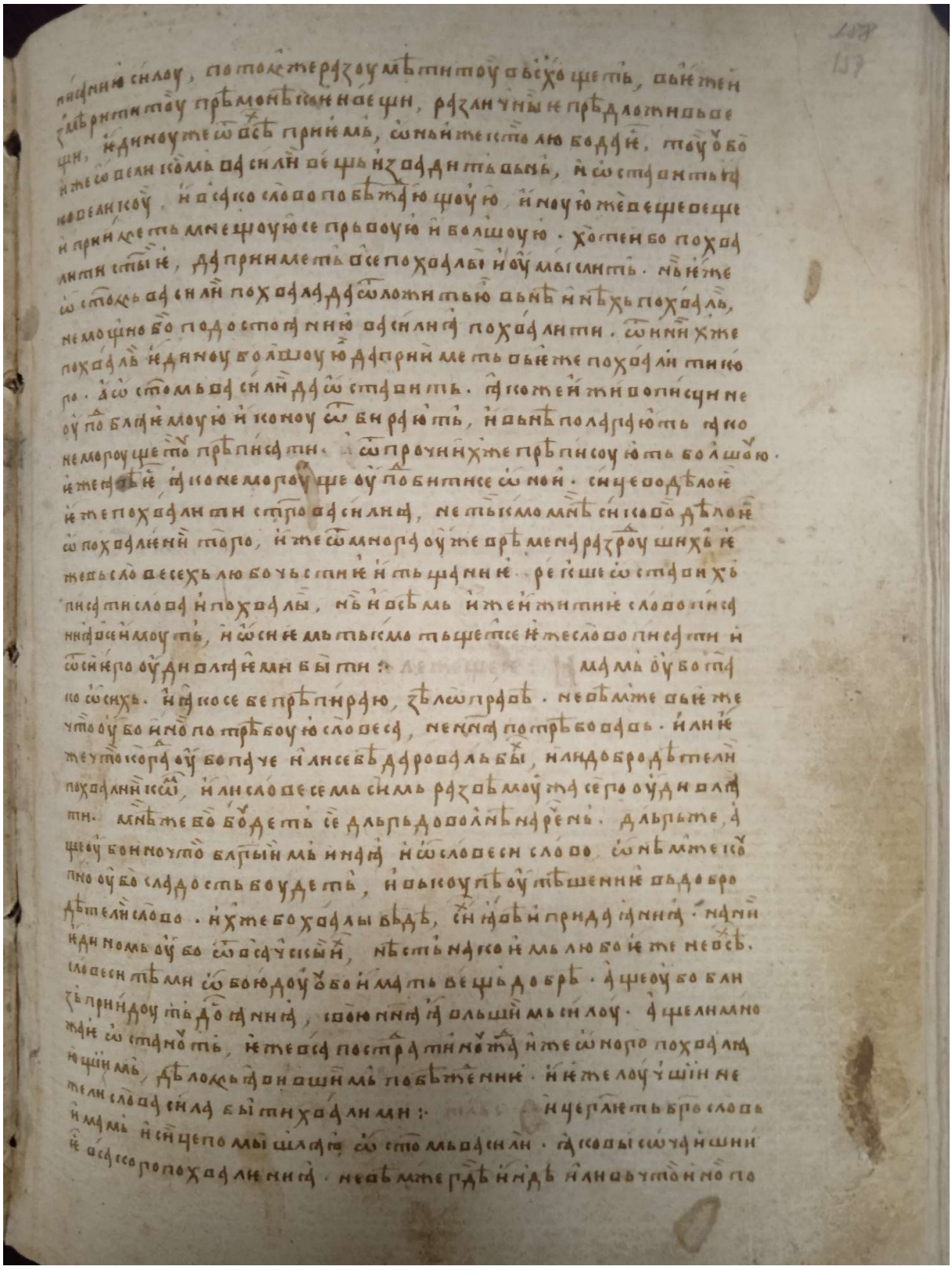

Слика 15. Библиотека Музеја Српске православне цркве, бр. 49 [**М**], л. 157а

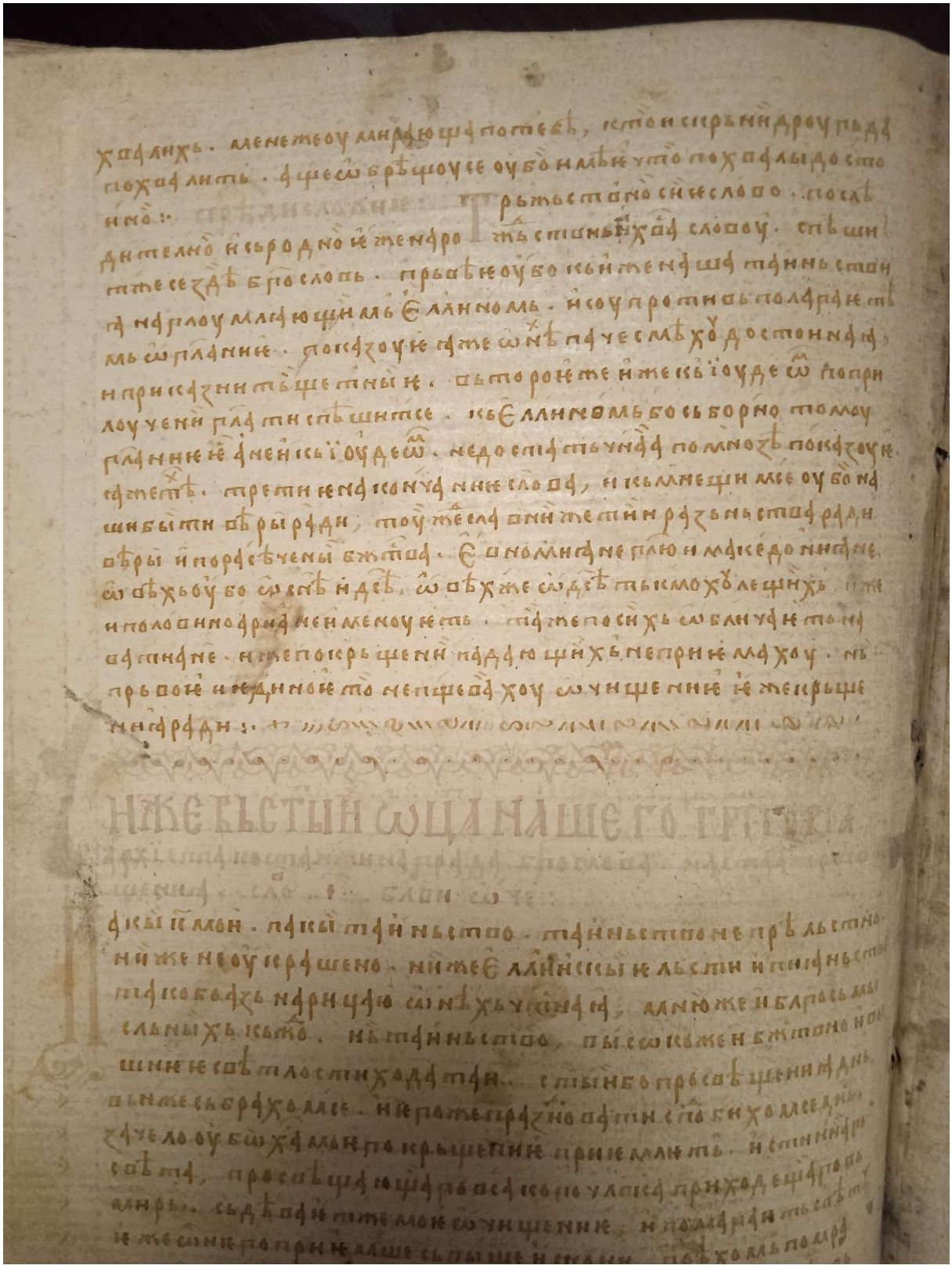

Слика 16. Библиотека Музеја Српске православне цркве, бр. 49 [**М**], л. 219б

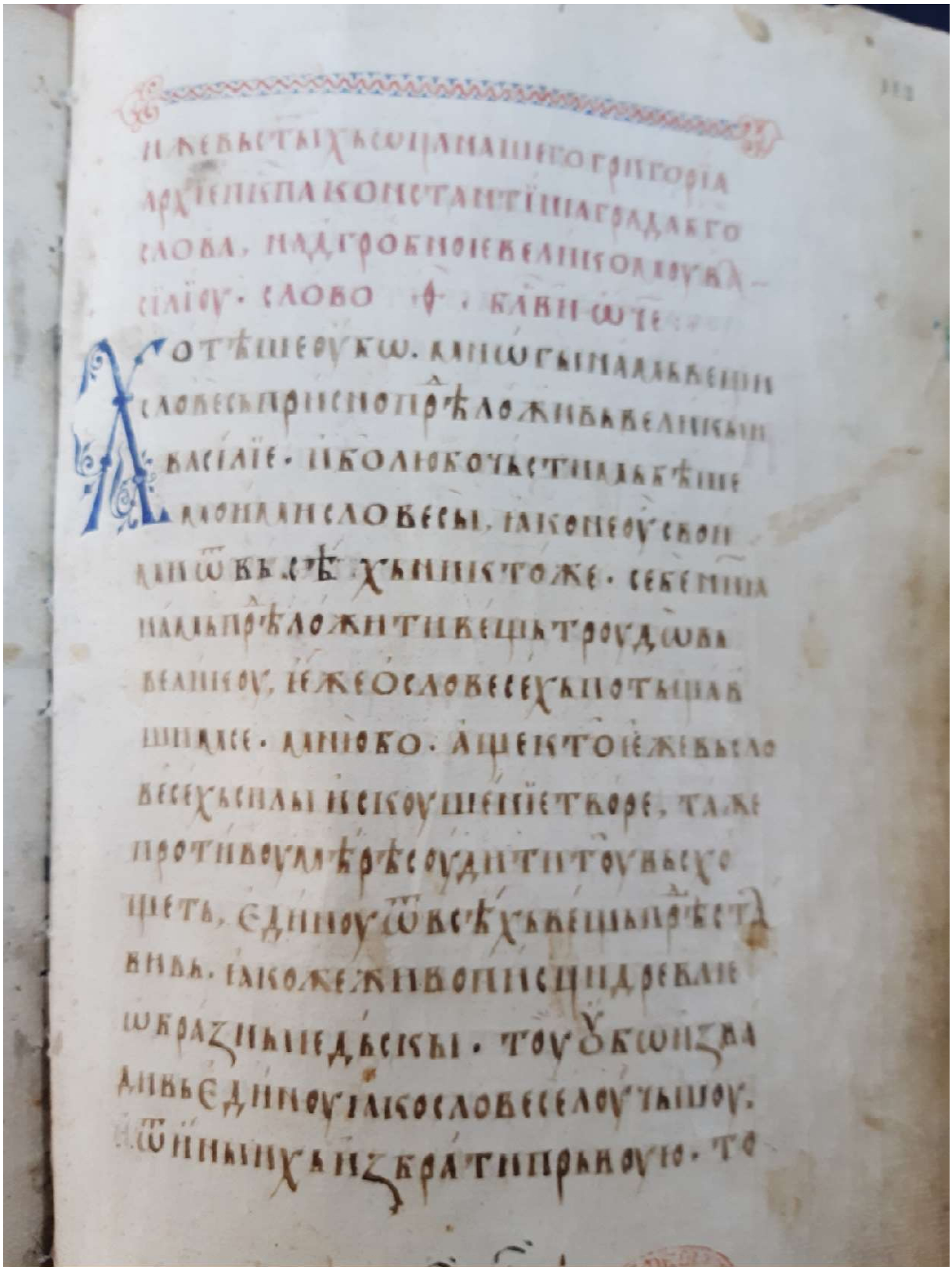

Слика 17. Библиотека Румунске академије наука, бр. 141 [**Р**], л. 113а

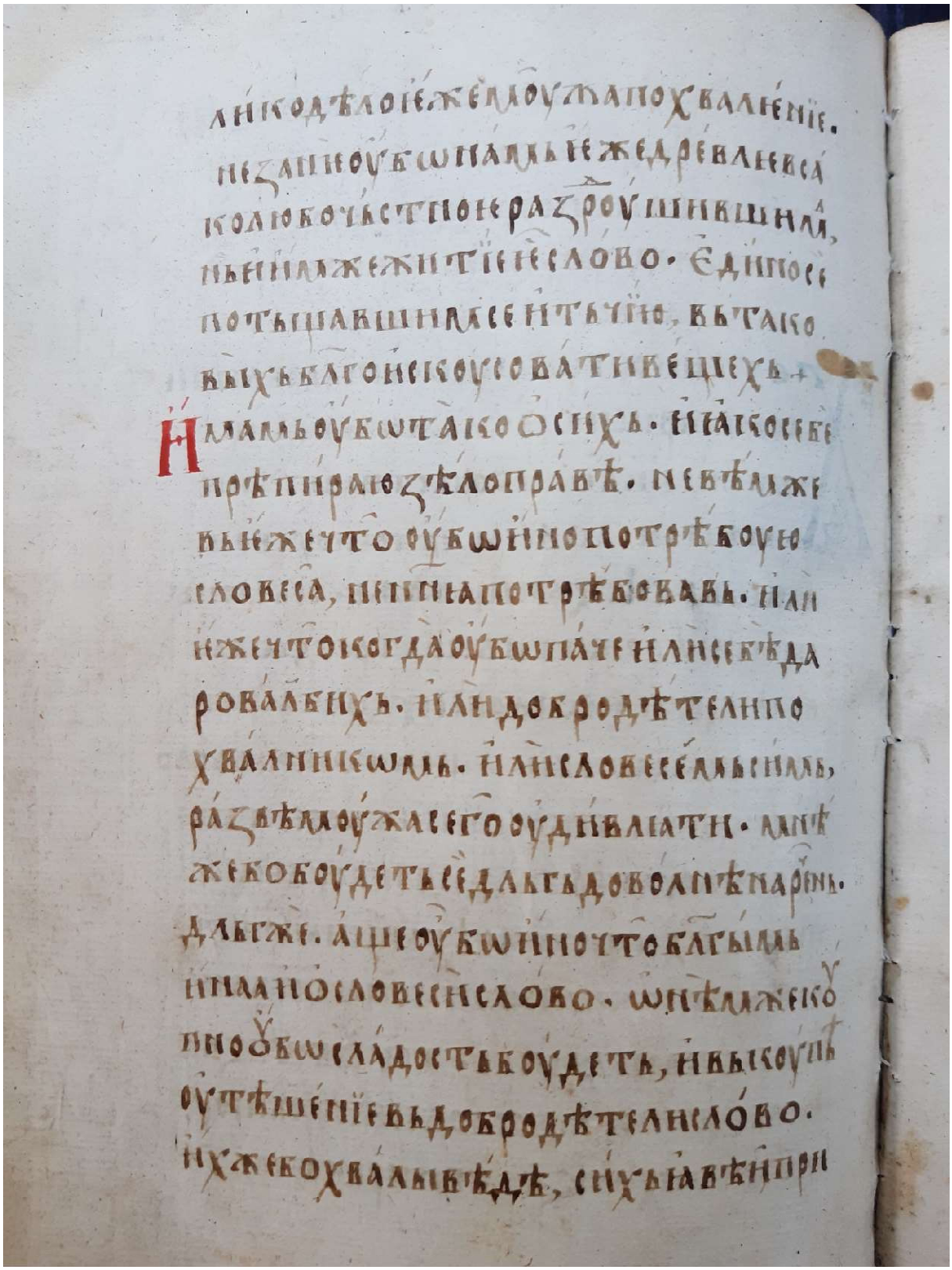

Слика 18. Библиотека Румунске академије наука, бр. 141 [**Р**], л. 113б

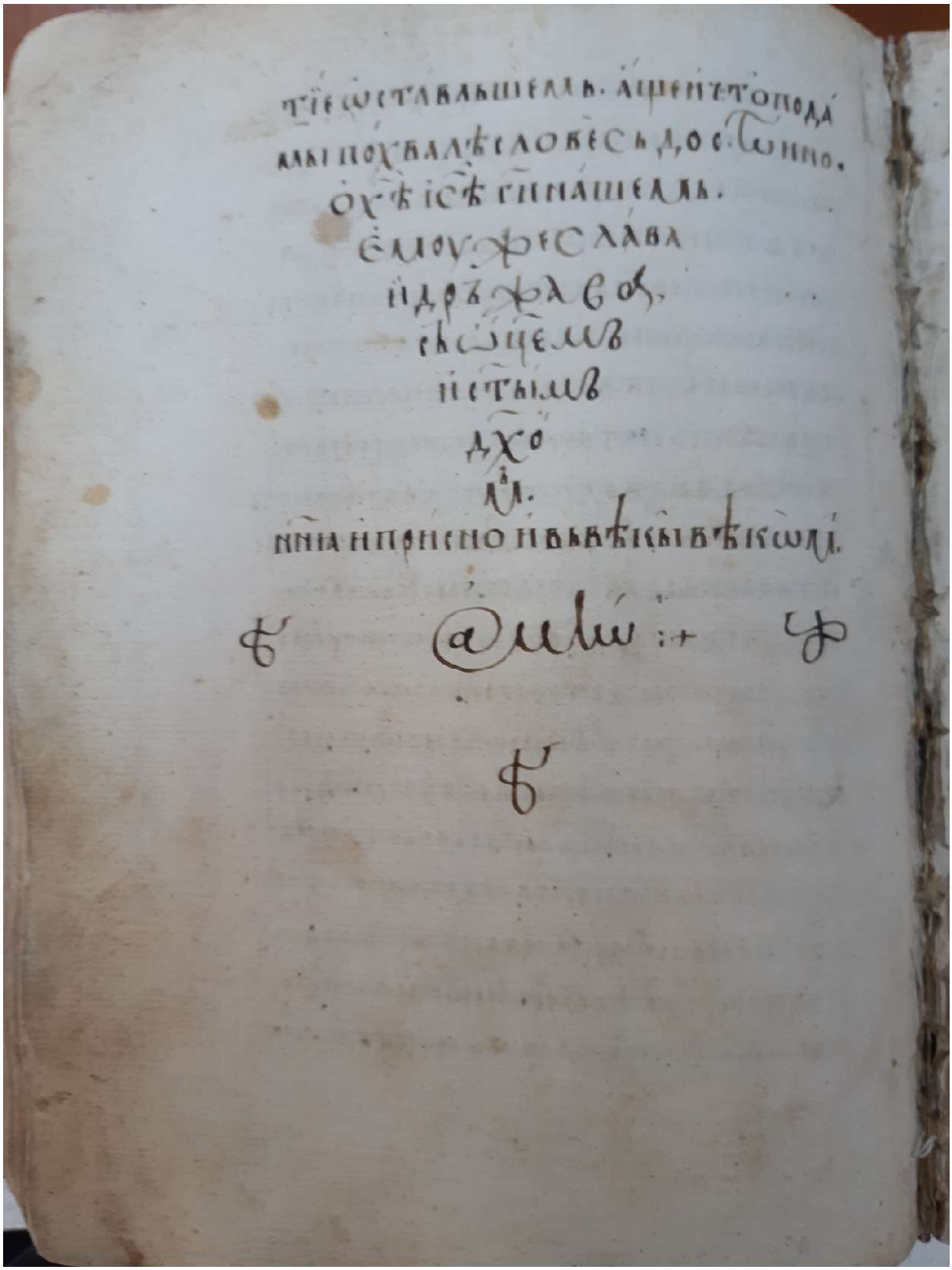

Слика 19. Библиотека Румунске академије наука, бр. 141 [**Р**], л. 193б

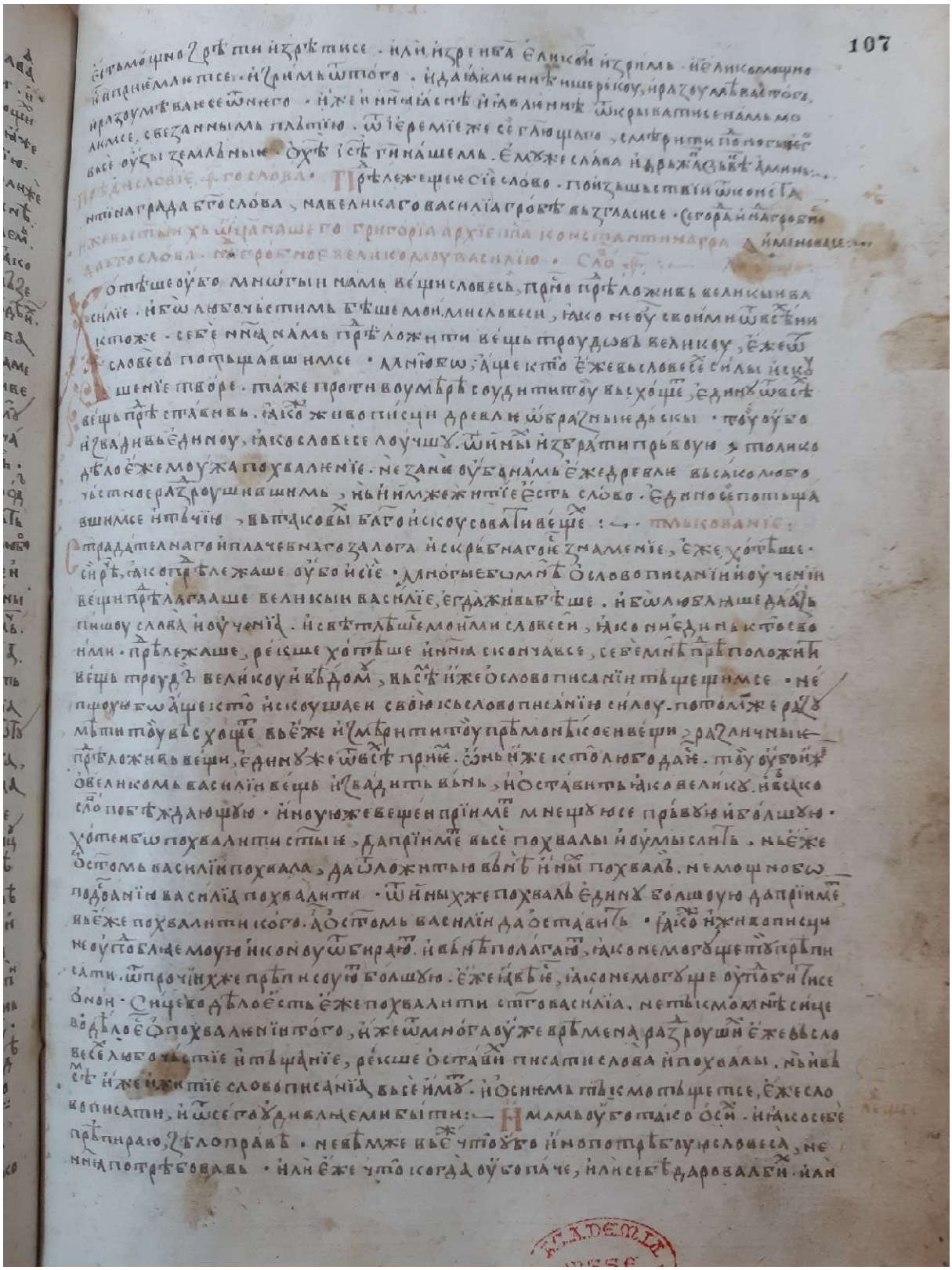

Слика 20. Библиотека Румунске академије наука, бр. 142, л. 107а

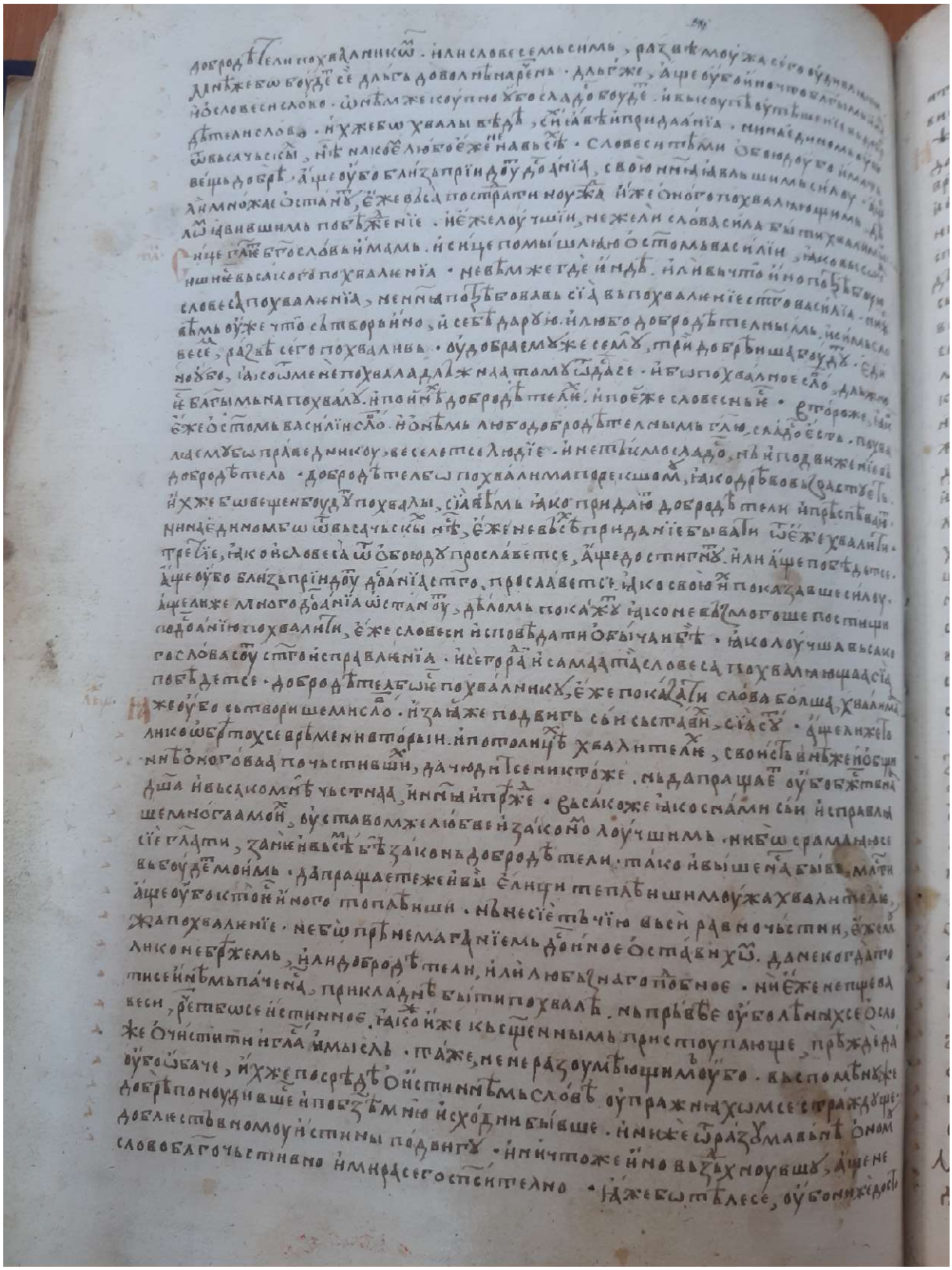

Слика 21. Библиотека Румунске академије наука, бр. 142, л. 107б

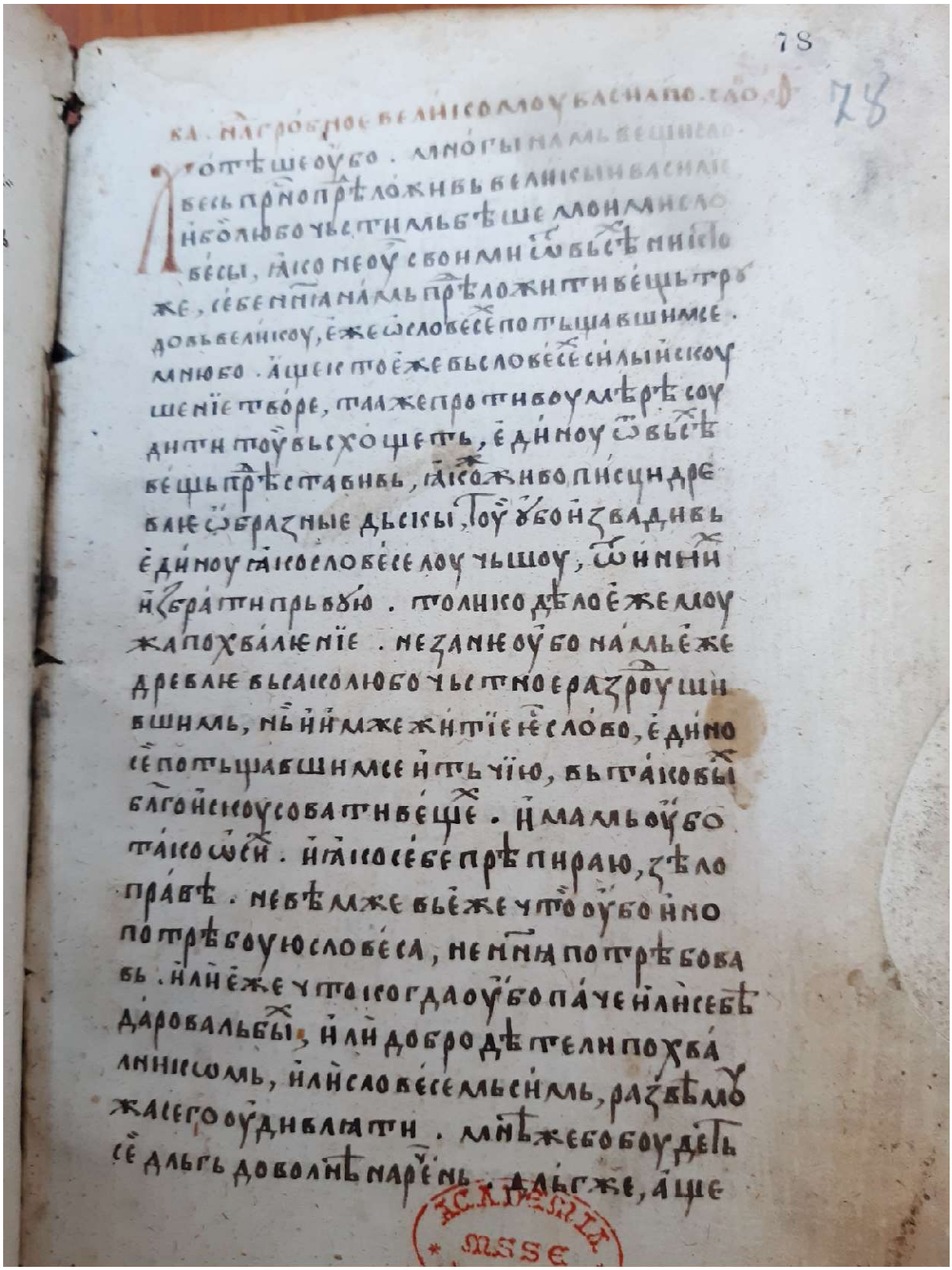

Слика 22. Библиотека Румунске академије наука, бр. 341, л. 78а

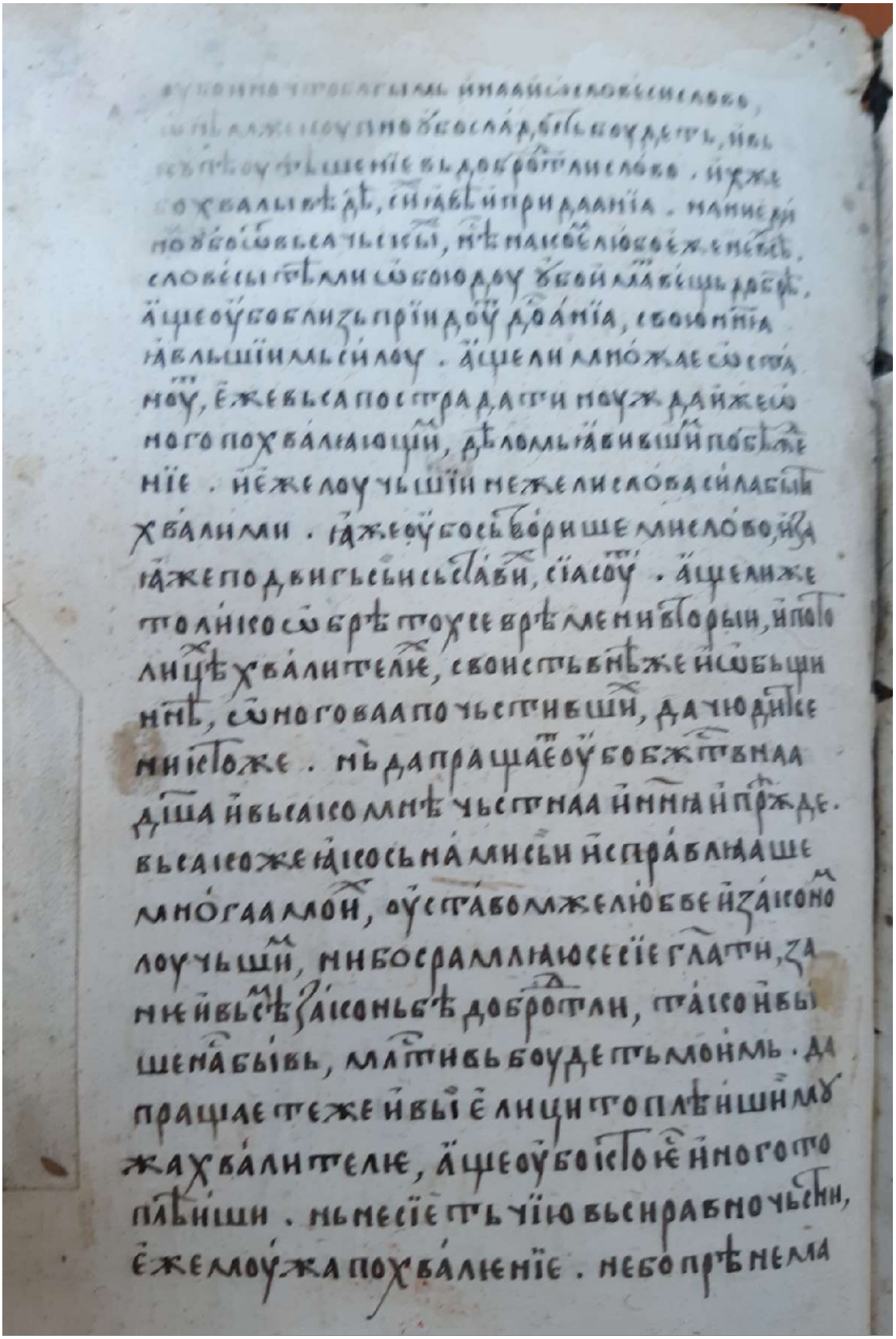

Слика 23. Библиотека Румунске академије наука, бр. 341, л. 78б

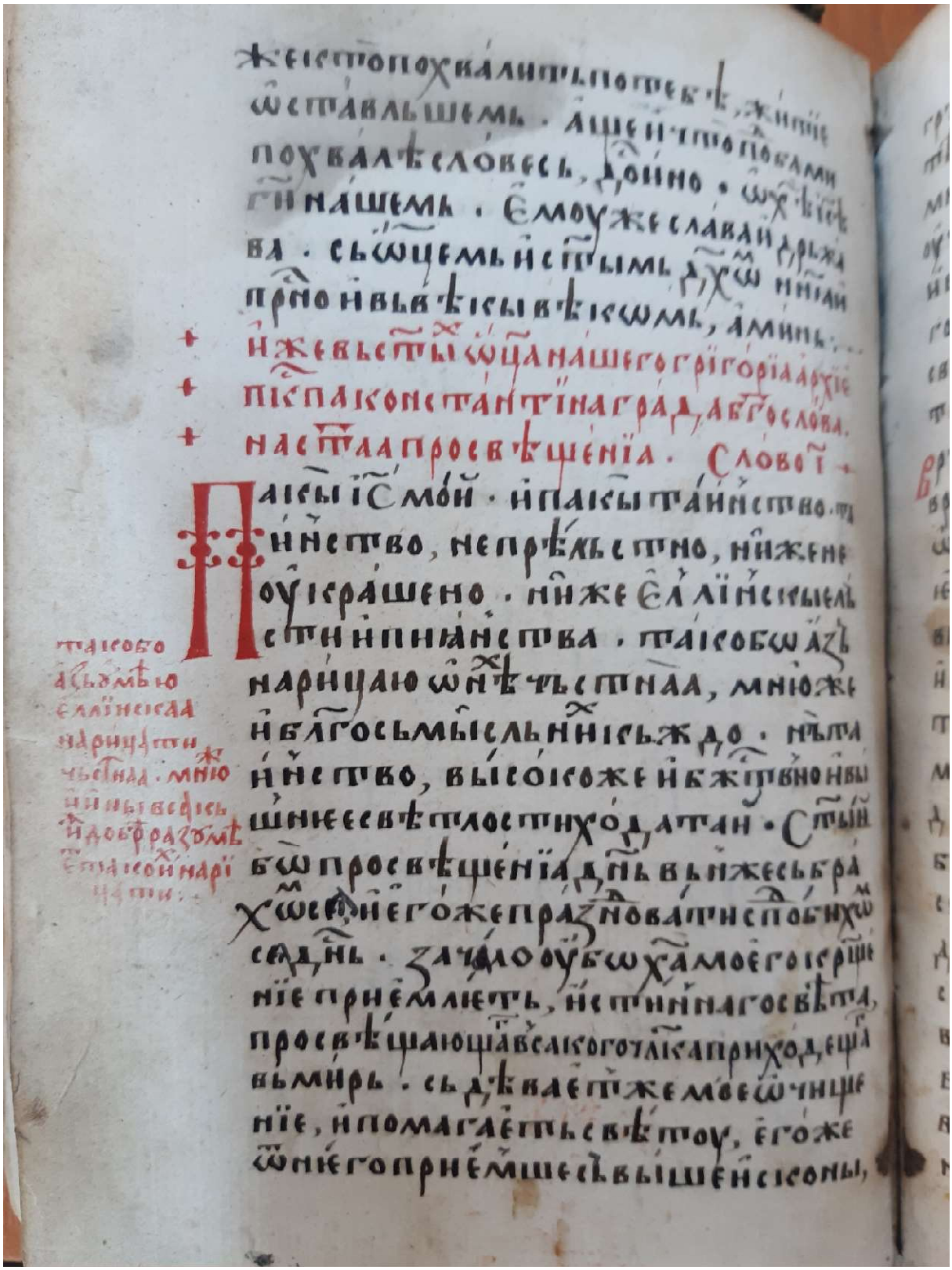

Слика 24. Библиотека Румунске академије наука, бр. 341, л. 141б

Биографија

ДАНИЈЕЛ ДОЈЧИНОВИЋ (1986) рођен је у Бањој Луци, гдје је завршио основну школу и гимназију друштвено-језичког смјера. Студије опште теологије похађао је на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, гдје је стекао звање дипломираног теолога / мастера теологије. Студент је докторских студија на Теолошком факултету Универзитета у Берну (Швајцарска). Студије србистике првог, а потом и другог циклуса окончао је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, одбранивши рад на тему „Хеленско епидеиктичко говорништво у историјској поетици житија". Запослен је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци као виши асистент на предметима Српска средњовјековна књижевност 1 и 2 и Историја српске културе. Као најбољи дипломац из области филологије, носилац је Златне плакете Универзитета у Бањој Луци за 2011. годину, Повеље Филолошког факултета за преводилачки рад (2015), а добитник је и стипендија из фондова за изразито успјешне студенте. Учествовао је у неколико домаћих и међународних научник пројеката те на већем броју научних конференција. Као гостујући истраживач стручно се усавршавао на Хеленском институту Краљевског Холовеј колеџа Универзитета у Лондону те у Центру за високе студије средњовјековне цивилизавије Универзитета у Поатјеу. На Варбург институту у Лондону учествовао је на једномјесечном семинару о издавању византијских текстова и радио на публиковању преписке васељенског патријарха Григорија II (1283–1289). Дао је допринос у изради описног каталога грчких рукописа палате Ламбет у Лондону. По позиву је учествовао у извођењу наставе у оквиру Љетне школе језика на Универзитету у Поатјеу, Француска. Сарадник је Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској и Међународног центра за православне студије (Ниш). Члан је Менсе.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Данијел Дојчиновић
Број досијеа: 16044/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Надгробно слово Василију Великом Григорија Назијанског (Богослова): нови превод према најстаријим српским преписима

- резултат сопственог истраживачког рада:
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____ **Потпис аутора**

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Данијел Дојчиновић

Број досијеа: 16044/Д

Студијски програм: Језик, књижевност, култура: српска књижевност

Наслов рада: *Надгробно слово Василију Великом* Григорија Назијанског (Богослова): нови превод према најстаријим српским преписима

Ментор: проф. др Зорица Витић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____ **Потпис аутора**

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић" да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Надгробно слово Василију Великом Григорија Назијанског (Богослова): нови превод према најстаријим српским преписима

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве.)

У Београду, _____ **Потпис аутора**

_____